

Wojtilla Gyula

A mesés

INDIA

Gondolat

Wojtilla Gyula / A mesés India

Wojtilla Gyula

A mesés INDIA

***A legrégebb magaskultúrától.
a XVIII. századig***

Gondolat · Budapest, 1988

ISBN 963 282 009 6

© Wojtilla Gyula, 1988

Tartalom

- Előszó / 7
Táj és nép / 11
Az Indus völgyi civilizáció / 21
A védikus korszak / 35
A Maurják előtti India / 75
A Maurják kora / 100
A politikai széttagoltság és a virágzó kereskedelem kora / 122
A Gupta-korszak és Harsa birodalma / 147
A hindu középkor Északon / 172
A hindu középkor Dél-Indiában / 196
A delhi szultanátus kora / 214
A mughalok Indiája / 228
Epilógus / 253
Kislexikon / 255
Időrendi tábla / 269
Ajánlott irodalom / 273

Előszó

A nagy német filozófus, Georg Wilhelm Friedrich Hegel az „Előadások a világtörténet filozófiájáról” c. munkájában így ír: „India kifelé hatásának egyik módja az, hogy mindig keresték. Évezredek óta általában, anélkül hogy alaposabban ismerték volna, mint a csodák országa él az európaiak képzeletében. A hírnév, amely mindig övezte, kincsei, mind természeti kincsei, mind különös bölcsessége tekintetében, odacsábította az embereket. A legrégebb idők óta fordult feléje az emberek tekintete, s a történelem állandó mozzanata, hogy keresik az indiai utat, e csodaország kincseinek megközelítését, mert e kincsek a legbecsesebbek a földön, a természet kincsei – gyöngyök, gyémántok, illatok, rózsajelvények, elefántok, oroszlánok stb. – és a bölcsesség kincsei.” (Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról. Bp. 1966. 270. old. Szemere Samu ford.)

Ez a keresés azóta is folyik, ki-ki mást és mást talál meg Indiában. Egész könyvtárat töltenek meg az Indiáról írott értékes és értéktelen könyvek. Indiát „nehéz felfedezni”, még nehezebb „megmagyarázni”. Pedig erre nagy az igény, szinte mindenki hallott az ind társadalom olyan speciális intézményeiről, mint a kasztrendszer, vagy az indiai vallásokról, a lélek-vándorlás tanáról stb. A világ számos országában tevékenykednek indiai eredetű vagy annak mondott vallási csoportok és szekták.

Emellett létezik egyfajta India-kép a hétköznapi tudat szintjén is: India a maharádzsák és páriák, kígyóbüvölők, jógik, varázslók, a szent tehének, csodálatos állatok földje, amelyet egészében valamiféle „misztikus kód” leng körül. Egyszóval, Indiához sokféle hamis képzet tapad.

Sajnos, a több tucat magyarul megjelent könyv közül csak néhány olyan akad, amely elősegíti az olvasó biztonságos tájékozódását bizonyos kérdésekben. Átfogó jellegű munka a közelmúltban megjelent, szovjet szerzőktől származó köteten kívül (K. A. Antonova-G. M. Bongard-Levin-G. G. Kotovszkij: India története, Bp. 1981), amelyben a gyarmatosítás előtti korszak politikai, gazdasági és társadalomtörténete is szerepel, nincsen.

Szerény vállalkozásom az ind kultúra gyarmatosítás előtti fejlődését kívánja bemutatni. Az ind kultúrát mint az anyagi és szellemi kultúra, valamint az egymást követő nemzedékek magatartásformáinak összességét tárgyalom. Az időben és térben rendkívüli módon szerteágazó ismeretanyagot, a dolgok természeténél fogva, korszakolni kellett. Ez különleges feladatot jelentett, mivel a nemzetközi indológiai szakirodalom nem alakított ki erre vonatkozólag egységes szempontokat, mint társadalmi formák, dinasztikus történet stb. Így kompromisszumos megoldást választottam: egyes korszakokat a jellegzetes forrásanyag (védikus periódus), másokat a földrajzi elhelyezkedés és az időrendiség együttes figyelembevételével (Indus völgyi civilizáció, kora középkor Észak-Indiában és külön Dél-Indiában), ismét másokat a politikai történetben meghatározó szerepet vivő dinasztiák (Maurja-, Gupta-, Mughal-dinasztia) szerint alakítottam ki. Automatikusan adódtak azután közbülső korszakok (például a Maurják és a Gupták közötti időszakban stb.). Eljárásom talán helyenként vitatható, vagy eltér az ismert kézikönyvektől, de mindenképpen gyakorlatias megoldást jelent. A fő szempont az áttekinthetőség, ám ez sohasem megy a tudományosság rovására.

Ahol lehetőség nyílt rá, igyekeztem megszólaltatni az eredeti forrásokat. Ezzel kettős céлом volt: egyrészt el akartam érni, hogy az olvasó maga alkothasson képet egyes kérdésekről, másrészt el akartam kerülni azt a buktatót, ami az Európa-centrikusságból ered, azaz, hogy tipikusan indiai fogalmakat sematikusán értelmezzek. Úgy vélem, hogy ezáltal a magyar olvasó közelebb kerül az ind gondolkodás megismeréséhez is. A forrásközlésben nagy segítségemre volt a kiváló magyar műfordítás-irodalom. Ebből bőségesen merítettem. Sok esetben magam készítettem fordítást.

Az indiai civilizáció első évezredeinek ismertetésénél feltétlenül meg kellett mutatnom azt, hogy ez a civilizá-

ció miben különbözik az egyetemes emberi civilizáció más területeken kialakult formáitól, és ugyanakkor milyen szálaikon kapcsolódik azokhoz, elsősorban az európai ókorhoz és középkorhoz.

A különbségeket nem árt kellőképpen hangsúlyozni, mert az ind civilizáció igazi jelentőségét csak így lehet felismerni. India társadalmi fejlődése, a kasztrendszer, az indiai vallási és filozófiai iskolák nagyobbik hányada, az indiai képzőművészet és zene tipikusan indiai jelenségek, amelyek egészen a modern időkig megmaradtak indiainak. Vannak olyan alkotások is, például az Indus völgyi civilizáció fejlett építészete, amelyek bámulattal töltenek el bennünket, de a kutatások mai állása szerint a maguk idejében nem hatottak a kívülvilágra.

A kapcsolatok és kölcsönhatások lehetősége azáltal, hogy India szárazföldi úton is megközelíthető volt, korán jelentkezett. Az Indiából kiinduló impulzusokat némileg korlátozta a bráhmanista életfelfogás, amely a szellemi vezető rétegnek kifejezetten tiltotta a külföldre utazást. Kereskedelmi kapcsolatok az Indus völgyi civilizáció korától fogva folyamatosan léteztek, hol növekvő, hol csökkenő mértékben. A korai ind filozófia, amely mindmáig nagy érdeklődésre tart számot Európában és Ázsia hatalmas területein, mint az emberi gondolkodás kiemelkedő teljesítménye vált ismertté. India a buddhizmus szülőföldje, itt élt maga Buddha, itt alakultak ki a buddhizmus fő irányzatai. Az indiai mesekincs elterjedt az egész világon, a Pancsatantra a Biblia után a legtöbb nyelven napvilágot látott könyv. Az arab számoknak nevezett számjegyek indiai eredetűek, az európai zenében a hangsor egyes hangjainak neve az ind sza, ri, ga, ma, pa, dha, ni nevekből származik. Az indiai természettudományok közül a kémia, a matematika és az orvostudomány tett szert különösen nagy hírnévre. A korai ind technológia páratlan vívmánya az acélgyártásban elért magas színvonal, amelynek maradandó emléke a Delhi közelében álló nem rozsdásodó vasoszlop, de erről tanúskodik az ókori és középkori indiai fegyverexport is.

Végezetül néhány megjegyzés könyvem írásának körülményeiről. Az itt olvasható ismeretek részben saját kutatásaimon és indiai tapasztalataimon, részben a szakirodalom feldolgozásán alapulnak. A megszabott terjedelem sokszor nem engedte meg azt, hogy egyes kérdéseket olyan részletesen tárgyaljak, ahogyan szerettem volna. A vitás kérdéseknél igyekeztem érzékeltetni a lehetséges

magyarázat nehézségeit, a kutatók véleményében fellelhető ellentmondásokat, de arra ügyeltem, hogy ez sohasmenjen az érthetőség rovására.

Vállalkozásom nem nélkülözhetette más magyar indológusok munkáinak igénybevételét. Köszönettel tartozom Bethlenfalvy Gézának, Harmatta Jánosnak, Major Istvánnak, Puskás Ildikónak, Töttössy Csabának, Vekerdy Józsefnek és a korábban élt Baktay Ervinnek és Schmidt Józsefnek, valamint a kötet lektorának, Karsai Györgynek.

Az is helyénvaló, hogy megemlítssem azoknak a külföldi tudósoknak a nevét, akik történeti felfogásom formálásában és a tényanyag áttekintésében felmérhetetlenül sokat jelentettek számomra. A legtöbbet R. S. Sharma (Delhi) és Lallanji Gopal (Benáresz) professzoroktól tanultam. A velük és az NDK Tudományos Akadémiája Központi Ókortörténeti és Régészeti Intézetének munkatársaival folytatott beszélgetéseim és vitáim jelentették az „élő” történetírással való nélkülözhetetlen kapcsolatot. Ami a szakirodalmat illeti, elvi kérdésekben, a hosszú ind történet korszakolásának kérdéseiben és sok más kérdésben a számtalan részlettanulmány mellett L. Basham, G. M. Bongard-Levin, D. D. Kosambi, W. Ruben, R. S. Sharma és R. Thapar könyvei voltak a leghasznosabbak számomra.

Remélem, hogy ez a szerény kötet teljesíti azt a szerepet, amit neki szántam, és az India iránt érdeklődők hasznos kalauza lesz.

Táj és nép

India Eurázsia egyik nagy kiterjedésű félszigete, amely a $8^{\circ}04'$ – $37^{\circ}06'$ szélességi és a $68^{\circ}07'$ – $97^{\circ}25'$ hosszúsági fokok között helyezkedik el. Észak–déli legnagyobb kiterjedése 3124 km, kelet–nyugati irányban 2933 km. Központi része, a háromszög alakú Dekkán, a Föld egyik legősibb szárazföldi alakulata, gránitból, csillámkovából és kristályos palából épül fel, és még a földtörténeti ókorból származó homokkő és palatáblák borítják. Eredetileg Afrikával és a mai Arab-félszigettel egységes területet alkotott, a kréta időszakban azonban elszakadt azoktól, majd a földtörténeti újkor első szakaszába tartozó eocén időszakban lezajlott változások során, a felszínre kerülő láva kihülése után, északnyugati részén bazalttakarót kapott. A Dekkánt és a tőle északra fekvő kínaitibeti-masszívumot hosszú ideig tenger választotta el egymástól, és a Dekkán sziget volt. Ugyancsak az eocénben játszódott le az a folyamat, amely a Himálaja hegyvonulatát kialakította. Az erős erózió hatására az északi hegyvidékről származó hordalék lassanként feltöltötte a tengert, és létrejött a nagy Észak-indiai-alföld. Ezzel a szubkontinens véglegesen elnyerte mai geológiai arculatát. Földrajzilag a terület három jól elkülöníthető tájegységre osztható: 1. A Himálaja vidéke, 2. az Észak-indiai-alföld, 3. a Dekkán.

A Himálaja kereken 2400 km hosszúságban koszorúzza a félszigetet, és a hozzá csatlakozó hegységrendszerekkel együtt észak felől természetes védőfalat biztosít. Maga a Himálaja három egymással nagyjából párhuzamosan futó hegyláncból áll. A déli, ún. Szivalik-hegység átlagosan nem emelkedik 1000–1200 m fölé, a középső vonulat,

az Alacsony-Himálaja 4000 méteres csúcsaival már igazi magashegység, és végül az északi vonulatban találjuk a világ legmagasabb hegycsúcsainak többségét: Csomolungma (Mount Everest), Kancsendzönga, Nanga-Parbat, Tiricsmir. Ugyancsak a Himálaja az Észak-Indiát éltető folyamrendszerek szülőföldje. Az Indus (3180 km) és a Brahmaputra (2900 km) a hegység északi részéről, a Gangesz (3000 km) annak déli lejtőjéről ered. Az Indus, miután befogadja a Pandzsáb öt folyamát, az Arab-tengerbe ömlik; a Gangesz legnagyobb mellékfolyójával, a Jamunával az Észak-indiai-alföldet teszi termővé, és a Bengáli-öbölbe torkollik; a Brahmaputra a Himálaja hegylánc mögött folyik hosszasan, majd Asszámot átszelve ugyancsak a Bengáli-öböl felé veszi útját.

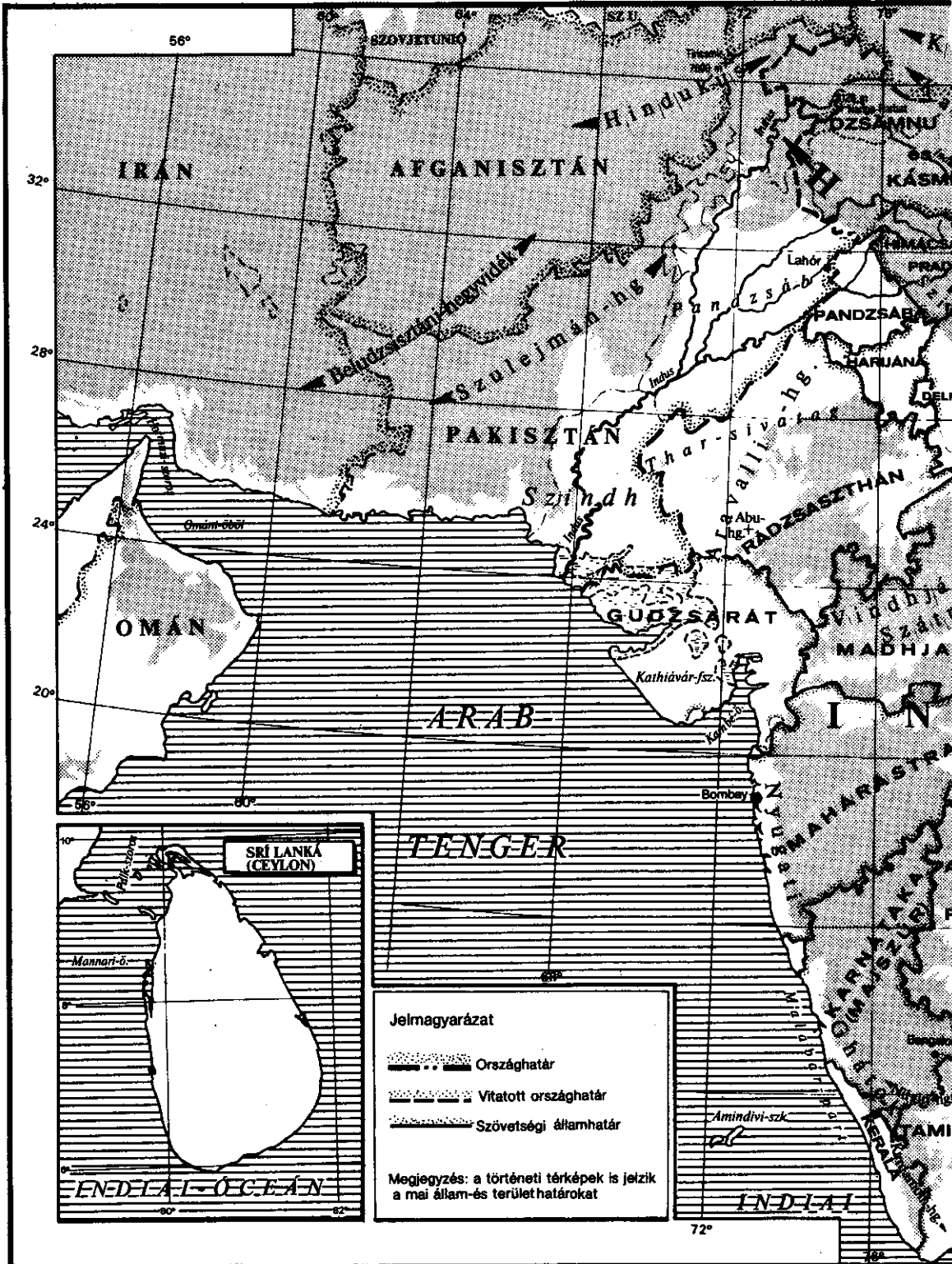
A hatalmas Észak-indiai-alföld India éléskamrája és egyben a legsűrűbben lakott terület, India hosszú története során pedig nemegyszer az egész kontinenst átfogó nagybirodalmak bölcsője volt. Nyugati része, amely ma Pakisztánhoz tartozik, egykor az Indus völgyi civilizáció hordozója volt, napjainkban igen száraz terület, és csak mesterséges öntözéssel művelhető. Maga a Gangesz völgye rendkívül termékeny, időnként azonban sokat szenved a túlzott áradásoktól. Ott, ahol a Gangesz és a Brahmaputra a Bengáli-öbölbe önti vizét, alakult ki a deltavidék, amelynek jelentős részét ma is egészségtelen trópusi őserdők borítják. A megművelt területek roppant termékenyek, a folyórendszerek szabályozatlansága miatt azonban Banglادésban évente ismétlődő árvizek pusztítanak. Az asszámi sík vidék igen jó mezőgazdasági adottságokkal rendelkezik.

A Dekkán geológiai egysége mellett többféle tájegységre tagolható. Északnyugati peremén az Abu-hegység emelkedik ki Rádzsaszhán síkságából, kelet felé az Aravalli-hegység, a Vindhjá-hegység, a Szátpura és a Kájmur vonulatai húzódnak. A fennsíkot hegyek (Nilgiri, Kardamon), jól megművelt sík területek, folyóvölgyek teszik változatossá. A háromszög formájú Dekkánt a tenger felől hegyvonulatok, az ún. Ghátok határolják; ezeknek jelentékeny hatásuk van a klimatikus viszonyokra. A keleti parton kisebb-nagyobb megszakításokkal Madrászig húzódnak. A hegyvonulat és a Bengáli-öböl között helyenként széles sík terület található. A nyugati oldalon a Ghátok és az Arab-tenger partvonala között csak egy igen keskeny tengerparti sáv van. A Dekkán egésze keleti irányban kissé lejt, és a folyók is többségükben a ke-

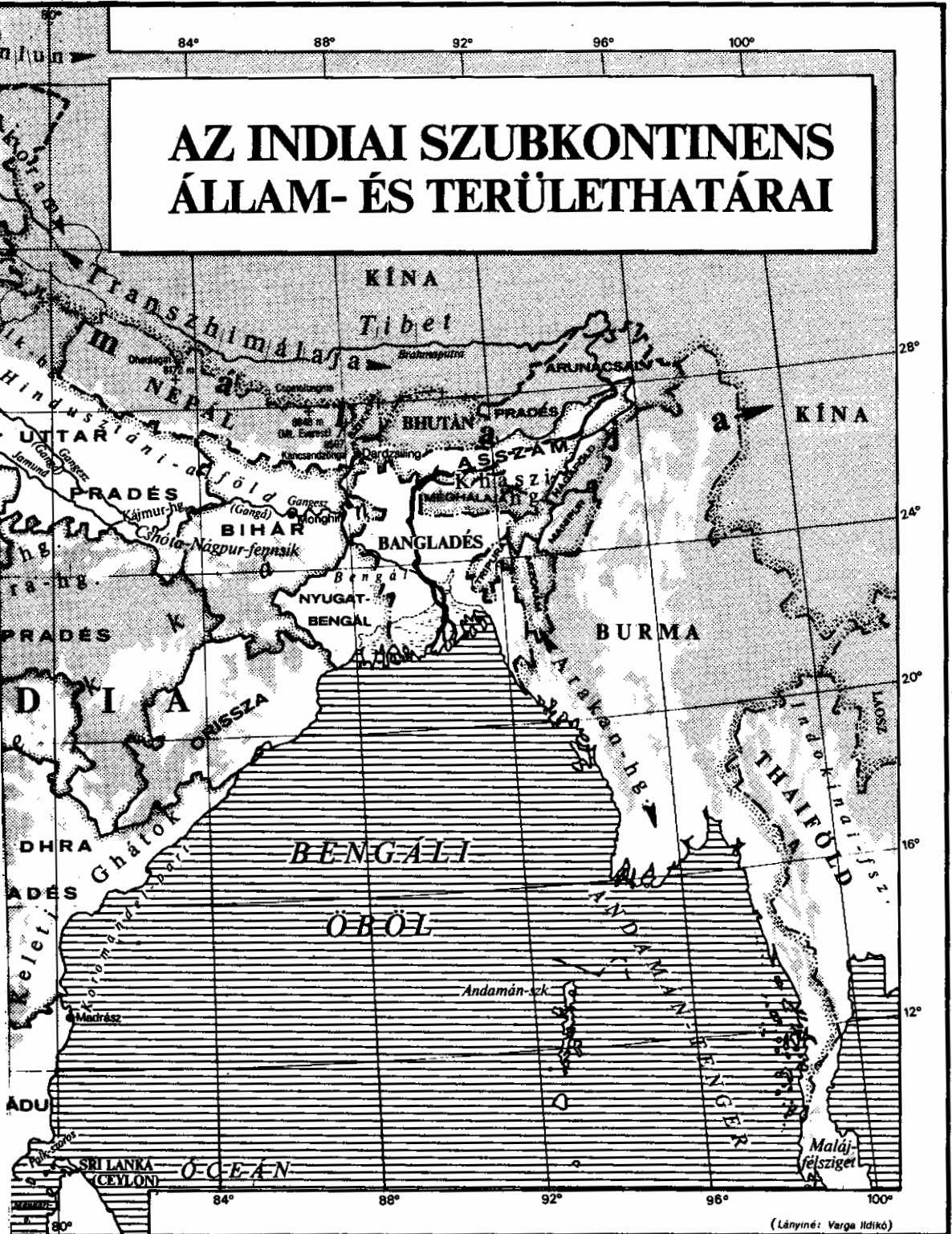
leti partvidék felé tartanak. A nyugati partvidékhez tartozó Kambé-öbölbe folyik a Tápti és a Narmadá.

India éghajlata földrajzi helyzetéhez képest a várhatónál melegebb. Ennek az az oka, hogy a Himálaja észak felől távol tartja a hideg áramlatokat, illetve útját állja a tengerek felől érkező nedves légtömegeknek. Nem véletlen, hogy a Himálaja lábainál mérték a világon a legnagyobb évi csapadékmennyiséget: 12 000 mm-t! Ugyanakkor az északnyugati Thar-sivatagban vagy a Dekkán belsejében a csapadék mennyisége nem haladja meg az évi 250 mm-t. A csapadékmennyiséget a monszunszelek határozzák meg. Az esőt hozó szél nyugat felől érkezik; az esős évszak India északi és középső részein júniustól októberig tart. Október közepétől száraz idő uralkodik ezeken a területeken. Dél-India keleti partvidékein az ún. második monszun novemberi esővel jár. A hőmérsékleti maximum a Dekkán közepén eléri az 50 °C-t, míg északon a téli hónapok napi átlaghőmérséklete 10 °C körül alakul. Bangalór környéke India legtemperáltabb vidéke, a minimum- és maximum-csúcsértékek között itt a legkisebb a különbség.

A természetes növénytakaró az éghajlati viszonyok függvényében alakult ki, de érezhetően módosult a történeti időszakokban. A Himálaja alacsonyabb fekvésű láncáit fában gazdag, vadon növény erdők borítják, bambusz-, páfrány- és rododendron-csoportok tenyésznek rajtuk. Jellegzetes növény a himálajai cédrus. Az erdők jelentékeny részét az idők folyamán kiirtották; a melegebb völgyekben vagy a teraszosan kialakított hegyoldalakon árpa, köles, burgonya és zöldség terem manapság. Dardsiling vidéke és Asszám teaültetvényeiről nevezetes. Az egykor vad törzsek által lakott, egészségtelen Terai-síkság ugyancsak a tea hazája. A nagy síkságon évente kétszer aratnak. A bab, borsó és az olajos magvak tavasszal érnek be, a korai rizst szeptemberben vágják. Az igazi nagy rizsbetakarítás novemberben, decemberben történik. Az ültetett vagy félig vadon növény fák jellegzetes képviselői a banján és a pippal nevű indiai fügefafa, a vörös virágú gyapotfa, a nyúlánk tamarind, a gyorsan növény bábul és a fűfélékhez tartozó banáncserje. A folyók mellett és a tengerpart környékén feltűnnek a sudár palmafák. Az egyes vidékek növényzete eltérő. Bengál a cukornád, juta, indigó hazája, Kerala kókuszdióerdeiről nevezetes. Hajdan a Dekkánt is dús erdők borították, napjainkban már csak gyér maradványaik láthatók.

AZ INDIAI SZUBKONTINENS ÁLLAM- ÉS TERÜLETHATÁRAI

(Lányiné: Varga Ildikó)

A hegyoldalakon azonban ma is tenyésznek értékes fafajták: szál (*Shorea robusta*), bauhinia, tikfa, szantálfa, ébenfa. A művelés alatt álló területeken búzát, kölest, dohányt, gyapotot és sokféle hüvelyest termelnek. Gazdag a tavak és folyóvizek élővilága. Az indek kedvenc virága a sokféle színben pompázó lótusz.

India állatvilága mérhetetlenül gazdag. Az állattenyésztés a legősibb időktől fogva kulcsfontosságú gazdasági ágazat. A vadállatok az ember számára sokáig veszélyt jelentettek, de ugyanakkor bekerültek az indiai ember képzeletvilágába, a mesekincsbe, mitológiába és nem utolsósorban a vallásba. Őshonos állatok a kutya és az elefánt. A szarvasmarha-tenyésztés a legrégebbi időktől a megélhetés egyik fő forrása. Igen elterjedt a juh-, kecske-, északon a hegyvidéken a jaktenyésztés. A sertéstartás korlátozott, a baromfitenyésztés a legkorábbi történeti időkbe nyúlik vissza. A vadon élő állatok közül különösen nevezetes a bengáli tigris. Szelídíthetősége miatt mindig keresett volt Indiában és az antik világban az elefánt. Az ókorban oroszán is élt Indiában, ma csak kis számban fordul elő. Az orrszarvú és a nagyvadak (párduc, leopárd) manapság már rezervátumokban találnak menedéket a vadászok elől. A majmok különleges helyet foglalnak el, jól alkalmazkodtak a modern városi élethez. Indiában mindenütt megtalálhatók a kígyók. Több mint százféle mérges kígyó él itt. A legismertebb a kobra. Az őserdők mélyén óriáskígyók tanyáznak. A madárvilág ezerszínű. India nemzeti madara a páva. A folyók halállománya bőséges. Dél-Indiában megél a krokodil, de manapság már farmokon is tenyésztik. A rovarvilág hihetetlenül sokrétű.

Az ásványkincsek felkutatása és kitermelése Indiában is egyidős az emberi kultúrával. India népei a különböző történeti korokban eltérő módon éltek az ásványi nyersanyagok kínálta lehetőségekkel. Az ásványok kitermelése és a technológiai fejlődés kölcsönösen kiegészítették egymást. Az anyagi kultúra fejlődésének egyes szakaszai pedig egyenesen az ásványi anyagokból készített eszközökkel jellemezhetők legmegfelelőbbben. A legegyszerűbben felhasználható, legnagyobb mennyiségben előforduló nyersanyag a kő. A leggyakrabban alkalmazott kőzet a homokkő volt: templomokhoz, szobrokhoz használták, és mint látni fogjuk, kitűnően megmunkálták és polírozták. Ritkábban gránitból is építkeztek. India bővelkedett rézlelőhelyekben, nem csoda, hogy a réz használati tár-

gyak az Indus völgyi korszaktól napjainkig kedveltek, és a legszegényebb háztartásban is megtalálhatók. Igen ősi lelőhely a mai Cshóta-Nágpur-fennsík, különösen a Szingbum körzet. Bihár és Madhja Pradés is rendelkezik rézlelőhelyekkel. A rádzsasztháni Khétri rézbányáit feltehetően már azok a népek is használták, amelyek a védikus korban a mai Pakisztánban, Rádzsaszthánban, Gudzsarátban, valamint a Gangesz és a Jamuná folyók közötti területen éltek. Az innen származó leletek ugyanis az i. e. 1000. évnél régebbiek. Ön nem található a mai India területén, gyanítható azonban, hogy a Harappában előkerült kisszámú bronztárgyhoz szükséges ónt rádzsasztháni bányákból nyerték, amellett hogy a fő forrás a mai Afganisztán területe volt. Mivel a Bihárban fekvő Házári-Bágh ónbányái még a XIX. században is működtek, minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy a Pála-dinasztia idején készült bronztárgyakhoz felhasznált ón jórészt innen, illetve Gajá és Ráncsi környékéről való. A mai Burma és Malaysia irányából érkező ónimport az i. sz. első századoktól fogva jelentékeny. India manapság is bővelkedik vasércben. A vasércgazdagságból adódott, hogy már az ókor kezdetén könnyen elérhető lelőhelyek álltak a kitermelés rendelkezésére, korán elterjedt a vaseszközök használata, ami meggyorsította a gazdasági-politikai hatalom fejlődését. Az i. e. VI–IV. század között virágzó magadhai állam, a későbbi nagybirodalmak magva, sokat köszönhet a bihári vasércnek. Uddzsajini városának i. e. VI–V. századbeli felvirágzása ugyancsak a vasérclelőhelyek közelségével magyarázható, ugyanígy a Szátaváhana-állam a mai Andhra Pradés és Karnátaka területén előbukkant vasérc kitermeléséből szerzett hatalmas előnyöket a környező területekkel szemben. Ezüst kis mennyiségben fordul elő, annak ellenére, hogy a korai érmeleletek az ezüst széles körű felhasználásáról tanúskodnak. Ezüstöt a mai Monghir körzetben bányásztak. Az indiai aranybányászatot már Hérodotosz, a történetírás atyja is említi az aranyásó hangeyákról szóló történetében, mégis úgy tűnik, hogy ebből a kedvelt fémből indiai lelőhelyekről a mai helyzethez hasonlóan az ókorban sem került elő elegendő mennyiség. A Karnátaka államban levő Kolár aranymező környékén folytatott aranybányászat első nyomai az i. e. 1800 körüli időkhöz vezethetők vissza, de tényleges bányászatról az i. sz. II. század előttről nincsen biztos hírünk. Azt viszont a római írótól, Pliniustól tudjuk, hogy Rómából

roppant mennyiségű aranypénz vándorolt évente Indiába. Feltehető, hogy ezen kívül India számára Közép-Ázsia szolgált aranybeszerzési helyül. Ugyancsak a klasszikus görög-latin forrásokból tudjuk, hogy Indiát a messz drágakövek földjeként tartották számon. A római-indiai kereskedelem egyik legfontosabb cikke az indiai eredetű gyémánt volt. A gyémántot leginkább Dél-Indiában és Ceylonban (mai Srí Lanká) bányászták. A rubin valószínűleg a mai Burma területéről származott.

Az Indiában élő lakosság sokféleségét tekintve joggal mondhatjuk, hogy India valóságos élő „néprajzi múzeum”, ahol az antropológia által ismert valamennyi rassz képviselőivel találkozhatunk, sőt a különböző típusok erős keveredésével kell számolnunk mindjárt a történelem hajnalán. Nevezetesen a harappái és a mohendzsodárói leletek a lakosság antropológiai sokrétűségét bizonyítják. Megnehezíti a vizsgálódást, hogy az Indiában élő népeket nyelvük szerint szokás osztályozni, holott a nyelvcseré jelensége nem ismeretlen, és bizonyos nyelvek merev összekapcsolása adott etnikummal sokszor félrevezető. Ugyancsak bonyolítja a helyzetet az a tény, hogy az Indiába folyamatosan érkező újabb és újabb etnikumok eredete feledésbe merült, és legfeljebb kasztrendszerbeli pozíciójuk utalhat politikai szerepükre és – egy lépéssel tovább – esetleges korábbi településterületekre. Az azonban bizonyos, hogy a történeti időkben már bonyolult etnikai viszonyokkal kell számolnunk. A dolgok leegyszerűsítését jelenti a nyelvcsaládok szerinti osztályozás, de mivel ez a legelterjedtebb és még mindig a leginkább kézzelfogható, ehhez kell folyamodnunk, ha valamelyest tájékozódni kívánunk. Így három nagyobb egység adódik: az ún. ausztro-ázsiai nyelveket beszélők, a dravidák és az indoáryák, akik eredetileg különböző nyelvet és kultúrát képviseltek, és ezen három nagy komponensből formálódott ki a klasszikus ókori ind kultúra. Merőben más a helyzet, ha antropológiai típusokat keresünk, hiszen az említett kultúrák hordozói nem képviselnek tiszta rasszokat. A mediterrán embertípus Indiában mindenfelé megtalálható. Nyugaton és északnyugaton elterjedt a rövid fejű, erős testalkatú ún. kaukázusi típus; északon tibeti elemekkel, Kelet- és Közép-Indiában rövid fejű, valamelyest ferde szemű, különféle bőrszínű emberekkel, a sárgásbarnától a fekete árnyalatig, a nyugati partvidéken negritokkal is találko-

*Reggeli áhítat
a Gangesz folyóban,
Benáresz*

hatunk. Egyes, Indiában ma is izoláltan élő törzsek nyilvánvalóan Ausztrália és Melanézia őslakosaival mutatnak rokonságot. Visszatérve a nyelvcsaládokhoz, ezek hordozóiról röviden a következőket mondhatjuk. Az ausztro-ázsiai nyelveket beszélők közössége önmagában is sokrétű. Feltehető, hogy egy részük mind az árjákat, mind a dravidákat megelőzően Indiában élt. A munda réteggel i. e. 2000 előtt is számolhatunk. Valószínűnek látszik ezen kívül, hogy i. e. 2000 táján kelet felől egy nagyobb néptömeg érkezett India északkeleti részébe.

A nyelvészet, a régészet és az antropológia együttes eredményei arra mutatnak, hogy a dravida etnikum már az Indus völgyi civilizációban is játszhatott valamilyen szerepet. A dravida nyelveket beszélők manapság India középső és déli részein találhatók több mint 150 milliós számban, és antropológiailag a mediterrán típussal hozhatók összefüggésbe. Indiába kerülésük vitatott probléma. Egyesek szerint Mezopotámia vagy Közép-Ázsia felől, szárazföldi úton érkeztek, mások a tengeri útra gyanakodnak. Indián belüli esetleges vándorlásuk részletei még nincsenek kellőképpen tisztázva.

Az ókori Indiában politikai hegemoniára szert tevő népesség, amely az indoeurópai nyelvekhez tartozó szanszkritot beszélt, nagyobb tömegben i. e. 1500 táján jelent meg. Nyelvét, kultúráját, vallását tekintve igen közeli kapcsolatban állt az Iráni-fennsíkot benépesítő lakossággal. Ezek a magukat árjáknak nevező emberek többféle rasszt képviseltek, egy azonban közös volt bennük: bőrszínük és magas testalkatuk, ami megkülönböztette őket a dravidáktól és az ausztro-ázsiai nyelveket

beszélőktől. Ez az embertípus manapság legjobban a Pandzsábben és Kásmírban lelhető még fel.

India népeségi viszonyai lényegesen módosultak a belső-ázsiai népelemek beözönlésével az i. sz. első századokban, majd az i. sz. V. századtól a török népelemek bevándorlásával. Az iszlám térhódítását nagyméretű népvándorlás kíséri Irán és Afganisztán felől. Bizonyos arab elemek is eljuthattak Indiába. Még az ókorban kisszámú zsidóság, majd az iráni mohamedán hódítást követően csekély perzsa lakosság (párszik) került Indiába. A Mughalok idején a belső-ázsiai elemek újabb hulláma érkezett, elsősorban a hódítók soraiban. A Tibettel és Burmával határos területeken ismét különálló népcsoportok élnek.

India földrajzi sokrétűségéből, a kontinensnyi területet benépesítő népelemek különbözőségéből természetesen adódott, hogy a korai időszakban egymástól független kultúrák, államszervezetek alakultak ki. Egyes korszakokban ezek az államok képesek voltak megőrizni különállásukat, más korszakokban, ideig-óráig nagyobb területekre kiterjeszkedő államalakulatok vagy éppen séggel birodalmak álltak fenn. Ez utóbbira a legjobb példa a Maurja- és a Mughal-birodalom, valamint az ezeknél lényegesebben kisebb területet magában foglaló Gupta-állam.

Hangsúlyoznom kell azonban, hogy amikor ind kultúráról, India történetéről beszélünk, akkor mindig a legjellemzőbb terület vagy állam viszonyairól van szó egy adott korszakban, illetve azokban a korszakokban, amelyekben nagyjából egyenlő erők vetélkedésével számolhatunk, az államok legtekintélyesebb csoportjáról.

Úgy vélem, hogy az ind kultúrának megvannak azok a jellegzetes vonásai, amelyek érzékelhetővé teszik a szubkontinens bizonyos egységességét (kaszttrendszer, ideológiai jelenségek stb.), és azt is könnyen észre lehet majd venni, hogy India mennyire képes volt „indiaizálni” a külső hatásokat: a görög-római kultúrát, az iszlámot. Mindezzel nem függ össze a kontinens mai politikai megosztottsága, amelynek ugyancsak megvannak a történelmi, társadalmi gyökerei. Történelmi tény, és ezt tudomásul kell venni, hogy egységes India igen rövid ideig: az angol uralom alatt létezett, és a függetlenség kivívása után ismét megszűnt, de teljes mértékben a korábbi korszakokban sem valósult meg soha.

Az Indus völgyi civilizáció

Indiában legalább 500 000 éve élnek emberek. A legkorábbi kőeszközöket Dél-Indiában és a Pakisztán területén lévő Szóánban találták. Paleolit emlékekre bukkantak Kásmírban, és az i. e. 100 000 körüli időszakra datálható szerszámok kerültek napfényre a Cshóta-Nágpur-fennsíkon. Az Andhra Pradés állambeli Karnal körzetben az i. e. 25 000–10 000 közé datálható eszközökre bukkantak a régészek. Uttar Pradésban, a Mirzapur körzetben lévő Bélán-völgyben olyan állatmaradványokra leltek, amelyek azt bizonyítják, hogy a kecske, juh és szarvasmarha az i. e. 25 000 körüli időkben már háziállat volt.

Az alsó paleolitikum vagy korai őskőkor jellegzetes szerszáma a szekerce és a fejsze; a középső paleolitikumot a pattintással készített eszközök megjelenése jellemzi; a felső paleolitikumot Andhra Pradésban, Karnátákában, Mahárástrában, Bhópál környékén és a Cshóta-Nágpur-fennsíkon a kőpengék illusztrálják. A felső paleolitikum a jégkorszak elmúltával, i. e. 8000 körül érhetett véget, amikor az éghajlat meleg és száraz lett.

Ekkor a mezolitikum vagy más néven késői kőkor vette kezdetét, amely nagyjából i. e. 4000-ig tartott. Jellegzetessége a kisméretű kőszerszámok, az ún. mikrolitok használata. A már említett Bélán-völgyben a paleolitikum mindhárom szakasza, a mezolitikum, majd a neolitikum egymásután is világosan követhető.

A neolitikum vagy újkőkor Indiában kb. i. e. 6000 táján kezdődött, és sok időbe tellett, míg mindenütt gyökeret vert. Néhány dél-indiai neolit település nem korábról származik, mint i. e. 1000. Ebben a korszakban a csiszolt kőszerszámok India egész területén elter-

jedtek. Alaposabban ismerjük a kásmíri Burzahómban feltárt neolit települést. Lakosai halász-vadász életmódot folytathattak, és úgy tűnik, hogy nem ismerték az állatok domesztikációját az egyetlen kutya kivételével. Viszont voltak csontból készült eszközeik. Durva, szürke agyagedényeket használtak. A település legrégebbi rétege i. e. 2400-ra tehető. Igen jelentős leletegyüttes került elő Piklialban (Karnátaka). Az itteni népesség szarvasmarhát tenyésztett, domesztikálta a juhot és a kecskét, és időszakos táborokban lakott. A késői neolitikum lakosai azonban földművesek voltak, nádból és agyagból készített kör alakú vagy négyszögletes kunyhókban éltek. Bizonyos hüvelyeseket termeltek. Az orisszai hegyi körzetekben talált neolit telepek lakossága igen korán megismerkedhetett a rizstermeléssel. Egészében véve azonban a kőkorszak népességének terjeszkedése korlátozott volt, mivel a nyersanyag-lelőhelyek megkivánták, hogy a települések a hegyektől nem nagy távolságra legyenek. Így a termelés növekedése elérte azt a felső határt, amely a létminimum fedezésére ugyan elég volt, de a kőeszközök alkalmazásával már nem volt átléphető.

A további fejlődés lehetőségét a fémek felfedezése teremtette meg. Ez, legalábbis részben, az ún. kőréz-korral következett be. E korszak népessége kisméretű, kőből készült szerszámokat és fegyvereket használt. A kőből készült penge a korszak jellegzetes darabja. A települések a hegyekhez közel, újabban azonban már inkább a folyók mentén alakultak ki. A rádzsasztháni Ahar és Gilund lelőhelyeken rézeszközök is találhatóak. A kőréz-kor embere különböző agyagedényeket használt, amelyeket fekete-vörös színre festett. Az edények már korngolással készültek, és alkalmanként fehér lineáris díszítést kaptak. A Madhja Pradés állambeli Navdatóliban a Narmadá folyó partján jelentékeny gabonamaradványok kerültek elő. Itt lent is termeltek, a Dekkánban pedig kendert. Mivel a kőréz-korban még nem mindenütt ismerték az égetett téglakészítést, nyers téglából továbbra is építkeztek. Inámgaónban (Maharástra) egy ötszobás házat tártak fel. A kőréz-kor az i. e. 1800 körüli évektől nagyjából i. e. 1000-ig tartott, egyes helyeken i. e. 800-ig tovább élt. A fejlődésnek ezen iránya azonban ugyancsak zsákutcát jelentett: nem ismerték az írást, nem alakultak ki városok. Feltűnő, hogy ennek a kultúrának a népessége mit sem tanult az Indus völgyi lakosság fejlet-

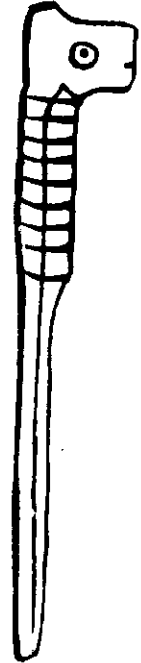
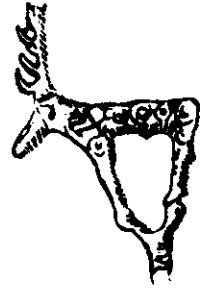
tebb technikai-tudományos ismereteiből, noha időben később élt.

Önálló fejlődési szakaszt képvisel a rézkor. A Gangesz-medence felső részén, a Cshóta-Nággpur-fennsíkon, valamint a Gangesz és a Jamuná folyók közti területen, az ún. Dóábban negyvennél több olyan lelőhely van, ahol rézeszközöket találtak: baltákat, szigonyokat, antennás kardokat és ember formájú szobrocskákat. A rádzsaszháni Khétriben igen sok rézbaltára bukkantak. A Gangesz-medence felső részén a réztárgyakat okkersárga fazekak és agyagból készült építmények kísérik. A Dóáb rézkori lakói letelepült földművesek és kézművesek voltak. Az okkersárga agyagművesség népe az i. e. 2000–1800 közti időszakra tehető, majd ez a lakosság eltűnt, és e területeken jó 800 évig nem jelentek meg újabb települések. Az okkersárga kerámia eltűnt, megmaradt viszont a rézből készült tárgyak tisztelete, közkedveltsége a későbbi korokban is. Ennek az ősi örökségnek a hatása mutatkozik a szertartásoknál azóta is használt rézedényekben.

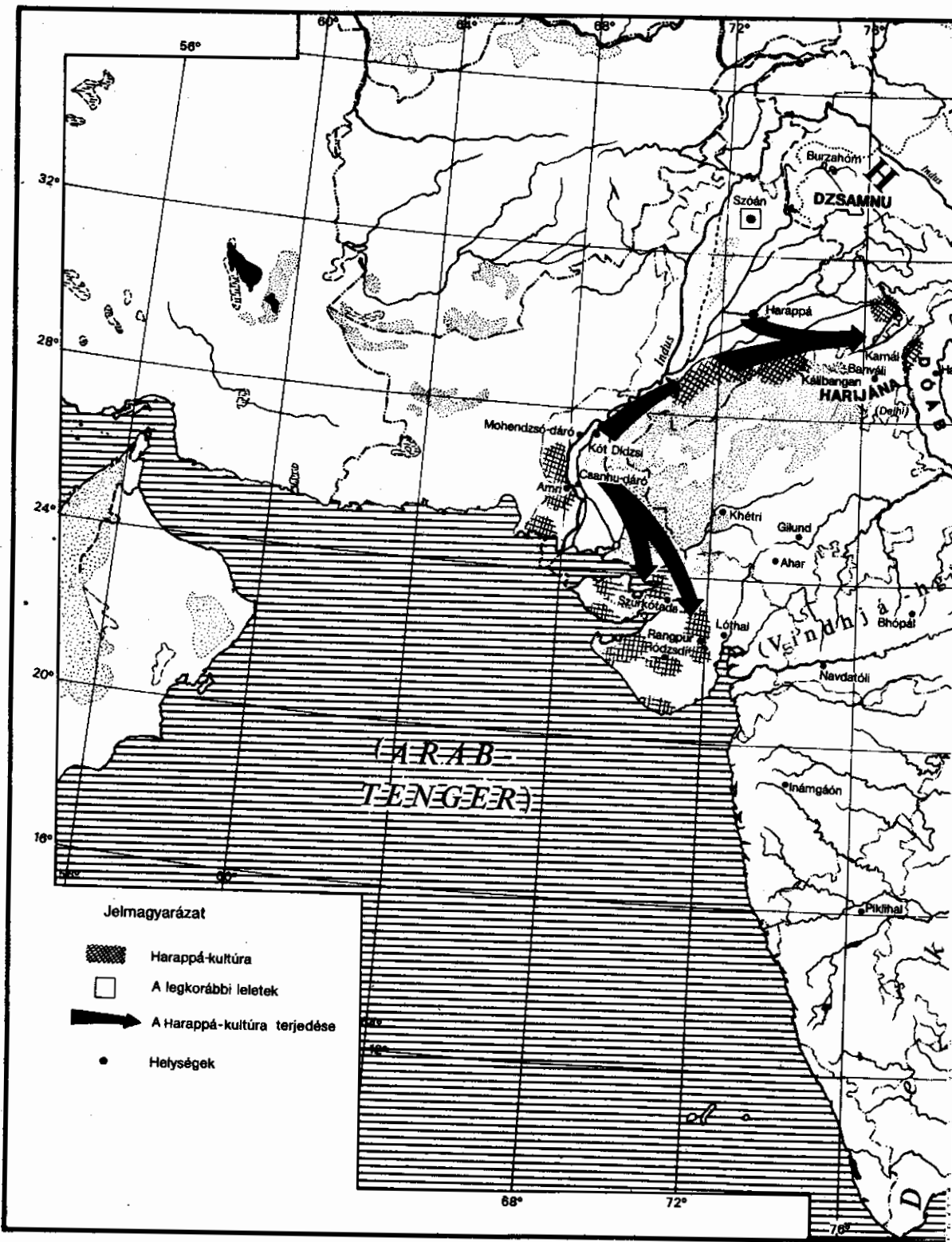
A rézkori kultúrákkal egy időben a Dóábtól nyugatra, az Indus folyó mellékén minden eddigénél magasabb szintű kultúra fejlődése indult meg. Ezt földrajzi elhelyezkedése alapján és nevezetes központjainak egyikéről Indus völgyi vagy harappái civilizációnak nevezték el. Tekintettel arra, hogy ez a civilizáció minőségi változást hozott az Indiában élő népek történetében, ezen a területen alakult ki először állam, India voltaképpen történetét ettől számíthatjuk.

A kutatás azzal kezdődött, hogy 1875-ben A. Cunningham angol tudós, a Régészeti Felügyelőség vezetője egy ismeretlen nyelvű pecsételőt talált az ókori Harappá város területén. A lelet nem okozott különösebb feltűnést, de amikor a XX. század első évtizedében egy nagy szabású vasútépítkezés során jelentős új, ismeretlen eredetű régészeti anyag bukkant elő, az indiai Régészeti Felügyelőség figyelme erre a területre irányult, és hamarosan megkezdődtek a feltáró munkák.

1921-től két indiai régész, D. R. Sahní és R. D. Banerdzsi, valamint az angol Sir John Marshall folytatott ásatásokat az ősi Harappá és Mohendzsó-dáró területén. Később az angol E. Mackay, az indiai M. S. Vats, majd az angol Sir Mortimer Wheeler végeztek óriási munkát. Harappán és Mohendzsó-dárón kívül a mai napig összesen 250 olyan település került felszínre, amely ebbe a

Tárgyak, kisméretű szobrok az Indus völgyi civilizáció területéről, i. e. III. évezred

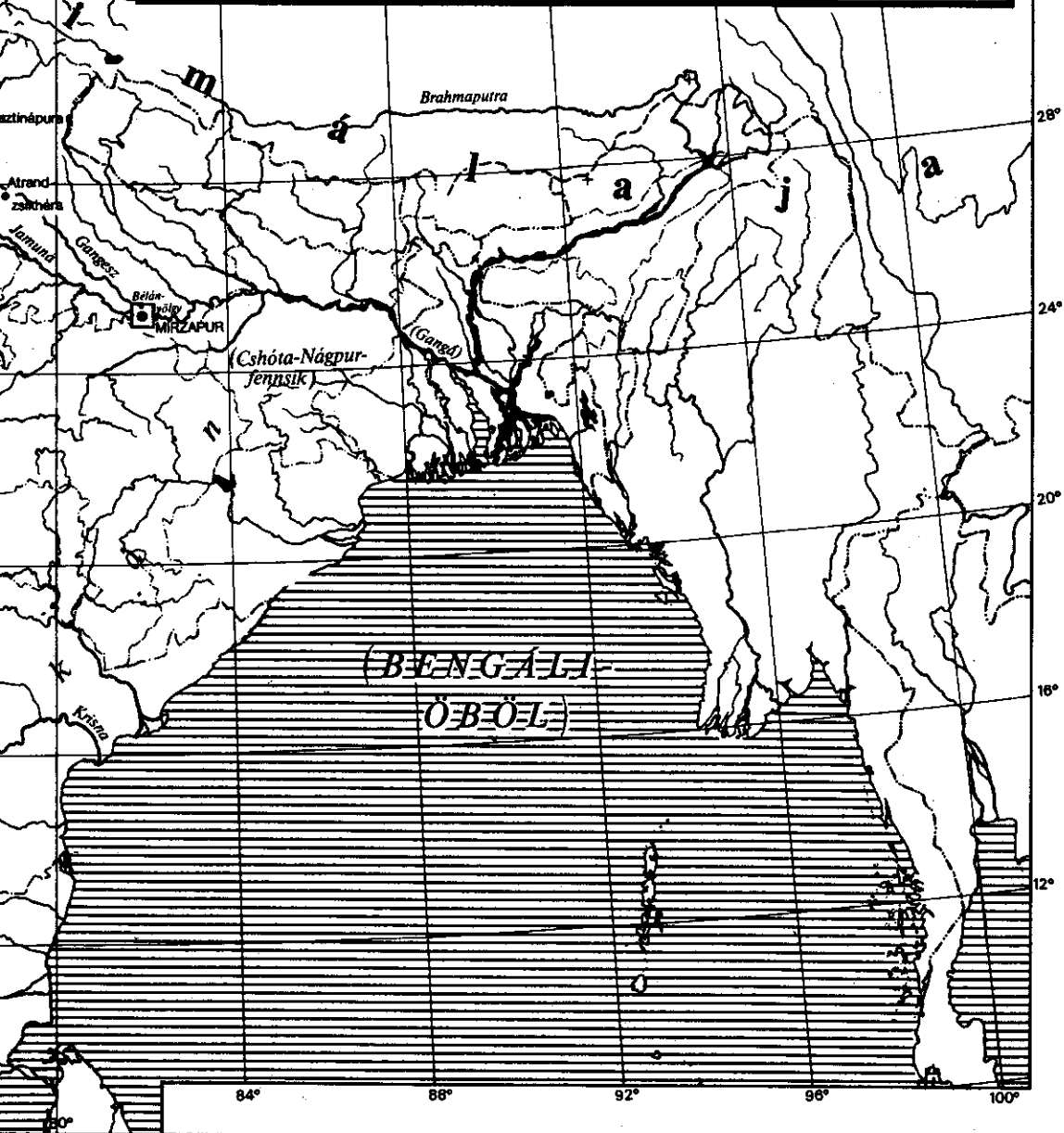

Jelmagyarázat

- Harappá-kultúra
- A legkorábbi leletek
- A Harappá-kultúra terjedése
- Helységek

84° 88° 92° 96° 100°

AZ INDUS VÖLGYI CIVILIZÁCIÓ ÉS TOVÁBBÉLÉSE

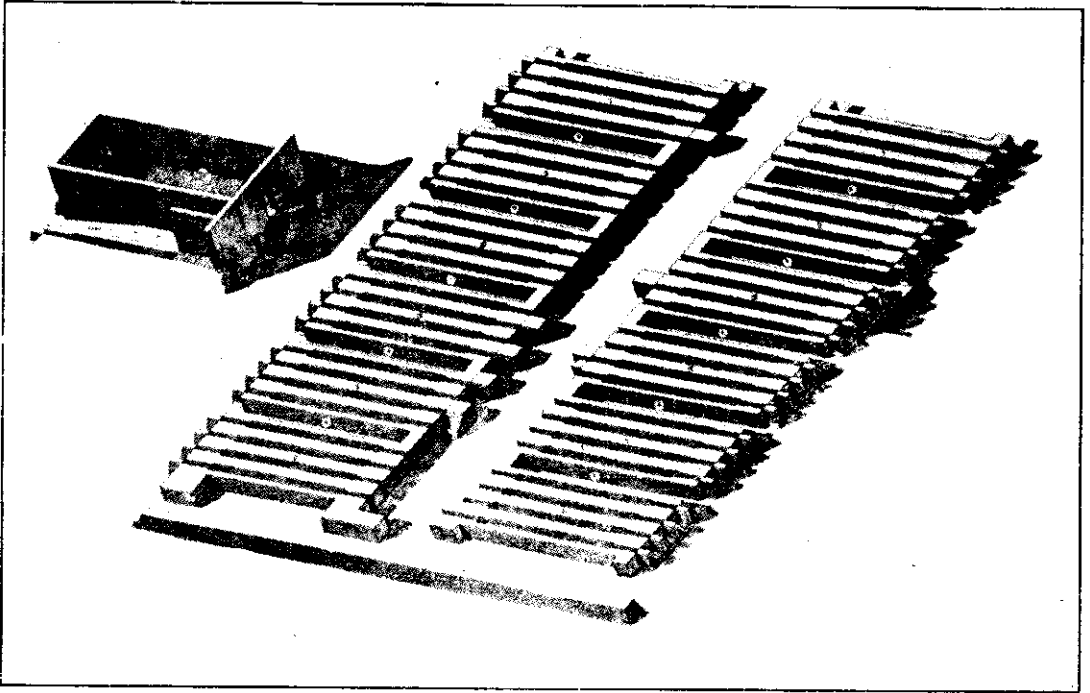
civilizációba sorolható. India és Pakisztán különválása jó ideig meggátolta a munkát, de a hatvanas évek óta ismét rendszeres kutatás folyik. A feltárást Mohendzsó-dáróban jelentékenyen megnehezíti az, hogy a magas talajvízszint miatt az alsóbb rétegek hozzáférhetetlenné váltak. Mégis, az ásások nyomán kibontakozó kép lenyűgöző. Az Indus völgyi civilizáció sok tekintetben páratlan a korai ókorban. Ez az egyiptomi és mezopotámiai civilizációval egykorú kultúra nem kevesebb, mint 1 299 600 km² területet ölelt fel, és joggal mondhatjuk, hogy az i. e. III–II. évezredben az akkori világ legnagyobb összefüggő kulturális zónája volt. Az említett két városon kívül még számos nagyobb város létezett: Csanhu-dáró a Szindhben, Lóthal Gudzsarátban, a Kambéöbölnél, Kálibangan Rádzsaszthán északi részén, Banváli a Harijána államban, Hisszár körzetben, Szúrkótada a tengerparton a virágzó korszak települései; Rangpur és Ródzsi a Kathiávár-félszigeten a kultúra késői szakaszát képviselik.

Az Indus völgyi civilizáció legszembetűnőbb vonása az urbanizáció magas foka: nagyszabású, impozáns városai voltak. Ez önmagában vitathatatlanul csodálatos fejlődés, amint utaltunk már rá, egyedülálló, és éppen ezért igen nehéz feladat a civilizáció kialakulását nyomon követni, illetve azt megállapítani, hogy kik voltak a hordozói. A régészeti adatok alapján találunk bizonyos kapcsolatot a korai beludzsisztáni neolit földműves települések és a prae-harappái Kálibangan között. Ez a kapcsolat legfőképpen a gazdasági viszonyok fejlődésében ragadható meg. A Nyugat-Ázsiában létrejött neolit forradalom Indiát viszonylag későn érte el. A Kvetta, Loralaj és Záb folyók melletti területekről származó leletek nem korábbiak i. e. 3300-nál. Az Indus alluviális síkságán kialakult települések: Amri, Kót Dídzsi, Kálibangan későbbiek. Ebből az időszakból sok csonteszköz maradt fenn, ismert volt a fazekaskorong, de készültek kézzel formált edények is. A kerámiák geometrikus díszítésűek, jellegzetes színek a barna és a fekete. A házak vályogból épültek. Háziállataik a juh, a kecske és a szarvasmarha. Az ekét nem ismerték, helyette ásóbotot használtak. A társadalom kicsiny földműves közösségekből épült fel. Még egyszer hangsúlyozzuk azonban, hogy ezt a fejlődési fokot a virágzó Indus völgyi városok képviselte színvonaltól roppant nagy különbség választotta el, a fejlődés nem egyenes vonalú, és számos kérdés tisztázatlan. Egye-

lőre azt sem tudjuk bizonyossággal megállapítani, hogy a nyugat-ázsiai fejlődés milyen mértékben befolyásolta az Indus völgyi urbanizációt. Szinte minden kutató egyetért abban, hogy az Indus völgyi városok jellegzetesen indiaiak. A városok alaprajza sakktáblához hasonlítható, szemben a mezopotámiai városok szabálytalan alaprajzával. Sehol máshol nem épült ilyen nagy kiterjedésű és jól működő csatornahálózat, és sehol máshol nem állt az építők rendelkezésére hasonló jó minőségű égetett téglá. Feltűnő viszont a fizetőeszközök hiánya, és úgy tűnik, hogy az írásrendszer (erről még külön szólunk) sem fejlődött olyan mértékben, mint Egyiptomban vagy Mezopotámiában.

A radiokarbon vizsgálatok tanúsága szerint Harappá i. e. 2300–1750, Mohendzsó-dáró i. e. 2154–1864 között élte fénykorát. Ezután a fejlett civilizáció valósággal eltűnt, és ezek a nagyvárosok elhagyottá váltak. A továbbélés bizonyos jelei megvannak a Szindhben, Gudzsarátnban, a Pandzsábben és a szomszédos észak-indiai területeken, Csanhu-dáró késői rétegei és Rangpur esetében poszt-harappái városias településekről is beszélhetünk, sőt az Indus völgyi civilizáció bizonyos elemei később is felbukkannak a hinduizmusban. Ennek ellenére azt mondhatjuk, hogy Harappá és Mohendzsó-dáró le hanyatlásával Indiában az első urbanizációs hullám végérvényesen lezárult, és csaknem kétezer évbe tellett, amíg egy hasonló folyamat erőteljesen megindulhatott.

A városok virágzását a gazdasági élet kiegyensúlyozottsága biztosította. Meglepő, hogy milyen nagyfokú uniformizáltság tapasztalható a használati eszközök és fegyverek készítésében, valamint a házépítésben az Indus völgyi civilizáció egész területén. A változás semmi jelét nem látjuk az évszázadok során. A megélhetés fő forrása a földművelés volt. A vetés novemberben történt, amikor a folyó szintje a hosszú monszun után leapadt, és az elárasztott területekről a víz visszavonult. A termés áprilisra érett be, ez volt az aratási hónap. A legfontosabb termékek a gabonafélésegek: búza, árpa voltak. Termeltek borsót, szézámogot, mustármagot, kendert. Annak ellenére, hogy Lóthalban rizsmaradványokat találtak, azt mondhatjuk, hogy a rizstermelés ismeretlen volt. Vitás kérdés az is, hogy az Indus völgyiek ismerték-e az ekét. Valamiféle eke meglétére gondolhatunk a Kálibanganban feltárt szántásnyom alapján, és ugyancsak szóba jöhet a bombay-i Prince of Wales Museumban látható kisméretű

A Nagy Magtár, Harappá, I. e. III. évezred (rekonstrukció)

játék, amely egy ekemodellre emlékeztet. Amennyiben ezeket a közvetett bizonyítékokat elfogadjuk, leginkább valamilyen egyszerű faekére gondolhatunk, mivel a korzakban rendelkezésre álló fém, a bronz nem volt olcsó, és nem alkalmas ekevas készítésére. Az aratás szerszáma, a sarló kőből készült. A termények szállítása a ma is használatos ökrös szekéren történt. A városok citadellájában található nagyméretű központi magtárak szolgálták a gabonaneműk tárolására. Harappában a gabonarakartól nem messze volt az a hely, ahol a magvakat megőrölték. Az őrlés szerszáma a nyereg alakú őrlőkő volt. Az Indus völgyiek ismerték a boronát. Az öntözőcsatornák építésében azonban az Indus völgyi civilizáció elmaradt a korabeli világ más területén tapasztalható színvonaltól. Az állattenyésztés fejlettnak mondható, tenyésztették a szarvasmarhát, bivalyt, kecskét, juhot, disznót. Jellemző háziállatuk volt a púpos tulok, amely ma is népszerű India nyugati részein, a Kathiávár-félszigeten. A háziállatok sora a macskával, kutyával, számmárral, tevével és elefánttal egészült ki. Úgy látszik, hogy a lótenyésztés nem alakult ki. Feltűnő viszont az igen fejlett baromfitenyésztés.

A kézművesipar szerszámokat és fegyvereket állított elő, elsősorban bronzból, illetve rézből. A szükséges réz

a rádzsasztháni Khétriből, az ön többségében Afganisztánból származott, esetleg Bihárból, amint azt egyes kutatók feltételesen állítják. Mohendzsó-dáróból előkerült egy vászondarab, és orsómaradványokat is találtak. A tégláégetés magas szinten folyt, és jelentékeny volt a hajóépítés is. Az ékszerészek arany-, ezüst- és féldrágaköves munkái kifinomult ízlést tükröznek. A pecsételők, terrakották és a rendkívül ötletes gyermekjátékok ugyancsak a kézműveseket dicsérik.

A kereskedelemhez szükséges hajózás fejlődése kedvezően alakult. Az Indiai-óceán és a Perzsa-öböl mentén part menti hajózás folyt. Egy pecsételőn hajóábrázolás látható és egy ún. „iránytű-madár”. A madár érzekelte a közeli szárazföldet, és a bibliabeli Noé galambjához hasonlóan, útbaigazította a hajóst. Lóthalban nagyméretű dokkot tárt fel a régészek ásója. A dokk egy tengeri kikötő meglétére utal. A mezopotámiai forrásokból ismert Melukka egyes kutatók szerint a harappái civilizáció területével azonosítható. Ennek dokumentációs bizonyítéka a lagasi Gudea király (i. e. 2350 körül uralkodott) egyik pecsétje. A pecséten olvasható feliratból megtudjuk, hogy Melukkából vörös kalcedont, rezet, őnt és lapis lazulit hoztak. Ezzel kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy az ezüst, a lapis lazuli az Indus völgyi civilizáció területére Afganisztán és a mai Irán területéről került át. Jadekövet az Indus völgyiek Közép-Ázsiából és Tibetből importáltak.

A kereskedelem, mind a kül-, mind a belkereskedelem, egyfajta cserekereskedelem lehetett, mert sem pénz, sem pénzként funkcionáló fizetőeszközök nem kerültek elő. De maradtak ránk súly- és hosszmértékek. A súlymértékeknél a tizenhatos váltószámot használták, ami érdekes módon egészen a legújabb időkig megmaradt Indiában a pénzváltásban, korábban ugyanis egy rúpia tizenhat annából állt. A hosszmértékeknél a tízes számrendszert alkalmazták. A kereskedelem jól jövedelmezhetett; minden jel arra mutat, hogy a nagyvárosok gazdasági-politikai irányítása a kereskedőréteg kezében volt.

A városok vagy városállamok egymáshoz való viszonyáról, az esetleges politikai alá- vagy fölérendeltségről semmi bizonyosat nem tudunk. Azt sem tudjuk, hogy volt-e az Indus völgyi civilizációnak valamiféle fővárosa, vagy hogy a nagyobb városok egy-egy állam fővárosai lettek volna. Mivel a réz és a bronz nem volt alkalmas megfelelő fegyverek készítésére, a kardot nem ismerték,

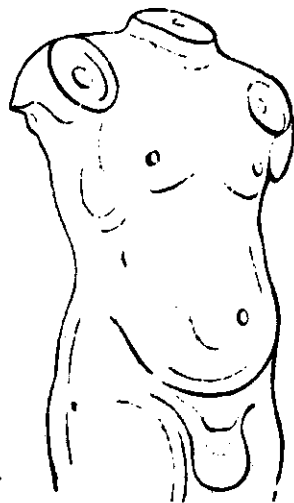
a ló és a harciszekér ismeretlen volt a hadseregben – mindez lehetetlenné tette a nagyobb szabású katonai vállalkozásokat, illetve a hatásos védelmet az esetleges külső támadásokkal szemben.

A társadalmi tagozódás jól kivehető a rendelkezésünkre álló régészeti anyagból. A városok tervrajza azt mutatja, hogy az államhatalmi központ a citadella volt, egy magas, téglalap alakú emelvényen álló építmény, amelyet szükség szerint el tudtak különíteni az ún. alsóvárostól. Magában az alsóvárosban találunk téglából épült, kényelmes házakat, amelyek feltehetően a vagyonos kereskedőké lehettek, és tömegszállásokat, amelyek feltűnően hasonlítanak a modern időkben a szolgaszemélyzet és az állami alkalmazottak legalsóbb rétegébe tartozó emberek számára épült házakhoz. Arra nézve nincsen határozott támpontunk, hogy az Indus völgyi civilizáció társadalmában a rabszolgaság intézményének elterjedtségére gondoljunk. Óvatosan kell tehát eljárunk az Indus völgyi civilizáció társadalmi viszonyainak rekonstruálásában, és nem vonhatunk automatikusan párhuzamot az Indus völgyi és a mezopotámiai viszonyok között. Így az az állítás, hogy Harappában papkirályság, templomgazdaságok és nagyszabású rabszolgaság létezhetett, nem több, mint feltevés, és hozzá kell tennünk: olyan feltevés, amelyet a rendelkezésre álló forrásanyag nem bizonyít. Ugyanígy csak igen korlátozott mértékben beszélhetünk arról, hogy a Dél-Indiában található templomok és a körülöttük kialakult templomgazdaságok előképe az Indus völgyi civilizációban volna keresendő, még ha a dél-indiai templomoknál található vízmedence a mohendzsó-dárói nagy fürdőre emlékeztet is.

Ami a társadalom tagozódását illeti, reálisan csak az említett, a lakóhelyek helyzetéből kiinduló következtetést vonhatjuk le, és ez a dolgok természeténél fogva nem valamilyen árnyalt képet ad. Pozitív megállapítások helyett inkább negatív módon közelíthető meg a kérdés. Nyilvánvaló például, hogy az említett okoknál fogva a hadsereg, és így a katonai réteg nem lehetett meghatározó. A kereskedelem szerepe kivételes helyzetet biztosíthatott a kereskedőknek. Egyes jól megépített házak alkalmasak voltak a családi vagyon felhalmozására is. A középületek, nagy terek, szobrok hiánya bizonyos decentralizációra utal, azt sugallja, hogy a tényleges hatalom nem volt a szó szoros értelmében központosítva, hanem ez a kereskedőréteg tartotta kezében. Az államap-

parátus mechanizmusát tehát nem tudjuk rekonstruálni. Felmerül viszont az a kérdés, hogy a vezető réteg hogyan volt képes uralmát biztosítani a dolgozó tömegekkel szemben, amikor a hatalmi apparátus az említett kevésbé hatékony fegyverzetű hadsereggel, fegyveres erővel rendelkezett? Itt is csak egy szellemes feltevésre hagyatkozhatunk. D. D. Kosambi, a zseniális indiai történész-matematikus szerint a mindent átható vallási ideológia volt hivatott az embereket arról meggyőzni, hogy a megélhetésre nincsen más mód, mint az adott társadalmi berendezkedés biztosította keret. Ugyancsak szabályozó erő lehetett a természetfeletti hatalmaktól való félelem. Nem lehetetlen, hogy azok az ijesztő állatfejű figurák, amelyek például a pecsételőkön is láthatók, maszkos alakokat ábrázolnak, amelyeket az emberek démonoknak vagy büntető szellemeknek véltek. Kosambi magyarázata azonban adós marad annak megválaszolásával, hogy ezt a vallási ideológiát ki közvetítette? A magunk részéről itt leginkább a világ más tájairól jól ismert primitív titkos társaságokhoz hasonló szervezet meglétére gondolhatunk. Ami pedig a pecsételőkön felbukkanó jeleket és ábrákat illeti, biztonsággal csak azt tételezhetjük fel, hogy ezek egyes családok, nemzetségek vagy foglalkozási ágazatok képviselőivel hozhatók kapcsolatba.

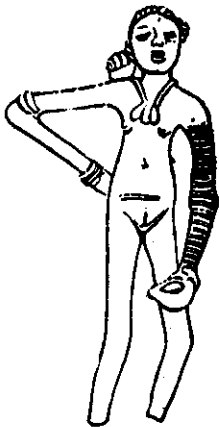
A társadalmi fejlődés és a korabeli ideológia kapcsolata tehát bonyolult. Nehéz lenne állást foglalni abban a kérdésben, hogy a mohendzsó-dárói nagy fürdő pontosan milyen rituális cselekmények színhelye volt. Lehetséges, hogy itt a termékenységi kultusz jegyében végeztek szertartásokat, és hogy itt is működtek templomi prostituáltak, mint a dél-indiai templomokban. A terrakotta szobrocskák ennél elfogadhatóbb bizonyítékot szolgáltatnak a Földistennő, Anyaistennő kultuszára vonatkozóan. Ezekből az alkotásokból megfelelően érzékelhető az a megkülönböztetett szerep, ami az ilyen istennőtípusoknak a későbbi korokban jut. Az egyik pecsételőn egy szarvakkal ellátott, háromarcú alakot láthatunk, amely keresztbe tett lábakkal ül. Körülötte állatok: elefánt, tigris, rinocérosz és bivaly. Mindez Siva-Pasupati, Siva, az Állatok Ura megjelenési formáját idézi emlékezetünkbe, és a tudósok egy része, nem ok nélkül, Siva, a Nagy Isten előképét véli itt felfedezni. A későbbi hinduizmusban tiszteletben álló tárgyak közül jó néhányal találkozunk az Indus völgyi civilizáció korában, és fellelhetők a növény- és állatkultusz nyomai is (különösen a bikáé).

Férfi torzó, Harappá,
I. e. III. évezred

**Férfi mellszobra,
Mohendzsó-dáró,
I. e. III. évezred**

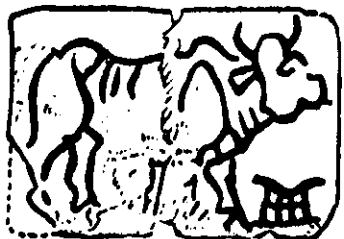
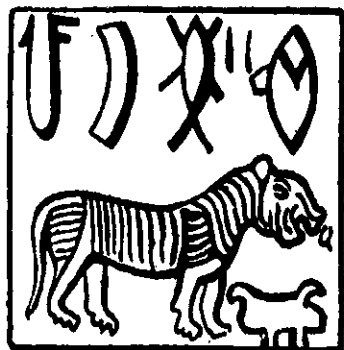
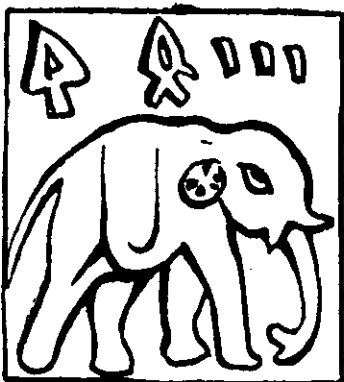
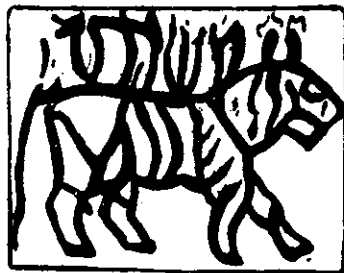
**Táncosnő, Mohendzsó-dáró,
I. e. III. évezred**

Olyan tárgyakat is találtak, amelyek amulettként szolgálhattak. Sokan vélik úgy, hogy az Indiában annyira népszerű jóga előzményei is az Indus völgyi időkbe nyúlnak vissza. Ennek lehetősége fennáll, de figyelembe kell vennünk azt is, hogy a keresztbe tett lábakkal ülés Indiában és egész Délkelet-Ázsiában természetes ülésmódnak számít, tehát nem valamilyen speciális testhelyzet. Annak az ábrázolásnak pedig, amelyet jellegzetesen jógapozícióban ülő alaknak tartanak, egyidejűleg más jellegzetessége is van. Ez ugyanis egy ithyphallikus ábrázolás, a szóban forgó alak phallosza erectio állapotában van. E helyzet pedig ellentmond az érzékek feletti teljes uralom kívánalmának. Így az ábrázolás kielégítő értelmezése még várát magára.

Az Indus völgyi kultúra népessége nem teremtett olyan nagyszabású szobrászművészetet, mint a kortárs kultúrák. A kisplasztikák azonban magas színvonalat képviselnek. A kisméretű férfiábrázolások vonásaikban emlékeztetnek a közel-keleti ábrázolásokra, például a szakállviselés tekintetében. A legismertebb alkotás az ugyancsak kisméretű, bronzból készült táncosnőszobor. A művész egy kecses mozdulatot örökített itt meg. A nő arcvonásai negroid jellegűek. A harappái kerámia közepes minőségű, díszítése geometrikus, de éltek a növényi motívumok nyújtotta lehetőségekkel is. Az egyik pecsételőn látható két tigrissel küzdő férfialak a mezopotámiai Gilgames-történetet idézi emlékezetünkbe. Az Indus völgyi írás megfejtelensége miatt azonban nem alkothatunk fogalmat az esetleges irodalomról, és így arról sem mondhatunk bizonyosat, hogy ez az ábrázolás a Gilgames-történettel tényleges kapcsolatban volna. Ugyanígy nem rendelkezünk megbízható ismeretekkel a hitvilágról, a mitológiáról sem. A túlvilágképzeteket is homály borítja, a túlvilági útra készülöket eltemették. Wheeler 1946-ban egy ötvenhét sírt magába foglaló temetőt ásott ki.

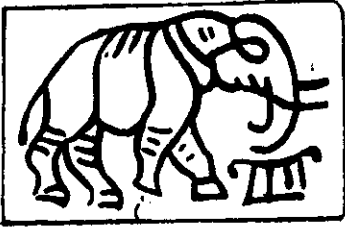
A sok kérdőjel nagyrészt az Indus völgyi írás megfejtelten voltából ered. Az írásjegyek pecsételőkön maradtak ránk. A pecsételők anyaga tűzön megkeményített zsírkő. A leggyakoribb pecsételőforma a négyzet és a téglalap. A pecsételőkön ábrák és írásra utaló jelek láthatók. Rendeltetésük legtöbbször tulajdonbélyegző lehetett. Az eddig előkerült pecsételők száma 2000 körül mozog. A rajtuk előforduló jelek száma 250–400 között van. A feliratok rövidek, sohasem tartalmazznak 20-nál több jelet. E körülmény is megnehezíti a megfejtelést. Azt

sem tudjuk, hogy ez az írásrendszer milyen nyelv lejegyzésére szolgált. Egyes piktografikus jelek, például a „hegy” jele, ókinai, egyiptomi, hettita párhuzamok alapján egyértelműnek látszanak. Némely kutató a birtokos eset ragját vélte felfedezni a leggyakrabban előforduló írásjegyben. Vannak olyan jelek, amelyeknél számokra lehet gondolni. Egyes jelek esetében égitestek neve merült fel. Ezen égitestek az ősrégi indiai asztronómiában megfelelő színnevekkel vannak elnevezve. Mivel a dravida nyelvekben a szóban forgó égitest- és színnevek lehetővé teszik proto-dravida elnevezések rekonstruálását, szovjet és finn kutatók megkísérelték az adott harappái jeleket oly módon értelmezni, hogy az Indus völgyi írás nyelvét proto-dravidának tételezték fel. Így hipotetikuson bizonyos hangalakokat is meg lehetett állapítani. Ugyanezek a kutatók feltételezik az írás alapján, hogy az egy agglutináló nyelv lejegyzésére szolgált, vagyis hogy ragozó nyelv lett volna, amelyben a jelentés módosulásait és a mondatbeli viszonyokat a szavakhoz ragasztott ragok, képzők idézték elő. Mindez azonban igen csekély eredmény, és ezt az érintett kutatók is kénytelenek voltak beismerni legújabb írásaikban. Úgy tűnik, hogy a megfejtésben csak akkor várható frontátörés, ha egyszer sikerül kétnyelvű szöveget találni. Erre van némi remény az ókori Mezopotámia területén vagy Bahrein szigetén.

Pocótolók az Indus völgyi írás jegyével, i. e. III. évezred

Az Indus völgyi civilizáció hanyatlásának és bukásának okai nincsenek kellőképpen tisztázva. A hanyatlás leginkább egy folyamatnak fogható fel, melynek során a nagyvárosok egy-kétszáz év alatt elnéptelenedtek. A lehetséges okok között szerepelnek a deszikkáció, a termőtalaj sótartalmának megnövekedése, tektonikus változások és az Indus folyó pusztító árvizei. Egyes kutatók szerint a végső indítékot az Indiába érkező árvák adták meg. Itt azonban időrendi nehézségek vannak, az árvák nagyobb mérvű bevándorlása ugyanis az i. e. 1500 körüli időre esik, ami lényegesen későbbi a régészeti adatok igazolta elnéptelenedésnél. Ezt a kutatók azzal próbálják magyarázni, hogy az árvák egy jelentős csoportjának indiai jelenlétét egy korábbi időpontba helyezik, és arról beszélnek, hogy a Kálibanganban feltárt tűzhelynek valamiféle szakrális rendeltetése volt, hogy az árváknál ismert tűzáldozat bemutatására szolgált volna. Ezt azonban csak néhány régész fogadja el. Van régészeti anyagunk arra nézve is, hogy a késő harappái

lakosság és az árják együtt éltek a Pandzsábben, Dzsambuban és a mai Harijánában. E helyeken ugyanis harappái anyaggal együtt az a szürke kerámiaféleség is előfordul, amely az árják sajátja.

Az Indus völgyi civilizáció hanyatlását talán a legmegnyugtatóbban a gazdasági változásokkal lehet magyarázni. Így figyelemre méltó az az elmélet, amely szerint a megromlott természeti viszonyok, a népesség növekedése stb. arra ösztönözték a lakosságot, hogy a hagyományos gabonatermelés mellett valamilyen más, a táplálkozáshoz szükséges és hasznos növényféléseget termelésével foglalkozzék. Ez az új növény a rizs volt, de ennek termesztése az éghajlati adottságok következtében az Indus völgyi civilizáció területén nem volt lehetséges: a rizstermelés földrajzi határai a mai Delhitől kissé nyugatra húzódnak, tehát a harappáiaknak is erre kellett áttelepülniük. A szálláshelyek változtatása és a népességkeveredés azután azzal járt, hogy a harappái kultúra megszűnt, a kultúra egyes elemei az összindiai kultúra részévé lettek.

A védikus korszak

Az Indus völgyi civilizációval kapcsolatban már szó esett azokról az újonnan érkező törzsekről, amelyek több hullámban érték el India területét, és magukat árjáknak nevezték. Hogy kik voltak az árják? Nem könnyű a kérdést megválaszolni. Az árja szó kapcsolatos a távoli Írország, sőt Irán nevével is. Azt is tudjuk, hogy az indoeurópai nyelveket beszélő népek keleti ágába tartozó törzsek nevezték magukat árjáknak. A név a legnagyobb valószínűséggel a szóban található „ari”-ből magyarázható, amelynek jelentése „ellenség, idegen”. Árja az, aki „arikkal rendelkezik”, akinek csatlósai vagy valamilyen függőségben lévő emberei vannak. Ez a jelentés később elmosódhatott, mert a „nemes, előkelő” jelentés igen korán közhasználatúvá vált. Gyűjtőnévként az árját azokra az indoiráni nyelveket beszélő népekre szokás alkalmazni, amelyek egymás közelében élhettek az i. e. V. évezredet követő időszakban. A nyelvi összetartozást ind részről a Védák nyelvéből, iráni részről a két óiráni nyelvjárásból, úgymint a feliratokból ismert óperzsából és az Aveszta nyelvéből rekonstruálhatjuk. Ezek együttesen az indoeurópai nyelvek szatem ágába tartoznak [vö. latin centum (kiejtése: kentum), védikus sata, iráni szata, „száz” stb.]. Az indoiráni nyelvjárásokat beszélők Közép-Ázsia felől délkelet és délnyugat felé haladva jutottak el későbbi szállásterületeikre. Annyi bizonyos, hogy az indek ősei nagyobb tömegben az i. e. II. évezred közepén telepedtek meg a Pandzsábban, az irániak ősei pedig az i. e. I. évezred elején már jelen voltak a Kaszpi-tótól nyugatra eső területen. Emellett azonban tudomásunk van arról is, hogy a proto-indek egy csoportja az

i. e. II. évezredben Mezopotámiában is megjelent. Ezek a vándorlásnak viszonylag jól kitapintható irányai.

Az i. e. 1500–1300 közötti időszakból tekintélyes nyelvészeti anyag áll rendelkezésünkre. I. e. 1350-ből való Sattivazza mitanni uralkodó és Suppiluliuma hettita király békeszerződése, amely a törökországi Boghazköyből került elő. Itt a védikus szövegekből jól ismert istenekkel találkozhatunk: Indara–Indra, Mitrás(il)–Mitra, Uruvanass(il)–Varuna stb. Az i. e. XIV. századból származó Kikkuli-féle lótenyésztő szakkönyv ugyancsak bővelkedik a lovak trenírozásával kapcsolatos, kifejezetten indoiráni jellegű szakkifejezésekben. Ezek a nyelvi adatok jól összeegyeztethetők azzal a ténnyel, hogy az áryák híresek voltak lovaikról, és hogy a harci szekereiken alkalmazott újításuk (küllő tömör fakerék helyett) eredményes katonai vállalkozásokat tett lehetővé. Ez tehát az, ami ma már bizonyosnak látszik az áryák Indián kívüli szerepléséről.

Természetesen a kutatókat élénken foglalkoztatja az a gondolat, hogy vajon az áryák Indiába települése milyen szakaszokban történt. Az Indus völgyi civilizáció ismeretésekor említettük, hogy egyes régészek szerint az i. e. II. évezred közepe előtt már éltek áryák Indiában (a kálíbangani tűzhely – árja, védikus tűzáldozat helye). Vannak azután olyan elképzelések is, miszerint a szubkontinens északnyugati részén élő, káfir nyelveket beszélők az ún. gandhári sír-kultúra leszármazottai volnának. Elődjeik pedig azok a proto-déli-áryák lennének, akik az iráni Hisszár-kultúra lakosságára rátelepültek, majd i. e. 2000 körül nyomultak India felé, ahol a pandzsábi, rádzsasztháni kultúrába, illetve az említett gandhári sír-kultúra legkorábbi rétegébe olvadtak. Ezekről azután elkülönítendőek az ún. proto-északi-áryák, akiknek egy csoportja hozható kapcsolatba a boghazköyi névanyaggal, stb., és akiknek egy másik csoportja Észak-Iránon és Baktrián át került Indiába.

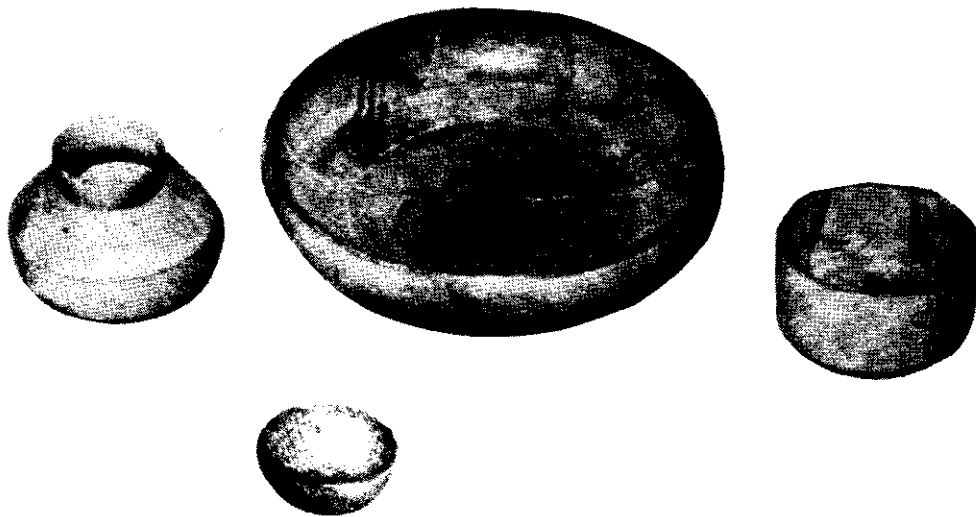
Bárhogyan is zajlottak le ezek az események, a volta képpen védikus korszak, amelyet már a védikus forrásokból követhetünk, legfeljebb i. e. 1500-tól kezdődik. Két nagyobb részre tagolódik: a védikus és a késő védikus időszakra; az utóbbi az i. e. 850–560-as évek közé tehető. Az események színhelye a Gangesz forrásvidéke, a mai Uttar Pradés állam nyugati része, a Pandzsáb keleti területei, majd az áryák terjeszkedése folytán kelet felé

Bihár középső része és déli irányban a Vindhjá-hegységig terjedő terület.

A védikus periódus forrásanyaga meglehetősen egyoldalú, szinte kizárólag a nyelvi adatok szolgáltatnak támpontokat. Régészetileg igen kevés használható anyaggal rendelkezünk. Néhány kutató az Atrandzsikhérában talált jellegzetes szürke kerámiát az árjakkal kapcsolja össze, azzal a megfontolással, hogy az iráni Hisszár-kultúra szürke kerámiája is az árja etnikumot jelezte. A leletek datálása azonban nem egyértelmű. Egyesek az i. e. XI. századra gondolnak, mások viszont arra hívják fel a figyelmet, hogy Hasztinápurában hasonló régészeti anyag található, az viszont határozottan a késő védikus korszakba sorolandó. Így sajnos ezt a leletet a védikus periódusbeli árja települések és a nagyobb népmozgások vizsgálatánál nem lehet komolyabban figyelembe venni, vagy még inkább, perdöntőnek vélni azokban az esetekben, amikor a nyelvemlékek adatai kétségeket ébresztenek.

A korszak legfőbb forrása a Rig-véda, amelyről mint irodalmi emlékről még külön szólunk. Az események menetét a Rig-véda leírásaiból követjük. A védikus szövegekből kitűnik, hogy az előrenyomuló árjak sok helyütt kemény ellenállásba ütköztek. A Rig-véda igen sokat beszél az istenek hőstetteiről, az ellenséges sötét bőrű démonok várainak lerombolásáról. Nem nehéz kitalálni, hogy ezek a történetek a helyi lakosság és az árjak harcait

**Festett szürke kerámia,
Hasztinápura,
i. e. 1000-800**

tükrözik. A sötét bőrű démoni emberek neve dásza. A dászák rossz viselkedésűek, bikaajkúak, pisze orrúak és phalloszimádók. Az árják más ellenségeinek neve daszju. Az egyik árja vezér neve Traszadaszju, „A daszjukat megremegtető”. Úgy tűnik azonban, hogy a békés együttélés az árják és a korábbi lakosság között hamar létrejött, mert hallunk egy olyan dásza uralkodóról is, aki a védikus vallást patronálja. Igaz, néhány kutató, talán túlságosan merészen, a dászákban is árjakat lát, mégpedig a proto-déli-árjakat, akik megelőzték a proto-északi-árjakat, következésképpen akik konfliktusba keveredhettek a később érkezőkkel. Ez persze korántsem biztos, annál határozottabb viszont a védikus himnuszok dászaellenessége, és az is tény, hogy a későbbi korokban a dásza szó jelentése egyértelműen „szolga”, esetleg „rab-szolga” lesz. Végül az árják ellenségeihez számító népcsoportot jelölhet a pani név. Ezekről egyebek között azt állítják forrásaink, hogy marhatolvajok, ami figyelembe véve azt, hogy a korszak legfőbb értékmérője a szarvasmarha, rendkívül súlyos vád. Azt is tudjuk róluk, hogy kereskedők voltak. Az árják előtti lakosság városairól forrásainkból semmi közelebről megfogható nem derül ki, és ami a himnuszokban leírt harcok méretét illeti, itt nyilvánvaló a védikus költők túlzása.

A hódítók és meghódítottak együttélése csakhamar változásokhoz vezetett az árják nyelvében, kultúrájában, életmódjában. A valóság az – sajnos, ezt a védikus források és a régészet csak töredékesen képes illusztrálni –, hogy az Észak-Indiába érkező árják sokkal kisebb létszámot képviseltek a már korábban itt élő, ugyancsak nem egységes eredetű, nyelvű lakoságnál, következésképpen csak asszimilálódva voltak képesek politikai hegemóniájukat megőrizni. Az asszimiláció legerősebben a gazdasági életben, kisebb mértékben a társadalmi struktúrában és az ideológiában követhető nyomon. Az uralkodó osztály kiegészült a korábbi lakosság vezető rétegéből, és a háborúk sem lehettek túlságosan pusztítók, hiszen nincsen tudomásunk nagyobb területek elnéptelenedéséről, ellenkezőleg, jó ezer év múlva Hérodotosz görög történetíró már az ismert világ legnépesebb országának tartja Indiát. A szűkebb értelemben vett „politikai eseményeket” az árja törzseknek azok az egymás közti háborúi jelentik, amelyekről a védikus szövegek szemléletesen tudósítanak. Az ellentétek több okra vezethetők

vissza: az egymás után érkezők versengése, konkrét gazdasági természetű ellentétek, harc a jobb földekért, legelőkért, a kulcsfontosságú folyóparti területekért, átkelőhelyekért stb. A legismertebb konfliktus a tíz király háborúja, amelynek fő oka az volt, hogy a tízek el akarták terelni a Parusni folyót (a mai Ravi egy szakasza) eredeti medréből. A tíz árja törzs közül különösen a bharaták, matszják, anuk és a druhjuk voltak nevezetesek. Ellenfelük a Szudász király vezette tritszuk voltak. A szövetségesek felvonulását két folyón, a Vipaszán és a Sutudrin történő átkelés előzte meg. Ez nem kis nehézséget okozott, és csak komoly előkészületek után sikerült. A győzelem végül Szudász királyé lett, annak ellenére, hogy a tíz törzsből álló harci szövetség legyőzhetetlennek tűnt. Ennek oka az volt, mint a himnusz elbeszéli, hogy az istenek, elsősorban Indra, a hadak istene, és Varuna, a vizek ura Szudász pártján álltak. A Rig-véda (VII, 18, 17) így szól: „A gyenge által tette ő azt az egyet; a nőstényoroszlánt a kos által ölte meg; Indra túvel szakította le a csipkéket; minden vagyont Szudásznak ajándékozott.” (A szerző ford.)

A késő védikus korszakban az árja terjeszkedés a Dóáb (Két folyó köze, azaz a Jamuná és a Gangesz közötti térség), majd a Gangesz középső folyása irányába tevődik át. Ezen a rendkívül termékeny síkságon, amely az Indus vidékének száraz területeihez képest valóságos paradicsom volt, ebben az időben hatalmas őserdők terültek el. Gazdag volt a vadállomány, és az újonnan érkezettek számtalan, eddig ismeretlen növényfajtaival találkoztak. A terjeszkedésnek azonban nem lehettek komoly akadályai, a korszak legkimerítőbb forrása, a Satapatha-bráhmaņa jóformán semmit sem szól a háborúskodásokról. A korszak kezdeti időszakának politikai eseményei szinte ismeretlenek. A terjeszkedés a Jamuná mentén déli irányban indult, majd a Gangeszt követve haladt kelet felé. Ekkor következett be a vezető nemzetségek azon végzetes viszálya, amelybe csaknem valamennyi árja törzs is belekeveredett, és amelynek emlékét a Mahábhárata eposz magvát képező hősköltemény (i. e. IV. sz. körül) őrzi. A források komplex vizsgálatából kirajzolódik az egyes árja törzsek településterülete. Keleten éltek a kosalák és a vidéhák, közöttük a Szadánirá folyó húzódott. Délkeleten a kásik, a magadhák, tőlük nyugatra a pancsálák és a kuruk voltak. A kuruk szállásterülete

képezte a legnagyobb területi egységet az egész térségben, neve Középső Ország, szanszkritul Madhja Désa. A kuruk déli ága volt a szrindzsaják népe. A kuruktól délre a matszjákat találjuk, és ezek alatt a sviknák és késinok és más népek laktak. Északnyugat népei közül a madrák, szaindhavák és a gandhárák érdemelnek említést. A késő védikus korszak legnagyobb politikai hatalma a kuruk és pancsálák konföderációja volt, amely egyúttal egy sor kisebb népet (tritszuk, jaduk stb.) is magába olvasztott. A Satapatha-bráhmána a konföderáció területén bemutatott áldozatot különbnnek tekintette a más földön bemutatottaknál, az itteni bráhmanák, azaz papok voltak a legbölcsebbek, az itteni nyelv számított az irodalmi nyelvnek, az itt található Kuruksétra település szentnek számított. A kósalák, vidéhák és kásik megőrizték függetlenségüket ezzel a szövetségi rendszerrel szemben. Dzsanakaról, Vidéha királyáról érdekes történetek maradtak fenn. Időlegesen a kásik és a kósalák között szorosabb politikai kapcsolat állt fenn. A nyugati területekről, amelyek az Indus völgyi civilizáció és a kezdeti árja terjeszkedés eseményeinek színhelyei voltak, forrásaink mélyen hallgatnak. Úgy tűnik, hogy a hatalmi súlypont végérvényesen a Gangesz medencéjébe tevődött át. A korszak végén megjelennek a térségben a valódi államok.

A gazdasági viszonyok a védikus időszak elején fölötébb tarka képet mutatnak. Voltak letelepült csoportok, amelyek földműveléssel foglalkoztak, általános volt a nomád állattenyésztés, amelyet csekély földművelés egészített ki, és a népesség egy része továbbra is vadászógyűjtögető életmódot folytatott. A földművelés technikai körülményeiről igen keveset tudunk. Léteztek falvak (gráma), és valószínű, hogy a földművesek döntő többsége az árkák előtti lakosságból került ki. Feltehető, hogy az árkák a Gangesz medencéjében már egy viszonylag fejlett rizstermelő településrendszert találtak. Az itt élők használták az ekét, éspedig a könnyű faekét, amely a Gangesz-medence könnyű áradmányos talajának megmozgatására elegendő volt. Maguk a behatoló árkák szintén ismerhették az ekét: a nyelvi adatokból arra lehet következtetni, hogy a vetőekét már az Indiába érkezésük előtti időszakban használták. Arra nézve nincsen támpontunk, hogy miként alakultak a viszonyok a Vindhjától délre eső területeken. A lakosság fő megélhetési forrá-

sa az állattenyésztés volt. Az árják hatalmas állatállománya jelentette a legfőbb vagyont. A pénzt a szarvasmarha pótolta. Kedvelt háziállat volt még a bivaly, a juh, a kecske és a ló. Az árják az állattenyésztés mellett főleg árpát termeltek, ami kevésbé munkaigényes, mint a többi gabonaféleség vagy éppen a rizs.

A késő védikus kort régészetiileg a festett szürke kerámiával és a vas megjelenésével lehet leginkább jellemezni. Ez ideig több mint 500 települést tártak fel a régészek ebből az időszakból. A vasat először a fegyvergyártásban használták. India az ókori kultúrák között az élen jár a vas korai használatát illetően. A földművelés megnövekedett szerepét és a vas előállításának olcsóbbá válását jelzi az, hogy ebben az időszakban az ekék szántórésze immár India egyes részein vasból készült. A növénytermelés becsben állt e korban, ezt érzékelteti a Satapathabráhmana, amikor kívánatosnak tartja, hogy az alattvalók a királynak egészséges, hibátlan növényeket adományozzanak. A források szerint a terméklista kibővül: gabonaféleségek, festéknövények, hüvelyesek, szézám, fűszerféleségek, ipari növények (len, kender) gyakorta szerepelnek. Az állattenyésztésben a szarvasmarhatartás továbbra is a legnépszerűbb. A legeltetésen kívül elterjedt az istállózó állattartás, a tejtermékek feldolgozása nagy gondossággal történt. A teherhordó állatok között ott van a szamár és az elefánt is. Bizonyos területeken megjelenik a sertéstartás. Hogy tevéet használtak-e, arról nincs biztos tudomásunk.

A kézművesség kezdetben elsősorban a falvakra korlátozódik, és szoros kapcsolatban áll a földműveléssel. Már a korai védikus időszakban is viszonylag fejlett a kézművesség, amely a hadviselést és a vezető réteg luxusigényeit volt hivatott kielégíteni. Kezdetben a szövés-fonás kizárólag a családban folyt, a fonó nőket a Rig-véda egyik himnusza szellemesen pókokhoz hasonlítja. A fazekasság, amint azt a nem árja eredetű kulála (fazék) szó jelzi, valószínűleg fejlett volt az árják megjelenése előtt, és az árják az ott talált lakosságtól tanulták meg az alapvető ismereteket. Az árják említett szürke kerámiája durvább, mint a Pandzsábban előkerült, nem árja lakosságtól származó kerámia. A falusi kézművesség jellegzetes képviselője a tímár és a borbély. A kifejezetten a hadviselés céljaira dolgozó kocsikészítő (rathakára) a korabeli társadalomban nagy megbecsülésnek örvendett, mivel ez komoly felkészültséget feltételezett a bognár-

munka és a bronzkovács mesterség területén. A nyílhegyeket, késeket, páncélokat készítő kovács mellett a növekedő számú településeknél nélkülözhetetlenek voltak az ácsok. A korai védikus szövegek gyakran említik az aranyművesek és ékszerészek munkáját.

A késő védikus korszakban minden területen jelentős előrelépés történt. Forrásaink bőségesen szólnak a nők által végzett ház körüli munkáról: ők biztosították a ruházatot és az ételmet a család számára. A falusi kézműiparból jól ismerjük a kötélverő munkáját, aki a fogatoláshoz való erős kötelet mundzsafűből csinálta. Ezrével készültek az áldozati oltárhoz szükséges, megfelelő formájú és minőségű téglák. Kedveltek voltak a bőrárúk. A kocsigyártást illetően részletes technológiai leírásokkal rendelkezünk. A fegyverkészítésben előrelépést jelentett az, hogy az íjgyártás és nyílkészítés különváltak, és mindegyik önálló mesterséggé alakult át.

A bányászat fellendülése szolgáltatta a megfelelő alapot a fémfeldolgozás számára. A bányászat legfontosabb termékei a réz, később a cink, az ólom. Az i. e. 800 utáni időkből ismeretes, hogy aranyat mostak a Szatlédzs folyó homokjából. A Narmadá folyó forrásától északra fekvő terület volt a korai idők legjelentősebb vasérclelőhelye. A bihári és Madhja Pradés-i vasérckészletek felhasználására igazában csak később, a VI. században került sor. Egyes adatokból arra lehet következtetni, hogy a vasérc-

Maszk és vízesedény, Csirand, i. e. VII-V. század (?)

feldolgozáshoz fontos szén bányászása már ebben az időben megindult. A Satapatha-bráhma-nából tudjuk, hogy jól értettek ahhoz, miként lehet az ércből fém-et előállítani. A kovácsok munkájáról sok adatunk van: a fegyverkészítés mellett fontos feladatuk volt a földművelés szerszámainak és a kocsigyártáshoz szükséges alkatrészeknek az előállítása. A régészeti leletekből és az írásos forrásokból tudjuk, hogy kések, bárdok, fejszék, ásók, kapák, ajtózárok és fémedények kerültek ki a fémművesek keze alól. Ismerték a forrasztás technikáját, amit a színesfémek megmunkálásában, valamint az ékszerész-és aranyművesmunkában alkalmaztak eredményesen. Az ékszerész megbecsült ember volt, díszes nyakéket, fülbevalót, karkötőt, láncot készített ezüstből, aranyból. Arról csak feltevéseink vannak, hogy a későbbi korokban oly kedvelt drágakő- vagy féldrágakő-berakásokat alkalmazták-e vagy sem. A rendelkezésre álló forrásokból csak a féldrágakőnek számító berill neve ismeretes.

Fontos áru volt a só, amelyet nagy mennyiségben bányásztak az Indus folyó vidékén.

A hatalmas őserdők és a szeszélyes folyók sokáig hátráltatták a közlekedés fejlődését. Szövegeink említenek hajókat, teherhordó állatokat, kocsikat. Az utak rossz minősége, a rablók és a vadállatok nagyon nehezé tették az utazást.

Ezzel a helyzettel magyarázható a kereskedelem lassú kibontakozása, amit még a városias fejlődés hiánya, a falusi árutermelés kis volumene, a földművelés és a kézművesség egymást kiegészítő jellege is késleltetett. Ez a kereskedelem alapvetően cserekereskedelem volt. Az áruk listáján fémek, a só és a szóma nevű, rituális célokra használt növény szerepelnek leggyakrabban. A védikus korszak végén jelenik meg a niska nevű fizetőeszköz, ami még nem jelent pénzt, ugyanis a szó alapjelentése „aranyból vagy ezüstből készült nyakék”. A vagyons mérceje elsősorban az állatállomány volt.

A késő védikus időszakban jelentékeny változásokat észlelhetünk. Az élénkülő belső kereskedelem jele a szandhava szó, ami Szindh tartománybeli lovat jelent. A kiskereskedelem létre utalnak forrásainkban a vanidzsa „kereskedő”, a tulá „mérleg”, valamint a kuszidin „uzsorás” kifejezések.

A külkereskedelem elsősorban szárazföldi úton bonyolódott az Indiával északnyugaton határos területekkel, de korlátozott mértékben tengerentúli kereskedelem

is folyt. Elefánt és teve került Indiából V. Sulmánu-asaridu (Salmanassar) asszír király (i. e. 727–722) udvarába. Salamon király idején (kb. i. e. 950) egy tengeri expedíció Indiából aranyat, ezüstöt, elefántcsontot, majmot és pávát hozott. Az az ország, amelyet Ofirnak neveznek, és ahonnan arany, drágakövek és almugfa érkeztek Salamon számára, feltehetően Szuppárával (a mai Bombay közelében lévő ókori kikötővel) azonos. Annyi bizonyos, hogy a héberben vannak indiai eredetű jövevényszavak: kóf „majom”, szanszkrit kapi; tukki „páva”, tamil tógai.

A tulajdonviszonyok korabeli képe az árja hódítástól igen nehezen vehető ki a forrásokból. Az árijáknál kezdetben a föld közös volt, és az állattartók között még nem alakultak ki olyan jelentős vagyoni különbségek, amelyek a társadalom szerkezetét átalakíthatták volna. A differenciálódás első szakaszában a törzsfői földtulajdon jött létre, majd a közösség tagjai között fejlődött ki a vagyoni különbség, ami az állatok számában jelentkezett. Igen korán kialakult a függőség azon formája, amelyet leginkább adósrabszolgaságnak nevezhetünk. Ez a függőségi forma nem azonosítható a világ más részein ismert rabszolgaság intézményével. Sajátossága, hogy Indiában évezredek át képes volt fennmaradni, és még a mai modern Indiában is létezik ún. „kötött munka”, amely ennek burkolt változata! A rendszer lényege az, hogy az adós az adósság fejében munkát végez hitelezője számára. A kamatos kamatok felhalmozódása következtében a munkakényszer életfogytig is tarthat, sőt az utódok örökölhetik! A grámán, azaz a falun belül létezett a föld egyéni tulajdona is. Nem tudjuk, hogy az áriják előtti népesség, amely a kialakuló földműves réteg döntő többségét jelentette, milyen arányban részesedett a megtermelt javakból. A falusi kézművesek megbecsülést élvezhettek. Úgy tűnik, hogy a védikus kor árja társadalmá egyfajta felbomlóban lévő nemzetségi társadalom volt. Ez a már lazulóban lévő szerkezet a nem árja népek alávetése után, majd a kialakuló szimbiózis folyamán a késő védikus időszakban fokozatosan helyet ad egy igazi osztálytársadalomnak, amely alapjául szolgált a korszak végén kialakuló államnak. Ez az állam a keleti despotikus állam típus indiai változata. Korszakunkban az ind társadalomban két speciálisan indiai rendezőerővel kell számolnunk. Az egyik a varnarendszer, a másik az ásrámák, vagyis az „életkorok” rendje.

A varna szó jelentése „szín”; ez valamilyen utalás

lehetett az emberek bőrszínére, és elsősorban a világos bőrű áriják és a sötét bőrű más népek különbségét volt hivatott hangsúlyozni. Az európai társadalmi fejlődésből ismert fogalmakat felhasználva a varna leginkább „rend”-nek fordítható. Mielőtt azonban a varnák korszakunkbeli viszonyáról szólnánk, vegyük szemügyre a leghitelesebb forrást, a Rig-véda X. könyvének 90. himnuszát, amely a varnák eredetét magyarázza.

„1. A Purusa ezerfejű, ezerszemű, ezerlábú, ő teljesen eltakarja a földet, sőt még tíz ujjnyira fölé emelkedett.

2. A Purusa egyedül ez az egész világ, ami volt, és ami lesz, és a halhatatlanság ura, és azé, amely az étel által még tovább növekszik.

...

6. Amikor az istenek a Purusával mint áldozati adománnyal az áldozatot végbevitték, akkor a tavasz volt annak az áldozatnak a vaja, a nyár a tűzifája, az ősz az áldozati ajándék.

...

9. Ebből a tökéletesen feláldozott áldozati lényből születtek a versek és a dallamok, belőle keletkeztek a versmértékek, belőle jött létre az áldozati szöveg.

10. Belőle jöttek életre a lovak, valamennyi kettős fogorrú állat, belőle születtek a marhák, belőle sarjadtak a kecskék és a juhok.

11. Amikor a Purusát szétdarabolták, hány részre osztották? Minek nevezték el annak száját, karját, combját és lábát?

12. Annak szájából a bráhmanák lettek, karjából a rádzsanjákat formálták, a comb lett a vaisja, a lábból a súdra született.

13. A hold annak elméjéből jött létre, szemeiből a nap támadt. Szájából Indra és Agni, a lélegzetéből Váju született.

14. Köldökéből a levegőtér lett, fejéből az ég keletkezett, lábából a föld, füléből a világtájak. Így uralják azok a világokat.”

(A szerző ford.)

Ez tehát a négy rend eredetmondája. Egy ősrégi mítoszra (egy óriás feláldozása) megy vissza, a védikus társadalomban pedig a meglévő társadalmi tagozódást

igazolta. A négy varna a következő: bráhmána – a papi rend, az ideológia és a szellemi foglalkozások letéteményese, a szent szanszkrit nyelv tudója és ápolója; ksatrija (itt rádzsanya) – a harcosok rendje, ahova a király is tartozott; vaisják – a vegyes foglalkozásúak, és súdrák – a felsőbb varnák szolgálatát végzők. Az első három rend együttesen alkotja a „kétszer születettek” rétegét. Ők voltak feljogosítva bizonyos szent zsinór viselésére, s a szertartáskönyvekben található bonyolult előírások csak rájuk vonatkoztak. A varnák kialakulása i. e. 1300–900 között ment végbe. A varnák közötti különbségek nem voltak még olyan merevek, mint a későbbi, ebből kinövő dzsáti- (kaszt-) rendszerben, ami az i. sz. I. évezred terméke. (Erről később még bővebben szólunk.) A varnák közötti házasság megengedett volt. Ugyanakkor csakhamar észrevehető a három felső varna közötti versengés. A bráhmanák igyekeztek felsőbbségüket biztosítani még a ksatrijákkal szemben is. Ez a késő védikus korszakban nagyrészt sikerült. A vaisják, akiknek elnevezése a vis, „törzs” szóból származik, egyértelműen a harmadik helyre kerülnek, foglalkozásként az állattenyésztés, a kereskedelem és részben a földművelés hárul rájuk. A bráhmána rend formálódásában bizonyos szerepe volt az áriják előtti népesség megfelelő papi rétegeinek is, ami egyben egy sor ideológiai jelenség asszimilációját jelentette. A késő védikus korszak úgy zárult, hogy az áldozatokat bemutató bráhmána rend befolyása megingathatatlanak látszott, és ezt kénytelenek voltak elismerni a ksatrija királyok is.

Az ásrámák a kétszer születettek életében a négy egymást követő életkorhoz kötött állapotot jelentik. Az első szakasz a brahmácsárja. A fiúgyermeket 7–9 éves kora között egy speciális beavatási rítussal vezetik be a tanulóéveket jelentő életszakaszba. A gyermek megkapja a szent zsinórt, és szülőapja mellé egy szellemi atyát (guru) kap, ki megismerteti egy bizonyos szent szöveggel (mantra), amelyet senkinek sem árulhat el egész életében. A tanulás éveit az ifjú rendszerint otthonától távol tölti. Huszonegynéhány éves korában hazatér, és családot alapít. Ezzel kezdetét veszi a grihasztha (házban tartózkodó), vagyis „háziúr, családfő” életmód. Gyermekai felnőttével egy bizonyos életkorban azonban fokozatosan lemond a gyakorlati dolgok irányításáról, ha lehet, egy erdei remetelakba tér, ahol vallási tanulmányoknak él, vánaprasztha, „erdőben lakó” lesz. Végül a halálra és a

túlvilági életre való felkészülés időszaka következik, amelyet szent helyeken töltöttek el. Ennek neve szannjász, „letevés”, és az ebben a periódusban tartó egyen neve szannjász, aki „leteszi a világi dolgokat”.

A védikus társadalom legkisebb egysége a nagycsalád volt, élén a családfővel, akinek neve kulapa, grihapati. Hatalma a klasszikus ókorból ismert pater familiasszal vethető egybe. A családon belül a nők és a gyermekek alávetett helyzetben éltek, habár a nők ott lehettek a gyűléseken, tanulmányozhatták a szent nyelvet (ez később szigorúan tilos volt számukra!), és korlátozott mértékben közreműködhettek az áldozatok bemutatásában. A bibliabeli Izsák feláldozásához hasonló történet rekonstruálható a védikus szövegekből. Sunahsépát apja az áldozati cölöphöz köti, és fel kívánja áldozni, de isteni beavatkozás folytán nem kerül sor erre (vö. Aitarjábráhmana VII, 13–18). Mindez azt jelzi, hogy a családfő a gyermekeket tulajdonában lévő tárgyaknak tekintette. A családokból épült fel a nemzetség (gótra). A gótrák alkották a törzset (vis). A törzsek fokozatosan törzsi királysággá fejlődtek. Élükön kezdetben még a választott király (rádzsa) állt, aki elsősorban katonai vezető, és a törzs vezetését egy külön testület közreműködésével látja el. Hatalmát két ősi intézmény korlátozta, illetve szabályozta: a szabhá és a szamiti. A szabhá a falu vagy a nemzetség szállásterületén élő öregek gyűlése, a szamiti ezzel szemben az egész lakosság közös gyűlése. Olyan esetekben, amikor nem volt király, ezek a testületek kormányoztak. Még a védikus periódusban létrejönnek területi egységekhez kapcsolódó tisztségek: a vradzsapati a legelő felügyelője volt, az egyes települések élén a grámaní állott. A grámaní eredetileg csak egy kis területi egységet igazgatott, és a vradzsapati alá tartozott. Ez a vándorló árjáknál sokáig funkcionáló hivatali rend a letelepedés után megváltozott. Később a vradzsapati és grámaní tisztség egybeolvadt.

A késő védikus korszakban nagy változások játszódnak le. A szabhá és a szamiti elsorvad, majd teljesen megszűnik. Szerepüket a kis területeken kialakuló államok adminisztrációja veszi át. Fokozatosan háttérbe szorulnak a demokratikus hagyományok, amelyek a királyi hatalmat ellensúlyozták. Az állam (rástra) élén már tényleges király áll. A király a katonai vezetést és a bírászkodást egyaránt kezében tartja. A király udvartartása meghatározott formát ölt. Az uralkodót a királyi „drágakö-

vek” (ratnin), vagyis bizonyos méltóságok veszik körül, akik a kormányzó hatalom részesei. Számuk változó. A legfontosabbak a következők: puróhita – az áldozatnál vezető szerepet játszó pap, a királyi főpap; mahisi (tkp. „nősténybivaly”) – a királyné; szénáni – a hadsereg parancsnoka; szúta (tkp. kocsihajtó) – dalnok, bárd, talán királyi krónikamondó; grámaní (nem azonos a korábbi tisztséggel) – tartományi vezető; ksattri – talán királyi ajtónálló, mások szerint kamarás vagy kincstárnok; szamgrahitri – az adók felügyelője, esetleg kincstárnok; bhágadugha – étékfogó, mások szerint adószedő; aksávápa – talán a kockajáték felügyelője; pálágala – futár, követ. A miniszteriális rendszer ebben az időszakban még ismeretlen.

Az állam mint meghatározott erőszakszervezet hatalmát a titkosrendőrséggel erősítette. A külső hatalmakkal szemben létrehozták a hadsereget. Ez a hadsereg különbözött a korai védikus idők szabad harcosainak gyülekezetétől, és szigorúan a király parancsait követte. A bráhma-nák különféle áldozatok bemutatásával, rontó varázslatokkal működtek közre a háborúban. A hadsereg harci-szekerekkel ellátott katonákból, lovasokból és gyalogosokból állt. A katonák fegyverzete kard, tör, kés, csatabárd és íj volt. A nyilakat tegezben hordták; használtak mérgezett nyilakat is. A hadizsákmányból elkülönítették a királynak járó részt, a többiből részesültek a katonák.

A korabeli jogrendszer még nem nyugodott kodifikált törvényeken, a sérelmek nagyobb részét az erősebb jogán nyertek orvoslást. Forrásainkban a jogot jelölő szó (dharma) csak a korszak végén bukkan fel. A legfőbb bíró maga a király. Ez a gyakorlat a későbbi korokban is megmaradt. A jogrendszerből a népesség nagyobbik része, a nők, kiskorúak, öregek és szolgák ki voltak rekesztve. Az örökösödési jog a legidősebb fiúgyermek részére biztosított kiváltságos helyzetet. A fiatalabb fiútestvérek csökkenő arányban örököltek, a leánygyermek ki voltak zárva az örökségből. Az elkövetett bűn jóvátételével kapcsolatban a vallási áldozatok hatalmába vetett hit olyan erős volt, hogy még a legsúlyosabbnak tartott bűnt, a bráhma nagyilkosságot is meg lehetett váltani megfelelő áldozat bemutatásával. A Taítettírja-szanhitában, a Fekete-Jadzsúr-véda Taítettírja-iskola szerinti szövegében az áll, hogy egy bráhma gyalázásáért 100 tehén adandó, megveréséért 1000. A büntetőjogi eljárás során gyakori volt a tüzesvaspróba alkalmazása,

amikor is vizsgálat alatt álló személyt tüzes fejsze megragadására kényszerítettek.

Az emberek mindennapi életét csupán az irodalmi forrásokból rekonstruálhatjuk. A terjeszkedő áriják a nomád népek életmódját folytatták. Táplálkozásuk szorosan kapcsolódott az állattartáshoz és a vadászathoz. Így általános volt a húsfogyasztás, beleértve a tehénhúsét is, ami a későbbi korok felfogása szerint a legnagyobb bűnnek számított. Kedvelték, mint ma is, a tejtermékeket. A szóma nevű növényből préselt részegítő ital az istenek kedvence volt, ahogyan az számos himnusból ismeretes. A szesz italok és narkotikumok fogyasztása nem esett tilalom alá. A ruházat az éghajlati sajátosságok szerint alakult, jobbára vászonzól készült ruhadarabokat viseltek, csakúgy, mint manapság. A lakóházak fából készültek. Az edények agyagból, rézből, fából voltak. A lakásokat pamuttextíliák, gyékényből font szőnyegek, terítők tették otthonosabbá. Városi életről sem a korai, sem a késő védikus korszakban nem beszélhetünk.

Feltehető, hogy a lakosság különféle nyelveket beszélt, és nyelvi konvergencia is lehetséges. Az uralkodó réteg nyelve azonban a szanszkrit volt, amely igen korán az irodalmi nyelv lett. Számunkra csupán ez a nyelv ismeretes a korszakból. Arról megoszlanak a vélemények, hogy a szanszkrit milyen formában lehetett beszélt nyelv, mert a fennmaradt szövegek költők, dalnokok művei, tudatos szerkesztők alkotásai. A szanszkrit nyelv korabeli formáját szokásos védikus szanszkritnek nevezni, hogy a nyelvfejlődés ezen állapotát megkülönböztessük a későbbi ún. klasszikus szanszkrittől. A szanszkrit indoeurópai nyelv, az óiráni nyelvjárások legközelebbi rokona. A ránk maradt szövegek alapján meglehetősen egységesnek látszik. Hangállománya, amely az indoeurópai hangállományból fejlődött ki, ahhoz képest részben egyszerűsödött, részben új típusú hangfajtákkal bővült. Ez a bővülés és más jelenségek késztetik arra a kutatókat, hogy Indiát mint a környező országoktól eltérő önálló nyelvterületet kezeljék, ahol az indoeurópai eredetű szanszkrit más nyelvcsaládokkal került érintkezésbe, és ennek során bizonyos tipikusan indiai változások következtek be. A védikus szanszkrit alaktana imponánsan gazdag. Az igerendszert az igeidők, igemódok gazdagsága, a három szám (egyes, kettes és többes szám) megléte jellemzi. A kiváló francia nyelvész, A. Meillet (1866–1936) a bhri, „visz” ige esetében nem kevesebb, mint

500 származékot számolt össze. A névszóragozásban nyolc eset és három szám létezik. A hangsúlyozás módja archaikus, ezek jelölése a különböző szövegekben három egymástól eltérő rendszerben történik. Egészében véve a védikus szövegek értelmezése igen nehéz, és nagy eltérések mutatkoznak az egyes fordítások között. Ezen a területen még bőven akad tennivaló, amelyben az európai tudományosságnak nagy szerepe lehet, mivel maguk az indiaiak adósak maradtak a védikus szövegek kielégítő magyarázatával, a szanszkritot ismerő indiaiak megelégednek a posztvédikus nyelvtan és a sokban megváltozott nyelven írott irodalom ismeretével.

Az a sok ezer soros irodalom, amely ezen a nyelven íródott, elsősorban vallási jellegű. A védikus irodalom a legnagyobb terjedelmű az indoeurópai nyelvcsaládbeli nyelvek korai vallásos irodalmi sorában. Meglepő, hogy e szövegmenyiség a hosszú évezredek során milyen épségben megmaradt. Ez annak köszönhető, hogy a Védák legnagyobbbrészt versben fogalmazódtak. A védikus metrumokat a szótagszám határozza meg. A legismertebb metrumok a 24 szótagos (három nyolc szótagos versláb-ból álló) gájatri és a 32 szótagos (négy nyolc szótagos versláb-ból álló) anustubh, a későbbi slóka őse. A védikus irodalom és a védikus szanszkrit nyelv nevét a véda szóról kapta. A véda köznévként „tudást” jelent, mint vallási fogalom „kinyilatkoztatott tudást”. A főnév a vid, „tudni” ige származéka. Az ige párhuzamos formái a rokon nyelvek némelyikében fellelhetők: görög eidó, latin video, német wissen, orosz vedaty stb. Az indek felfogása szerint a védikus irodalom a sruti, „amit hallani kell” kategóriába tartozik, a szövegek szerkesztői isteni látnokok, akik a világlélektől inspirálva „kilehelték” a himnuszokat. Az ind hagyomány azt vallja, hogy a himnuszok időtlenül régiek, keletkezésük egybeesik a hang születésével, ami viszont megelőzi a teremtett világ keletkezését. A Védák tekintélye ennek megfelelő, csak a Bibliához vagy a Koránhoz hasonlítható. A hinduizmuson belül minden irányzat megfellebbezhetetlen tekintélyként kezeli őket.

A legtekintélyesebb a Rig-véda, a „Versek védája”. Ez, valamint a Száma-véda, a „Dallamok védája”, valamint a Jadzsur-véda, az „Áldozati formulák védája” a „három Véda” (trají) szűkebb csoportját alkotják, amely fölülte áll a negyedik gyűjtemény, az Atharva-véda, a „Varázsmondások védája” tekintélyének. Ezt csak jóval később

ismerték el szent szövegnek, és azt lehet mondani, hogy voltaképpen mindig elhanyagolták. Az Indiában ma élő hagyományos bráhmana nemzetségek szertartásrendjét nézve azt látjuk, hogy igen kevés nemzetség követi az Atharva-véda szerinti rítust egész Indiában.

A négy véda korát a tudományos kutatás viszonylag pontosan rögzítette. A Rig-véda a legkorábbi valamennyi közül. A ma ismert szöveg az i. e. 1200. év körül már létező volt. A többi gyűjtemény összeállítása i. e. 850 előtt befejeződhetett. Nehezebb viszont a gyűjtemények létrejöttének folyamatát nyomon követni. A Rig-véda esetében a II–VII., ún. családi könyvek a legrégebbiek. Ezek állítólagos szerzői név szerint ismert papi családok voltak. Az biztosnak látszik, hogy a X. könyv a legkésőbbi. A Rig-véda összesen 10 könyvben 1028 himnuszt tartalmaz. A himnuszok tárgya az egyes istenek dicsőítése: Indra istenhez 250, Agnihoz 200 himnuszt intéztek. Vannak kifejezetten bölcselkedő tartalmú himnuszok, például a Teremtéshimnusz (Rig-véda X, 129), és helyenként szépirodalmi ihletésűek is felbukkannak: Urvasi tündér és Purúravasz király sokszor feldolgozott szerelmi története (Rig-véda X, 95) stb. Helyenként a később igen népszerű didaktikus és gnómius líra elemeivel találkozunk. Egyes himnuszok satirikus hangvételűek: az ún. Békahimnuszban a brekegő békákat a szent szövegeket mormoló papokhoz hasonlítják, stb.

A Száma-véda nem más, mint dalszöveggönyv; himnuszokat vagy himnuszcsoportokat tartalmaz. Ezeket a száma-áldozatok alkalmával az udgátri nevű pap vagy segédei énekelték. Összesen 1810 verse 78 kivételével a Rig-védából származik. Két részből áll: az Árcsikából (Strófagyűjtemény), amely az énekek első strófájának szövegét adja meg, és az Uttara-árcsikából (Második Strófagyűjtemény), amely egész dalszövegeket ad. A dallamok ismerete feltételezett volt, nem került lejegyzésre, és így számunkra elveszett. A Száma-véda a védikus irodalom korai rétegébe tartozik, a Rig-véda egyes részeivel egykorú, tehát az i. e. II. évezred végétől való lehet.

A Jadszur-véda két szövegváltozata, a Fehér- és a Fekete-Jadszur-véda összesen öt gyűjteményből áll. Szövegei a mindent átható áldozati kultuszt propagálják. Az áldozat és az áldozatot bemutató papság még az isteneket is hatalmában tartja. Irodalmi szempontból ezek a szövegek kevésbé érdekesek, az a világnézet, amely belőlük árad, nyomasztó, mégis, vallástörténeti jelentőségük mi-

att felbecsülhetetlenül értékes források. A szövegek egyike (Vádrzsaszanéji-szanhitá XXII, 22) Schmidt József fordításában így hangzik:

„Ó, Brahman! Szülessék ebben a királyságban szent tudásban kiváló bráhmana, szülessék nyilazásban kitűnő, sebeket osztó, szekérharcban kiváló rádzsanya, [szülessék] jól tejelő tehén, jól húzó ökör, gyors paripa, derék háziasszony! Szülessék ennek az áldozónak hősies, diadalmas, szekérharcban és tanácskozásban kiváló fia! Esőzzék nekünk Pardzsanya mindig kedvünkre! Érjenek meg gyümölcsfaínk! Részesüljünk örömben és jólétben!”

Gyakoriak a gépies formulák és a misztikus értelmű szótagok, amelyek Indiában különféle irányzatokban újból meg újból előkerülnek, de legkorábban itt fordulnak elő.

Az Atharva-véda 20 könyvben 731 himnuszt tartalmaz abban a változatban, amelyet a kutatás vulgataként tart számon. Egy másik szövegváltozata, sajnos, csak töredékesen maradt ránk, de legújabbban Orisszában olyan, eddig ismeretlen kéziratokra bukkantak, amelyek lehetővé teszik az eredeti Atharva-véda rekonstrukcióját. A himnuszos jelentős hányada a Rig-védából származik. A gyűjtemény eredetileg az árvák előtti lakosságból való alkotók műve lehetett, és az utólagos átszerkesztések dacára mindent megőrzött a védikus vagy védikus kor előtti népi hiedelemvilágból. Legfőbb értéke azokban a ráolvasásokban, varázsszövegekben rejlik, amelyek az említett népi hiedelemrendszert konzerválták.

Minden egyes védához segédiródlom csatlakozik: a bráhmanák, az áranjakák, vagyis „erdei könyvek” és az upanisadok. Ezek a művek az indiai vallási irodalom sruti („amit hallani kell”) kategóriájába tartoznak. (Az upanisadok közül a régebbi alkotásokat sorolják ide, míg a száznál több késői szektáriánus munkát nem.) A védikus irodalom tartozéka a szútrairódlom, amely viszont már nem része a kinyilatkoztatásnak, ezért megkülönböztetésül szmritinek, „amire emlékezni kell” nevezik.

A bráhmana mint irodalmi elnevezés a rituális jellegű teológiai magyarázatok gyűjteményének a neve. A bráhmanák tartalmukat tekintve három fő csoportra oszlanak: áldozati utasítások, az áldozatok céljának és értelmének a magyarázatai, teológiai vagy filozófiai spekulációk. A bráhmanák elengedhetetlenül fontosak a későbbi

filozófiai és vallási irodalom megértéséhez, az áldozat és papság történetének megismeréséhez. Az áldozattal kapcsolatban sok olyan gyakorlati megfigyelést közölnek, hogy Hermann Oldenberg, a kiváló német indológus (1854–1920) a bráhmanákban rejlő ismeretanyagot „tudomány előtti tudománynak” nevezte. Túlnyomóan vallásos tárgyuk ellenére az áldozati cselekmények magyarázatánál számos legenda, szépirodalmi remekmű is belekerült a szövegekbe. A legismertebb epizód a nyomokban már a Rig-védában megtalálható Purúravasz és Urvasí története, amelyet a Mahábhárata is feldolgozott, majd Kálidásza, a legnagyobb szanszkrit költő is méltónak talált arra, hogy egy külön drámában tegye emlékezetessé. A legismertebb bráhmanák a Satapatha-, vagyis „Százösvényű” bráhmana, valamint az Aitaréja-, a Kausítaki-, a Tándja-, a Sadvimsa- és a Számavidhána-bráhmana.

Az áranjakák, „erdei könyvek”, a bráhmanista életideálokat, az ásramák elméletét tanítják, és eredetileg a bráhmanákhoz tartoztak. Irodalmi értékük igen csekély.

Az upanisad szó jelentése „valaki mellé leülés”, azaz a tanítvány letelepedése a mester mellé a titkos tan (rahaszja) megismerésére. Az upanisadok közül a legrégebbiek az i. e. VIII–VII. századból valók. Azokat tekintjük a sruti részének, amelyeket Sankara kommentált: Isá-, Kéna-, Katha-, Prasna-, Mundaka-, Mándukja-, Taittiríja-, Aitaréja-, Cshándógja- és Brihad-áranjaka-upanisad. Az upanisadokat több idegen nyelvre lefordították, és a XVIII. században Európában is ismertté váltak ezek a szövegek. Európa jeles gondolkodói és költői (Goethe, Hegel, Schopenhauer, a német romantika képviselői) nagy elragadtatással méltatták őket.

A szútrairodalom hat témakört ölel fel: siksa – helyes kiejtés; cshandasz – metrika; nirukta – szófejtés; vjákarana – nyelvtan; dzsjótisa – csillagászat; kalpa – szertartás, azaz a grihja-szútrák (a társadalmi és házi szabályok gyűjteményei), a srauta-szútrák (szertartások leírásai) és a dharmasútrák (törvénykönyvek). A szútra, „fonal” szó jelentéséből adódik, hogy ezek a munkák csak rövid, utalásszerű információkat tartalmaznak, amelyekhez kommentár járul. A szútrairodalom tömörsége sok esetben az érthetőség rovására megy.

A védikus kultúra leggazdagabb része a vallási ideológia. A védikus panteon 33 vagy 3339 istenével, a félistenekkel és égi lényekkel sokban emlékeztet más indoeurópai nyelveket beszélő népek istenvilágára, különösen a

homéroszira. Kétségtelen, hogy papi szerzők alakították ki ezt a sokrétű mitologikus világképet, és igen izgalmas arra gondolni, hogy ez a rendszer milyen ősi és térben-időben egymástól távol eső elemekből épül fel. Jelen vannak az ősi indoiráni, sőt indoeurópai mítoszok, sok minden a Közel-Keletről került ide, és jelentős arányban szerepelnek az áriják előtti népesség vallási-mitológiai képzetei. Mint Max Müller, a Védák egyik első nagy hírű kutatója (1823–1900) már a múlt században megállapította: a védikus panteon legfőbb sajátossága az, hogy nem létezik benne semmiféle hierarchia. Mindig az az istenség áll a középpontban, akihez az énekes éppen himnuszát intézi. Ezt a jelenséget azóta a vallástörténeti szakirodalom henoteizmus néven tartja számon. Szembetűnő továbbá az egyes istenségek közeli kapcsolata a természeti erőkkel, vagyis az istenek többsége mint valamelyik természeti erő megtestesítője jelenik meg. Az utóbbi évtizedek kutatásai feltárták a védikus istenek más jellegű kapcsolatait is, és, mint látni fogjuk, fény derült egyes istenségek etikai, szociális szerepére. Ha ezt az áttekinthetetlenül gazdag forrásanyagot figyelmesen tanulmányozzuk, megállapíthatjuk, hogy az isteneknek két fő csoportja különböztethető meg: a dévák és az aszurák.

A dévák etikai szempontból közömbösek, jó és rossz felett állnak, megfelelő áldozati adományok fejében gazdagságot és gyermekáldást biztosítanak az embernek. Ezek az istenek azonban nem teljesen független lények, szükségük van a himnuszokban rejlő mágikus erőre, a brahmanra, és az áldozatok bemutatására is. Így függnek az áldozatot bemutató papságtól. A dévák többnyire indoeurópai eredetűek: Djausz (a görög Zeusz, a latin Jupiter) az ég istene, Prithiví a földé; Szúrja, Szavitar, Vivaszvant a fényé, illetve Szúrja és Szavitar mint napsístenek szerepelnek; Csandra a hold megtestesítője; Parzsanya az esőisten, aki vad viharral érkezve, a fenséges nedvességet adományozza és a növényeket kisarjasztja; Váju, Váta szélístenek; a Marutok vadul száguldozó ifjak, a viharokat személyesítik meg; a velük kapcsolatban álló Rudra félelmetes vadász és rettenetes viharisten, Rudra később Siva, a „Jóságos” néven a hinduizmus egyik leghatalmasabb istensége lesz. Talán a legszebb a táncosnőhöz is hasonlított tündéri Usasz, a hajnalpir istennője, a litvánok Uszasza, a görögök Éósza, a lett folklór Uszinsa, Uszinisze. A Rig-véda VI. könyve 64. himnuszának első négy szakasza így szól:

Szúrja

Váju

„Fölkelt a hajnal tündöklő sugára
Fehéren ragyogva, mint a víz, mint a víz habjai,
Mindent jól járhatóvá, jól hozzáférhetővé
Tesz a jóságos, derék, bőkezű istennő.

Szerencsét hozva tűnsz elő, messzire tündökölsz,
Ragyogó fényed sugarai elérik az eget.
Kebled kitárva ékesítsd magad
Felséges pompában ragyogva, Hajnal istennő.

Pirosan fénylő bikák hozzák őt,
A derűs, messzire elhatolt istennőt,
Elúzi a sötétséget, mint a nyilazó hős,
Mint a gyors kocsiharcos az ellenséget.

Jól járhatók az utak számodra a hegyekben,
Szélcsőndben kelsz át a vizeken, saját fényedben
ragyogva,
Hozz hát nekünk, ó, széles utakon járó,
Fenséges, Éj leánya, gazdagságot, hogy legyen
táplálékunk.”

(Harmatta János ford.)

Agni az áldozati tűz istene, a papok segítője, égi tűz, az emberekben mint a testhő lakik, az emberek barátja, védőjük a gonosz szellemek ellen, az istenek házipapja. Agni szülei a két gyújtófa; a felső az apja, az alsó az anyja. Egy monda szerint Mátarisvan a görög Prométheuszhoz hasonlóan az égből hozta le a tüzet. Egy Agnihoz intézett himnusz (Rig-véda I, 1) így hangzik:

Agni

1. Agnit hívom, a meghatalmazottat, az áldozat istenét, a hótrit (áldozópapot), a legnagyobb jutalmat adót.
2. Agnit kell imádniuk a régi és a mostani bölcseneknek is, ő hozza ide az isteneket.
3. [Az áldozó] Agni révén érhet el gazdagságot, jólétet nap mint nap, hős fiakban sokasodó hírnevet.
4. Ó, Agni! csak az az áldozat, imádság ért el az istenekhez, amelyet te egészen körülveszel.
5. Agni, az áldozópap, a bölcslátású, a legkiválóbb hírű isten jöjjön ide az istenekkel együtt!
6. Ó, Agni! ha te igazán jót akarsz tenni az adományozónak, az [a jótett] nálad igazság lesz, ó, Angirasz!
7. Ó, Agni! Ó, bünt eloszlató! mi nap mint nap hódolatot mutatva, vallásos gondolattal közeledünk hozzád,

8. az áldozat királyához, a világrend őréhez, a ragyogóhoz, a saját házában felnövekvőhöz.
9. Ó, Agni! légy számunkra könnyen elérhető, mint apa a fiának! Vezess minket jólétbe!”

(A szerző ford.)

Agninál hatalmasabb istenség Indra, az istenek királya, a harcosok rendjének istene, aki fegyverével, a vilámmal kettéhasítja a hegyet, megöli a Vritra nevű sárkánykígyót, és kiszabadítja az életet adó vizeket. Indra szétzúzza a dászák és daszjuk várait. Indra nagyevő, szőke hajú óriás, egyszerre háromszáz bivalyt képes felalni, nagyivó, a szóma növényből préselt ital szerelmese. A Rig-véda egyik himnusza (I, 32) kivonatos fordításban így szól:

- „1. Indra hőstetteit akarom dicsőíteni – azokat, amelyeket legelőször vitt végbe a mennykő ura. Megölte a sárkányt, utat tört a vizeknek, felhasította a hegyek hasát.
2. Megölte a hegyen heverő sárkányt – Tvastar készíttette dörgő mennykővét. Mint bőgő tehének rohantak a vizek, egyenesen a tengerbe siettek.
- ...
4. Amint megölted a sárkányok elsősülöttét, Indra, megsemmisítetted a varázsló fogásait, s létrehozta a napot, eget és hajnalt, attól fogva nem találtál többé ellenségre.
- ...
6. Mint ittas szájhős kötött bele Vritra a nagy hősbé, a hatalmas harcosba, de nem állotta ki fegyvereinek súlyát: összezúzva összeomlott Indra ellensége.
7. Lábatlanul, kezetlenül szállott szembe Indrával. Ez hátába sújtotta mennykővét. A herélt azt hitte, hogy megmérkőzhetik a bikával, [de] szétdarabolva terült el a földön Vritra.
- ...
13. Nem segített neki a villám és a mennydörgés, nem a köd és a jégeső, amit árasztott. Mikor Indra megívott a sárkánnyal, minden időre diadalt aratott a kincsosztó.
- ...
15. A mennykő karú Indra az ura mindennek, ami mozog és mozdulatlan, ami szarvas és szarvatlan. Mint ki-

rály uralkodik a népeken, mint keréktalp tartja össze a mindenséget.”

(Schmidt József ford.)

Egy himnuszban (Rig-véda, X, 119) a részeg Indra a sok ital elfogyasztása után így monologizál:

- „1. Ugyan mit is akarok én? Marhát, lovat zsákmányolni? – Talán bizony szómát ittam?!
2. Összeráztak engem a kortyok, mind dühöngő viharok! Talán...
3. Összeráztak engem az italok, mint szekeret a gyors lovak! Talán...
4. Hozzám jött a [dicsőítő] dal, mint tehén a kedves fiához. Talán...
5. Ide-oda forgatom a dalt szívemben, mint bognár a bakot. Talán...
6. Az öt törzs akkorának sem látszik énnekem, mint egy porszem. Talán...
7. Az ég és Föld [együtt] sem ér fel az én egyik felemmel! Talán...
8. Nagysággal felülmúlok én az eget, felül a nagy földet! Talán...
9. Ihaj! Ide rakjam-e a földet vagy amoda? Talán...
10. Ide teremtem iziben a földet vagy amoda! Talán...
11. Az égben van az egyik felem, a másikat lenn vonszolom. Talán...
12. Rettentő nagy vagyok én! Felnyúlok én a felhőkig! Talán...
13. Most hazamegyek jól ellátva, s áldozatot viszek az isteneknek.”

(Schmidt József ford.)

A hinduizmus egyik leghatalmasabb istene, Visnu a Védákban csak mint jelentéktelen kis istenség szerepel, ő az, aki három lépéssel a világot kimérte. (Visnu végleges formájának kifejlődéséről a későbbiekben szólnunk.) Az Asvinok, az ind Dioszkuroszok, ikrek, akik hajnalban kocsijukon átrobognak az égen. Ők a betegek ápolói.

Az istenek második fő csoportját alkotó aszurák, a májá nevű varázserő birtokosai, nem függenek az áldozattól. Ők az Áditják, Aditi istennő fiai: Mitra, Varuna, Arjaman. Az Áditjához intézett egyik himnusz (Rig-véda I, 41) a következő:

- „1. Akit az előrelátó Áditják őriznek, az az ember sohasem szenved kárt.
2. Akit [mintegy] karjaikon megetetnek, megvédenek a kártól, [az] az ember mindenben gyarapodik, és nem éri veszteség.
3. Azok a királyok elhárítják azok előtt [az emberek előtt] az akadályokat, a veszélyeket, túlvezetik őket az akadályokon.
4. A rita szerint haladó számára az út könnyen járható, tüske nélküli. Ó, Áditják! ti nem nélkülöztök ott.
5. Az áldozat, amelyet ti, emberek, helyesen mutatottok be, ó, Áditják! az behatol a ti gondolatotokba.
6. Az az ember maga és egész nemzetsége vagyont, jót ér el, anélkül, hogy elbukna.
7. Ó, társaim, hogyan találhatnánk el helyesen az Arjamannak, Mitrának szóló dicsőítő éneket, amely mennyei gyönyörűség Varuna számára?
8. Az istenfélőt nem nevezem sem gyilkosnak, sem rágalmozónak, imákkal kívánok hozzátok eljutni.
9. Féljen attól [az ember], mint a játékos [a kocka] felemeléseig attól, akinek a kezében a négyes van. Ne leljen örömet a gonosz beszédben!”

(A szerző ford.)

Az Áditják közül talán Varuna a legfényesebb. Az ő alakja hasonlít leginkább a monoteista vallások mindenható istenéhez. Varuna az, aki az ókori irániak számára Ahura Mazda. Egyes kutatók Jahvéval hasonlítják össze, de ez a felfogás csak részben helytálló. Varuna a kozmikus világrend (rita) őre. A rita az egész világmindenségre vonatkozik, és tágabb fogalom, mint a későbbi dharma, „erkölcs, erköcsi törvény, jog, vallás, az, ami a társadalmat összetartja”. A XIX. századi vallástörténészek Varunát együtt emlegették a görög Uranossal, és a vizek vagy éppenséggel a tengerek urának tartották. Valóban, a későbbi korokban Varuna egyszerűen a vizek istenévé válik, és az ma is, a hinduizmus élő gyakorlatában, bár eredetileg az eskü megtartásának ellenőrzője volt, és kapcsolata a vízzel abban nyilvánult meg, hogy az eskütételnek a víz nélkülözhetetlen kelléke volt. Az egyik jellegzetes Varuna-himnusz (Rig-véda V, 85) így szól:

Varuna

- „1. Zengj szárnyaló, ünnepélyes éneket a királyok királyának, kedveset Varunának, aki mint tímár a bőrt, feszítette ki a földet a nap alatt!

2. Varuna terjesztette ki a levegőt a fák között, ő tette a gyorsaságot a paripákba, a tejet a tehénekbe, az értelmet a szívekbe, ő tette a tüzet a vizekbe, a napot az égbe, a szómát a hegytetőre.
3. Varuna dönti ki a [felhő-] hordót szájával lefelé az égbe és földre és a levegőre. Így öntözi az egész világot a földet, mint eső az árpát.

...

5. Magasztalom a dicsőséges Aszura-fi Varuna nagy varázsművét, aki a levegőben állva, a nappal mint mértékkel mérte ki a földet.
6. Senki sem mert hozzányúlni a legbölcsebb istennek ahhoz a nagy varázsművéhez, hogy a csillogó [vizű] folyók [mind] egy tengerbe ömlenek, s mégsem töltik meg vizeikkel.
7. Ami bűnt elkövettünk meghitt barát, társ vagy testvér ellen, magunkféle vagy idegen ellen, bocsásd meg nekünk, ó, Varuna!
8. Ha mint játékosok játék közben tudva vagy nem tudva csaltunk, vedd ezt le rólunk mint pelyhet, ó, isten! Legyünk a te barátod, ó, Varuna!"

(Schmidt József ford.)

Mitra, az irániak Mithrája szintén ősi indoeurópai istenség: Mithra, a napisten, Mithras alakjában, a rómaiak révén még a Kárpát-medencében is tisztelt volt, ahogyan ezt szentélyei mutatják. Az ind Mitra azonban alapjában nem napisten. Ő ébreszti fel hajnalban az embereket, és biztatja őket munkára. Varunával együtt említik már az idézett boghazköyi feliraton és számos himnuszban. Varuna és Mitra a bűnösök felkutatói és üldözői. Mitra a szerződések megtartásának ellenőre.

Arjaman, az irániak Airjamanja, eredetileg talán egy nemzetségisten volt. Mitrával és Varunával együtt a Nap útját biztosítja, szabályozza a rítusok külsőségeit, ellenőrzi a házassági egyezségeket, férjet talál a férjhez menendő lányok számára.

A dévákön és aszurákon kívül vannak kisebb jelentőségű istenek, amelyeket ezektől eltérő módon tiszteltek. Púsan, a görög Pán megfelelője, talán ősi pásztoristen, egyben az utasok vezetője. Absztrakt istenek Tvastar, a formák alakítója és a nemzés istene, valamint az isteni kézművesek, a Ribhuk. Visvakarman és Dhátar a teremtők, az égi kézművesek. Pradzsápati a teremtmények ura. Ő biztosítja az asszonyok és az állatok termékenységet.

Az istenek világával mintegy szemben áll a démonok, a gonosz szellemek világa. Ezek szerepe még nem olyan jelentős, mint a későbbi hinduizmusban, ahol az istenek és démonok állandóan harcban állnak egymással.

A túlvilágképzetek viszonylag fejletlenek. Elterjedt szokás volt a halottak földbe temetése. A halál istene Jama, az első az emberek közül, aki meghalt, megtalálta az utat az alvilágba, és azóta ott uralkodik királyként az elhunytak lelke fölött. Jama birodalmába csak a jók jutnak, a gonoszak a sötétség birodalmába kerülnek. Részlet egy temetési himnuszról (Rig-véda X, 18, 10–13):

Jama

„10. Térj meg a Föld Anyához, ehhez
A szélesen elterülő, jóságos földhöz!
Mint a gyapjú, oly lágy ifjú nő ő a bőkezű
adakozónak.

Ő őrizzen meg téged az enyészet öletől!

11. Domborulj fel, Föld, ne nehezedj rá!
Légy hozzá jó, fogadd be, és adj helyet neki!
Mint anya a gyermekét ruhájával,
Úgy takard be őt, Föld!

12. Domborodjon fel a Föld, és szilárdan álljon,
Ezer oszlop támassza fel!
Csepegjen neki vajtól ez a ház,
Mindenkorra enyh hely legyen itt számára!

13. Feltámasztom a földet számodra azáltal,
Hogy e rögöt itt lehelyezem. Ne legyen ebből ká-
rom!

Az ősök tartsák ezt az oszlopot számodra,
Jama készítsen itt részedre hajlékot!”

(Harmatta János ford.)

Az Atharva-véda a népi hiedelmek kincsháza. Különösen érdekesek az ártó ráolvasások és a szelleműző varázsszövegek, valamint a gyógyító célú varázsszövegek. Az egyik ráolvasás Takman, a sárgaságot is okozó láz elűzésére szolgált (Atharva-véda V, 22):

„2. Te, aki minden embert megsárgítasz s lobogó tűzként
elégetsz, veszítsd el most erődet, Takman, takarodjál
innen oldalvást vagy lefelé!

3. Kergesd ki, mindenható fű, ezt a foltos, pettyes,
vörös Takmant, űzd félre vagy oldalvást!

...

7. Eredj, Takman, a mudzsavant néphez, még tovább a balhika néphez! Kívánj meg egy buja sűdra nőt, ezt rázd össze alaposan!

...

12. Fitestvéreddel, a köhögéssel, nőtestvéreddel, a sorvadással, nagybácsiddal, a bélpoklossággal együtt menj idegen néphez!"

(Schmidt József ford.)

Nem kevésbé érdekesek a szerelmi varázslat céljára készült ráolvasások. Az Atharva-véda egyik himnusza (III, 25) egy nő meghódítására alkalmas ráolvasás:

„1. A Felizgató (ti. Káma, a szerelmi vágy) izgasson fel téged! Ne bírd ki fekvőhelyeden! Káma rettentő nyilával szúrom át szívedet! (A férfi ti. fekete hegyű nyilat szúrt egy női alak szívébe.)

2. Ezzel a nyíllal, amelynek tolla a sóvárgás, hegye a szerelem, nyele a vágy – ezzel a jól irányzott nyíllal fúrja át Káma a te szívedet!

...

4. Forró vágyakozástól epedezve, lihegő szájjal lopózdál hozzám – gyöngéden, rátartiságotat levetve, kedvesen beszélve, odaadóan!

5. Korbáccsal űzlek el anyádtól, apádtól, hogy hatalmamban légy, hogy kedvemre tégy.

6. Űzzétek ki, Mitra és Varuna [istenek], a nyakasságot szívéből! Gyöngítsétek le, s adjátok hatalmamba!"

(Schmidt József ford.)

Vagy egy másik himnusz, egy férfi meghódítására szolgáló varázsszöveg (Atharva-véda VI, 131, 1–3):

„1. Telj el szerelmi kinnal fejedtől lábadig! Küldjétek reá a szerelmet, istenek! Égjen a vágytól énutánam!

...

3. Fuss bár három mérföldre, öt mérföldre, visszatérsz onnan, s atyja lész fiaimnak!"

(Schmidt József ford.)

Az áldozat szerepe a késő védikus időszakra mindenél fontosabbá válik. Fegyver a papság kezében az istenek és az emberek ellen. A Satapatha-bráhmaņa így fogalmazza meg az áldozat mágikus hatalmát (XII, 2, 3, 12):

„Bizony, ezek az áldozat-őserdők és az áldozati erők – ezek százszor száz napi kocsiútnál is messzebbre terjednek. Akik tudatlanként közelednek hozzájuk, azokat az őserdőben összevissza futkosó bolondokhoz hasonlóan éhség vagy szomjúság, gonoszok és rontó szellemek üldözik. Akik mint [az áldozatokat és hatalmukat] ismerők jönnek, azok eljutnak hozzájuk (ti. az áldozatokhoz), mint állhatatosságból állhatatosságba, biztosabb helyről még biztosabb helyre: csak azok jutnak el az isteni létbe, azok érkeznek az istenség elé, az üdvösségbe és az égi világba.”

(A szerző ford.)

Az áldozat részei a versek, varázsszavak, ráolvasások, énekek, valamint az áldozati adomány. Az egyes rítusoknál rizst, kölest vagy tejet használtak. Létezett állatáldozat, sőt feltételezhetően emberáldozat is. Különleges áldozatnak számított a szóma növény kipréselt leveléből készült áldozati adomány. (A szóma pontos azonosítása vita tárgya, egyesek egy cserjefélésegre, mások egy gombafajtára gondolnak).

Az áldozatoknál közreműködő papok száma 16–20 között váltakozott. A négy legfontosabb (mindegyiknek voltak segédei is) a következők: a hótri, aki a Rig-védát recitálja; az adharju, az áldozat tényleges ceremóniamestere, az igazi áldozópap, aki a Jadzsur-védából előírt szöveget mondja; az udgátri, aki az áldozati énekeket dalolja; és az egész áldozatot felügyelő bráhma. A kis mindennapi áldozatok bemutatását természetesen egy pap végezte (ez így van ma is).

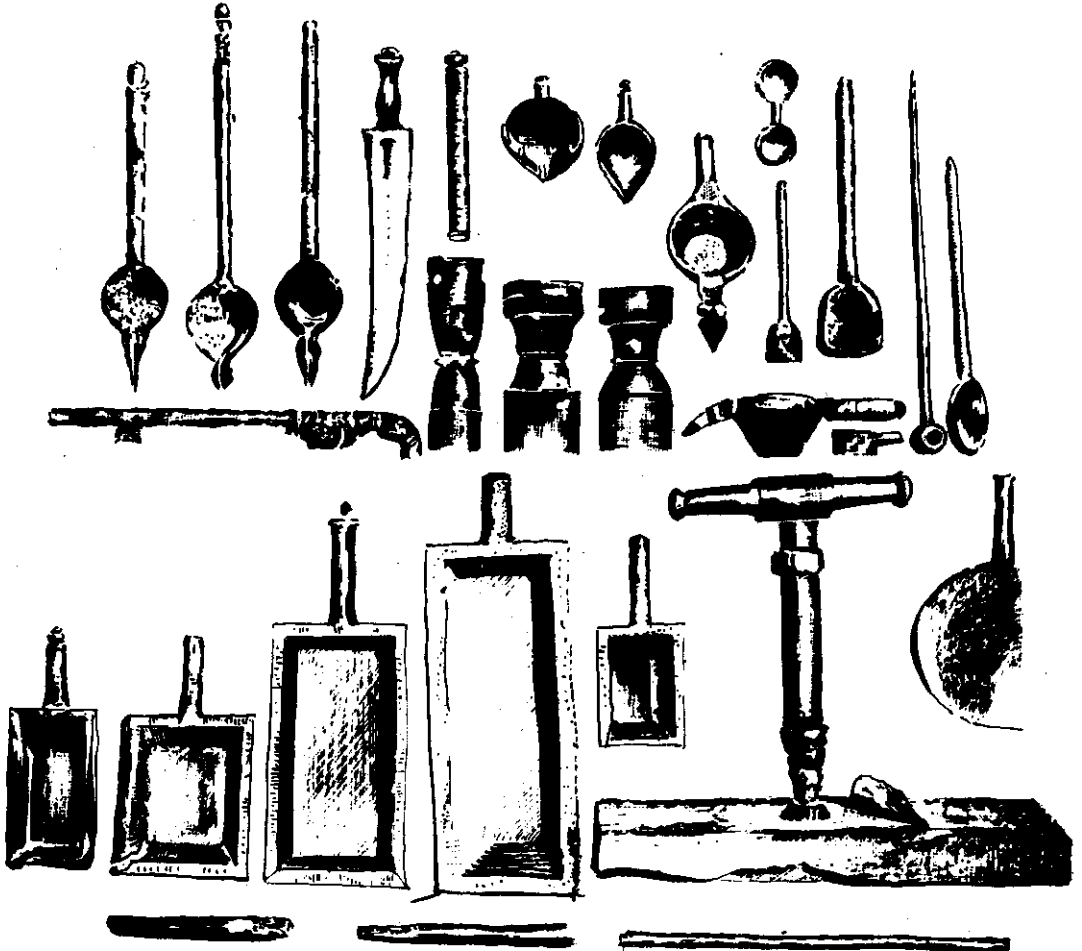
A sok ezer soros bráhma és a segédiródalom bonyolult leírásai azt sejtetik, hogy a nagyobb áldozatok bemutatása rendkívüli feladatok elé állította a papokat, ugyanakkor hatalmas költségeket emészthettek fel. Ezért igazán nagyszabású szertartásokra csak igen ritkán kerülhetett sor, és akkor is főleg királyi támogatással. A mai kutatóban felmerül a gyanú, hogy a szövegekben leírt áldozatok bemutatása olyan feladatot jelenthetett, amely nem volt reálisan megoldható, és hogy ezek a túlságosan elméletieskedő leírások nem tükrözik a valóságot. Ennek a feltevésnek a bizonyítására vagy elvetésére egy nemzetközi kutatócsoport 1975-ben Keralában, nambúdiri bráhma közreműködésével, agnicsajana rítussal egybekötött atirátra áldozatot mutatott be. A választás azért esett a nambúdirikra, mert ezek az eredetileg északról

idekerült papi családok őrizték meg legtisztábban Indiában a védikus himnuszköltészet recitálásának hagyományait. Az atirátra a szómaáldozat egyik fajtája, amely 29 különféle szöveg recitálását foglalja magában. Indra tiszteletére mutatják be, és a királyi áldozatok egyikével, a lóáldozattal (asvamédha) kapcsolatos szómapréselés harmadik napján kerül rá sor. Az agnicsajana a tűzoltár felállításának rítusa, amely a szómaáldozatok része. Az áldozati oltár ötszintű, és téglából készül. Az oltár felépítése a Satapatha-bráhmana leírása szerint a kozmikus világ Pradzsápati teremő általi megteremtését utánozza emberi eszközökkel. Maga az oltár többféle formájú lehet, a keralai madár formájú volt. Nem kevesebb, mint 10 800 téglát használtak fel hozzá, és ezek elhelyezése

(minden egyes téglának neve van!) mágikus formulák recitálása közepette történt. Ráadásul a téglák előállítására sem egyszerű, mert különböző formájúak és méretűek. Végül is az áldozat 1975. április 12–24. között bemutatásra került! Az utolsó napon kb. 20 000 ember vette körül az áldozat helyét. Végeredményben kisebb technikai nehézségek ellenére (az állatáldozat bemutatását a mai hinduizmus állatvédő szervezetei meggátolták, problémát jelentett egyes rituális eszközök beszerzése, stb.) az áldozat sikeres volt.

A védikus és késő védikus korszakban igen nehéz elválasztani a különböző tudatformákat, jelesül a vallás és filozófia igen szorosan fonódik egybe. Ez az összefonódás Indiában jellegzetesen, hosszú időszakon át érvényesül, és egyes európai gondolkodók (Hegel és mások) szerint voltaképpen szétválás sohasem következett be. *Védikus szertartás eszközei*

Kétségtelen, hogy Indiában ma sem lehet „igazi világi filozófiáról” beszélni, amely független volna a vallástól. A neo-védánta például az ún. „reneszánsz hinduizmus” elméleti sarkköve. A szétválás az ókori Görögországban viszont igen korán végbement.

A filozófiai gondolkodás csirái Indiában vallásfilozófiai gondolatok formájában mutatkoznak meg. A sokistenhit ellenére igen korán felmerül a világ egységességének, a világ ősökének a problémája, és a védikus költők megpróbálnak választ adni rá. A Rig-véda III, 55-ben kifejezésre jut, hogy „az istenekben lévő életerő egy”. A Rig-véda I, 164-es himnusza három alapgondolatot tartalmaz: a világmindenség rejtélye, az egység mint a rejtély feloldása, a világrend és az áldozati rend azonosítása. Az egységről ezt mondja: „az énekesek az egyetlen létezőt sokféleképpen nevezték”. A világ keletkezésének kérdése az emberiség örök problémája, az egyik legnagyobb kérdés. A Teremtéshimnusz (Rig-véda X, 129) még ma is felülmúlhatatlanul bölcs eszmefuttatást ad.

- „1. Nem volt nem létező (aszat), a létező sem létezett akkor, nem volt levegőég, sem az ég, amely fölötté van. Mi vonult ide-oda? Hol? Kinek az oltalma alatt? Mi volt a feneketlen mély víz?
2. Nem volt akkor halál, sem halhatatlanság, nem volt különbség nappal és éjszaka között. Az az Egy lélegzett lélegzet nélkül, a saját törvénye szerint. Rajta kívül semmi sem létezett.
3. Kezdetben a sötétség sötétséggel volt betakarva. Ez az egész egy megismerhetetlen vízőzön volt. Amely életerő az ürességtől körülvéve létezett, az az Egy vezeklésének erejéből született meg.
4. A szerelmi vágy jött azután elő először, amely a gondolkodás első magva volt. A bölcsek a szívben elmélyülten kutatva a létező okát a nem létezőben találták meg.
5. Ezen át keresztbe annak zsinórja volt kifeszítve. Volt akkor alul, volt akkor felül? Létezett magtartó, voltak hatalmas erők: az alsó rész az ösztön volt, a felső rész az erőfeszítés.
6. Ki tudja azt biztosan, ki képes azt itt kihirdetni, hogy honnan jött létre, honnan való ez a teremtés? Az istenek először ennek a teremtésnek a révén jöttek ide. Ki tudja akkor, hogy miből lett ez?

7. Hogy miből keletkezett a teremtés, azt, ha ő hozta létre, ha nem, aki ennek őre a legfelsőbb égben, csak az tudja. Vagy az sem tudja?"

(A szerző ford.)

Ugyancsak fontos az Atharva-véda két himnusza (XIX, 53–54), amely a Kála-fogalom: „idő, sors”, „teremtő isten” mibenlétét boncolja.

- „1. Az idő mint hétkantárszárú, ezerszemű, nem öregező, magban gazdag paripa szállít. Szekerére kapaszkodnak fel az ihletett költők, minden lény annak kocsikereke.
2. Hétkereküként szállít ez az idő, hét kerékagya van, a tengelye bizony a halhatatlanság. Ez az idő valamennyi világot díszítve, bizony legelső istenként halad.
3. Egy teli korszó van az időre helyezve, mi bizony azt látjuk sokféleképpen létezőnek. Az mindeme lények előtti, azt a legfelsőbb égboltnak nevezték.
4. Létezőként ugyanő hordozta a lényeket, létezőként ugyanő járta körül a lényeket. Apaként ő azok fiává lett, ennél fogva bizony nincsen más felsőbb hatalom.
5. Az idő nemzette ama eget, az idő nemzette ezt a Földet is. Az idő bocsátotta ki [magából] azt, ami létrejött, és aminek létre kell jönnie.
6. Az idő teremtette a Földet, az időben izzik a Nap. Minden lény az időben létezik. A szem az időben különbözteti meg a dolgokat.
7. Az időben létezik az értelem, a lélegzet, az időben összpontosul a név. Mindeme teremtmények az időben boldogok, amikor az elérkezett.
8. Az időben létezik a vezeklés, az időben van, ami a legfőbb, az időben összpontosul a szent szó, az idő bizony mindennek ura, az idő volt Pradzsápati atyja is.
9. Az bocsátotta ki magából, hozta létre a világot. A világ az időben helyezkedik el. Az idő szent szóvá változva támogatja azt, ami a legmagaságosabb helyen van.
10. Az idő teremtette a teremtményeket, az idő [teremtette] a kezdetben Pradzsápatit. Az önmagában létező Kásjapa is az időből született, a vezeklés az időből született.”

(A szerző ford.)

54. himnusz

- „1. Az időből jöttek létre a vizek, az időből születtek a szent szó, a vezeklés, az égtájak. Az idő révén kel fel a Nap, és az időben nyugszik le ismét.
2. Az idő révén tisztít a szél, a Föld az idő révén létezik. A nagy ég az időben nyert elhelyezést.
3. Az idő fiúként teremtette azt, ami van és aminek lennie kell. Az időből jöttek létre a versek, az áldozati formula az időből keletkezett.
4. Az idő hozta mozgásba az áldozatot, az istenek el nem múló részét. Az időben léteztek a gandharvák, apszaraszok, az időben kaptak helyet a világok.
- 5-6. Az időn áll Angirasz és Atharvan (az Atharva-véda himnuszai szerzőinek névadó ősei). Ez az idő, miután meghódította ezt a világot, a legfelsőbb világot is, és a tiszta világokat is, a tiszta határvonalakat is, és valamennyi világot a szent szó révén, legfelsőbb istenként halad.”

(A szerző ford.)

A bráhmanák ideológiai befolyása az ádozatok bemutatásának kizárólagos joga folytán nyomasztóvá vált. Fokozta az ellentéteket az is, hogy a bráhmanák a szolgálataikért igen nagy jutalmat és politikai befolyást követeltek. Természetes dolog, hogy a politikai-katonai hatalom birtokosai, a ksatrija varna tagjai ezt nem sokáig tűrhették. A filozófiai gondolkodás első jelei a kételkedés, az igazság keresése kapcsán megmutatkoztak a Védákban is, most újult erővel tört felszínre az a gondolat, hogy a sokistenhit mellett vagy ahelyett egy egységes, az egész univerzumot alkotó alapelvet kell keresni. Ennek során a nem bráhmani körökben egy új fogalom, az átman fogalma született meg. Ezzel párhuzamosan fejlődött ki az ortodoxia brahman fogalma. Az átman szó rokonítható a német Atemmal, ami „lélegzetet” jelent; az átman jelentése „valaminek a lényege”, „valaminek a lelke”, egyszerűen „egyéni lélek, amely kapcsolatban áll az univerzum lényegével, részesedik abban”. A brahman, „szent szó”, valamiféle univerzális erőt jelöl a Védákban, amire az isteneknek is szükségük van. Később a hinduizmusban megszemélyesítve Brahmá, a teremtő isten. Az upanisadokban a brahmant azonosítják az átmanal. Ennek az identifikációnak a legpregnansabb megfogalmazása: „a mindenség a brahman, a brahman pedig az átman”

(Cshándógja-upanisad VII, 141, 1, 4). A vallás nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy a mindenség az isten, az isten pedig az én lelkem. A gondolat ettől kissé eltérő megfogalmazásai: „én vagyok a brahman” (Brihad-áranjaka-upanisad I, 4, 10) vagy „én vagyok a kettősség nélküli brahman” (Kaivalja-upanisad 19), és végül az Európában legismertebb tat tvam aszi, „az vagy te” (Cshándógja-upanisad VI, 8–16). A brahmannel azonos átman megfelelője a görögöknél az eleai iskola „on” fogalma, a kanti rendszerben pedig a „Ding an Sich”. Az upanisadok vallási tanítása kézenfekvő: az ember célja az abszolúttal való egyesülés. Látni fogjuk azonban, hogy a bráhmana-szerkesztőknek nem sikerült teljesen eltüntetniük azt a sokrétűséget, amely az upanisadokat létrehozó különféle irányzatok természetes terméke volt. Egészében azonban az upanisadok tanítása az Indiában mindmáig vezető szerepet játszó objektív idealista védántának (ma neo-védántának) a szilárd alapjait vetette meg.

Az objektív idealizmus első ismert képviselője a Brihad-áranjaka-upanisadból ismert Jádnyavalkja. Jádnyavalkja az ismeretelméletben radikális agnoszticizmust képvisel, a számára legmagasabb rendű realitás, az Abszolút Szellem megismerhetetlen. Etikája a megváltást hirdető vallások etikája, ideálja a misztikus, minden erkölcsi norma fölé emelkedett, passzív, pesszimista ember. Az alábbi részlet, Jádnyavalkja és felesége, Maitréjí dialógusa az átman koncepciót kívánja megvilágítani. Ennek a dialógusnak megvan a társadalomtörténeti érdekessége is, hiszen azt mutatja, hogy ebben a korszakban (i. e. VIII–VII. század körül) a nők helyzete mennyivel kedvezőbb volt, mint a későbbi korokban, hiszen vallási és filozófiai gondolatok foglalkoztatták őket, és partnerként jelenhettek meg ilyen és hasonló dialógusokban.

Brihad-áranjaka-upanisad II, 4.

- „1. »Ó, Maitréjí! – így szólt Jádnyavalkja. – Éppen arra készülök, hogy elhagyjam ezt az életkort (ti. a házasságot az erdei élettel készül felcserélni). Nos, fel fogom osztani javaimat közted és Kátjájaní között.«
2. Akkor Maitréjí így szólt: »Tiszteletreméltó! Ha az egész drágaságokkal teli föld az enyém volna, halhatatlan lehetnék azáltal?« »Nem – válaszolta Jádnyavalkja –, a te életed éppen olyan, mint a gazdagok

élete. Gazdagság révén az ember nem remélhet halhatatlanságot.«

3. Akkor Maitréjí így szólt: »Mit kell tennem azért, hogy ne legyek halandó? Tiszteletreméltó! Amit tudsz, azt mondd el!«
4. Akkor Jádnyavalkja így szólt: »Gyermekem! Te számkra kedves voltál, és kedvesen beszélsz. Jöjj, ülj le. Meg fogom neked azt magyarázni. De figyelj arra, amit magyarázok!«
5. Akkor Jádnyavalkja így szólt: »Valóban nem a feleség kedvéért szereti a férj a feleséget, hanem az átman kedvéért; valóban nem a férj kedvéért szereti a feleség a férjet, hanem az átman kedvéért; valóban nem a gyermekek kedvéért szereti az ember a gyermekeket, hanem az átman kedvéért; valóban nem a gazdagság kedvéért szereti az ember a gazdagságot, hanem az átman kedvéért; valóban nem a bráhmanaság kedvéért szereti az ember a bráhmanaságot, hanem az átman kedvéért; valóban nem a ksatrijaság kedvéért szereti az ember a ksatrijaságot, hanem az átman kedvéért; valóban nem a világok kedvéért szereti az ember a világokat, hanem az átman kedvéért; valóban nem az istenek kedvéért szereti az ember az isteneket, hanem az átman kedvéért; valóban nem a teremtmények kedvéért szereti az ember a teremtményeket, hanem az átman kedvéért; valóban nem a mindenség kedvéért szereti az ember a mindenséget, hanem az átman kedvéért. Valóban, Maitréjí! az átman az, amit látni, hallani kell, amit meg kell érteni és amin gondolkodni kell. Valóban az átman látása, hallása, megértése és megismerése révén az ember megismerheti a mindenséget.
6. A bráhmanaság megveti azt, aki a bráhmanaságot az átmantól különbözónak tudja; a ksatrijaság megveti azt, aki a ksatrijaságot az átmantól különbözónak tudja; a világok megvetik azt, aki a világokat az átmantól különbözónak tudja; az istenek megvetik azt, aki az isteneket az átmantól különbözónak tudja; a teremtmények megvetik azt, aki a teremtményeket az átmantól különbözónak tudja; a mindenség megveti azt, aki a mindenséget az átmantól különbözónak tudja. Ez a bráhmanaság, ez a ksatrijaság, ezek a világok, ezek az istenek, ezek a teremtmények és ez a mindenség az átmannel egy és ugyanaz.

7. Úgy van ez, mint a dobbal. Ha az ember megüti, nem képes a kijövő hangokat megfogni, de ha megfogja a dobot vagy a dobverőt, akkor a hangot is megfogja.
8. Úgy van ez, mint a kagylókürttel. Ha az ember belefúj, nem képes annak hangját megfogni, de ha megfogja a kagylót vagy a fúvókáját, akkor a hangot is megfogja.
9. Úgy van ez, mint a lanttal. Amikor a lant szól, az ember nem képes megfogni annak kijövő hangjait. De ha megfogja a lantot vagy a lanton játszó, akkor a hangot is megfogja.
10. Úgy van ez, mint a tűzzel. Ha az ember nedves fát rak rá, akkor abból különálló füstoszlopok szállnak fel. Éppen úgy leheli ki az átman a Rig-védát, a Jadszurvédát, a Száma-védát, az Atharvant és az Angiraszt, a legendákat, a történelmet, a tudományokat, az upanisadokat, a verseket, az aforizmákat, a magyarázatokat és a kommentárokat.
11. Úgy van ez, mint az óceánnal, amely minden víznek a gyűjtőhelye; mint a bőrrel, amely minden tapintásnak a gyűjtőhelye; mint az orral, amely minden illatnak a gyűjtőhelye; mint a nyelvvel, amely minden íznek a gyűjtőhelye; mint a szemmel, amely minden formának a gyűjtőhelye; mint a füllel, amely minden hangnak a gyűjtőhelye; mint a szellemmel, amely minden elhatározásnak a gyűjtőhelye; mint a szívvel, amely minden tudásnak a gyűjtőhelye; mint a két kézzel, amely minden cselekvésnek a gyűjtőhelye; mint a nemzőszerzzel, amely minden gyönyörnek a gyűjtőhelye; mint a végbéllyel, amely minden ürítésnek a gyűjtőhelye; mint a lábbal, amely minden útnak (tkp. járásnak) a gyűjtőhelye; mint a nyelvvel, amely az összes védának a gyűjtőhelye.
12. Úgy van ez, mint a vízbe dobott sóröggel. Az elolvad a vízben, és senki sem képes onnan [azután] kivenni. Ha azonban az ember onnan vizet vesz, az a víz sós. Éppen ilyen ez a nagy, végtelen, határtalan, csak tudásból álló lény. Ezekből az elemekből emelkedik ki, és ezekben tűnik el ismét. Miután az ember meghalt, tudata megszűnik. Íme, ez az, amit mondanom kellett, kedvesem« – így beszélt Jádnyavalkja.
13. Akkor Maitréjii így szól: »Tiszteletreméltó! Itt engem megzavartál, mondván, hogy miután az ember meghalt, tudata megszűnik.« Akkor Jádnyavalkja így szól: »Én semmi megtévesztő dolgot nem mondok.

Amit mondtam, az elegendő a dolgok helyes megismeréséhez. Nos, ahol kettősség létezik, ott az egyik a másikat szagolja, az egyik a másikat nézi, az egyik a másikat hallja, az egyik a másikhoz beszél, az egyik a másikra gondol, az egyik a másikat megismeri. De ahol az egyedi lény összes alkotóelemei átmanná lettek, ott hogyan kellene valamit szagolni, hogyan kellene valamit látni, hogyan kellene valakivel beszélni, hogyan kellene valakire gondolni, hogyan kellene valakit megismerni? Ami révén az ember ezt az egészet megismeri, hogyan kellene neki azt megismernie, hogyan kellene neki a megismerőt megismernie?»

(A szerző ford.)

Igen figyelemreméltó a Cshándógja-upanisadban Uddálaka filozófus tanítása, amely egyfajta hilozoikus monizmust tár fel. Uddálaka ugyanis a világot egyetlen őselvből eredezteti, amit az anyag étellel, gondolkodással, érzékeléssel felruházott konkrét megjelenési formájában képzel el. Ezt az eszmefuttatást természeti jelenségek megfigyelése, sőt egy kísérlet teszi érdekessé és az ókori Indiában egyedülállóvá. Uddálaka így szól fiához, Svétakétuhoz:

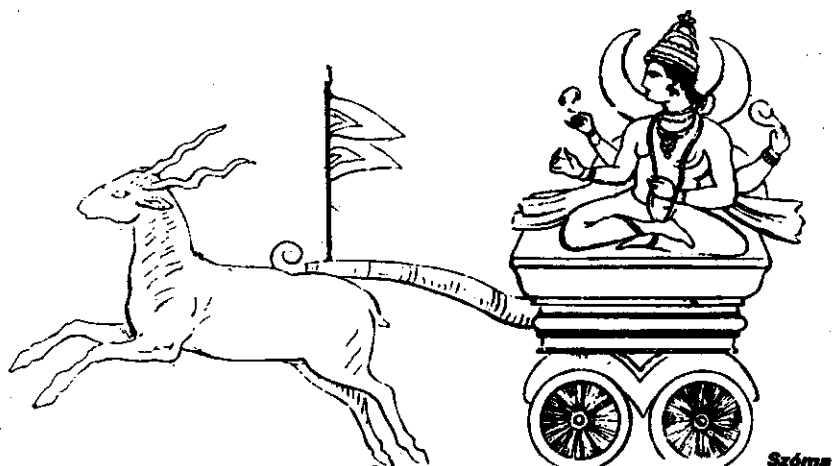
„»Tedd ezt a sót vízbe, holnap reggel azután gyere hozzám.« Az pedig úgy tett. Akkor atyja így szólt hozzá: »Hozd azt a sót, amelyet tegnap a vízbe tettél.« Az bizony kereste, de nem találta, mert a só teljesen feloldódott. »Kortyolj egyet a tetejéből! Milyen íze van?» »Sós.« »Kortyolj egyet a közepéből! Milyen íze van?» »Sós.« »Kortyolj egyet az aljából! Milyen íze van?» »Sós.« »Hagyd azt ott most, és gyere hozzám!« Az pedig úgy tett. Akkor atyja így szólt hozzá: »Bizony, kedvesem, te valójában nem érzed a Létezőt. Az bizony itt van. És ez a finomság a világmindenség lényege, ez az átman, az vagy te (tat tvam aszi), Svétakétu» (Cshándógja-upanisad VI, 13).

(A szerző ford.)

Ugyancsak a Cshándógja-upanisadban olvasható (V, 10, 1–8) a lélekvándorlásról szóló tan első, teljes megfogalmazása, amely felmérhetetlen hatással volt a későbbi ind gondolkodásra. Tekintettel arra, hogy éppen a lélek-

vándorlás tana az, ami az ind vallás és filozófia Európában egyik legtöbbet vitatott ismérve, érdemes az eredeti szöveggel megismerkednünk.

„Így azok, akik ezt ismerik, és azok, akik az erdőben hittel és vezekléssel elmélkednek, [haláluk után] a fénybe jutnak, a fényből a Napba, a Napból a hónap világos felébe, a hónap világos feléből abba a hat hónapba, amelynek idején a Nap észak felé mozog. Ezekből a hónapokból az évbe, az évből a Napba, a Napból a Holdba, a Holdból a villámlásba. Ott van egy személy (Purusa), aki nem ember formájú. Az őket Brahmához vezeti. Ez az istenekhez vezető út. De azok, akik a faluban [ezekkel a szavakkal:] »az áldozat és a vallási szolgálat a mi adományunk« gyakorolják a vallást, a füstbe jutnak, a füstből az éjszakába, az éjszakából a hónap sötét felébe, a hónap sötét feléből abba a hat hónapba, amelyben a Nap dél felé mozog, de ők nem érik el az évet! A hónapokból az atyák világába [jutnak], az atyák világából a világűrbe, a világűrből a Holdba. Az [a Hold] Szóma király, az szóma, az az istenek tápláléka. Az istenek azt eszik. Ottan addig lakván, amíg a jó cselekedetek maradványa hat, azok visszatérnek olyan úton, ahogyan a világűrbe jöttek, a világűrből a levegőbe, és miután levegővé váltak, füstté lesznek; miután füstté lettek, köddé válnak. Miután köddé váltak, felhővé lesznek. Miután felhővé lettek, az a felhő leesik. Ők itt, a földön mint rizs és árpa, fű és fa, mint szézám és bab születnek meg. Onnan a megszabadulás rendkívül nehéz lesz, mert [azok közül minden egyes] ahhoz válik hasonlónak, aki

megeszi az ételt, aki kiönti a magot. Azok, akiknek a viselkedése jó volt itt a földön, azok gyorsan jó anyaméhbe [születésbe] fognak jutni, bráhmána anyaméhbe, ksatrija anyaméhbe, vaisja anyaméhbe. De azok, akiknek ezen a földön a viselkedésük gonosz volt, azok rossz anyaméhbe kerülnek, kutya méhébe, disznó méhébe vagy csandála (vagyis megvetett kasztonkívüli) méhébe. De ezen utak egyikén sem születnek azok a parányi teremtmények [férgek stb.], amelyek állandóan visszatérnek, [amelyekről azt mondják:] »szüless meg, és halj meg!«. Ez a harmadik helyzet. Ennélfogva a világ nem telik meg. Ezért őrizkedjék az ember!...”

(A szerző ford.)

A teológiai és filozófiai gondolkodás mellett bizonyos eredmények születtek a „tudomány előtti tudományban” is. Kialakult a rendszeres időszámítás, az évnek és az év részeinek számbavétele. Regisztrálták az évszakok sorrendjét. Viszonylag sok meteorológiai és csillagászati megfigyelést találunk a bráhmanákban. Megállapítást nyert, hogy a Nap, a Hold, a csillagok és a víz mozognak. A Föld kerekded formájú vagy négysarkú. A geometria első elemei az áldozatok előkészületeihez szükséges mérések során fejlődtek ki. A legnagyobb szám, amely a korabeli szövegekben előfordul, 100 000 billió. Egyfajta hosszúságmérték a hüvelyk- és mutatóujj közti távolság volt. Az utak mérésére a jódzsana (14,5 km) szolgált. Figyelemre méltóan alakult az orvostudomány, amelynek művelői bráhmána apa és ksatrija anya gyermekei voltak. Lényeges megfigyeléseket eszközöltek a gyermek születése előtti fejlődésével kapcsolatban. Bizonyos anatómiai ismeretek, valamint betegségek tételes felsorolása található a korabeli szövegekben. Az orvosi kezelésről igen keveset lehet kihámozni forrásainkból.

A védikus szövegek emlékezetből történő ismerete megkívánta a kiejtés és a metrika szabályainak rögzítését. Korán felmerültek olyan elképzelések, amelyek a gondolkodás és a beszéd kapcsolatára vetettek fényt. A korszak végére adva voltak az igazi nyelvtudomány alapjai, nem csoda, hogy a következő századokban, mint látni fogjuk, a világon egyedülálló nyelvtani iskolák jöttek létre Indiában.

A Maurják előtti India

A korszak eseményeinek színhelye alig különbözik a késő védikus időszakhoz képest. A buddhista és a korai dzsaina források szerint India i. e. 600 körüli politikai képe igen változatos. Tizenhat jelentős államról beszélnek: Magadha, Kási, Kósala, Vriddzsi, Malla, Csédi, Vatsza, Kuru, Pancsála, Anga, Matszja, Suraszéna, Asmaka, Avantí, Gandhára és Kámbódzsa. Kétféle államtípust ismerünk: a despotikus királyságot és az ún. „arisztokratikus köztársaságot”. A háborúskodás az egyes államok között csaknem állandó volt. Először Kási tett szert bizonyos túlsúlyra, majd Kósala erősödött meg, és csaknem egy évszázados küzdelem után Magadha került ki leginkább megerősödve a harcokból. Magadha a hatalmát több tényezőnek köszönhette. A termékeny síkságon a despotikus hatalom magas szintű mezőgazdasági termelést valósított meg, a Gangesz mint természetes vízi út a kereskedelem útja lett, és stratégiai szempontból is fontos volt. A bihári ásványlelőhelyek ugyancsak előmozdították a kézművesség fejlődését. Az első nevezetes uralkodójuk Bimbiszára volt (kb. i. e. 544–493), Buddha kortársa, aki Magadha határait délkeleti irányban a Gangesz deltájáig terjesztette ki. Utódja, fia, Adzsátasatru, i. e. 493-ban apja meggyilkolásával foglalta el a trónt. Nagy sikereket ért el Magadha birodalommá szervezésében. Háborút viselt Kósala ellen, majd teljesen beolvasztotta azt birodalmába. Meghódította Kásit, hatalma alá gyúrte a Vriddzsi és a Liccszahi államot. Fővárosát, Rádzsagrihát erősített várossá fejlesztette, de ugyanakkor a Gangesz partján megkezdte Pátaligráma (a későbbi híres Pátaliputra, a mai Patná) építését. Adzsátasatru i. e.

**Buddha és Bimbiszára (?)
találkozása,
dombormű, Begrám,
III. század körül**

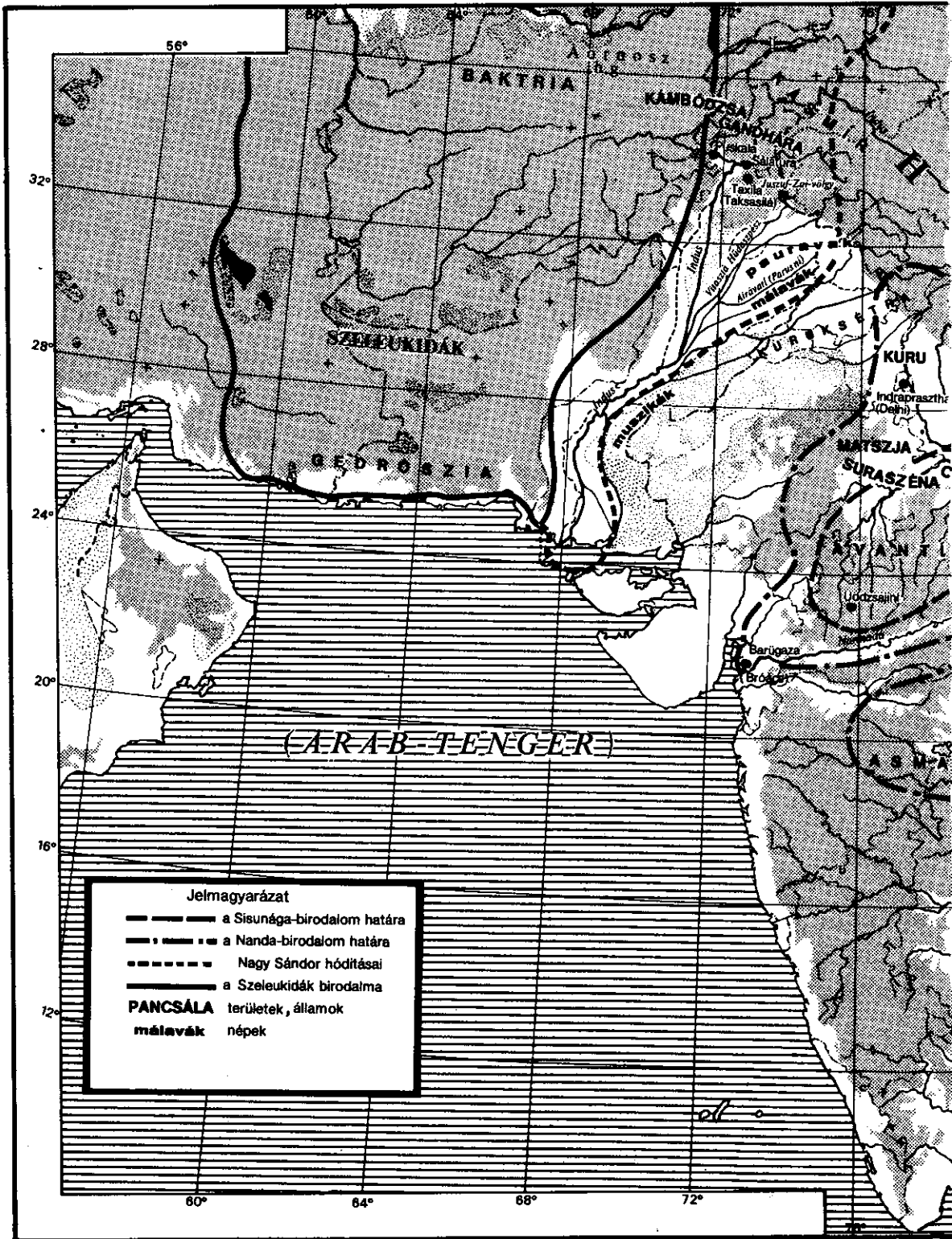
461-ben halt meg, családjából még öten követték őt a trónon. Végül i. e. 413-ban az egyik alkirály, Sisunága véget vetett a család uralmának, és új dinasztiát alapított, amely körülbelül fél évszázadig volt hatalmon.

Az i. e. VI. században India északnyugati területei, az Indus folyó vidéke és a Pandzsáb egy része idegen uralom alá került. I. Dareiosz 518 körül hódította meg ezt a területet. A perzsa uralkodó behisztumi feliratán, amely i. e. 520-ban íródott, az indiai tartomány neve Gadhára, a Gandhára név változata. Hérodotosz történeti munkája III. könyvének 95. fejezetében a perzsa birodalom indiai részeiről több érdekes megjegyzést tesz: „...Az indusok, akik a legeslegnagyobb nép az egész emberiségben, ahányat csak ismerünk, éppúgy fizetnek adót, mint a többiek mind, és pedig háromszázhatvan talentum aranyport”, illetve (98. fejezet) tudni véli, hogy „az indusok közt sok nép van, mely nem egy nyelvet beszél, egyesek nomádok, mások nem” (Geréb József ford.). Hérodotosz beszámol az aranybányászat sajátos technikájáról, a legendás aranyásó hangyák által

előkotort aranyrögök megszerzéséről. Ugyancsak tőle tudjuk, hogy a perzsa király hadseregében indiai íjászok is harcoltak a perzsa–görög háborúk idején. Egészében a perzsa fennhatóság jó hatást gyakorolt ezekre a területekre, mivel bekapcsolta őket az antik világ vérkeringésébe. Számos város virágzott fel, a legismertebb ezek közül Taksasilá, azaz Taxila.

Közben a Gangesz medencéjében jelentős változások követték egymást. A Sisunága alapította dinasztiát Magadhában egy igen alacsony származású ember, Ugraszéna (a görög források Agramnese) döntötte meg, aki azután i. e. 362-ben megalapította a Nanda-dinasztiát. Utódai erős politikai-katonai erejének köszönhetően Magadha területe lényegesen megnövekedett. Curtius Rufus római történetíró szerint (aki munkáját valószínűleg 41–54 között írta) Magadha hadserege 20 000 lovasból, 200 000 gyalogosból, 3000 elefántból és 2000 harci szekérből állott, ami nyilván a világhódító Nagy Sándort is elgondolkasztotta. Ennek a hadseregnek a fenntartását azok az anyagi erőforrások tették lehetővé, amelyeket legendás nagyságúnak tüntetnek fel a szanszkrit és kínai források.

Nagy Sándor hadjárata rövid ideig tartó epizód India történetében, de mint látni fogjuk, jelentős nyomokat hagyott maga után. Amint a hellénisztikus kor történetéből ismerjük, a makedón Nagy Sándor sikeres hadjáratot folytatott a perzsa nagykirály, III. Dareiosz ellen, és i. e. 330-ban elfoglalta Perszopoliszt, 327-ben befejezte Irán keleti részének meghódítását, és India felé közeledett. Helyzetét lényegesen megkönnyítette az Északnyugat-Indiában uralkodó királyok egymás közötti harca. Taxila uralkodója szemben állt a Pandzsábban élő pauravákkal, az Indus alsó folyásánál élő muszikák állandóan háborús-kodtak szomszédjaikkal stb. 327 tavaszán Nagy Sándor 120 000 gyalogosból és 15 000 lovasból álló seregével átkelt a Hindukuson, és elérte a Kábul folyót. Az első nagyszabású várostrom a Kábul és Indus folyók összefolyásánál fekvő Puskala városánál zajlott le. Télig húzódtott el azoknak az erődítményeknek az elfoglalása, amelyek akadályozták az India belsejébe történő előrehaladást. Az Aornos nevű hegy, amelyet külön megerősítettek a környék lakói, rendkívül véres harc árán jutott a makedónok birtokába. A következő év tavaszán Nagy Sándor megindulhatott az Indus folyó jobb partjának meghódítására. Móphisz, Taxila királya 3000 ökröt,

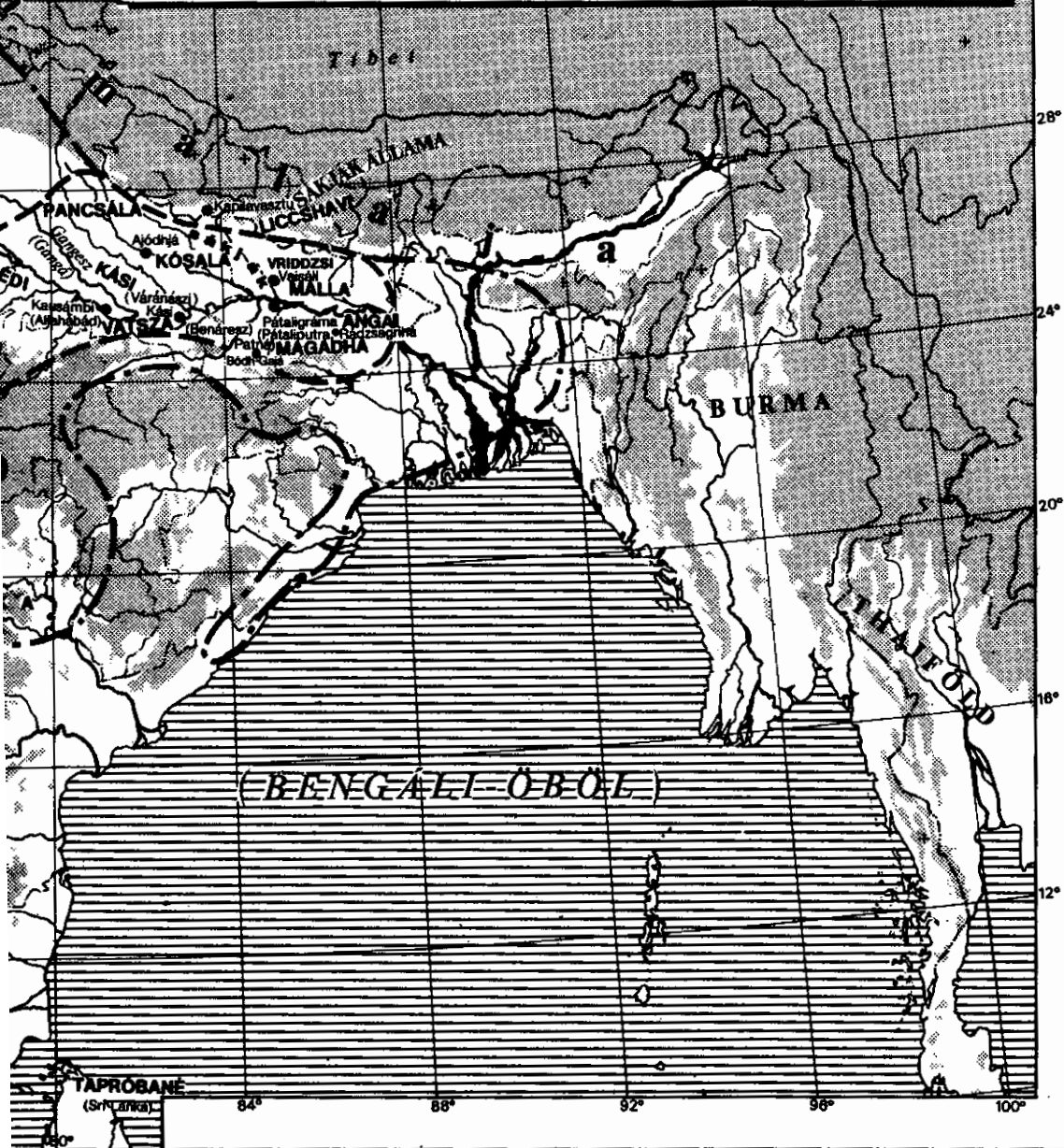
Jelmagyarázat

- a Sisunága-birodalom határa
- · - a Nanda-birodalom határa
- - - Nagy Sándor hódításai
- a Szeleukidák birodalma

PANCŠÁLA területek, államok
málavák népek

84° 88° 92° 96° 100°

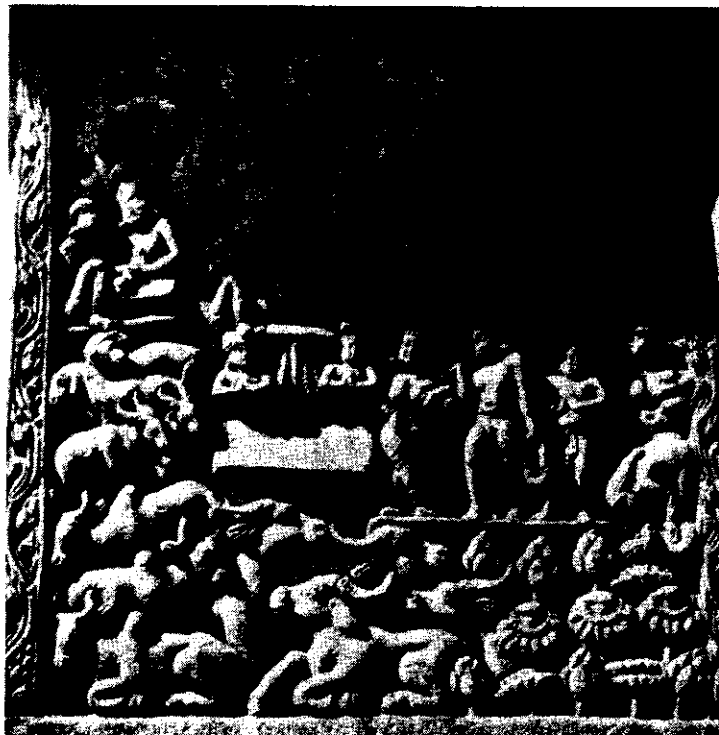
A MAURJÁK ELŐTTI INDIA

10 000 juhot, 25 elefántot és 200 talentum ezüstöt ajándékozott Nagy Sándornak, és támogatta a pauravák elleni hadjáratot. Sándor útját Pórosz, egy kis észak-indiai állam uralkodója (a mai Pandzsáb területén) zárta el a maga 200 elefántjával, 400 harci szekereivel, 4000 lovasával és 50 000 gyalogosával. Pórosz a Vitasztá (görögül Hüdaspész) bal partján foglalt állást. Nagy Sándor az átkelés nehézségei miatt habozott, hogy csatába bocsátkozzon. Végül is i. e. 326 áprilisának utolsó napjai valamelyikén csaptak össze az ellenfelek. Nagy Sándor győzött, de elismeréssel adózott Pórosz hősiességének. Ezt azzal jutatta kifejezésre, hogy a sebesült Póroszt felépülése után visszahelyezte királyságába. Kelet felé azonban további hadműveletekre nem került sor, mert a makedón sereg fellázadt. A lázadás legfőbb oka az volt, hogy a nyolcévi háború alatt sokat szenvedett, lerongyolódott sereg az indiai esős évszakban, ami Északnyugat-Indiában júniusban kezdődik, elviselhetetlenül nehéz fizikai körülmények közé került. Ehhez járultak még a Gangesz folyón túli indiai seregek nagyságáról keringő híresztelések. A lázadás végül is a keleti irányba történő előrenyomulás beszüntetését eredményezte. A háború azonban ezzel még nem ért véget. Az Airávtí folyó bal partján élő málavá nép egyik városának ostromakor Nagy Sándor, aki személyesen is részt vett a harcokban, és felmászott az ostromlott falakra, súlyosan megsebesült, mellkasát nyíl fúrta át. Ezek után seregével az Indus felé menetelt, majd a folyón lehajózott a tengerig. A szárazföldi sereg 325 augusztusának végén 80 000 emberrel Gedrószia felé indult, Nearkhosz, Nagy Sándor hadvezére pedig hajóhadával a Perzsa-öböl felé vette útját. Indiában rövid ideig még funkcionáltak a Nagy Sándor által kinevezett helytartók, uralmuk azonban hamarosan véget ért, mivel egy új nagy politikai erő jelent meg Magadhában, de erről majd a következő fejezetben részletesen szólnunk.

Régészeti leletek alapján az i. e. V–IV. századot az ún. északi fényezett fekete kerámia virágkorának tekintjük. Ez a kerámiatípus az i. e. II–I. századig volt népszerű. Gyakran vasból készült eszközökkel együtt bukkan fel a feltárt településeken. Jó minőségű égetett téglák, fém-pénzek és gyűrűkből álló kutak jelzik az anyagi kultúra fejlődését. E téren kétségtelenül i. e. 600-tól a vas szélesebb körű felhasználása jelent forradalmi változást. Már nemcsak fegyverek, hanem mezőgazdasági eszközök is készülnek vasból. Bihár és Madhja Pradés lelőhelyei

*Falusi élet Buddha korában,
dombormű a száncsi sztúpából,
i. e. I. század*

bőséges nyersanyagforrásoknak bizonyultak. Egy buddhista történet elmondja, hogy egy bizonyos falusi kereskedő nem kevesebb, mint 500 ekevasat helyezett letétbe egy városi kereskedőnél. Ez az adalék is mutatja, hogy az erdős területek megművelése nagy lendületet vett korszakunkban. Az eke vontatására rendszerint két vagy több ökröt használtak. Megnőtt az igény az igavonó állatok iránt. Tarthatatlanná vált az a szemlélet, amely lehetővé tette a szarvasmarhák áldozati állatként való felhasználását, illetve korlátozni kellett az állatok levágását is. Ekkor kezdett tehát kialakulni a tehén védettségének eszméje, amely a későbbi korokban a tehén szentségének eszméjéhez vezetett. Ugyancsak ezzel szoros kapcsolatban fejlődött az erőszakmentesség gondolata, amely a korszak eszmei áramlataiban, a buddhizmusban és a dzsainizmusban központi szerepet kapott.

Mind a falusi, mind a városi kézművesség nagy fejlődésen ment át a fémfeldolgozás felvirágzásával. Taxilában és más városokban a kézművesek egyesületei (sréni) a középkori európai céhekhez hasonló formát mutatnak, élükön a céhmester (páli nyelven szétthi, szanszkritül srésthi) állt. Ezzel párhuzamos a kereskedőcéhek kialakulása.

India részesezése a kelet–nyugati kereskedelemben a perzsa befolyás következtében megnövekedett. A fő kereskedelmi utak a következők: a Gangesz vízi útja, ennek folytatása Rádzsagrihától Kausámbúig (a mai Allahábád mellett) vezetett. Itt az út elágazott. Északnyugat felé Taxila volt a célpont, a tenger felé Uddzsajinín keresztül Barügaza (ma Bróács) kikötőhöz vitt az út. Ismerjük a Burma és a Dekkán belseje felé vezető útvonalakat is. Az utóbbit az említett kerámiaféleség és vaseszközök jelzik. A növekvő áruforgalom szükségessé tette egyfajta pénzforgalom kifejlődését. A korszakból jelentékeny pénzletek maradtak ránk. Az érmék anyaga ezüst és réz volt. A rajtuk lévő ábrát pontozóval beütve alakították ki. Ezt az érmetípust az angol régészek punch-marked érmének nevezték el, ami erre a technológiára utal.

A társadalmon belül a gazdag kereskedők jelentenek új színfoltot. A bráhmana–ksatrija ellentét kiéleződése nagy ideológiai változásokat idéz elő. A bráhmanaellenesség mind a korai buddhizmusnak, mind a vele egyidős dzsainizmusnak egyaránt sajátja, és ez elsősorban a ksatrija és a vaisja rétegek magatartásának tudható be. A városok társadalma differenciált. Jól elkülöníthetők a gazdagok és a szegények, sőt az utóbbi kategória egyes fokozatai is kivehetők a forrásokból. A szegények kategóriájába tartoztak a kistisztviselők, kiskereskedők, az egyszerű kézművesek és a közkatonák. Ezeknél lényegesen rosszabb helyzetű emberek is éltek a városokban, akik a későbbi korok kaszton kívüli rétegéhez hasonló helyzetben voltak: utcaseprők, bőrfeldolgozó munkások, hóhérok. A varna kijelölte pozíció és a vagyoni helyzet gyakran nem esett egybe: a nem papi teendőket ellátó bráhmanák gyakran mint tanárok, színészek, táncosok, jövendőmondók, orvosok, kertészek, kémek stb., a szegényebb ksatriják mint földművesek, kézművesek, katonák, kishivatalnokok, zenészek, énekesek keresték kenyerüket.

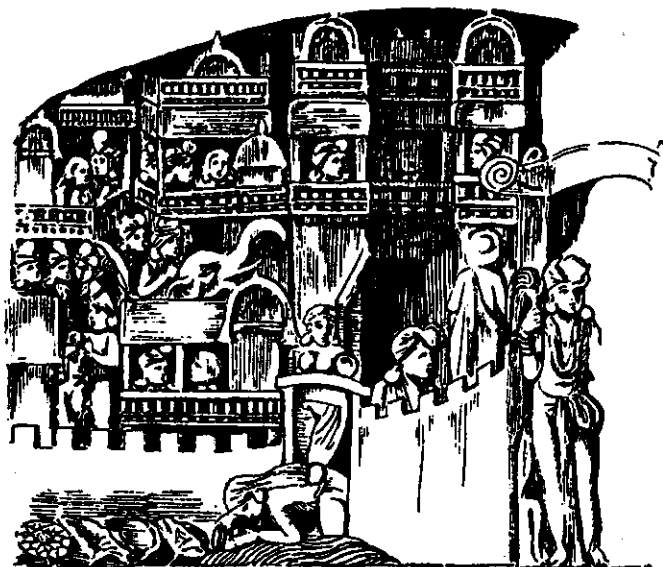
Korszakunkban kétféle államtípus létezett: a monarchikus, jellegében despotikus királyság a síkságon és az ún. arisztokratikus köztársaságok a hegyvidék peremterületein. Az utóbbi államformának legismertebb példái a LiccsHAVIK állama (Mahávira, a dzsaintizmus alapítója innen származik) és a SÁKJÁK állama (Buddha szülőhelye). Ezekben az államokban a védikus idők törzsi demokráciájának maradványai éltek tovább. Az állam élén a rádzsa (király) állt, aki azonban felelős az uralkodó nem-

Ún. punch-marked érmék,
i. e. V–IV. század

zetség gyűlésének. Az egyes nemzetségfők saját fegyveres erővel rendelkeztek. A bráhmána varna szerepe csekély volt. Ezzel szemben a despotikus államokban a király egyeduralkodóvá vált, ő volt a hadsereg legfőbb parancsnoka, és a bráhmanák erős befolyást gyakoroltak mind az ideológia, mind a törvényhozás, államigazgatás terén. A bráhmanista jogrendszerben a régi szokásjog elemei szívósan megőrződtek. A korai jogi szövegekben kimutathatók a majdani büntetőjog, munkajog, örökösödési jog, családjog elemei. A későbbi korokból ismert földtulajdonviták ekkor még ismeretlenek, és így a rájuk vonatkozó jogszabályok is. A hadsereg szervezése már ekkor a később jól ismert négyes tagozódás szerint történt: harci szekerek, lovasság, gyalogság, elefántok.

Sok érdekes részletet ismerünk a mindennapok életéről, a szokásokról. A buddhista források arról tanúskodnak, hogy a városi lakosság felső rétegei fényűző életmódot folytattak. A korabeli forrásokban gyakran találunk egyes árucikkek dicséretével: közkedvelt termékfajta volt például a benáreszi selyem. A felsőbb varnabeliek a tanulóévek egy részét híres városokban töltötték, leggyakrabban Taxilában és Benáreszben. A városiak között megjelenik a „világot látott”, művelt típus. A leírások szerint a gazdagok palotái hatalmas parkokban kaptak helyet, de városszerte mindenütt találhatóak közterek, füves-fás ligetek, ahol például Buddha is beszédeket mondhatott. A magas fokú kertkultúra megnyilvánulása a sokféle gyümölcs, virág és dísznövény. Az alantas

*Városi élet Buddha korában,
dombormű a aszanci sztűpáról,
I. e. I. század*

foglalkozások úzói a városon kívül laktak, és itt volt a halottégető helye is.

A szokásokról, öltözködésről a már említett Nearkhosz készített feljegyzéseket. Azokon a vidékeken, ahol ő megfordult, a lakosság fagyapotból készült ruhát hordott. Vakító fehér gyapotból való az alsóruha, amely egészen a bokáig ér, és a felsőruha is, amelyet részben átvetnek vállukon, részben redőkben a fejükre hajtanak. A nagyon gazdagok elefántcsont fülbevalót hordanak. A rekkenő hőség ellen napernyőt használnak. Fehér bőrből való, igen gondosan elkészített lábbelit viselnek. Ennek vastag talpa van, Nearkhosz szerint azért, hogy viselője magasabbnak tűnjék.

A nyelv mint az emberek közötti érintkezés legfontosabb eszköze korán az indiai tudományosság egyik központi témája lett. A szanszkrit a felsőbb, iskolázott rétegek nyelve, a kultúra nyelve. A legtisztább, mondhatnánk standard szanszkrit az északnyugati területek nyelve lehetett, erre vall Taxila iskolaváros volta, és hogy Pánini, a szanszkrit nyelv legnagyobb mestere is ezen a vidéken élt. A szanszkrit nyelv a védikus korszakbeli állapotához képest igen jelentős változásokon ment át. Az igerendszer egyszerűbbé vált, és változások történtek a szókincsben. Ezt a nyelvi állapotot rögzítette Pánini, aki az i. e. 350 körüli években élehetett. Életéről semmi biztosat nem tudunk. A jóval későbbi hagyomány egy kínai buddhista zarándok, Hszüan Cang i. sz. VII. századi leírásából ismeretes. A kínai utazó a mai Pakisztán területén, a Juszuf-Zai-völgyben lévő Sálátura (mai neve Lahaur) faluban látta azt a szobrot, amely Pánini emlékét örökítette meg. A hagyomány szerint egy oroszlán áldozata lett. Módszere, ahogyan a szanszkrit korabeli állapotát leírja, egyedülálló, és ma is csodálattal tölti el a szakembereket. Pánini úgy építi fel rendszerét, hogy az hallás után megtanulható legyen. A nyelvtant rövid szabályokba (szútrákba) foglalja. Ezek száma közel 4000. A szútrák algebrai tömörségűek. Betűjelek és meghatározott rövidítések utalnak az egyes jelenségekre. A szútrák sorrendje kötött, csak egymásutániségükben érthetők meg. A Pánini-féle nyelvtant tanulmányozónak tisztában kell lennie bizonyos alapelvekkel. Pánini szerint a névszók megfelelő igeformákra vezethetők vissza. Ezeknek a töveknek a jegyzékét adja a munkához csatolt Dhátupátha (Tőindex). Pánini világosan megkülönbözteti a szófajokat. A Ganapátha, vagyis a szófajok szerinti index a munka

másik függeléke. Pánini munkája elsősorban a hangtan, alaktan, szóképzéstan kérdéseivel foglalkozik, de érinti a mondattan némely vonatkozásait is.

Ahogy a Pánini által leírt szanszkrit és a beszélt nyelvek közötti különbség növekedett, úgy vált a Pánini-féle nyelvtan még inkább tekintélyessé, használata pedig kötelezővé. Pánini nyelvtana kortársai nyelvén, Kálidásza (l. később) és a többi író nyelve viszont Páninin alapult és alapul még ma is. Mivel Pánini óta a nyelvtan változatlan, a szanszkrit holt nyelvvé vált.

A szanszkrit nyelv mellett az ún. „természetes nyelvek”, a prákrit nyelvek virágoztak, amelyek közelebb vagy egészen közel állhattak a köznyelv különböző formáihoz az egyes területeken. Buddha és Mahávira egy-egy prákrit nyelven fejtették ki nyilvános tevékenységüket, és a buddhista szent iratok nyelve, a páli is a prákrit nyelvek egyike.

Óriási jelentősége volt annak, hogy korszakunkban alakulhattak ki az i. e. III. századtól már dokumentálható írásbeliség alapjai. Feltehető, hogy az első időkben az írás csupán a kereskedelemben terjedt el, sajnálatos azonban, hogy ennek 'korai dokumentumai nem maradtak ránk. Úgy tűnik, hogy az észak-indiai írásrendszerek kifejlődésében az arameus írásnak volt nagy szerepe.

A klasszikus szanszkrit nyelven keletkezett irodalom ennek megfelelően orális maradt, de ugyanez vonatkozik a vallási, filozófiai, tudományos alkotásokra is.

Feltehető, hogy az i. e. IV. század körül már léteztek valamilyen formában a nagy eposzok, a Mahábhárata és a Rámájana, noha az epikus költészet kétségkívül régebbi.

A Mahábhárata vagy Mahábhárata-juddha (A nagy Bhárata-háború) 18 énekből és kereken 100 000 párversből áll. Az indek számára azt jelentette, mint a keresztények számára a Biblia. Mai ismert formája sok száz éves szerkesztési tevékenység eredménye, amely az i. sz. IV. század körül zárult le. Az ún. Ős-Mahábhárata szerzőjének a mitikus bölcset, Vjászt (neve „rendező” jelent!) tartja az ind hagyomány. Az eposz fő cselekménye a Bhárata-nemzetség két ágának, a Kauraváknak és a Pándaváknak a háborúja, amelyet végül a tizennyolc napig tartó kuruksétrai (nem messze a mai Delhitől) csata után a Pándavák nyertek meg. Ez azonban csak a keret, amely bőséges helyet ad a véget nem érő epizódoknak, betoldásoknak: elbeszélő költeményeknek, filozófiai költeményeknek, mítoszoknak, legendáknak, didaktikus célzat-

tal írt történeteknek, jogi kompendiumoknak, erkölcsi tanításokat tartalmazó részleteknek. Ezek egyike-másika valóságos gyöngyszem: Nala és Damajanti története, Szávitri története, Bhagavad-gítá stb. Ez azzal magyarázható, hogy egy hosszú történeti időszakban a Mahábhárata (és a Rámájana) jelentette az irodalmat, és így az ind szellemnek természetes volt, hogy a legkülönfélébb eredetű és rendeltetésű alkotásokat, nép- és műköltészeti darabokat egyaránt beleolvasszák a nagy műbe. Hasonló ez a hinduizmus mindent abszorbeáló hatásához, egyszóval jellegzetes „indiaiság”. Egy régi szanszkrit mondás tömören így szól: jannabháraté tannabháraté, vagyis „ami nincsen a Mahábháratában, az nincsen Indiában”. A modern irodalomtudomány szavaival, ahogyan M. Winternitz (1863–1937), a monumentális „Az indiai irodalom története” szerzője vallja, a Mahábhárata nem egy mű, hanem „irodalom”. Az eposzbeli nagy háború történeti magvának hitelességét részben igazolta a történelemtudomány. Nyilvánvalóan téves az az ind hagyomány, amely az i. e. XV. századra teszi a Mahábhárata-háború néven ismert eseményt. Még inkább elfogadhatatlan ennek az időpontnak az i. e. 3102. évre (!) helyezése. Reálisan a késő védikus korszakra gondolhatunk, leginkább az i. e. IX. századra vagy az utána következő időszakra; ugyanis a mai Delhi területén fekvő Régi Erődben (Purána Kilá) folyó ásatások feltárták a legendás Indraprasthának, a Pándava-fővárosnak a nyomait, és ennek régészeti datálása erre az időpontra utal. Természetesen arra is lehet gondolni, hogy az eposz nem egy háborúnak, hanem háborúk sorának emlékét őrzi. Az azonban biztos, hogy ez az esemény kitörölhetetlen nyomot hagyott az ind nemzeti tudatban és irodalomban, olyasféleképpen, mint a trójai háború a görögöknél. Verses formában a Mahábhárata előadható volt, és mindenkor lelkes közönségre talált. A szanszkrit irodalom a későbbi korszakokban ismét meg ismét visszanyúlt ehhez a roppant epikus kincshez, hogy más műfajok szabályai szerint ismét feldolgozza annak egyes darabjait. Amikor azután kialakultak az újind nyelvek, és kialakult a modern dravida nyelvek irodalma, ismét újabb rétegekhez jutott el a Mahábhárata, ezúttal fordításban!

A Mahábháratánál sokkal egységesebb szerkezetű a Válmiki nevéhez fűződő másik nagy eposz, a Rámájana a maga 40 000 sorával (20 000 párversével). A hagyományos ind irodalomelmélet szerint a Rámájana az ádikávja,

Ráma és Szítá

azaz az ősi (vagy legelső) műköltemény, jelesül a kávjá (költészet) műfaj első darabja. Mint ilyen, egyike a legtöbbet olvasott, dramatizált és legtöbb nyelvre lefordított alkotásoknak. A Rámájána ma a Rámlíla (Ráma-játék) formájában az őszi vallási ünnepek egyik fénypontját jelenti Észak-Indiában. Fő cselekménye a következő: Ráma, Ajódhjá királyának legidősebb fia családi viszály miatt feleségével, Szítával együtt őserdei száműzetésbe vonul. Vele tart öccse, Laksmana is. Itt gonosz lényekkel (ráksaszákkal) kerülnek szembe, és egy napon Rávana démonkirály, a tízfejű rákszasza elrabolja Szítát. Ráma a medvék és majmok népével szövetkezve, Hanumán majomisten segítségével ostrom alá veszi Rávana városát, amely Lankában, azaz a mai Srí Lankán volt. Az elkeseredett háború – igazi epikus téma – váltakozó szerencsével folyik, végül Ráma győzelmével ér véget. Ráma diadalmasan visszatér, és elfoglalja az apja után jogosan őt illető trónt. Idáig a Rámájána tisztán hősköltemény. De nem sokáig maradt így, mert a papi szerkesztők több változtatást hajtottak rajta végre. Az eposz magva nagyjából az i. e. 500–300 közötti időben alakulhatott ki, amelyhez az i. sz. első századokban újabb részleteket ragasztottak. A történeti mag itt nem egy háború, hanem valószínűleg az árják és a nem árják harca, az előbbieket dél felé terjeszkedésekor. A papi szerkesztés az eposzt a hinduizmus fontos szövegévé formálta át. Az eredetileg hús-vér Ráma Visnu isten földi mása, Visnu földi megtestesülése (avatára) lett, akinek az a rendeltetése, hogy Rávanát, az isteneket is sakkban tartó, bráhmanaszármazású (!) démonkirályt legyőzze. Szítá pedig nem más, mint Visnu hitvesének, Laksminak a földi megtestesülése. Jellemző a papi szellemre, hogy noha Ráma–Visnu az istenek akaratát érvényesíti Rávana megölésével, tette mégis a legszörnyűbb bűnök egyike, bráhmanagyilkosság. Ezért pedig még neki is bűnhődnie kell, ami további bonyodalmak forrása! Szerencsére a bráhmanista átdolgozás nem tudta teljesen eltakarni az eredeti hőskölteményt, és a Rámájána ma is valódi szépirodalmi remekmű, az indiai irodalom egyik fő inspirátora.

A szanszkrit nyelvű tudományos irodalom legjelesebb darabjai a prátisákhjá – a fonetikai kézikönyvek, Jászka szófejtő szótára – a Nirukta, a sulva-szútrák – a geometria kézikönyvei és a korai dharma-szútrák – a jogi kézikönyvek. Kínai, tibeti forrásokból tudjuk, hogy létezett egy szanszkrit nyelvű buddhista kánon is.

Rávana

Hanumán

Ránk maradt viszont a teljes páli nyelvű kánon, amely a Tipitaka, szanszkrit Tripitaka, vagyis „Hármas Kosár” nevet viseli. Ennek szerkesztése közvetlenül Buddha halála után kezdődhetett a Rádzsagrihában megtartott első buddhista zsinaton, majd folytatódott az egy évszázaddal később Vaisálíba összehívott második zsinaton, illetve az Asóka idejében Pátaliputrában összehívott harmadik zsinaton. A ma ismert szöveg azonban ennél sokkal fiatalabb, és Srí Lankából származik, nem korábról az i. sz. IV. századnál. Ez a páli kánon a mai déli buddhista kánonnak felel meg, és a buddhizmuson belül a théraváda irányzatot képviseli. A Tipitaka felosztása a következő: 1. Fegyelem Kosara (Vinaja-pitaka), a rend szabályainak gyűjteménye, 2. Tanítóbeszédék Kosara (Szutta-pitaka), 3. Magasabb Vallás Kosara (Abhidhamma-pitaka), valójában a filozófiai jellegű buddhista munkák gyűjteménye. Az egyes Kosarak szintén több terjedelmes, önálló munkát foglalnak magukba. Irodalmi szempontból a legszebb darabok a Szutta-pitakában olvashatók. Ennek ötödik gyűjteményében (nikája) kapott helyet a Dhammapada (A Tan ösvénye), amely verses formában, aforizmatikus rövidséggel a Tan rövid summázata, a Szutta-nipáta (Tanítóbeszédék Gyűjteménye), a Théra- és Théri-gáthá (Szerzetesek és Szerzetesnők Versei), valamint a Buddha előzetes születéseit elmondó történetek, a Dzsátakák, eredetileg feltehetően népmesék, amelyek buddhista köntöst kaptak. Ez a roppant mesekincs értékesen gazdagította a későbbi szanszkrit nyelvű világi meseirodalmat, a buddhista ihletésű képzőművészetben, különösen a sztúpák kerítésein látható domborműveken pedig hálás témának bizonyultak. Az egész buddhista kánon kb. 50 testes kötetet tesz ki.

A dzsaina kánont az i. e. IV. század második évtizedében Pátaliputrában tartott zsinaton állították össze. Ez egy prákrit nyelven íródott és ma a svétámbara (fehér ruhás) irányzat szentírásgyűjteménye alapján ismeretes: 45 részből áll.

Az i. e. VI–V. század a nagy ideológiai forrongás kora. Egymás után jelennek meg a színen a filozófiai iskolák és új vallásalapítók születnek.

A buddhista és dzsaina forrásokból tudjuk, hogy ebben az időben működött az ún. ádzsívika iskola, amelynek feje Makkhali Gószála volt. Az ádzsívikák azt tanították, hogy a sors (nijati) a világmindenség hajtóereje, minden, a jelenségekben tapasztalható változás forrása.

Az ádzsívika tanítás a fatalizmusba torkolló determinizmust hirdeti. Következésképpen az embernek nincs szabad akarata, hanem az eleve elrendelt sorsa szerint él. Gószála elveti mind a bráhmaizmus, mind a buddhizmus karma tanát, amely az ember sorsát összefüggésbe hozza cselekedeteivel. Az irányzat nem tudott nagy tömegeket toborozni, és lassan teljesen elsorvadt.

Igen figyelemreméltó a materializmusnak nevezett iskola, amelynek nagy egyénisége, Brihaszpati szintén e korszakban élt. Ekkor virágzott a Csárváka nevéhez kapcsolódó materialista iskola is. Az eredeti materialista iratok nem maradtak ránk, csak a bráhmaista vitairatokból ismerjük egyes gondolataikat. A legjelentékenyebb töredékek a csaknem kétezer évvel később élt Mádhava munkájából, a Szarva-darsana-szangraha, „Az összes rendszerek gyűjteménye” c. enciklopédiából ismeretesek. Tekintetbe kell vennünk, hogy Mádhava szándékosan torzítja az eredeti gondolatokat, megfelelőbb forrás híján azonban mégis rá kell támaszkodnunk. A nála olvasható részletekből kitűnik, hogy a csárvákák egyfajta szenzualista materializmust tanítottak: „Ebben a tanban a földdel kezdődő négy elem (föld, víz, tűz, levegő) jelenti az alapelemeket. Ezekből a testszerűvé váló elemekből jön létre az értelem, mint a részegítő erő az erjesztő folyadékból. Amikor az elemek megsemmisülnek, akkor maga az értelem is megszűnik... a halál után kialszik az értelem. ...testtől különálló lélek nem létezik, mivel erre nincsen bizonyíték, amint az az iskola tanítja, mely azt hangoztatja, hogy az egyetlen bizonyíték az érzékszervekkel történő érzékelés, és amely iskola nem ismeri el a következtetést (anumána) bizonyító erejűnek.” Mádhava azon szándéka, hogy rossz színben tüntesse fel a materialistákat, egészen világos abból, hogy például a következő kijelentést tulajdonítja nekik: „Az emberek célja csupán az a gyönyör, amely a szép nők öleléséből származik.” Ugyanakkor egy másik idézetből a leplezetlen valláskritika és bráhmaellenesség csendül ki: „Azt mondják: a tűz meleg, a víz hideg, a szellő hűvösen simogat. Honnan van ez a változatosság? A dolgok saját természetéből. Mindezt megmondta Brihaszpati. Nincsen mennyország, nincsen végső megváltás, nincs lélek és túlvilág. A kasztok és rendek cselekvését előíró szabályok haszontalanok. A tűzáldozat, a három Veda, az egybekötött hármasság [amit a vezeklők viselnek annak jeleként, hogy lemondtak az e világi javakról], a hamuval

bekent test [amely a Siva-imádók szokása] nem természetfeletti dolgok, hanem csak arra szolgálnak, hogy az észben és emberségben szűkölködők megéljenek.” (A szerző ford.)

Természetesen a materializmus hatása korlátozott volt, és a hagyományos bráhmaizmus megőrizte vezető szerepét. A késő védikus korszakhoz képest azonban észrevehetünk bizonyos lényeges változásokat. A korábbi áldozatközpontú és a szertartásokat túlhajtó bráhmaizmust olyan világnézet váltja fel, amelyben központi helyet kap a morális nézőpont. A jogban és szokásrendszerben valamiféle egységes moralitást vélnek felfedezni. Ez a moralitásfogalom különbözik a kettős morál korábbi felfogásától, azaz, hogy más erkölcsi törvények érvényesek a felsőbb és mások az alsóbb társadalmi rétegekre. Az erkölcs, erkölcsiség fogalmát a szanszkrit dharma szó jelöli. A fogalom ebben a korban vallási törvényt jelent elsődlegesen, amely magában foglalja a világrendet, a társadalmi rendet, beleértve az erkölcsi normákat is. Az ebben az időben kijegecesedő másik alapfogalom az artha, tkp. „érték, vagyon”, a gyakorlatiasság elve, a dharma mellett azon életcél, amelyet az embernek egész életén át tiszteletben kell tartania. A lélekvándorlástan kialakulásánál már említett karma, „tett, cselekedet” fogalom jelentősége megnő. Amíg az upanisadok a tudás útját (dnyánamárگا) vélték üdvözítőnek, a korszakunkba tartozó bráhmaista szövegek, a későbbi upanisadok, az eposzok stb. a karmamárگát mint alternatívát állítják fel, vagyis a cselekedetek útját, a jó és rossz cselekedetek szerinti túlvilági megítéléshez vezető utat.

A bráhmaizmus istenvilága lényegesen eltér a védikustól. A hinduizmus nagy istenháromságának: Rudra–Siva, Brahmá, Visnu első említése a Maitrí-upanisadban található. Pánini, a grammatikus beszél Nárájana istenről, aki Visnu egyik formája, a napenergia megszemélyesítése. Magának a névnek az eredeti jelentése, „a vizeken lakóhelyet bíró”, arra utal, hogy Visnu–Nárájana, a világ fenntartója a végtelen víztengeren nyugszik, és az új teremtés kezdetén belőle keletkezik ismét a világmindenség. Ez a teremtésmítosz rokonvonásokat mutat a Biblia Teremtés könyvében (1:2) leírtakkal: „A föld puszta volt és üres, sötétség borította a mélységeket, és Isten lelke lebegett a vizek felett.”

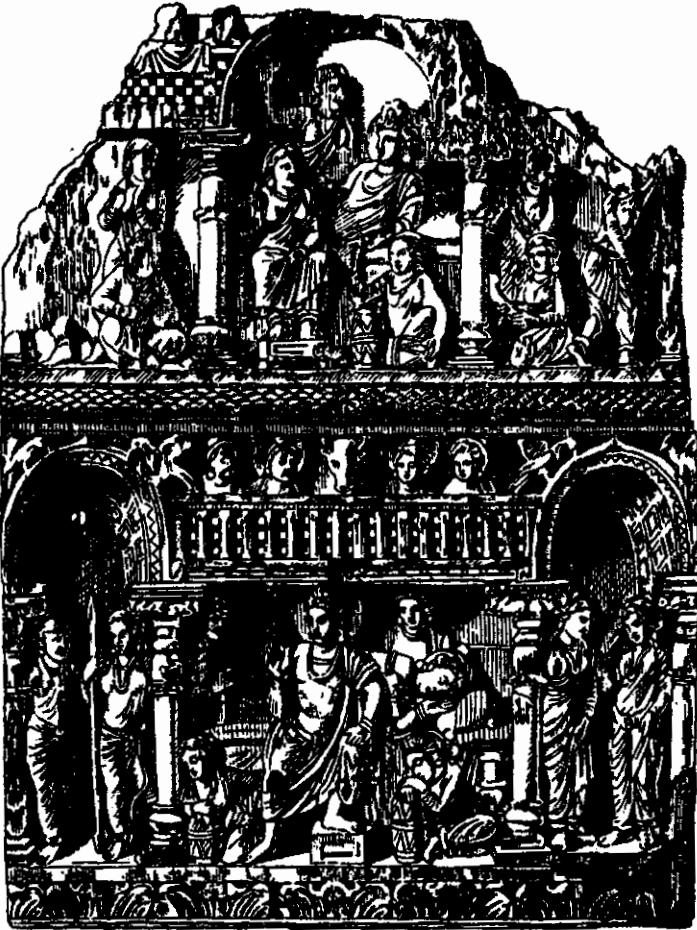
A korszak új vallásai a dzsainizmus és a buddhizmus. A dzsainizmus tényleges megalapítója Vardhamána Ma-

hávira, a dzsaina szent iratokban Dzsina, „Győztes” vagy Mahávira, „Nagy hős”, (kb. i. e. 540–468), Vaisáli (a mai Bihar államban) Kandapura negyedének szülöttje. Apja előkelő, gazdag ksatrija, anyja LiccsHAVI-nemzetségbeli hercegnő volt. Tizenkét évig az aszkéták önsanyargató életét élte, és közben vándorolt. A tizenharmadik év után megvilágosodott, és „Győztes” (Dzsina) lett. Tanítványokat szerzett, és harminc éven át tanított. Nem volt vallásalapító abban az értelemben, mint Buddha, mert ő a nála kétszáz évvel korábban (i. e. VIII. sz.) Benáreszben tevékenykedő Pársvanátha utódjának, az irányzat sorrendben huszonnegyedik „útcsinálójának” (tirthankara) tartotta magát. Az eredeti dzsainizmus ateisztikus vonásokat mutat, tagadja Isten létét, sőt kétségbe vonja létének szükségességét is. A világmindenséget egy örök törvény mozgatja: mindennek lelke van, és ez a lélek örökkévaló. Ebből következően az ahimszának, vagyis erőszakmentességnek is sokkal nagyobb hatóköre volt, mint más vallásokban. Például a földművelés azért tiltott foglalkozás számukra, mert szántás közben az ember megöli a földben lévő élőlényeket. Így nem véletlen, hogy elsősorban a városi kereskedőréteg volt az, amelyik legjobban tudott alkalmazkodni a dzsainizmus előírásaihoz, ami viszont azt eredményezte, hogy a dzsainák főleg a kereskedelemre és a pénzügyletekre specializálták magukat, és ezeken a területeken az ókor óta arányszámuknál sokkal nagyobb szerepet töltenek be India gazdaságában. A dzsainizmus mint vallás azt hirdette, hogy az ember a megváltáshoz csak a kiegyensúlyozott étellel juthat el. A tudás nem elegendő a megváltáshoz, mert minden tudás csak viszonylagos. Ez viszont azt jelentette, hogy a világi ember számára a megváltás útja nem végigjárható, csupán azok tarthatták meg a szigorú előírásokat, akiknek életvitele a szerzetesekéhez hasonló. Ezt, ha másképpen nem is, öregkorban meg lehetett valósítani. Az ideális az volt, ha valaki öregkorában elhagyta családját és környezetét, és egy magányos helyen vagy erdei remetetanyán az önkéntes éhhalált választotta. A hagyomány szerint ennek az ideálnak megfelelően halt éhen Csandragupta, a Maurja-dinasztia alapítója is. Az ilyen és hasonló szigorú előírások azonban nem állták annak útját, hogy a dzsaina vallásúak aktív, kulturált, irodalom pártoló városlakók legyenek, ami azt is eredményezte, hogy prákrit és szanszkrit irodalmi munkák sokasága született dzsaina szerzők tollából, és a dzsainák dereka-

san kivették részüket bizonyos tudományszakok műveléséből. A dzsainizmus azonban nem sokáig maradt egységes. Még az ókorban, egy nagyobb éhínség után, a hívők egy része elvándorolt az eredeti dzsaina településekről déli irányban. Az eltávozottak és a helyben maradtak a vallási fegyelem egyes kérdéseit egymástól eltérően ítélték meg. Az egyik lényeges pont az öltözködés volt. Egyes szerzetesek ragaszkodtak a meztelenség megtartásához, mások az egyszerű fehér ruha viselését tették általánossá. Az előbbieket digambaráknak, „égruhájúak”-nak, az utóbbiakat svétámbaráknak, „fehér ruhások”-nak nevezzük. A svétámbara szekta számszerűleg több hívet mondhat magának a digambaráknál, és vallásos irodalmuk is felülmúlja amazokét. A ruházkodási kötelmek a digambaráknál is módosultak, és az újkortól már csak a magasabb rangú szerzetesek számára volt kötelező a meztelenség, és csak bizonyos alkalmakkor, például étkezésnél.

Mahávira kortársa volt a nála néhány évvel fiatalabb Gautama Sziddhártha a Sákja-nemzetségből, azaz Buddha, „a Megvilágosodott”, a buddhizmus megalapítója. Buddha i. e. 560 körül született Kapilavasztuban (Nepál). Apja egy arisztokratikus köztársaság választott vezetője, királya (rádza) volt. A fejedelmi életmód és a gondos neveltetés ellenére a fiatal Gautamában kétségek támadtak, amikor először találkozott a mindennapi élet nehézségeivel: a halállal, öregséggel, betegséggel. Ez nem illett bele abba a világgépbe, ami addig sajátja volt. Választ nem kaphatott gyötrő problémáira, amelyeket ezek a találkozások ébresztettek benne. Egy ideig élte a gazdag ksatriják életét, megnősült, gyermeke is született, de 29 éves korában mégis arra az elhatározásra jutott, hogy elhagyja családját, és választ keres kínzó kérdéseire. Először különféle bráhmanista bölcsekhez, aszkétákhoz, vándorfilozófusokhoz fordult, majd ő maga is önkínzó aszkézisben élt, de nem kapott kielégítő választ kérdéseire. Ebben az időben kísérti meg őt Mára, az ördög. Gautama ellenáll, még akkor is, amikor Mára bős hadát küldi a vezeklő megfélemlítésére. Sem ez, sem a Mára lányainak személyében megjelenő gyönyör nem téríti el figyelmét. De be kell látnia, hogy az önsanyargatás céltalan. Ismét táplálkozni kezd. Egy vadfügefa alatt telepszik meg, s ott egyszerre megszületik agyában a „nagy felismerés”, Gautama Buddha, azaz „Megvilágosodott” lesz. Tudja azonban, hogy küldetése van a világban, hirdetni

*Buddha elhagyja házát,
dombormű, Adzsamátgarhi,
II. század (?)*

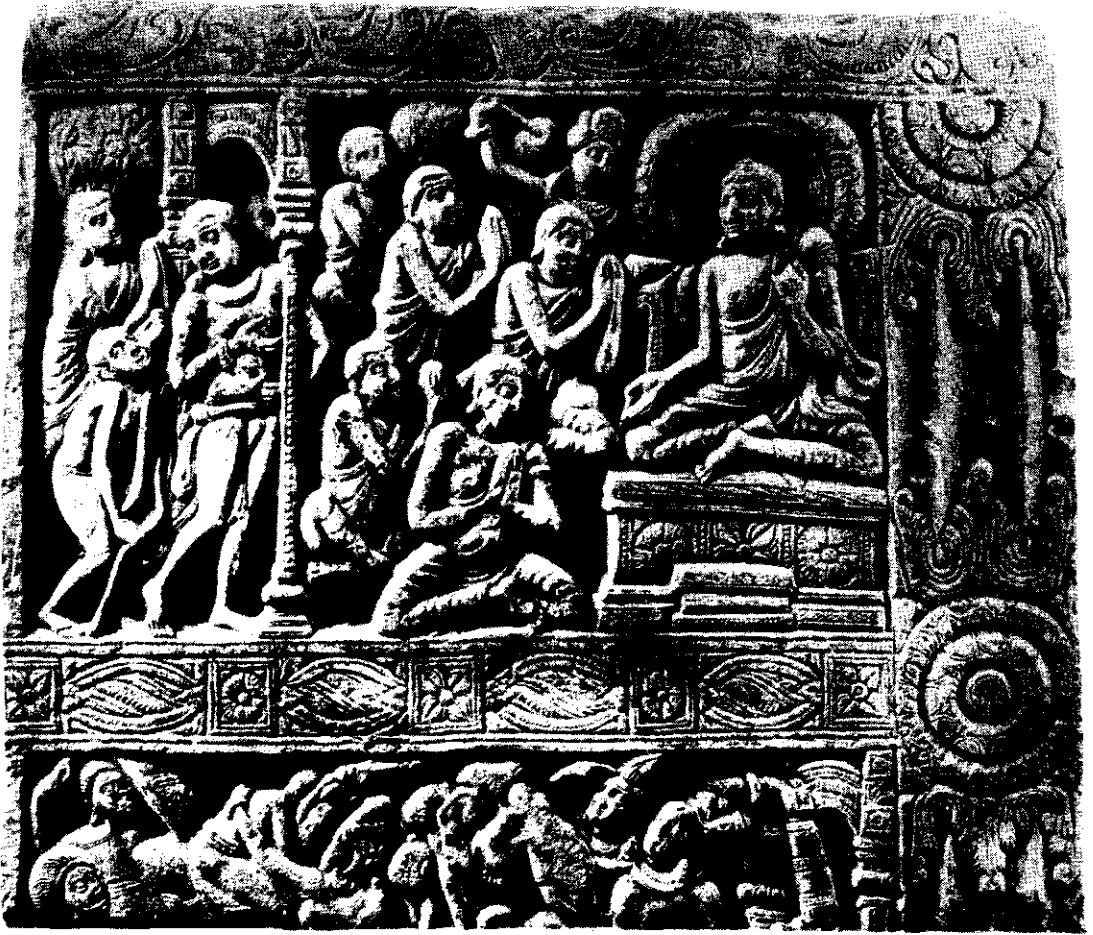

kell az emberiségnek a nagy felismerést. Az a hely, ahol megvilágosodott, a mai Bódh-Gajában volt, innen gyalog-szerrel a mintegy 260 km-nyire fekvő Benáresz felé veszi útját, amely híres város volt már akkoriban is. A városon kívül egy „Ózpark” nevű helyen telepszik meg (a mai Szárnáth), és annak az öt szerzetesnek, aki őt korábban csalódottan elhagyta, felvázolja tanának lényegét. E beszéde az ún. Benáreszi Prédikáció, amely az arany közép-utat tanítja: „És akkor az egy csoportot alkotó öt szerzetesnek így kezdett magyarázni: »Ő, szerzetesek, két véglet létezik, amelyet nem szabad annak szolgálni, aki lemond a világról. Melyik az a kettő? Az egyik a vágyak vezérelte élet, a vágyhoz, az élvezethez való ragaszkodás. Ez alantas, nemtelen, értelmetlen, méltánytalan, semmirevaló. A másik az önsanyargatásban eltöltött élet. Az fájdalmas, méltánytalan, semmirevaló. Ó, szerzetesek, a

Tathágata (azaz Buddha), miután mindkét végtől megszabadult, a középső úton járva megismerte azt az utat, amely felnyitja a szemet, és felnyitja az értelmet, amely a nyugalomhoz, megismeréshez, megvilágosodáshoz, a

Mára serege.
Buddhát megkísérti az ördög,
dombormű, Gandhára, II-III. század

*Buddha Vadzsrapánival
és az első öt tanítványával,
dombormű, Amaravati,
II. század körül*

nirvánához vezet. Ó, szerzetesek, melyik az a középső út, amelyet a Tathágata megismert, amely felnyitja a szemet, felnyitja az értelmet, amely a nyugalomhoz, megismeréshez, megvilágosodáshoz, a nirvánához vezet? Ez a nemes nyolcrészes út: a helyes hit, helyes elhatározás, helyes beszéd, helyes cselekvés, helyes élet, helyes igyekezet, helyes gondolkozás, helyes önmagunkba mélyedés. Ó, szerzetesek, ez a középső út, amelyet a Tathágata megismert, amely a nyugalomhoz, megismeréshez, megvilágosodáshoz, a nirvánához vezet.«" (A szerző ford.) Ugyanitt kifejti a négy nemes igazságról szóló tant, amelynek lényege az, hogy minden alá van vetve a szenvedésnek, a szenvedés keletkezését meg kell ismerni, azt meg kell szüntetni. A megszüntetéshez a nemes nyolcrészes út vezet.

*Buddha halála, dombormű,
Gandhára,
II-III. század*

A Benáreszi Prédikáció jelképesen megindította a Tan kerekét (dharma-csakra). Buddha tanítványainak száma tengerárszerűen növekszik, és csakhamar befolyásos támogatókra is talál. A korszakban szokásos vándorprédikátor-életmódot folytatja, és eljut Bimbiszára király udvarába is. Útját mindenütt csodák kísérik, tanításának hatása óriási, ő maga azonban nem gondol arra, hogy egyházat alapítson, vagy hogy tanait dogmákba foglalja. Halála előtt tanítványainak meghagyta, hogy úgy éljenek, ahogy ő élt, és azt is megjósolta, hogy ötszáz év múlva tanítása nem talál már majd követőkre.

A buddhizmus elméleti, filozófiai alapjait nagyrészt a klasszikus szánkhja és jóga gondolataiból kölcsönözte. Az ősbuddhizmust azonban nem nevezhetjük sem izmusnak, sem filozófiai irányzatnak, sőt a vallás fogalom is csak bizonyos megszorításokkal érvényes rá. A buddhizmus szónál szerencsésebb az ind Buddha-dharma elnevezés, ami egy gyakorlatias eszmeáramlatra vonatkozik, amelynek az egyik szembetűnő tulajdonsága határozott bráhmanizmusellenessége. Legfőbb mondanivalója az ember földi életében kialakítandó viselkedésére összpontosul, azt kívánja jó irányba terelni. Igen figyelemreméltó a buddhista gondolkodásnak az a felismerése, hogy a világ szakadatlanul változik, sem az anyagi dolgok, sem az ember nem állandó szubsztanciák, következésképpen

nem beszélhetünk az emberi lényben állandó elemekről, lélekről sem. Az ember meghatározott számú összetevőből áll, ezek dialektikus egysége, modern kifejezéssel élve, adott struktúrája tesz ki egy embert. Amikor ez a struktúra felbomlik, az adott egyén megszűnik létezni. A metafizika ugyancsak idegen az ősbuddhizmustól, nincsen értelme az olyan kérdéseknek, mint hogy véges-e a világ vagy végtelen, teremtett-e a világ vagy teremtetlen. Ebből adódik, hogy a túlvilági életre vonatkozó fogalmak ekkor még nem alakultak ki, és a nirvána fogalma sem volt körülhatárolva. Ez a későbbi korokban a különféle buddhista irányzatokat képviselők számára sokféle, egymástól eltérő magyarázatra adott lehetőséget. Így a nirvána jelenthet egyfajta üdvösségi állapotot, kialvást, azaz a szenvedés keletkezését okozó vágyak kialvását. Amint látni fogjuk, a mahájána-buddhizmus bizonyos irányzatai egyenesen a semmivel azonosítják. Buddha a lélek orvosa volt, a mód, ahogyan diagnosztizálja az emberi problémákat, az orvosi diagnózisra, ahogyan pedig kiutat javasol, a terápiára emlékeztet. Ez azt az ősrégi szemléletet tükrözi, amely az orvoslást – még a XX. század Indiájában is sok esetben – a vándorfilozófusok „kötelező” ismeretei közt tartja számon, másrészt pedig a kétségkívül fejlett korabeli orvosi ismereteket is tükrözi.

De mielőtt tovább haladnánk, időzzünk el rövid ideig a buddhizmus kiskátéjának tekinthető Dhammapada („a Tan ösvénye”) néhány gondolatánál. „Minden bűnnek kerülése, jóra való igyekezet, a szív megtisztítása, ez a buddhák tanítása” (183. vers). (A szerző ford.) Vagy a buddhisták ötparancsolata: „Aki életet pusztít el, aki hazudik, aki elveszi a nem adottat, aki más ember feleségéhez megy, aki a részegítő italok élvezetének hódol, az az ember már ebben a világban kiássa élete fájának gyökerét” (246–47. vers). (A szerző ford.) A buddhizmus mély humanizmusa a szeretet alapelvének megfogalmazásában méltó kifejezést nyer: „Ezen a világon a gyűlölködés sohasem szűnik meg gyűlölködés által. Szeretet (szó szerint: nem gyűlölködés) révén megszűnik. Ez az örök törvény” (5. vers). (A szerző ford.) A buddhizmus kezdettől fogva ellenzi a varnák rendjét, és határozottan szembe száll a bráhmanák felsőbbbségi igényeivel. Elfogadhatatlan tanítás az, hogy valaki születése révén került valamelyik felsőbb varnába. Valójában az az „igazi bráhmana”, akit cselekedetei és egyéni erényei különböztetnek meg a többi embertől. A Théri-gáthá maró gúnnyal

támadja a bráhmaizmust (236–37. vers): „A bráhmai szertartások, minthogy az erkölcsöz semmi közük, teljesen hiábavalók és fölöslegesek. Ha lehetséges volna bűnököt a bráhmaizmus módjára lemosogatni, akkor mennybe jutnának a víziállatok, békák, teknősök, vízikigyók, delfinek is, és akkor a víz a jó cselekedeteket is lemosná. Kerülni kell a bűnt, nem lemosni, és közben a vízben dideregni és meghúlni.” (Schmidt József ford.)

Mint előre látható volt, Buddha halála után tanácstalanság lett úrrá tanítványain. A buddhista világi hívek irányítása a szerzetesekre hárult, de ez megfelelő egyházi szervezet és rendszerbe foglalt tanítás hiányában nem lehetett eredményes. A buddhista közösség vagy egyház (szangha) megalakulása legkorábban arra az időpontra tehető, amikor Buddha elhamvasztása után az egyik legtekintélyesebb tanítvány, Mahákaszjapa azt javasolta, hogy jelöljenek ki egy 500 szerzetesből álló bizottságot a Tan (dhamma) és a rendi fegyelem (vinaja) megalkotására. Az összegyűlt bizottság Adzsásatru király védnöksége alatt Rádzsagrihában, i. e. 480 táján az I. buddhista zsinaton eleget is tett ennek a kívánalomnak. Nagyjából száz év múlva, i. e. 380 körül került sor a II. zsinatra. Ezúttal Vaisáli volt a helyszín, és Kálásóka (Fekete Asóka), Magadha királya a patrónus. A napirendet elsősorban rendi fegyelmi kérdések alkották. Korszakunk végére kifejlődött a buddhizmus hínájána (kis szekér) formája, létrejött az egyház, a szerzetesek megszerkesztették a buddhista szent iratokat meghatározott rendben tartalmazó szentírásgyűjteményt, a Tipitakát, és a buddhizmus társadalmi helyzete is megszilárdult. A buddhizmus a bráhmaizmus komoly vetélytársa lett.

A korabeli tudományok között előkelő hely illeti meg az orvostudományt. A betegségek okainak magyarázata sok elméleti hibát tartalmaz: az a felfogás, hogy a betegségek három okra (szél, váladék, epe) vezethetők vissza, természetesen téves, de a gyakorlati gyógyászatban ez mégsem bizonyult annyira akadályozó tényezőnek, mint azt egyes orvostörténészek állítják. A görög orvos-író, Ktésziasz, aki az i. e. V. sz. vége felé működött és II. Artaxerxész perzsa királyt szolgálta, Szuszában indiai orvosokkal is találkozott, ami az indiai orvosok keresettségét és jó nevét bizonyítja.

A tudományos jelzőre méltán tarthat igényt a dzsainák atomelmélete, az ősi szánkhja felfogása az anyagról és annak mozgásáról, a jóga felfogása az érzékelés, a gondol-

ködás lélektani folyamatáról. Érdekes, hogy Buddha egy földrengést látszatra fizikai okokkal magyaráz, a kozmikus szél és víz mozgásával, azt feltételezve, hogy a Föld egy víztömegben helyezkedik el.

A lezárult korszak India ókori történetének egyik legszínesebb időszaka. Észak-Indiában egy sor állam lép a történelem színpadára, és megkezdődik Magadha körül annak az államalakulatnak a kialakulása, amelyik a Gangesz-medencében székelő későbbi nagy birodalmak központja lesz.

Ideológiai szempontból a korszak a forrongás periódusa, amelyben a nagy világvallás, a buddhizmus megszületik. Ekkor kezdi meg tevékenységét Mahávira, és mindezek hatására a védikus vallás is változik, kialakul a bráhmanizmus.

Egészeiben véve az élet minden területén megteremtődnek annak feltételei, hogy India mint nagyhatalom a világtörténet korabeli jelentékeny tényezőjévé váljon. Ez be is következik a Maurják idején.

A Maurják kora

Vadflügelfa oszlopfő,
Bészmagar, i. e. III. század

Az a nagy birodalom, amely India legnagyobb részét egyesíti, és amelyik regionális nagyhatalomnak tekinthető az i. e. IV–III. században, az uralkodó dinasztia neve után a Maurja-birodalom nevet kapta.

Az ind történet más korszakaihoz képest a Maurják kora az egyik legjobban ismert periódus, mivel bőséges és jól használható, különböző természetű forrásanyaggal rendelkezünk róla. Lehetőségünk van arra, hogy bizonyos eseményeket egymástól eltérő felfogású forrásokból tanulmányozzunk. Elsősorban a szanszkrit források (Arthasásztra, a puránák egyes adatai, későbbi irodalmi feldolgozások), az Asóka idején készült prákrit nyelvű feliratok fontosak, de igen hasznosak az idegen kútfők: a ceyloni egyháztörténeti munkák, a Taranátha-féle buddhista egyháztörténet és a görög-latin szerzők megjegyzései.

Nagy Sándor elvonulása után az általa kinevezett kormányzók, helytartók csak igen rövid ideig maradhattak meg pozícióikban. A Gangesz medencéjében kis ideig még a Nanda-dinasztia uralkodott. A Dekkán belsejéről és Dél-Indiáról szinte semmit sem tudunk (kivéve a mai Tamilnádu területét, ahol királyságok voltak). A Nagy Sándor által elfoglalt területek csakhamar a Szeleukidák ellenőrzése alá kerültek.

Ebben az időben lépett fel a Nandák ellenzékeként Csandragupta, az antik források Szandrakottosza, aki minden valószínűség szerint a vaisja varnából származott. Justinus római történetíró (i. sz. III. század) elbeszélése szerint Csandragupta megsértette Nandrus királyt (Dhananandát), ezért halálra ítélték, de sikerült megme-

nekülnie. Menekülés közben az erdőben csodajelek figyelmeztették dicsőséges jövőjére. Egy oroszán odament hozzá, és lenyalta homlokáról a verejtéket, majd farkát csóválva barátságosan eltávozott. Ez az eset felbátorította Csandraguptát, sereget gyűjtött, amely nagyrészt rablók-ból állott, és lázadásra szólította fel az ország lakosságát. Midőn trónra került, és harcba keveredett a nyugati területeken az idegenekkel, egy roppant nagyságú elefánt közeledett feléje, hátára vette, a csatába vitte, és közben maga is bőszen harcolt. Csandragupta felszabadította az indiaiakat a görögök uralma alól, a helytartókon aratott győzelem után azonban a szabadságot ismét szolgaságra változtatta. Mire Szeleukosz Nikatőr (kb. i. e. 305–281) birodalmának alapjait megerősítette, Csandragupta már egész India ura volt – így fejezi be Justinus.

Plutarkhosz (kb. 50–120) úgy tudja, hogy Csandragupta (Androkottosz) mint fiatal ember látta Nagy Sándort, és később gyakran mondogatta, hogy Nagy Sándor Magadha népét is könnyűszerrel meghódíthatta volna, minthogy a magadhiaiak gyűlöltek és megvetették alantas származású és gonosz királyukat. Később Csandragupta egy 600 000 fős hadsereggel maga hódította meg Magadhát és India nagy részét.

A több mint ezer évvel későbbi dzsaina legendárium, a Parisistaparvan azt állítja, hogy Csandragupta a Nandák elleni háborúhoz szükséges pénzt a bányák jövedelméből teremtette elő. Az i. sz. VII. század körül élt Visákhadatta Mudrá-ráksasza c. drámája elbeszéli, hogy Csandragupta korai pályafutása Csánakja, alias Visnugupta vagy Kautilja (az Arthasásztra szerzője) befolyása alatt kezdődött. Ezt a véleményt a buddhista források adatai is megerősítik. A buddhisták szerint Csandragupta ugyanabból a nemzetségből származott, mint Buddha. A Sákja-nemzetség egyik ága Kapilavasztuból a Himálajába menekült, és egy védett völgyben telepedett meg. A vidéket az ott élő sok páváról (szanszkritul majúra) Maurjának nevezték el, és a család a helytől kapta nevét. Csandragupta apját egy hadjáraton megölték, de anyja, aki akkor még állapotos volt, Pátaliputrában, Magadha fővárosában menedéket talált. Fiát egy magányos istálló közelében hagyta, ahol egy bika vigyázott rá. A bikának a homlokán fehér folt volt, ezért Csandra (Hold) névre hallgatott. A gyermek pedig a Csandragupta (Csandra őrizte) nevet kapta. A gyermek Csandragupta korán kitűnt társai közül, és játékaik során egyszer ő játszotta a

királyt. Ekkor találkozott Kautiljával, aki a Nandák egykori minisztere, de akkortájt már politikai ellenfele volt. A bráhma Kautilja megtudta a fiú származását, ezért magához vette és felnevelte. Amikor a fiú felnőtt, egy csapat élére állította, hogy Magadha belsejében lázadást szítson. Ez kezdetben nem járt eredménnyel. Később azonban a birodalom külső területein sikerült felkelést szerveznie. Csandragupta csapataival körkörös irányban közeledett az ország belseje felé (ahogyan ezt Kautilja tanította). Végül elfoglalta Pátaliputrát. Maga Dhanananda király is elesett a főváros ostrománál.

A két híradás közös vonása Kautilja szerepének hangsúlyozása. Ez megfelel a történelmi valóságnak. A buddhista szöveg azon állítása, hogy a Maurják nemzetsége azonos lett volna Buddháéval, kegyes túlzás a buddhista szerzők részéről. Csandragupta i. e. 321-ben nagyszabású felkelés révén megdöntötte a Nandák uralmát. Az bizonyosra vehető, hogy vaisja származású volt, a buddhista eredetmonda nem igazolható, viszont a Parisistaparvan azt is elmondja, hogy Csandragupta élete végén dzsaina lett, és önkéntes éhhalált halt valahol Dél-Indiában. (Ez a variáns jobban hihető.) Az erdőbe vonulás már a Rámájana történetében is előforduló jelenség. Mögötte az áll, hogy itt lehetett katonai erőt gyűjteni a félvad törzsek-ből, és itt működtek a bányák, a vasfeldolgozó műhelyek is. Gyors hadjáratai, amelyekről az antik források beszélnek, igazoltnak látszanak, mert igen hamar elfoglalta az egykori Magadhát, elfoglalta a mai Gudzsarátot, kelet felé pedig előrehatolt a Gangesz mentén. Délkeleten Orissza határáig, délen a Vindhjá hegységig jutott előre. Az i. e. 305-ös év jelentős eseményt hozott. Szeleukosz Nikatór átlépte az Indus folyót, és háborút indított Csandragupta ellen. A háború részleteiről semmit sem tudunk, a végeredmény azonban a békeszerződésből kiderült. A békeszerződés Csandragupta győzelmét sejteti. Csandragupta megkaparintotta az Indus nyugati partját, a Hindukus déli lejtőit, Arakhószia és Gedrószia keleti részeit. Szeleukosz 500 elefántot kapott, ami igen hasznosnak bizonyult számára az Antigonosz ellen vívott ipszoszi csatában. Csandragupta feleségül vette Szeleukosz családjának egyik nőtagját, és a két állam között állandó diplomáciai kapcsolat létesült. Szeleukosz követte, Megaszthenész i. e. 303 körül érkezett Pátaliputrába, a Maurják fővárosába, és lehetséges, hogy több évig tartózkodott ott. (Egyes kutatók szerint többször, rövid

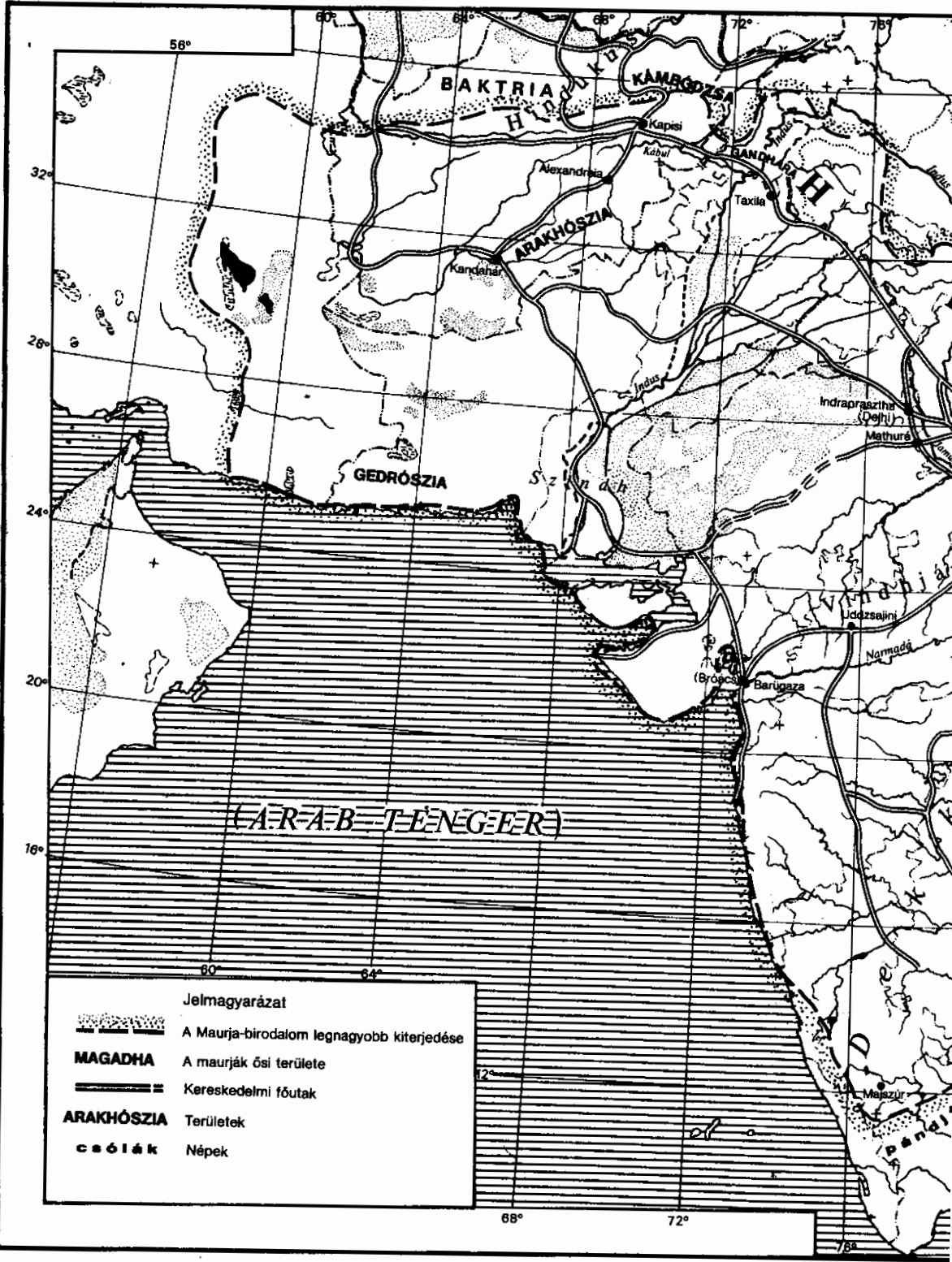

*Fa palisád maradványai
az egykori Pátaliputrából,
i. e. IV. század vége*

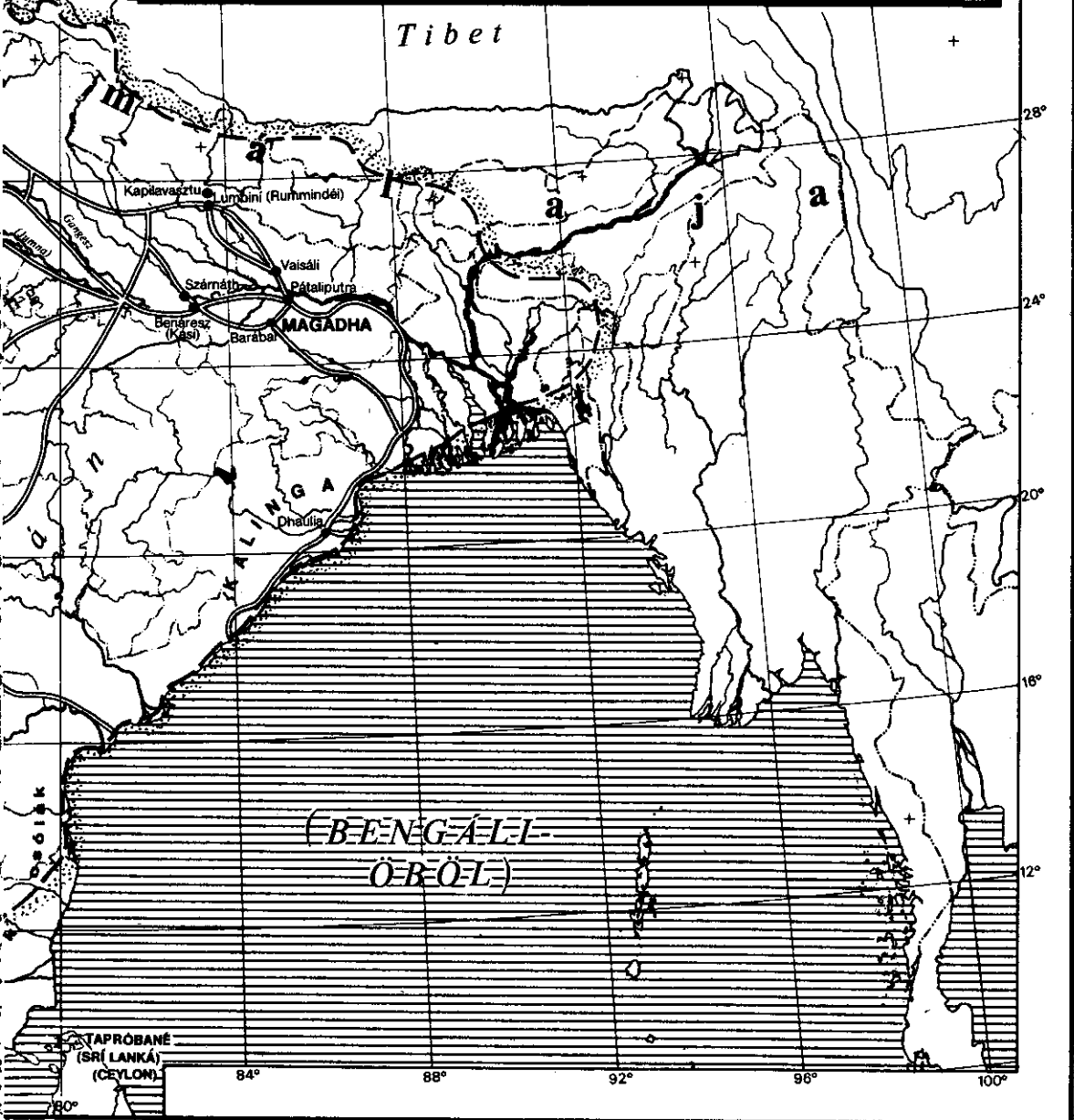
időt töltött a Maurja-birodalomban 302–288 között.) Ez a művelt férfiú sokat utazott, és meg is írta indiai tapasztalatait. A korszak eme elsőrendű forrása, sajnos, elveszett, de az Arrianosznál, Sztrabónnál fennmaradt bősége idézetekből jól rekonstruálható.

Csandragupta nem volt hosszú életű. 55 éves korában halt meg, valószínűleg úgy, ahogyan a dzsaina hagyomány tartja. Hatalmát fia, Binduszára örökölte. Róla szinte semmit sem tudunk. Az antik források Amitrokhatesznek hívják. Ez a névforma nyilvánvalóan a szanszkrit Amitraghata név megfelelője, amelynek jelentése: „Ellenséget megölő”. Binduszára utóda fia, Asóka lett, aki az egész indiai történelem egyik legkiemelkedőbb személyisége, az ind uralkodóeszmény megtestesítője.

Asóka politikai pályafutása még apja idejében kezdődött. Asóka állítólag előnytelen külsejű fiatalember volt, és rossz viszonyban állt apjával. Ennek ellenére alkirályi hatalommal felruházva Uddzsajiniba került, és a nyugati területek kormányzói teendőit látta el. Az Asóka-szútra és a Kunála-szútra című szövegek azt állítják, hogy Asóka Gandhára helytartója volt. Ebben az időben felkelés tört ki Taxilában, az északnyugati területek legfontosabb városában. A felkelés okairól semmi biztosat nem tudunk, de az általános politikai helyzetet figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a lehetséges ok a Maurják erőszakos központosítási törekvésében rejlett, amely különösen azokat a többé-kevésbé önálló városokat érintette érzékenyen, amelyek a Maurja-birodalom szívéét képező Magadhától távol estek, és amelyeknek már a Maurják előtt virágzó gazdasági, kulturális életük volt. Ehhez még

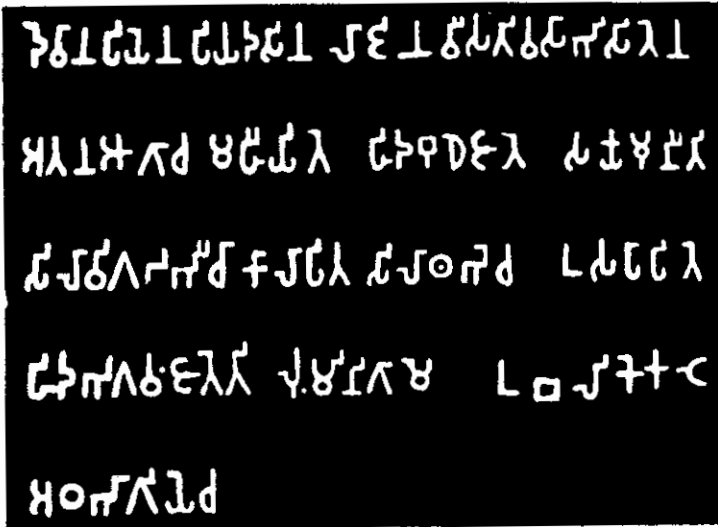
A MAURJA- BIRODALOM i.e. 250 KÖRÜL

hozzátehetjük, hogy Taxila a nemzetközi kereskedelem láncszemeként sok idegennek is otthont adott. Asóka szerepére látszik utalni egy Taxilából származó felirat. Bizonyos értelmezési nehézségek ellenére annyi kihámozható, hogy egy Romedote nevű tisztségviselő a kormányzónak, Prijadarsinak (?) köszönhette hivatali előmenetelét. Asóka később a saját felirataiban, mint látni fogjuk, Prijadarsinak („Kedves arcú”) nevezte magát! Így feltehető, hogy a buddhista források a történeti valóságának megfelelően tudósítanak, és a fiatal Prijadarsi, a későbbi Asóka, a nevezett felkelés idején ténylegesen Taxila kormányzója volt, és ott fontos politikai tapasztalatokat szerzett.

A források egy csoportja arról számol be, hogy Binduszára i. e. 273-ban halt meg. Utána fiai között elkeseredett viszálykodás tört ki. Asóka trónra lépésének időpontja i. e. 273-ban lehetett. Maga a trónviszály színesen tárul elénk a buddhista forrásokból. A Divjavadána c. buddhista legendagyűjtemény arról tudósít, hogy Binduszára nem Asókat, hanem Asóka Szuszima nevű fivérét kívánta utódjának, de a miniszterek mégis Asókat ültették trónra. A ceyloni buddhista egyháztörténet, a Mahávansza azt állítja, hogy Asóka megölette bátyját, és ugyanez a forrás arról is beszél, hogy kilencvenkilenc féltestvérét is megölette Asóka. Ez a fantasztikus szám azonban nyilvánvalóan szimbolikusan értendő. A különben igen mértéktartó tibeti szerző, Táránátha, hat fiútestvér megöléséről szól. Ezzel szemben Asóka V. számú sziklafeliratán olyan tisztségviselők is szerepelnek, akik családtagjai, rokonai voltak. A Mahávansza név szerint említi Asóka Tizza nevű fivérét, a buddhizmus misszionáriusát.

Mindebből az világlik ki, hogy az utódlás nem volt szokványos, és Asóka csak palotaforradalom révén válhatott apja utódává. Az említett kilencvenkilences szám esetleg a buddhizmus különféle szektáit jelöli, amelyek viszálykodtak, és amelyek ellen Asóka erőiesen fellépett. A buddhista források a testvérgyilkolás mellett még más vonatkozásokban is tendenciózusan hangsúlyozzák a fiatal Asóka kegyetlenkedéseit, gonoszságát. Hosszasan mesélik azokat az eseteket, amelyek az Asóka által létesített börtönökben megtörténtek. Az egyik ilyen börtön egyenesen az „Asóka pokla” nevet viselte volna. Itt azonban nem nehéz észrevenni a szándékosságot: a buddhista szerzők így akarták mindinkább kihangsú-

Rummindéi felirat,
Nepál, i. e. 253

lyozni annak jelentőségét, hogy később Asóka buddhista-vá vált. Íme, egy kegyetlen, gonosz ember a buddhista tanítás hatására humanista lesz, sőt, az ahimszá, az erőszakmentesség lelkes hirdetője és királyi pártfogója! Táranaátha arról is szól, hogy a fiatal Asóka az érzéki gyönyörök rabja volt, és ezért korábban Káma-Asókának (A szerelmi vágy Asókája) nevezték, de amikor a buddhizmusra áttért, Dharma-Asóka lett a neve. (A dharma korabeli jelentésére Asóka politikájának ismertetésekor még visszatérünk.) A XII. századi kásmíri királykrónika, a Rádzsataranginí szerint Asóka igen odaadó buddhista-vá vált, pompás buddhista sztúpákat, csaitjákat emeltetett. Asóka emlékoszlopot állíttatott Buddha születése helyén. A mai Nepálban található rummindéi oszlopfelirat így szól: „Húsz évvel királlyá felkenése után (i. e. 253-ban) az istenek kedvence, Prijadarsi király személyesen meglátogatta ezt a helyet, és áldozatot mutatott be, mért Buddha, a Sákja-nemzetségből származó bölcs itt született. A hely körül kőkerítést építtetett és kőoszlopot állíttatott. Mivel itt született a fenséges Buddha, Lumbiní falut adómentessé tette, és a [termésből csak] egynyolcad részt [fizetővé].” (A szerző ford.) Asóka minden valószínűség szerint a Kalinga elleni, nagy emberáldozatokat követelő háború után tért át a buddhizmusra. (Egyes indiai történészek szerint csupán a buddhizmus pártfogója, a többvallású birodalom vallási békéjének megteremtője volt valójában.)

Kalinga elfoglalását az tette szükségessé, hogy ennek

a mai Nyugat-Bengál és Orissza területén létezett hajdani királyságnak a gazdasági élete virágzott, ellenőrizte a Gangesz-delta vidékét, és így akadályozta a Maurja-birodalom keleti irányú terjeszkedését. A Kalinga elleni hadjáratról Asóka XIII. számú oszlopfelirata számol be. Ebben többek között ez áll: „Az istenek kedvence, Prijadarsi király, nyolc évvel azután, hogy felkenték (i. e. 265-ben), elfoglalta Kalingát. Százötvenezer embert fogságba hurcoltak onnan, százezret megöltek ott, és [e szám] sokszorososa pusztult el. Most azután, hogy Kalingát elfoglalta, az istenek kedvence buzgón a dharmának szenteli magát, a dharmára vágyik, a dharmát tanítja. Kalinga elfoglalása után az istenek kedvencének bánata van. Mert miután egy addig független országot meghódítottak, ott az emberek megölése, vagy haláluk, vagy elhurcolásuk az istenek kedvence számára rendkívül kínzó gondolatként, nehéz gondolatként [jelentkezik]... A győzelem mindenütt öröm. Ezt az örömet a győztes és a legyőzött a dharmára győzelmekkor éri el. De ez az öröm még csekély. Az istenek kedvence csak azt tekinti fontosnak eredménye szerint, ami [népei] túlvilági boldogságának része. Ez a dharmáról szóló felirat azért vésetett kőbe, hogy fiaim és leendő dédunokáim ne gondoljanak új győzelem kivívásával megszerzett hódításra, és ha valamilyen győzelem révén hódításhoz jutnak, elégedjenek meg enyhe büntetéssel, és tanúsítsanak türelmet. Csupán a dharmára segítségével kivívott győzelmet tekintsek igazi győzelemnek, és leljék összes örömüket a dharmában való örömeikben, mert ennek van itt a földön és a túlvilágon értéke.” (A szerző ford.)

Asóka birodalma déli irányban egészen a mai Majszurig terjedt, és a tamil királyságok is függőségi viszonyba kerültek, egyszóval az ő uralkodása idején jött létre az indiai szubkontinens csaknem egészét magában foglaló Maurja-birodalom.

A belső politikai viszonyok normalizálása után Asóka vallási-politikai céllal missziókat küldött a környező országokba, követeket menesztett a hellénisztikus világ több államába. A XIII. számú felirat megfelelő része erről így számol be: „Az istenek kedvence ezt a dharmára segítségével kivívott győzelmet tekinti a legfőbb győzelemnek. És az istenek kedvence nemcsak itt aratott győzelmet, hanem a szomszédos országokban is, 600 jódzsana (kb. 8700 km) távolságra, ahol az Antiokhosz nevű görög király [uralkodik], és eme Antiokhosz királyságán túl, a

Ptolemaiosz, Antigonosz, Magasz, Alexandrosz nevű négy király országában, délen a Csólák és Pándják [országán] túl, Tapróbanéig (ma Srí Lanká = Ceylon). Hasonlóan itt a király birodalmában... az emberek mindenütt követik az istenek kedvencének a dharmával kapcsolatos tanítását..." (A szerző ford.)

A dharmá jelentését a korábbi történeti időszakokban már érintettük. Asókánál a dharmá fogalma bővül. A szó alapjelentése: „az, ami összeköt”. Asókánál ez már nem egyszerűen a mindent szabályozó vallási törvényt jelenti, de nem azonosítható egyszerűen a jogi értelemben vett törvény fogalommal sem. Mindezeknél általánosabb, átfogóbb értelme van. Leginkább etikai fogalomnak fogható fel, amely az ember mint társadalmi lény egész életét szabályozza. Így a dharmá elsősorban az egyén-társadalom viszonylatban érvényesülhet, vagyis Asóka dharmája társadalomszabályozó erő. Természetes, hogy egy ilyen komplex gondolatot csak többféle úton lehetett megközelíteni, még inkább világosan kifejtteni. Ezt a talán legátfogóbb értelmezést csupán Asóka egész életművéből szűrhetjük le, és ehhez szükséges az, hogy egybevegyük a dharmá-fogalomnak a különféle feliratokban olvasható hiteles megfogalmazásait. A kalingai hadjáráttal kapcsolatos felirat gondolatmenetét már ismerjük. Egy másik érdekes fejtegetés a VI. számú oszlopfelirat egyik változatában olvasható. „Az isteneknek kedves Prijadarsi király így szól: »Tizenkét évvel azután, hogy felkentek (i. e. 261), a dharmáról szóló feliratot íratam a világ jóléte és boldogsága érdekében. Az az ember, aki nem sérti meg [a dharmát], különféle módon előrehaladást nyer a dharmában. Ugyanúgy gondját viselem a világ jólétének és boldogságának, mint ahogyan boldogságot hozok mind közeli, mind távoli rokonaimnak, és ugyanúgy dolgozom érte. Úgy viselem gondját minden osztálynak. Minden vallási közösséget megkülönböztetett tisztelettel tisztellek. De alapvető kötelezettségemnek a különböző vallási közösséghez tartozó emberekkel való személyes találkozást tekintem. Ezt a dharmáról szóló feliratot felkenésem után 26 évvel (i. e. 247) íratam.«” (A szerző ford.)

Annak ellenére, hogy Asóka rendkívüli személyiség volt, és céltudatos politikát folytatott, utolsó éveit nehézségek közepette teltek el. Családi viszály és pénzügyi problémák terhelték az öregedő uralkodót, és amikor 232-ben elhunyt, megkezdődött a birodalom rohamos

hanyatlása. A Maurja-dinasztia további sorsát a puránák és a buddhista források zűrzavarosan adják elő. A különféle híradásokból az szűrhető le, hogy közvetlenül Asóka halála után a birodalom egy nyugati és egy keleti részre oszlott. A nyugati részben először Kunála, majd Szamp-rati uralkodott. Később a nyugati rész déli területei is különváltak. A keleti részeken a család fő ágának tagjai örökölték a trónt, a főváros Pátaliputra maradt. A Maurja-birodalom bukása véglegesen i. e. 185-ben itt következett be. Mi okozhatta a hatalmas birodalom hanyatlását? Az okok gazdasági, politikai, valamint ideológiai tényezőkre egyaránt visszavezethetők. Asóka nagy adományokat juttatott a buddhistáknak, ami megterhelte a kincstárat. Az állatok megölésének tilalma alapján véve bráhmanaellenes volt, hiszen az áldozatok bemutatását lehetetlenné tette. Így a befolyásos bráhmana rend Asóka ellenségévé lett. A túlfejlesztett birodalmi hivatali apparátus szintén súlyos terheket rótt a kincstárra. A peremvidékek ellenséges magatartásáról és az ebből fakadó gondokról Taxila esetében szóltunk. Ezeken a peremterületeken a vaseszközök gyártása gyorsabban fejlődött, mint a központi tartományokban. A megerősödő gazdasági önállóság a politikai önállóságra törekvést is magával hozta. Végül Asóka egy külpolitikai-katonai hibát is elkövetett. Nem vette figyelembe az India északnyugati határán gyülekező viharfelhőket. Ez később a párthusok, sakák, baktriai görögök és a kusánok indiai hódításaiban jelentkezett. Elég, ha megemlítjük, hogy nem sok évvel Asóka halála után, i. e. 206-ban Indiát erőteljes görög támadás érte.

Mégis a birodalom viszonylag hosszú ideig meg tudta őrizni nagyhatalmi státusát, és ennek az volt az oka, hogy Csandraguptától Asóka uralkodásának legalább a feléig a gazdasági élet szervezettsége megfelelt a kívánalmaknak. Vessünk egy pillantást az első indiai nagybirodalom gazdasági viszonyaira.

A gazdasági élet központi szférája a mezőgazdasági termelés volt, hiszen a nagyszámú lakosság élelmiszerellátása Indiában mindenkor az állam legfontosabb és legnehezebb feladata volt. Emellett az állam legnagyobb jövedelme a mezőgazdaságból befolyt adókból származott. A földművelés technikai színvonala emelkedett. Az eke keveset változott, viszont a termőföldek behatóbb ismerete, az öntözés fejlesztése előrehaladást jelentett. A földeket aszerint osztályozták, hogy milyenek az öntö-

zési lehetőségeik. Ismert volt az ugaroltatás. Az öntözést egyszerűbb mechanikai szerkezetek segítették elő. Fontos tényező, hogy az uralkodó a földművelést az „ahhoz értő” emberekre bízta. Ezek a királyi földeken (szítá) a földművelési felügyelő (szítádhjaksza) alá tartoztak. Ez a felügyelő szintén szakember volt. Tisztában kellett lennie az egyes munkafolyamatokkal, a vízgazdálkodással, a növénytermesztés egyes mozzanataival. Ismernie kellett a gabonaféleségeket, zöldségféléket, gyümölcsöket, virágokat, a gyökeres és futónövényeket, sőt egyes ipari növényeket, a lent, kendert is. Az időjárási jelenségek megfigyelése és figyelembevétele feltételezte, hogy csillagászati-meteorológiai ismeretekkel is kell rendelkeznie. A munkaszervezés folyamatában gondoskodnia kellett az aratás és cséplés lebonyolításáról, a termés raktározásáról, a tűzvédelemről stb. Minderről részletes felvilágosítást ad az Arthasásztra megfelelő fejezete!

Az állattenyésztés és az állati termékek feldolgozása a külön ezen célokra kijelölt felügyelők hatáskörébe tartozott.

A természeti kincsek, elsősorban a bányák kiaknázása, az erdei termékek begyűjtése jelentős volt. Ezeket a tevékenységeket az Arthasásztra részletesen szabályozza.

A kézműipar főleg a falvakban folyt, de a városokban már korábban kialakult céhjellegű termelés megőrizte pozícióit. Nagy jelentőségük van az állami létesítményekkel kapcsolatos nagyszabású munkálatoknak: várak, utak, hidak, víztárolók építése.

A nemesfémek felhasználása, a drágakő-kitermelés, a bányászat egésze, a szeszes italok előállítására állami monopólium. Az úthálózat fenntartása és ellenőrzése ugyancsak elsőrendű állami feladat. Az Arthasásztra részletesen tárgyalja azokat az utasításokat, amelyek a közlekedésben alkalmazott állatokra, kocsikra, a vízi utakra, hajókra vonatkoznak. A kereskedelem állami ellenőrzése, a vámok és adók szedése, a kereskedők részére szükséges útlevelek kiállítása külön-külön hivatal feladata volt. A mértékegységek egységesítése és ellenőrzése külön felügyelők hatáskörébe tartozott. Minderre nagy szükség volt, mert a megnövekedett terület egy „összindiai” kereskedelem létrejöttét eredményezte. Az Arthasásztra felhívja a kereskedők figyelmét arra, hogy a délre vezető útvonalakon érdemes kereskedelmi vállalkozásokba fogni, mert arrafelé nagyobb haszon kecsegtet.

*Fejek
a Purána Kilá területéről,
kb. i. e. III. század*

A kereskedelem virágzásának két fő feltétele: az áruválaszték és a pénzforgalom megléte biztosítva volt. A pénz használata általánossá vált. A központi állami pénzverdében készült pénzt nem egy helyen, hanem a birodalom több fontos városában bocsátották ki. Ez jól látható az érmeiken, ugyanis a helyi érdekeknek megfelelő szimbólumokat vertek rájuk: sztúpa, hegy, fa, meghatározott állatok (nyúl, páva, kígyó), Nap stb. A numizmatikusok kutatásai alapján fény derült ezeknek a jelképeknek és a szóban forgó vidékeken lévő lelőhelyeknek az egybevetésével a pénzforgalom pontos kiterjedésére a birodalomban. Ez egyben hozzásegített, az Asóka-feliratok mellett, a birodalom határainak megrajzolásához.

Az államkincstár a kereskedelmet és kézművességet pénzbeli adózással szabályozta, a földművesek esetében a falusi pénzforgalom csekély volta miatt ez nem volt lehetséges. Itt az adót a terméshez mérték. A terményadó nagyságáról az egyes források eltérően nyilatkoznak. A már idézett Megaszthenész szerint a termés egynegyede volt, Szicíliai Diodórosz (i. e. I. század) a terményadó mellett külön földadót is említ, az Arthasásztra pedig azt mondja, hogy a terményadó a termés egyötödétől egyharmadáig terjedhetett. Az öntözött földek birtokosai felemelt adót fizettek.

A korabeli társadalom legnagyobb tömeget a földművesek rétege alkotta. Ezek rendiség tekintetében elsősorban vaisják voltak. Az Arthasásztra viszont azt javasolja, hogy az újonnan létesített településekre a király a súdra rendbe tartozó földműveseket telepítsen. A városi lakosság száma megnőtt, a vagyonos kereskedőréteg megerősödött. A bráhmana rendből kerültek ki miniszterek, magas rangú hivatalnokok, de mint említettük, Asóka politikája a bráhmanák ellenzékiességét váltotta ki. A ksatriják a katonai állásokat töltötték be. A társadalmon belül nagy tömeget képezett az a heterogén réteg, amelyet a szanszkrit források dásza néven említenek. A dásza szó „szolga” jelentésű. A „rabszolga” értelmezés nem állja meg a helyét, mivel ezeknek az embereknek a társadalmi helyzete lényegesen más volt, mint az antik világ rabszolgáié. Indiában a legtöbb esetben adósság révén juthattott valaki időleges, esetleg tartós függőségi viszonyba, és az is előfordulhatott, hogy valakinek az utódai ugyanazért a tartozásért ugyanott végeztek munkát. Voltak ezenkívül patriarkális háziszolgák is. Mindezek neve dásza. A görög források ugyancsak ezt hangoztatják,

márpedig a görög szerzőknek alkalmuk volt összehasonlítani az ókori világ különböző helyein tapasztalható jelenségeket. Ezek a források azt tanúsítják, hogy az ind társadalom hét osztályra tagolódott. E hetes beosztás foglalkozások szerinti elkülönülést mutat. A hét osztály a következő: bölcsek, földművesek, pásztorok, kézművesek-kereskedők, harcosok, felügyelők és azok, akik a királlyal vagy önálló városok területén azok előjáróival tanácskoznak. Arrianosz megjegyzi: „Egyetlen osztály tagjai sem házasodhatnak más osztályból, például a földművesek a kézművesek közül és viszont. Senkinek sem szabad továbbá egy időben két foglalkozást űznie, és foglalkozását nem szabad másra felcserélnie; pásztorból nem lehet földművelő, és kézművesből nem lehet pásztor. Csupán a »bölcsek« osztálya van nyitva valamennyi osztály számára, mivel a bölcsek tevékenysége nemcsak hogy nem könnyű, hanem minden másnál fáradságosabb.” (Hahn István ford.)

Ezt a társadalmat egy mintaszerűen felépített államszervezet szabályozta. Az állam élén a teljhatalommal felruházott uralkodó állt. Maga a birodalom Asóka idejében négy közigazgatási egységre oszlott, élükön egy-egy alkirályal. Ezen belül tartományi felosztás volt érvényben, a tartományok körzetekre, a körzetek falvak csoportjára és végső soron falvakra tagolódtak. A legfelsőbb vezetés erősen központosított volt. Az uralkodó mellett minisztertanács működött, a gazdasági-államirányítási szektor egy-egy területét az arra kijelölt felügyelő (adhjaksza) látta el. Igen fejlett rendőri és besúgóhálózat, valamint kémek sora ügyelt arra, hogy a király mindenről időben és pontosan értesüljön. Azok a politikai alapelvek, amelyeket Asóka meghirdetett, egységesen valósultak meg a roppant nagy birodalom egészében.

A birodalom külpolitikai érdekei megkívánták a követhálózat kiépítését. Ez Asóka idézett felirata szerint messze túlterjedt a mai délkelet-ázsiai térségen.

A hadsereget inkább Indián belüli háborúkban használták fel, és mint belpolitikai tényező értékelendő. Az egyetlen, idegenekkel vívott háború Csandragupta ismertettett konfliktusa volt. Arrianosz szerint a katonák a társadalom ötödik osztályát képezték, és ők élvezték a legnagyobb szabadságot. Felettébb érdekes az, amit Megaszthenész alapján Arrianosz ír az indiai hadseregről: „Fegyvereiket mások készítik számukra, lovaikat mások adják nekik, a táborban mások szolgálják ki őket, és

szolgáik gondozzák lovaikat, tisztogatják fegyvereiket, hajtják elefántjaikat, tartják rendben és vezetik kocsijukat. Ők maguk akkor, amikor harcolni kell, küzdenek, béke idején pedig a jólétet élvezik... Az indek fegyverezete nem egységes. Gyalogosaik akkora íjat viselnek, amekkora az íjhordozó testmagassága; íjaikat a földre helyezik, bal lábukkal megnyomják, és így feszítik ki, a húrt messze hátra húzva. Egy ind harcos nyílának semmi sem tud ellenállni, sem a pajzs, sem a páncél, sem bármilyen, még erősebb védőfegyver. Bal kezükben nyers ökörbőrből készült pajzsot viselnek, amely keskenyebb a pajzshordozó testénél, de majdnem eléri a testmagasságot. Egyesek nyíl helyett dárdát viselnek. Mindnyájuknak van kardjuk is: ez lapos, és hossza nem kevesebb a három könyöknél. Amikor közelharcra kerül sor – ez azonban nem egykönnyen fordul elő az indek egymás közötti harcaiban –, a kardot két kézzel emelik csapásra, hogy az ütés erősebb legyen. Lovasaik két lándzsát viselnek (ezek az úgynevezett szaunion lándzsára emlékeztetnek), továbbá egy, a gyalogosokénál kisebb pajzsot. Lovaik nincsenek felnyergelve, sem görög vagy kelta módra felszerszámozva. A ló szájának végét nyersbőrből készített és körbe varrott bőrszj veszi körül, s ebben nem túlságosan éles réz- vagy vasösztökék vannak elhelyezve úgy, hogy hegyük a ló szája felé fordul. A gazdagabbak elefántcsont ösztökéket használnak. A lovak szájában nyárs alakú vasdarabot helyeznek el, és erre erősítik a gyeplőt. Amikor a gyeplőt meghúzzák, a nyárs zabolazza a lovat, a hozzá erősített ösztökék megsúrják az állatot, és arra kényszerítik, hogy engedelmeskedjék a gyeplőnek.” (Hahn István ford.)

Az emberek mindennapi életéről, különösen a felsőbb rétegek és a városlakók életmódjáról bőszeges ismereteink vannak. A nők viselete a mai szárihoz volt hasonló: ez a leggyakrabban lenvászonból, a gazdagoké selyemből készült. A selyemszárit arany- és ezüstsálak ékesítették. Az özvegyek fehér ruhát viseltek. A férfiak a mai dhótihoz hasonló ruhaneműt hordtak. A szent emberek, vezeklők csupán az alsótestet fedő, kusafűből készített öltözékben jártak. Mind a nők, mind a férfiak kedvelték a fejdíszeket és az ékszereket. A korszak női szépségideálja a korsó alakú mellel, erős combokkal megáldott nőtípus volt. A buddhista írásokból az tűnik ki, hogy a nők derékig való meztelensége, különösen fürdőzéskor, általános volt, és nem keltett megbotránkozást. A művelt

és előkelő életmódot folytató kurtizánok a városi társasági és kulturális élet középpontjában állottak; az Arthasásztra külön fejezetet szentelt a kurtizánokkal kapcsolatos kérdéseknek. A nők általában véve szabadságot élveztek. Egyes korabeli irodalmi utalásokból tudjuk, hogy párválasztásnál gyakran megtörtént, hogy a hölgy a kérők vetélkedésének győztesét választotta.

A testápolás fejlettségét a sokféle hajkenőcs, illatszer, az arc- és szemfestékek sokasága jelzi. A bráhmanáknál elterjedt volt a fej borotválása olyan módon, hogy csupán egy-két hajfürtöt hagytak meg a fejük búbján. A napi egyszeri fürdőzés általános volt.

A lakóházak fából, kőből vagy téglából épültek. Gyakoriak a többemeletes épületek. A berendezés egyszerű, mondhatnánk szegényes: fekvőhely, ládák, függönyök. Az átlagember háztartásában főleg cserépedényeket használt, de egy-két rézedény is akadt benne. A fő táplálék a rizs volt, egyes vidékeken a búzalisztból készült ételek és tejtermékek örvendtek népszerűségnek. A ksatriják a rizst hússal ették. A hús fogyasztását, a későbbi koroktól eltérően, semmiféle törvény nem tiltotta, csupán a bráhmana rend egyes nemzetségeire vonatkozhatott, ami viszont nem csupán vallási, hanem helyi szokásoktól is függött, ugyanúgy, mint manapság. Az étkezést a sokféle zöldség, fűszer, a gyümölcsök és az édességek tették változatossá. A szeszes italokat nem fogyasztották korlátlanul, de bizonyos társadalmi rétegekben az ivás mértéke nem lebecsülendő, az Arthasásztra például részletesen foglalkozik a szeszes italok előállításával és forgalmazásával.

A birodalom nyilvánvalóan soknyelvű lehetett. A hagyományos műveltség nyelve a Pánini által leírt és kanonizált, immár végleges szabályok által meghatározott szanszkrit volt, noha ez leginkább a vallási szövegekben és a hagyományos tudományszakokban élt. Feltehető, hogy az eposzok egyes részei ebben az időszakban jöttek létre. A prákrit nyelvek, mint láttuk, a buddhizmus és dzsainizmus révén honosodtak meg az irodalomban. Feltehető azonban, hogy ezek a nyelvek, illetve nyelvjárássok közel álltak a beszélt nyelvekhez. Ezt sugallja az a tény, hogy Asóka prákrit nyelveken íratta feliratait. A birodalom nyugati peremén élő külföldiek számára Asóka rendeletei közül az egyik arameus, illetve görög nyelven készült.

A feliratok az ind írásbeliség első ránk maradt emlékei.

Az írásbeliség terjedését a központosított állam szorgalmazta. Csak ilyen formában volt lehetséges, hogy Asóka politikai határozatai, államigazgatási, társadalomformáló alapelvei, illetve a buddhista egyházat szabályozó intézkedései a kontinensnyi birodalom minden, akkoriban fontos pontjára eljussanak. Ezek a rendelet formában megfogalmazott szövegek az államigazgatás eszközeinek is tekinthetők. Az olyan feliratok, mint az idézett XIII., illetve VI. számú sziklafelirat pedig az Asóka-féle ideológia közvetítői voltak. A Kalinga elleni háború emlékét megörökítő felirat az első háborús tettekről beszámoló felirat, krónika az ókori Indiában. Asóka feliratai három nagy csoportra oszthatók: nagy sziklaediktumok (összesen 16); kis sziklaediktumok: a királynő ediktuma, a Barábár-barlang felirata és a kandahári felirat; a buddhista egyházzal kapcsolatos feliratok: bhabrai felirat, a rummindéi oszlopfelirat, a nigaliszágari oszlop felirata és az ún. skizmaediktum és hét kisebb oszlopfelirat. A feliratok nyelvi formulái arra engednek következtetni, hogy a Maurják kancelláriája sokat tanult a Perzsa Birodalom kancelláriájától. Dareiosz feliratában ez áll: „így szól Dareiosz király”; ugyanez Asókánál: „az istenek kedvence, Prijadarsi király így szólt”, stb. A feliratokon kétféle írásbeliség jelent meg: a bráhmí és a kharósthí. A mai indiai írásrendszerek a bráhmíból fejlődtek ki, a kharósthí nem fejlődött tovább Indiában, csupán Belső-Ázsiában.

A korabeli szanszkrit nyelvű szakmunkákból a számtalanszor idézett Arthasásztra emelkedik ki. Az Arthasásztra, vagyis a „Gyakorlati dolgok tankönyve”, vagy a „Haszon tankönyve”, vagy a „Politika tankönyve” a despotikus állam irányításának valóságos kézikönyve, amely 15 fő fejezetben (összesen 180 paragrafusban) imponáló logikával tárgyalja mindazokat a kérdéseket, amelyek az államirányítás egészében felmerülnek vagy felmerülhetnek. Szerzője, Csandragupta főminisztere, tanácsadója, Kautilja a gazdasági-társadalmi törvényszerűségek oksági összefüggését feltételezi, és azt hangoztatja, hogy a politika fő célja az, hogy megszervezze a gazdasági életet, biztosítsa a többlettermelést, és ezáltal megteremtse a szükséges feltételeket ahhoz, hogy az uralkodó a szomszédainál nagyobb gazdasági erővel nagyobb politikai és katonai potenciált építhessen ki. Az Arthasásztra a világirodalomban is egyedülálló mű, amelyet a későbbi korok mindig szemelvényesen idéztek, de – és

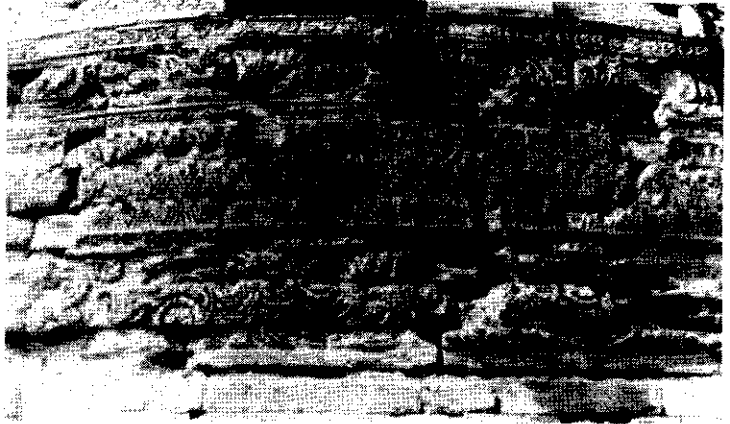

Szárnyák látképe

ez a sors iróniája – teljes egészében csak 1909-ben ismerhetett meg a tudományos világ, amikor kéziratát egy majszúri könyvtárban megtalálták, és közreadták szanszkrit eredetiben, majd angol fordításban. Úgy látszik, a késő ókortól kezdve a munka már nem volt a jogi, államirányítási irodalomnak élő része, mint például egyes dharmasásztrák.

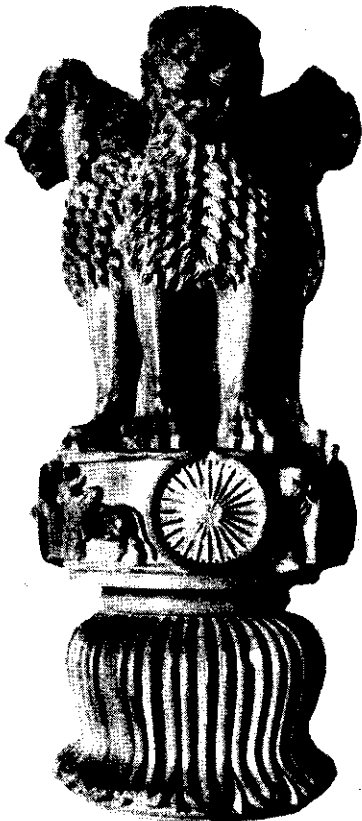
A Maurja-korszak az, amikor az indiai képzőművészet különböző ágainak első virágzásáról beszélhetünk. Kétségtelen tény, hogy erősen érvényesült a perzsa hatás, de ahogyan a pompás oszlopok mutatják, az erős honi gyökérszövetben megfogva érvényesült. Az egyik legrégebbi oszlop a bészárhi. Négyzetes talapzaton nyugszik. Az oszlopfőn jellegzetes az ún. perszopoliszi harang formájú kiképzés. Ez nem más, mint egy lefelé fordított lóuszkehely, amelynek az indeknél kozmikus jelentése van: Brahmá teremtő isten lóuszkehelyben született meg. Maga a lóusz a világmindeséget szimbolizálja. A lóusz felett négyzetes plinthosz található, azon oroszlán ül. A plinthosz szintén perzsa hatásra utal. Az oroszlánábrázolás nem idegen a perzsa művészetben sem, de Indiában ennek más funkciója van. Perzsiában ezek szerkezeti elemek, tartógyámok. Indiában az oroszlánalakok önálló szobrok. A korai oszlopokon még meglévő talapzat és a lóusz feletti plinthosz azonban az indiai belső fejlődés során eltűnt. Egy másik különbség az, hogy az indiai oszlop felszíne sima, a perzsáé hornyolt. A legnevezetese-

**A szárnáthi sztúpa
Gupta-kori kőfaragásai,
IV-V. század**

sebb későbbi Asóka-oszlop a szárnáthi. Az oszlopfőn a szokásos világlótusz fölötti kerek fedőlapon, az abakuszon a négy világtáj állatai: oroszlán, elefánt, bika és ló láthatók. Két-két állat között a Tan kereke (dharma-csakra) buddhista szimbólum van elhelyezve. Az oszlopfő tetején négy oroszlán áll, ezek eredetileg a Tan nagyméretű kerekét tartották. Az oroszlán itt Buddha jelképe, mivel Buddha a Sákja-nemzetség oroszlánja nevet kapta. A négy világtájra utaló állatok azt érzékeltetik, hogy a buddhista Tan a világ minden irányában terjedt.

**Oroszlános oszlopfő
a szárnáthi Asóka-oszlopról,
i. e. 240**

Ebből az időből származnak az indiai szobrászat első önálló alkotásai. A Dhaulia (a mai Orisszában) melletti monolit elefánt az indiai kőfaragás kiválóságának bizonyítéka. A Patná mellett talált jaksa (őrszellem) szobron valamiféle ősi, eredeti indiai szellemiség látható. Ezek az erőteljes, duzzadó alakok a prána (lélegzet, életerő) energiájával vannak feltöltve, hasonlóan a jó másfél évezreddel korábbi harappái szobrokhoz. A szobrászatról némi fogalmat alkothatunk az ugyancsak Szárnáthból származó fejtöredékekből.

A mai Bihár állambeli Barábar közelében fekvő Lómása risi (Lómása bölcs) barlangja (i. e. III. század) a sziklába vájt csarnokok őse. Bejáratának kiképzése a régi faépítmények formáit (tetőkeret, tartógerendák végei) önti kőbe. Valódi épületek épségben nem maradtak ránk a korszakból. Megaszthenész Pátaliputrát nagy városként írja le, de az építmények döntő többsége romlandó anyagból, fából készült. A régészek ebből a városból az ún. kumrahári 80 oszlopos csarnok falmaradványait tárták fel, illetve a Pátaliputra erősítéséhez tarozó cölöpfal egy részét.

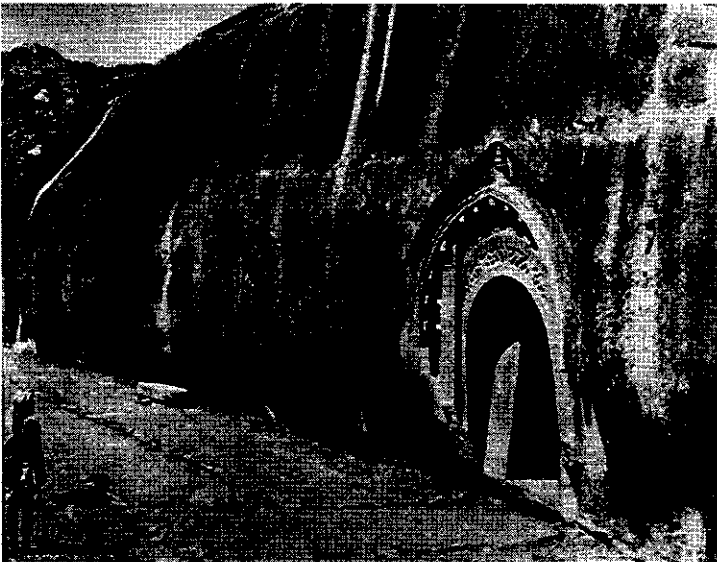
A korabeli filozófiai iskolákról keveset tudunk. Az

Arthasásztra név szerint három filozófiai irányzatot említ: szánkhja, jóga és lókájata, vagyis materializmus. A teológiai tudományok része volt a mimánszá, de ennek korabeli dokumentumait nem ismerjük. A későbbi, magas szintű buddhista dialektika csírái ekkor alakulnak ki. Érdekes korjelenség Dzsábáli materialista etikája, amely a kettős morál tanát hirdeti, olyan tant, amely a despotikus uralkodó számára megengedhetővé teszi a radikális egoizmust és hedonizmust. Emellett azonban semmiféle metafizikai gondolatnak nincs helye gondolatrendszerében.

A bráhmaizmus korabeli sajátosságait leginkább az Arthasásztra alapján lehet értékelni. Kautilját szokásos a „felvilágosult despotizmus” ideológusának nevezni. Munkája elején állást foglal a négy Veda, a hat ortodox rendszer, a varnarendszer és a négy árama intézmény tiszteletben tartása mellett. Azt hangoztatja, hogy aki ezeket elfogadja, az üdvösséget nyer, aki nem, az elbukik. Nem titkolja, hogy az általa ideálisnak tartott állam fennmaradásának záloga a védikus ortodoxia megőrzése. Ugyanakkor elutasítja a babonát, a fatalizmust, elítélően nyilatkozik az asztrológiáról. A Mahábhárata és a Rámájana vallási tartalmát nagyra értékeli, ezt a hagyományt a védák irodalmával közel egy szintre helyezi. Az ind vallástörténetben kulcsfogalomként ismert bhakti tan Kautiljánál elsősorban mint politikai-morális fogalom van jelen: a hivatalnokoknak és az alattvalóknak az uralkodó iránti teljes hűségét, odaadását jelenti.

*Jaska szobor, Párkham,
i. e. III. század*

*Lómáa risi barlangja,
Barábar-hegység,
i. e. III. század*

Mint láttuk, a buddhista közösség (szangha) erőteljes felvirágzásának lehetünk tanúi Asóka uralkodása éveiben. A fejlődéssel együtt azonban belvillongások is jártak, szekták alakultak ki. Asóka külön rendeletet adott ki a buddhista közösség egységének megvédése céljából, az ún. skizmaediktumot. Ebből egy részlet:

„Nem egy dolog szolgál arra, hogy egyenletlenséget okozzon a közösségben. A szerzetesek és a szerzetesnők közösségét egyesítették, és ennek a közösségnek addig kell fennállnia, amíg fiaink és dédunokáink, s a Hold és a Nap [léteznek]. Bárki, aki szakadást idézne elő a közösségben, [legyen az] szerzetes vagy szerzetesnő, fehér ruhába kell öltöztetni, és olyan helyre kell vinni, ahol nem laknak szerzetesek és szerzetesnők. Mert az az én kívánságom, hogy a közösségnek egységesnek kell maradnia. Ezt tudatni kell a szerzetesek közösségével és a szerzetesnők közösségével. Így szól az istenek kedvence: »nektek meg kell őriznetek ennek a dokumentumnak egy példányát, és el kell azt helyeznetek a gyülekezőcsarnokban, és egy példányt adnotok kell a világi híveknek...«” (A szerző ford.)

Ugyancsak Asóka uralkodása alatt, i. e. 244 táján került sor a nagy jelentőségű III. buddhista zsinatra. Ettől datálódik a buddhizmus misszionárius tevékenysége, ekkor válik a buddhizmus világvallássá, „Ázsia világosságává”. Tissza Móggalliputta javaslatára ekkor indultak útjukra észak és dél felé a Tan hirdetői, hogy elvigyék a Mester tanítását idegen népeknek. Ceylonba Asóka fivére, Mahinda (szanszkrit: Mehéndra) vitte el az ortodox buddhizmus kánonját. Ennek alapján az i. e. I. században Vattagámani ceyloni király alatt a kánont írásba foglalták. Ez a változat igen közel áll a ma ismert déli buddhista páli kánonhoz: Srí Lanká (Ceylon), Burma, Laosz, Thaiföld, Kambódzsa hivatalos kánonjához. A III. zsinaton ezer tudós szerzetes dolgozott a kánon megszerkesztésén, kilenc hónapig. A kánon a „vének tana” (théraváda) ortodox iskola nézeteit foglalja magában, amely Buddha közvetlen tanítványainak tana. Az a felekezet, amely ezt vallotta, a vibhadzsja-vádin, vagyis „az analízáló”, és innen az irányzat másik neve: vibhadzsja-váda, vagyis „az ész és logika iskolája”. Ugyanezen a zsinaton Tissza javaslatára kánonba iktatták a Kathávattthut, a mai Abhi-dhamma-pitaka egyik könyvét, amely lényegében egy polemikus filozófiai irat, és nem kevesebb, mint 250 különböző iskola nézeteivel vitatkozik. Tekintettel azon-

ban arra, hogy a III. zsinatról csupán az említett déli kánont követők hagyománya tud, feltehető, hogy nem érintette az indiai buddhizmus egészét, csak egy hánydát. Így mindenképpen ettől az időtől kell számolnunk annak a nagy fordulatnak a kezdetével, amely később a hínájána és mahájána, a déli és északi buddhizmus kettségében ölt látható formát. A théraváda, azaz a vibhadzsja-váda a bölcsességet, az észet tartja legfőbb erénynek, emberi ideálja pedig az arhat, a „szent”, „érdemes, tiszteletre méltó”, aki „imádatra és alamizsnára érdemes”, aki földi életében elérte a nirvánát.

A politikai széttagoeltság és a virágzó kereskedelem kora

A korszak jellemzői az egymást sűrűn követő és csak meghatározott területeken uralkodó dinasztiák, a külső politikai erők fokozott szerepe az indiai hatalmi viszonyokban és a páratlan gazdasági-kulturális fellendülés. Tekintsük át futólag a politikai eseményeket.

A Maurjákat i. e. 185-ben a bráhmána származású Sunga-uralkodók váltották fel. A dinasztia alapítója, Pusjamitra eltette láb alól az utolsó Maurját, és maga ült a trónra. Ez a már említett bráhmanista ellenpárt diadala volt. Pusjamitra visszaállította a védikus szertartások jó részét, például az asvamédha szertartást, amely a szuverén uralkodót megillető áldozati forma volt. Nem sok idő elteltével azonban nyugat felől a baktriai görögök megtámadták a Sunga-államot. A harcokból egyelőre Pusjamitra unokája, Vaszumitra került ki győztesen, és ezek után megrendezte az asvamédhát. Ugyanakkor Vidisában Agnimitra, Pusjamitra fia, Vaszumitra apja ül a trónon. A győzelem emlékét évszázadokkal később Kálidásza a Málavikágnimitra (A király és a bajadér) c. drámájának egyik jelenetében kissé átformálva így örökítette meg.

„(A király a győztes hadvezére jelentését olvassa fel a királynénak.)

A KIRÁLYNÉ (magában): Ah, már alig várhatom. Hallani fogok ipam (apósom) hogylétéről, s fiam, Vaszumitra tetteiről. A hadvezér bizony igen súlyos feladatot rakott vállaira.

A KIRÁLY (leül, s tisztelettel kezébe véve a levelet, olvassa): »Üdv! Puspamitra hadvezér az áldozat színhelyéről hosszú életet kíván Agnimitrának, Vidisá fejedel-

mének, s szerető öleléssel a következőket tudatja vele. Vedd tudomásul, uram! Mivel engem szemeltél ki a királyi áldozat végrehajtójának, én fiadat, Vaszumitrát, száz előkelő ifjúból álló védőcsapat élére állítottam, s elbocsátottam a felkantározatlan lovat, hogy egy esztendeig a királyi fogadalom hordozója legyen. Miközben a ló a Szindhu jobb partján kószált, egy lovascapat megtámadta, s üldözőbe vette. A két csapat erre hevesen összecsapott.« (A királyné kétségbe van esve.)

A KIRÁLY: Hogyan történhetett ez?! (Tovább olvas.)
»Vaszumitra leverte az ellenséges csapatokat, s visszaszerezte a lovat, melyet tőlem elraboltak.«

A KIRÁLYNÉ: Újraéledek.

A KIRÁLY (tovább olvas): »Most, hogy visszakerült a ló, feláldozom unokám, Vaszumitra segélyével, mind Szagara Ansumant támogatásával. Jöjj hát megbékélt szívvel haladéktalanul az asszonynéppel együtt az áldozat megülésére.« El vagyok ragadtatva.”

(Schmidt József ford.)

Ha hinni lehet a buddhista forrásoknak, a Sungák a buddhizmus ellenfelei voltak, és Magadhától a Pandzsábig sok buddhista szerzetest megöltek. Ezzel szemben áll viszont az a tény, hogy a száncsi sztúpa, az indiai buddhizmus legpompásabb, ma is álló alkotása éppen ebben az időben épült! A dinasztia tíz királya összesen 110 évet uralkodott.

Az utolsó Sunga- király hatalmát befolyásos bráhmána minisztere, Vászudéva döntötte meg, sőt lehetséges, hogy Vászudéva maga ölte meg a királyt i. e. 75-ben. Ezzel a Kánva-dinasztia került hatalomra. Az új család azonban alig fél századig uralkodott. Az utolsó Kánva- királyt i. e. 28-ban vagy 27-ben megölték.

Ezzel egy időben India középső részén, a mai Mahárástra területén erős állam alakult, a Szátaváhana- királyság. A Gódávari folyó felső völgyének gazdag gabonatermő területe biztosította a fellendülés anyagi erőforrásait. A Szátaváhanák azután fokozatosan kiterjesztették hatalmukat Karnátákára, majd a Dekkán túlsó oldalán fekvő Andhrára. Mahárástrában és Nyugat-Indiában egy ideig súlyos harcokat vívtak a sakákkal. A dinasztia hatalmát Gautamíputra Satakarni (106–130) erősítette végleg meg. Legnagyobb haditette a sakák egyik ágát képező Ksaharata-családbeli Nahapána király legyőzése volt. Ennek az eseménynek érdekes tanúja a Nászikban talált, 8000

ezüstpénzt tartalmazó lelet. Ezeket eredetileg Nahapána verette, de a győztes Gautamíputra, miután az összeg zsákmányként a kezébe került, újraverte őket. A háború a sakák és Szátaváhanák között I. Rudradáman saka király idején (130–150) kiújult. Noha Rudradáman két győzelmet aratott, mégsem sikerült megdöntenie a Szátaváhanák hatalmát.

Amint láttuk, ebben az időben kezdenek szerepet játszani a baktriai görögök és az idegen eredetű saka királyok. Lássuk őket közelebbről!

Körülbelül i. e. 200 táján az ókori Baktria területén élő görögök helyzete a Közép-Ázsia felől érkező új, hódító népek nyomása következtében kritikussá vált. Ez arra kényszerítette őket, hogy India felé terjeszkedjenek. Az i. e. II. század elején jelentékeny területeket sikerült ott meghódítaniuk. A Gárgi-szanhitá egyik fejezetét képező Juga-purána egy prófécia formájában beszél bizonyos javana hódításról, vagyis a görögök indiai hódításáról. A görögök Ajódhjáig, illetve Kuszumapuráig (Pátaliputra neve) jutottak. Hatalmukat aláasta az a körülmény, hogy több királyságot alapítottak, és ezek állandó viszályban állottak egymással. Érdekes módon királyaikról szokatlannul sokat tudunk (képmás, uralkodási év, pontos név), ami annak köszönhető, hogy kiváló minőségű érmeket vertek, amelyek az egyes királyok művészi képmását viselték! A Juga-purána mellett a páli nyelvű buddhista munka, a Milindapanyha is tud a görögökről. Milinda nem más, mint Menandrosz, aki lényegében a Pandzsáb ura volt, és aki i. e. 150–145 között hunyt el. Nevezetes uralkodók voltak még Démétriosz és Eukratidész, akik egymással súlyos háborút vívtak.

A görögöket a sakák követték. A saka kétségtelenül gyűjtőnév, és Indiában meg a szomszédos területeken nem kevesebb, mint öt olyan nép élt, amelyet sakának neveztek. Ezek szállásterületei sorrendben a következők: a mai Afganisztán; a Pandzsáb (fővárosuk Taxila); Mathurá; Nyugat-India (ezek kerültek konfliktusba a Szátaváhanákkal); a Dekkán felső része. A nyugat-indiai Rudradáman nemcsak győztes háborúi révén nevezetes, hanem azért is, mert rendbe hozatta a Szudarsana nevű víztárolót (a Kathiávar-félszigeten), amely a Maurják óta megvolt, és ezt a tettet megörökítette ott egy kőbe vésett szanszkrit feliraton. Ez az egyik legjelentősebb korai szanszkrit felirat, ami azért is érdekes, mert mint láttuk, a Maurják felirataikon nem a szanszkritot használták!

Gréko-baktriai pénzek,
i. e. II-I. század

A sakák egyik ága ellen harcolt Vikramáditja, Uddzsajini királya, és a félig legendás Híradások szerint i. e. 58-ban nagy vereséget mért rájuk. Ez kétségkívül nagy horderejű esemény lehetett, mert később az ind történelemben nem kevesebb, mint tizennégy király vette fel ezt az eszményinek tartott nevet. Vikramáditja története pedig valóságos legenda lett, és ami szintén figyelemre méltó, i. e. 58 egy új éra, az Indiában ma is használatos Vikrama-éra kiinduló éve.

A sakákat északnyugaton a párthusok vagy más néven pahlavák követték. Uralkodóik iráni neveket viseltek. Legismertebb uralkodójuk Gondophárész (szír forrásokban: Gundaphar) volt, akit érmékről, egy feliratról és legfőképpen a Tamás apostol cselekedetei c. III–IV. századi keresztény munkából ismerünk. A keresztény hagyomány szerint az ő meghívására érkezett Tamás apostol Indiába.

A párthusokat a kusánok követték. A kusánok, akiket a kínai források jüe-csinek neveztek, eredeti szálláshelyükről nyugat felé szorultak, és az ókori Baktria területén Kudzsula Kadphiszész egyesítette törzseiket. Az i. sz. I. század közepe táján uralkodó Vima Kadphiszész tovább erősítette a kusán államot. Utóda, I. Kaniska idején a kusán állam igazi nagyhatalommá fejlődött, magában foglalta a mai Afganisztán, Irán, Szovjetunió jelentékeny területeit, valamint Indiában a Benáreszig keletre elterülő vidéket. A kusánok fővárosa Puspapura (mai Pésávar), második fővárosuk Mathurá volt. Aranyérmék, felirataik, szobraik nagy számban kerültek elő Észak-Indiában. Kaniska uralkodásának pontos időkeretei bizonytalanok, valószínűleg i. sz. 78 után már a hatalom birtokosa volt. Azt is tudjuk róla, hogy a buddhizmus nagy patrónusa volt, és az ő támogatásával ülésezett a IV. buddhista zsinat. A Srí-Dharma-Pitaka c. buddhista szöveg tudósít Kaniska haláláról: amikor a király betegen feküdt, szolgái egy paplant borítottak rá, és Kaniska megfulladt. Utódai közül Vásziska és Huviska, illetve Vászudéva tett szert hírnévre. Ez utóbbi igazi indiai név. Vászudéva pénzein Siva-ábrázolást láthatunk. Ezek az érmék I. Sápur Szászánida- király érmeit utánozták. Úgy tűnik, hogy az ókori világot csaknem romba döntő, i. sz. 167-ben dühöngő járvány a kusán birodalmat sem kímélte. Az is bizonyos, hogy a Szászánidák befolyása erősödött a Vászudéva halála utáni időben. Mathurá környéki feliratokból arra következtethetünk, hogy a kusánok indiai hatalma i. sz.

Kaniska pénze, I-II. század (?)

**Kanika szobra, Mathurá,
I-II. század (?)**

220 körül ért véget. A III. század közepétől a IV. század elejéig terjedő korszakot India egyik legkevésbé ismert korszakaként tartjuk számon, mivel csak igen bizonytalan adataink vannak. Egyetlen esemény érdemel külön figyelmet: amikor II. Sápúr Szászánida- király 306-ban a rómaiaktól elfoglalta Amidát, seregében indiai elefántok is voltak, egy Grumbátész nevű kusán király, az egyik indiai kusán törpeállam vezetője pedig szövetségesként vett részt a harcban.

A távoli délen három hatalmi központ alakult ki: a Csóla-, a Pándja- és a Cséra- királyságok. Politikai történe-

tükről csaknem kizárólag az ótamil költészetből, az ún. szangam irodalomból tudunk egyet s mást. Az itt virágzó gazdasági és kulturális életről viszont felvilágosítást ad a görög nyelvű Periplus Maris Erythraei (A Vörös-tenger körülhajózása), egy ismeretlen szerzőtől származó i. sz. I. századi munka.

A Pándják állama az indiai szubkontinens legdélebbi részén, a keleti parton terült el. Fővárosa, Madurai, a kultúra fellegvára volt, még irodalmi akadémia is működött benne.

A Csólák területe a Pándjákétól északkeletre húzódott, a Pennar és Velur folyók között. Az állam politikai központja Uraijpur, nevezetes volt gyapotkereskedelméről is. A II. század nagy uralkodóegyhényisége Karikala, aki ceyloni hadjáratából 12 000 rabszolgát hozott, és ezekkel építtette Puhar városát, valamint védőgátat emelt a Kavéri folyó mentén. Puhar, a mai Kavéripattinam, kereskedelmi központ volt; a régészek itt nagyméretű dokkot is feltártak sok más egyébbel egyetemben. A Csóla-hatalom a IV. században teljesen eltűnt, de mint látni fogjuk, a IX. században ez a királyság ismét erőre kap.

A Csérák a mai Kerala területén éltek a tengerpart és a hegyek közötti keskeny sávon. A Vörös-tenger körülhajózása c. műből ismert római kikötő, Barügaza a mai Bróács várossal azonos. A Tamás apostol cselekedeteit megőrző hagyomány dél-indiai változata szerint Tamás i. sz. 50-ben ide érkezett Szokotra szigete felől. A Cséra-állam néhány évszázadig virágzott, majd lehanyatlott. Újabb felvirágzása a VIII. századra esik.

Ha India egészének gazdasági-kulturális helyzetét vizsgáljuk e korban, lehetetlen nem a technikai fejlődéssel kezdenünk. A bemutatott politikai sokrétűség és politikai széttagoaltság viszont arra kényszerít, hogy a korszak legfontosabb vonásait emeljük ki ahelyett, hogy a regionális fejlődés részleteibe bocsátkoznánk.

A technológia nagyarányú fellendülése igen jelentős részben az Indiát ért külföldi hatásnak köszönhető. A mezőgazdaságban és kézművesiparban bámulatos új eredmények születtek. Ez azután hozzájárult a belső és külső piac kiszélesedéséhez és a városias fejlődés meggyorsulásához.

A buddhista Mahávasztu nem kevesebb, mint 36-féle kézművest említ Rádzsagriha városában. A Milindapanyha 75 foglalkozási ágat sorol fel, és ez bizony ugrászerű növekedés a Maurja-korszak viszonyaihoz képest!

**Szántó ember, dombormű,
Gandhára, II–III. század**

A vas használata általánossá válik, a Manu-féle törvénykönyv vaspapucsos ekét említ. A Szátaváhana-birodalom egykori területén fekvő Karimnagar körzetben egy ásatási színhelyen nagy tömegben kerültek elő vastárgyak: kapák, ásók, ekevasak, sarlók, borotvák. Ugyancsak gazdag leletek származtak Taxila–Szirkapból. Ugyanakkor a fémfeldolgozás minden ágában fellendülés tapasztalható. Az ékszeripar rendelkezésére áll a dél-indiai és ceyloni drágakőtermelés. A kusán királyok, mint utaltunk rá, az első indiai uralkodók, akik nagy mennyiségű aranypénzt verettek.

A római aranypénz áramlása óriási mértéket ölt, egyes római írók szerint Róma indiai kereskedelme, ami elsősorban a rómaiak fényűzését volt hivatott kielégíteni, a római aranypénz mérhetetlen kiáramlását jelentette. Cserében India drágaköveket (elsősorban gyémántot), fűszereket, illatszereket, elefántcsontot szállított. A római kereskedők állandó telepeket létesítettek Dél-Indiában. A monszun irányának felismerése lehetővé tette a rendszeres, szervezett utazásokat. Óvatos becslések szerint Rómából Egyiptomon át az út Indiába és vissza nagyjából egy évig tartott. Plinius szerint a legnagyobb indiai hajó 3000 amfora, azaz 75 tonnás volt (Naturalis Historia VI. 22). Az állandó római telepek léte és a kereskedelem a textilkészítésben és az üvegtárgyak készítése mellett a kerámiakészítésben és a már említett pénzverésben jelen-

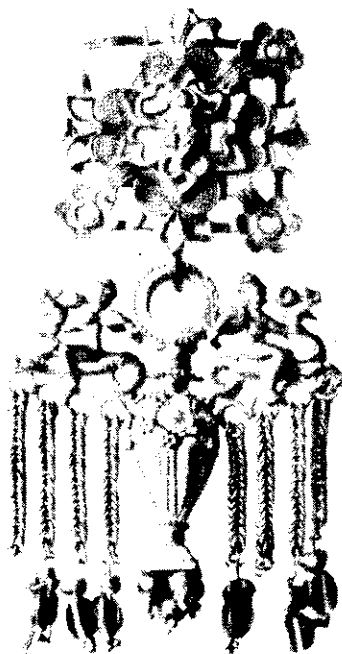
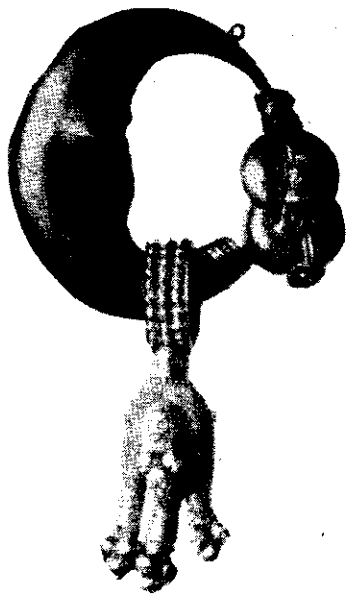
tékeny hatással volt az indiai technikai színvonal megemelésére.

Nem lebecsülendő az a hatása sem, amely a Közép-Ázsiából, Irán felől érkező népek oldaláról érte Indiát. A ló mint hataállat ekkor nyer igazán fontos szerepet. (A korai időkben a ló harciszekeret húzott!) A lovaglószerelések: a kantár, a nyereg, amelyet a II–III. századi buddhista szobrászat örökített meg, valamint a nadrág és a csizma, idegen hatásra, ekkor válnak széles körben használatossá.

Ebben az időben igazolható először a forrásanyag alapján az indiai kereskedők külföldi tevékenysége. Nyugaton a legnagyobb számban az egyiptomi Alexandriában találunk indiaiakat. Feltehető, hogy indiaiak mint elefántidomárok is elkerültek távoli nyugati városokba. Augustus császárnál indiai követség járt stb. Ennél jobban ismert azonban az a nagyszabású gazdasági expanzió, amely az India és Kína közötti hatalmas, ma sivatagos területen az ott lévő oázisokban: Kasgar, Khotán, Kucsza, Turfán stb. jött létre; India bekapcsolódott a Kínát a nyugattal összekötő selyemútba, és a kusán uralkodók jelentős adót vetettek ki az átmenő kereskedelemre.

A városok számának gyarapodása a korszak egyik jellegzetessége. Az írott források és a régészeti leletek egybehangzó tanúvallomása szerint Észak-Indiában Vaisáli, Pátaliputra, Váránaszí, Kausámbí, Srávaszti, Mathurá, Indraprasztha (a mai Régi Erőd környéke Új-Delhiben), Taxila nagyvárosok voltak, de gazdag városias településeket tártak fel a régészek Bihárban (Csirand, Szónpur, Bukszár), Uttar Pradésban (Maszón, Sóhgaura, Bhita, Sringavérapur, Atrandzsikhéra, Szónk), a Pandzsábben (Dzsálandhar, Ludhiána, Rópar), Madhja Pradésban (Uddzsajini, amely az achát- és vöröskalcedónkereskedelemről híres ebben az időben). A Szátaváhana királyság területén virágzó városok: Tagar, Patthan, Dhandzsataka, Amarávatí, Nágárdzsunakóna, Szuppára, Barügaza (Bróács), Arikamédu (Pondicherry közelében) Dél-India nagyvárosai voltak.

A mindennapi városi életről a legjobb beszámolót a híres Vátszjájana-féle Káma-szútrában olvashatjuk (talán az i. sz. III. századból). Különösen érdekes a „Világfi életmódja” c. rész, amely a városi középosztály mindennapjairól árul el egyet s mást.

Észerek Taxilából,
I. század

„A művelt férfi, akinek vagyona is van – amelyre adomány, hódítás, kereskedelem, letét vagy örökség útján tett szert –, háztartást rendez be, annak fejévé lesz, és a polgár életmódját folytatja. Háza vagy a városban, vagy valamely nagy faluban áll, tisztességes emberek szomszédságában... Otthona valami víz mellett épült, és több részre oszlik. Kert veszi körül, és két lakosztályból áll... A belső lakosztályt a nők foglalják el; a másikban, amelynek levegőjét illatszerek teszik balzsamossá, áll a puha, hófehér lepellettel leborított, tetszőlegesen elrendezett ágy, amelynek közepe kissé emelkedik. Az ágyat virágfüzerek díszítik, mennyezet borul föléje, és két párna van rajta, egy a fejnél, egy a lábnál. Ezen az ágyon kívül még egy nyugvóhely, kerevet áll a teremben, ennek a fejénél pedig az asztalkát látjuk, amelyen az illatos éji kenőcsök, virágok, kolliriummal (szemkenőccsel) telt tégelyek és más, kellemes szagot árasztó anyagok, szájillatosító-kivonatok és citromháj vannak elhelyezve... Kissé messzebb a padlón még egy kör alakú ülésnek, egy doboznak társasjátékokkal és egy kockajátzó asztalnak kell állnia; a lakosztályon kívül található a házi madarak kalitkái és egy szobát, mely fonásra, fafaragásra és más hasonló időtöltésre szolgál. A kertben két hinta van, egy forgó és egy közönséges; azonkívül virágzó folyondárok és egy gyep pad pihenőül... Időről időre még a következő szórakozások állnak rendelkezésre:

1. A különböző istenségek tiszteletére rendezett ünnepek.
2. Mindkét nembeli ismerősök társas összejövetele.
3. Ivással egybekötött összejövetelek.
4. Kirándulások.
5. Más szórakozások.

... Társas összejöveteleknek azt nevezik, amidőn egyenlő korú, képességű, hajlamú és nevelésű férfiak, akiknek az ízlése és kedvtelése is egyezők, vésják (kéj-hölgyek) társaságában, vagy polgárokból álló gyülekezetben, vagy valamelyikük házában találkoznak, hogy az időt kellemes csevegéssel töltsék. Ilyen alkalmakkor főként azzal szórakoznak, hogy kiegészítik a verseket, amelyeket csak félig szerkesztettek meg, és hogy a különböző művészetekben való jártasságuknak bizonyosságát adják... A kertekben azután megfelelő játékokat játszanak, kellemes szórakozással töltik az időt, mint például a fürj-, kakas-, és kosviadalokkal.”

(Baktay Ervin nyomán)

*Palotabelső, dombormű
a száncsi sztúpáról,
I. e. I. század*

A korabeli társadalom csúcán a király áll, noha a bráhmanák varnája igen befolyásos marad. Az idegen eredetű uralkodók gyorsan átveszik az indiai szokásokat, a katonai vezető réteget pedig a hagyományos ksatrija varnába sorolják. A kereskedelem virágzása következtében a vaisja varna meggazdagodott része a korábbiaknál előkelőbb helyet foglal el a varna-hierarchiában. A súdra varna a kétkézi munka végzője. A korszak egyik legfontosabb dokumentuma, a Manu-féle törvénykönyv (Mánava-dharma-sásztra) feleleveníti a Rig-véda ismert elméletét a négy varnáról, és meglehetősen ortodox módon kezeli ezt a régi elméletet. Manu sokkal konzervatívabb, mint Kautilja, és műve a társadalmi mozgás lelassítását vagy megszüntetését célozza. Ez azonban ebben a korban még nem érvényesül teljesen, a klasszikus kasztrendszer csak a későbbi korok terméke. Arra természetesen nincsen módunk, hogy a törvénykönyvet érdemben ismerjünk, de meg kell jegyeznünk, hogy egy olyan jogforrással állunk szemben, amelynek bizonyos tételeit még ma is figyelembe veszik Indiában! Érdekes az, amit Manu a király szükségességéről mond:

„Mikor ugyanis az emberiség király nélkül a félelem következtében mindenfelé szétszéledt, megteremtette az Úr a királyt ennek a mindenségnek a megvédése céljá-

ból... Mivel az istenek eme részecskéiből lett teremtve a király, ezért minden élőlényt felülmúl fényességével... Ha a király nem róna ki büntetést éberen a büntetést érdemlőkre, [akkor,] mint a halakat nyárson, megsütnék a gyengéket az erősebbek. A varjú felfalná az áldozati kalácsot, és a kutya nyaldosná az áldozatot, és senkinek sem maradna meg a tulajdona, és bekövetkeznék a hitványabb felülkerekedés. Megromlana az összes varna, leomlanának a korlátok, bekövetkeznék az emberiség forrongása a büntetés bizonytalansága következtében."

(Tóttösy Csaba ford.)

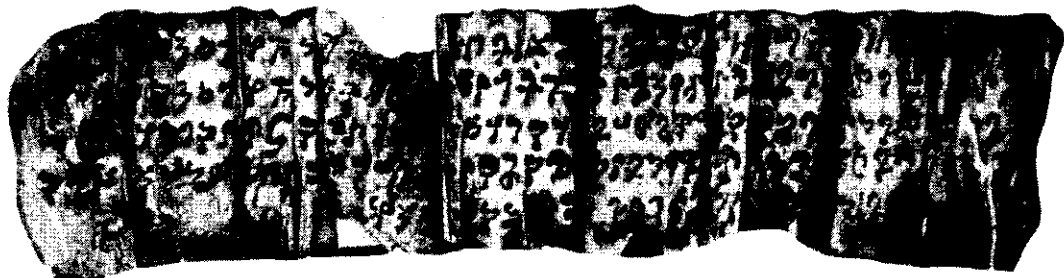
A fejlett adórendszer Manu szerint így fest: a mezőgazdasági termékeknek átlagosan egyhatoda, a marhának és aranynak ötvenedrésze, a bőráruknak, agyagáruknak, kőből készült tárgyaknak egyhatoda képezi az adót.

Találhatók azután a törvénykönyvben olyan merev előírások, amelyek egészen a XIX. századig megakadályozták a felső varnák képviselőit abban, hogy varrott ruhát, gombolt öltözetet hordjanak, külföldre utazzanak és egyáltalán tudomást vegyenek az Indián kívüli világról.

Mindezek ellenére a korabeli társadalom nyitott volt, és a gazdasági jólét a kultúra magas színvonalával párosult, különösen azokon a területeken, ahol több külföldi élt vagy fordult meg. Az ind társadalom asszimilációs képessége fényesen vizsgázott, az Indiába érkezett idegen hódítók beleolvadtak a megfelelő ind társadalmi rétegekbe.

Az irodalom, vallás és tudomány nyelve, a szanszkrit továbbra is foglalkoztatja a grammatikusokat. Pánini megmarad a legfőbb tekintélynek, az írók az ő szabályait alkalmazzák nyelvhasználatukban, de ahhoz, hogy ez lehetséges legyen, kommentárokra van szükség. Ebben a korban két nagynevű nyelvtudós-kommentátor élt: Kátjájana és Patandzsali. Patandzsali (nem azonos a Jógaszútrák szerzőjével!) munkája több, mint egyszerű kommentár. Nála nagyobb helyet kap a mondattani rész, mint Pánininál vagy Kátjájánánál. Mint Rudradáman feliratával kapcsolatban megjegyeztük, a szanszkrit „népszerűsége” növekvőben van.

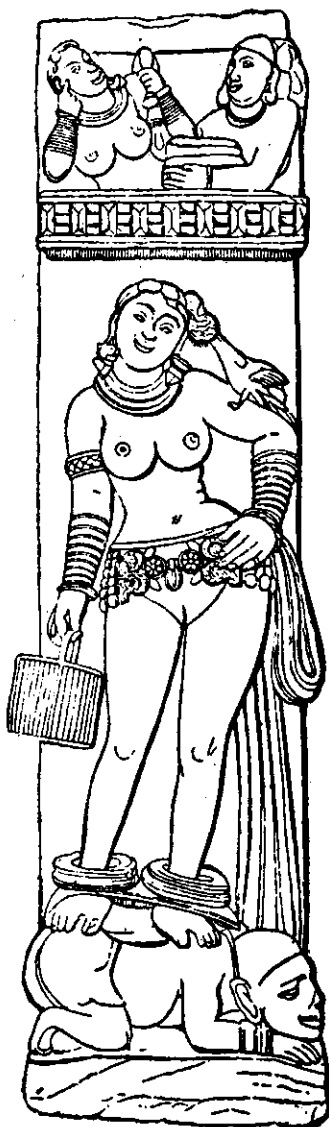
Indiában az írás továbbra is csak a feliratokban használatos. Elsősorban a bráhmí írás helyi variációi terjednek. Fontos azonban az, hogy Indián kívül, a kereskedelem jóvoltából az Indiát Kínával összekötő utak mentén,

*Kharósthli írás ezüstlapon
a Dharma-rádzsika-oztúpárol,
Taxilla, kb 78*

illetve Kelet-Turkesztán oázisvárosaiban az ind írásbeliség gyökeret vert. Amint a Turfánban és máshol talált dokumentumok jelzik, az írás nemcsak gazdasági feljegyzések rögzítésére, hanem irodalmi, vallási-ideológiai jellegű munkák lejegyzésére is szolgált. Arra a kérdésre, hogy ez a gyakorlat magában Indiában létezhetett-e, nehéz feleletet adni, mivel teljesen nem zárható ki annak lehetősége, hogy a romlandó anyagokra írt dokumentumok Indiában egyszerűen nem maradhattak fenn az ismert éghajlati viszonyok miatt, ugyanakkor Kelet-Turkesztán száraz sivatagi homokjában az íróanyagok, mint például a nyírfakéreg, épségben megőrződtek.

A szanszkrit irodalom továbbra is szóbeli hagyományozás útján terjed és konzerválódik generációk számára. A Mahábhárata tovább bővül, elsősorban a Visnuval kapcsolatos mítoszok jelentenek új anyagot. Az eredetileg világi epika vallási köntöst ölt magára, az emberi hősök istenek megtestesítőivé válnak. Valószínűleg ebben az időben keletkezett a Bhagavad-gítá, a Mahábhárata egyik epizódja, amely Indiában mindmáig a legnépszerűbb vallási-filozófiai szöveg. A Rámájana ugyancsak alapos átszerkesztésen esett át: Ráma királyfi Visnu földi megtestesülése lesz. Ebből az időszakból ismeretesek a drámairodalom legkorábbi darabjai. A drámairodalom két kiváló képviselője a buddhista Asvaghósa és a hindu Bhásza. Asvaghósa költő és drámaíró egyben. Két nevezetes elbeszélő költeménye ismeretes: a Buddha-csarita (Buddha története) és a Szaundara-nanda-kávja. Bhásza drámái, amelyeknek kézírata a XX. század elején került elő Trivandrumban, valószínűleg a II–III. századból valók. Mindenesetre későbbiek, mint Asvaghósa Száriputra-prakarana c. színműve, amely az első ismert darab. A drámairodalom, ahogyan Bhásza művei mutatják, sokat merített az epikus hagyományból. Meglepő, hogy ezek a drámák milyen érett formában követik azokat a dramaturgiai szabályokat, amelyek az I. századi nevezte-

tes dramaturgiai kézikönyvben, a Bharata-féle Nátja-sásztrában vannak lefektetve. Ez azt sejteti, hogy a drámairodalomnak és drámaelméletnek a gyökerei évszázadokkal korábbra nyúlnak vissza.

Ugyancsak szanszkrit nyelven íródtak a buddhista legendairódlalom alkotásai, az ún. avadánák. A szakirodalom jelentékeny részét képezik a törvénykönyvek, amelyekben megtalálható a bráhmaista világnézet komplex kifejtése. Nemcsak a szorosabb értelemben vett jog, hanem az erkölcstan kérdései, a bráhmaista kozmológia, a mindennapi életet szabályozó előírások is helyet kapnak ezekben a terjedelmes munkákban. A legismertebb az idézett Manu-féle törvénykönyv.

A prákrit nyelvek benyomulnak a szépirodalomba. Sajnos, a Brihat-kathá (Nagy mese) c. mesegyűjtemény eredeti, prákrit formájában nem maradt ránk, de fogalmat alkothatunk róla a sok évszázaddal későbbi nagy szanszkrit mesegyűjteményekből. A prákrit líra teljes pompájában ragyog a Hála Szátaváhana-király neve alatt ismeretes Szattasai (Hétszáz strófa) c. antológiában. Ennek két strófája Weöres Sándor fordításában így hangzik:

„Tolvajoknak, szeretőknek,
rest vándoroknak kukorékol a kakas;
Hej, az éjszaka sápad már!
Lopjatok, öleljetek, keljetek!

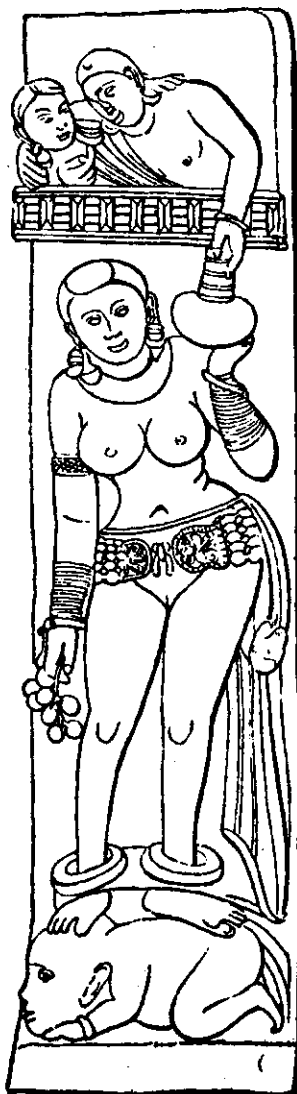
Elmúlik a távolléttől
a szerelem s a túl sok találkozástól,
a rosszakarók szavától
s végül elenyész magától.”

A képzőművészetek legnagyobb inspirátora a buddhizmus. Ez a kultúra nyitott volt az idegen hatásokkal szemben is. Így a buddhista ideológia leple alatt valószínűleg nemzetközi művészet jöhetett létre. A kelet-nyugati kereskedelmi és kulturális kapcsolatok lehetővé tették, hogy a görög-római művészet erős befolyása alatt indiai talajon kisarjadjon az a szobrászati iskola, amelyet gandhári szobrászatnak nevezünk, és amely az emberábrázolások tekintetében utánozhatatlan az ind szobrászat történetében. Ezt a stílust gréko-indiai művészetnek is nevezik. E nevet a magyar származású Gottlieb Wilhelm Leitner (1840–99) használta, az első leletek alapján, és nem kell külön magyarázat annak megértéséhez, hogy mit is takar ez az elnevezés, elég ha az Apollóra emlékeztető Buddha-arcokra pillantunk, ha a buddhista szerzetesek római tógához hasonló viseletét látjuk. Az indiai elem ezeken az alkotásokon az emberi test anatómiailag lényeges pontjainak pontos megfigyelésében és a szobroknak a buddhista világnézetet sugárzó beállítottságában vehető könnyen észre. Tipikusan indiai jelenség a kéztartások (az ún. mudrák) kialakult rendszere, amelynek a szobrászatban és a táncban egyaránt nagy a jelentősége. A gandhári iskola a mai Afganisztántól a Pandzsábig terjedő hatalmas területen virágzott több évszázadon át. Néhány remekbe szabott gandhári fej, illetve töredék látható a budapesti Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeumban.

Ugyancsak korszakunkban indult erőteljes fejlődésnek a mathurá iskola szobrászata, amely különösen – sajnos, csak töredékekben fennmaradt szobrainak – finom portréábrázolásaival tűnik ki. Kiemelkedő alkotások a ma a Mathurá Múzeumban látható, Bhútészárban talált, az ottani sztúpa pilléireől való, vörös homokkőből készült női alakok, talán kurtizánok, az akkori női ideál hús-vér megjelenítései. Félmeztelenségük, kacér testtartásuk, csábos mozdulataik a kurtizánok viselkedésére emlékeztetik az embert.

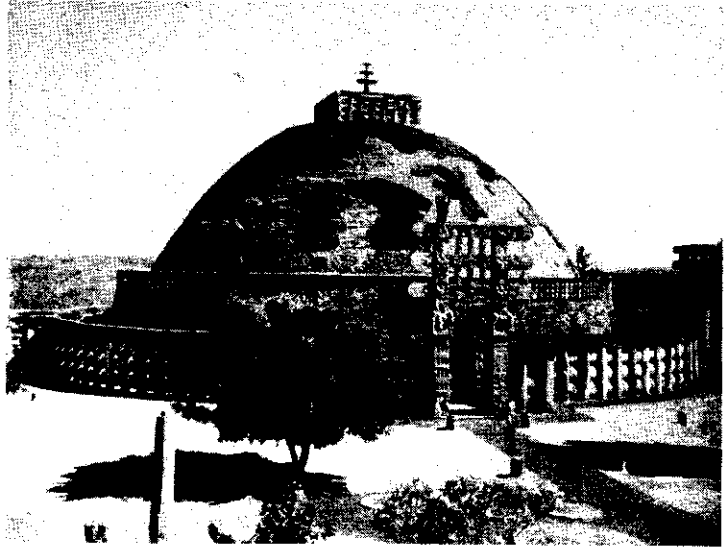
Az indiai festészet korabeli emlékeiből semmi sem maradt ránk, mégis fogalmat tudunk alkotni róla az Afganisztán területén, Bámijánban előkerült festményekből. Ezek a falfestmények egyfajta hellénisztikus, iráni és indiai stíluskeveréket képviselnek.

Az építészet elsősorban a buddhizmus szükségleteit elégítette ki. A gyülekezőcsarnok (csaitja) és a kolostor (vihára) előfutára a barlangtemplom, amelynek eredetileg

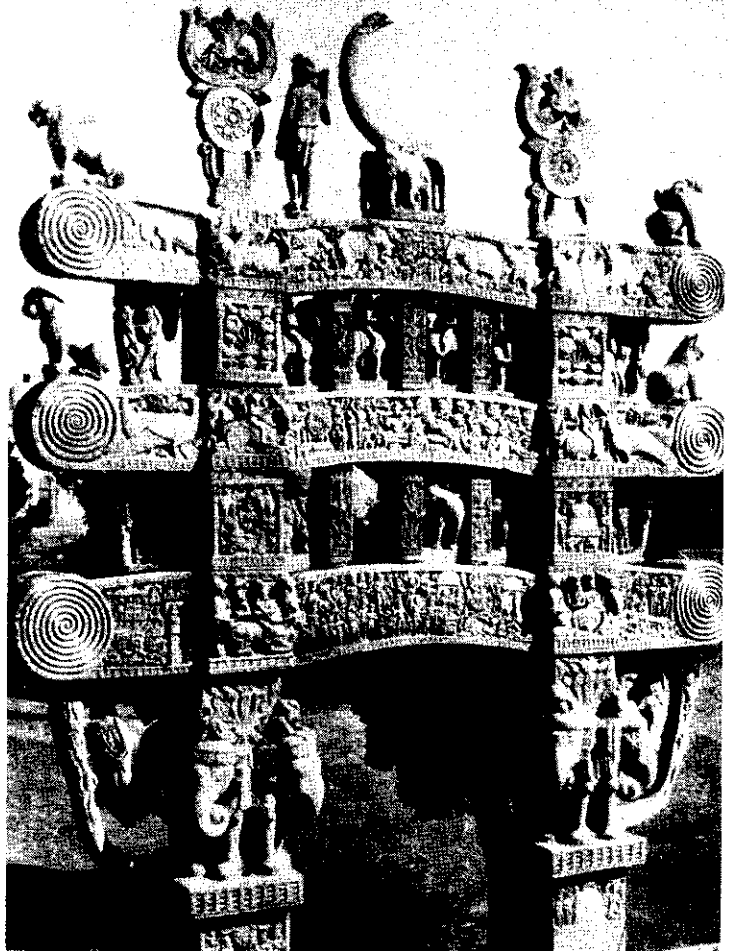

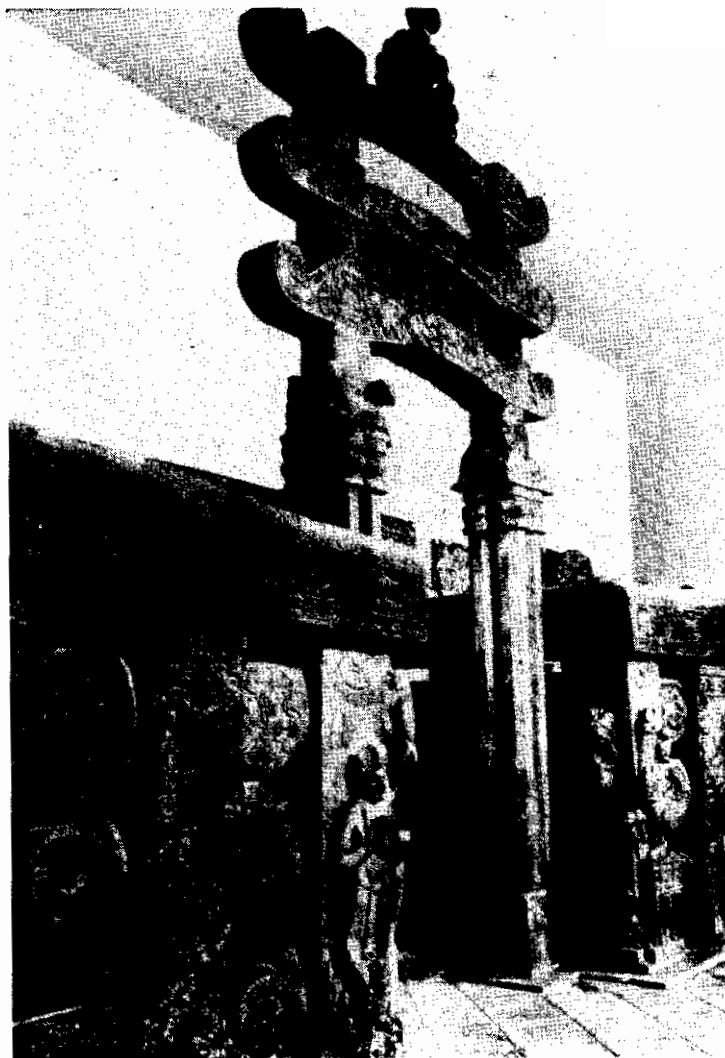
Kurtizánok a bhútészári sztúpa pilléireől, Mathurá, II. század (rajzok)

*A száncsi nagy sztúpa,
I. e. I. század*

*A száncsi sztúpa
északi kapuja,
I. e. I. század*

*A bhārḥuti sztúpa kerítése,
kb. a II. század közepe
(részlet)*

egy középső csarnoka volt, végén apszis jellegű lezárással (itt egy kisméretű sztúpa állt), és a csarnokból nyíltak a szerzetesek lakócellái. A későbbi korokban a csarnokok falát pompás festményekkel díszítették. Ugyancsak a buddhizmus hívta életre az ereklyék őrzésére készült sztúpákat. A sztúpa, a hegyet (a Himálaját vagy az istenek lakóhelyét, a szent Mérut) szimbolizáló építmény, először a Maurják idején jelenik meg, a ma is ismert nagy sztúpákat (a száncsi, bhārḥuti) azonban ebben a korszakban emelték. A sztúpát gazdagon díszített kőkerítés vette körül. Ezt a négy világtáj irányában kapuk törték meg. A kerítés és a kapuk kőbe álmódott faragványcsodákkal a gazdag buddhista mitológiát, Buddha előző születéseit és a mindennapi élet egy-egy jelenetét örökítik meg

Medallion a bhārhuti sztúpa kerítéséről

magas művészi színvonalon. Észak-Indián kívül más területeken is épültek sztúpák. Az Andhra állam területén (India középső részén) a II–IV. századokban létesített dzsagajapétai sztúpa képvisel rendkívüli művészi értéket, amelynek reliefjei a csontfaragás és fafaragás utánzását sejtetik. Ugyancsak bámulatos alkotások a nágárdzsunakóndai és amarávatibeli sztúpamaradványok. Az utóbbi kerítésének egyik reliefjén látható az a híres jelenet,

amely Buddha életének egyik ismert eseményét ábrázolja: Buddha megfékezi a dühöngő elefántot.

A korabeli kisleptika remekművei az ún. Kaniska-ereklyetartó a mai Pésávar környékéről és a bimaráni ereklyetartó. Az afganisztáni Begránból előkerült elefántcsont faragványok indiai stílust képviselnek. Pompeiben találtak egy indiai jaksini (női szellem) figurát, amely az indiai elefántcsont-export révén jutott a Római Birodalom területére. Forrásaink szerint Vidisá városa volt az indiai elefántcsont-faragás központja.

A buddhista egyház kiemelkedő eseménye volt a IV. zsinat, amelyre i. sz. 140-ben Kásmírban került sor, állítólag Kaniska kusán uralkodó pártfogása alatt. Itt az északi

*Buddha megfékezi
a dühöngő elefántot, dombormű,
Amarávati, III. század*

*Kaniska-ereklyetartó,
I-II. század*

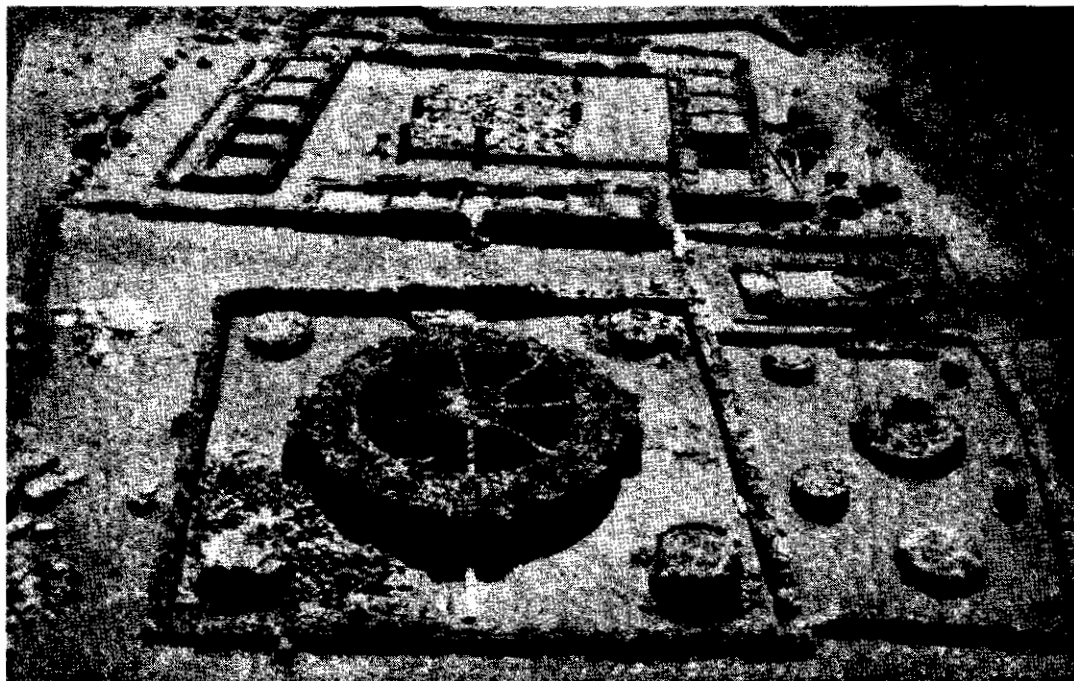
*Bimaráni ereklyetartó,
II. század*

kánon néven ismert szentírásgyűjteményt állították össze szanszkrit, illetve prákrit nyelven (nem a páli, hanem az ún. gáthá dialektust használva). A dél-indiai mahászanghika irányzat önálló fejlődése azt eredményezte, hogy alapvető dogmatikai különbségek keletkeztek a buddhizmuson belül. Az új irányzat neve a mahájána (nagy kocsi), míg a théraváda iskola a hínajána (kis kocsi) irányzatként ismeretes ezután. A hínajána szigorú követelményei, arhat-eszményképe csak a szerzetesi életet folytatók számára biztosították az üdvösséget. Ezzel száll szembe a mahájána, bódhiszattva-ideáljával. A bódhiszattva olyan ember, aki már ebben az életében közel kerülhet a nirvánához, és bódhiszattva minden ember lehet. Egyszóval a „nagy kocsira” minden ember felfér! Ugyanakkor a bódhiszattva nem egoista lény, hanem egyenesen arra van predesztinálva, hogy embertársainak és minden élőlénynek a segítségére legyen.

Rendkívüli jelentősége van a mahájánán belül kifejlődő filozófiai gondolkodásnak. A mahájána tanítói azt hirdették, hogy az eredeti buddhista szövegek értelmét, Buddha tanítását csak megfelelő filozófiai műveltséggel, tanultsággal lehet megérteni. Nágárdzsuna, a madhjámika iskola halhatatlan nagy alakja (150 körül) bevezeti a

*Kolostor alapjai,
Nágárdzsunakóna, III. század*

kettős igazság fogalmát az ind filozófiába: létezik a mindennapi tapasztalat, és létezik egy magasabb filozófiai tudás, megismerés. Jellemző módon ezt éppen a buddhizmus későbbi nagy ellenfele, a védánta továbbfejlesztője, Sankara teljesen magáévá teszi majd! A mahájána-filozófia erőteljesen épít a logika tudományára. Az ismeretelméleti és metafizikai kérdések súlyponti helyet kapnak. Nágárdzsuna híres tana az ürességről (súnjátá) szóló elmélet. A nirvána és egyáltalán a világ azonos az ürességgel. Sokan Nágárdzsunát misztikusnak tartják, különösen a tanítását (és szerinte Buddha tanítását) összefoglaló csatuskóti (négy alternatív állítás sorozata) miatt. Ez így hangzik: „Minden olyan, amilyen; nem olyan, amilyen; minden olyan, amilyen, és nem olyan, amilyen; sem nem olyan, amilyen, sem nem nem olyan, amilyen – ez Buddha tanítása.” Egyesek Nágárdzsuna iskoláját az ellentmondás filozófiájának nevezik, de tanítása inkább csak paradox. Nem véletlen, hogy Nágárdzsunát jogosan hívják a kínai csan-buddhizmus apjának és a japán zen nagyapjának.

A korabeli bráhmanista gondolkodók rendre alulmaradnak a filozófiai vitákban a buddhistákkal szemben. A bráhmanizmus ezen fejlődési szakaszát a szakirodalom a hinduizmus névvel illeti. A hinduizmus legfőbb jellemzője a népies vallási kultuszok bevonulása a szanszkrit nyelvű eposzokba és még inkább az ún. puránák előzményeit jelentő legendairadalomba, ugyanis ezek a szövegek a nem árja népek vallási képzeteit, mitológiáját a hivatalos vallás rangjára emelik. Ahogyan újabb meg újabb területek kerülnek érintkezésbe a „magas kultúrával”, úgy bővül a mindent asszimiláló bráhmanizmus, helyesebben ebben a szinkretikus formájában már hinduizmus. Az eddig ismeretlen törzsek, népek helyet kapnak a varnarendszerben, a helyi kultuszok gyakran összeolvadnak a bráhmanista istenek köré font mítoszokkal, az eredetileg dravida vagy ausztro-ázsiai nevek szanszkritizált formában bukkannak ismét elő, és csak a XX. századi modern tudomány kezdi majd „ismét felfedezni” eredetüket. A kígyók, fák, vizek, hegyek, egyes tárgyak tisztelete bevonul a hivatalos vallásba. Az ember és Isten viszonyában a szertartások közvetítő ereje igen fontos marad, de az egyén és Isten közvetlen kapcsolatának gondolata, a bhakti (áhitatos odaadás Isten iránt, Isten szeretete) mindinkább erősödő tendencia.

A Mahábhárata VI. könyvében található a kereken 700 soros, 18 énekből álló Bhagavad-gítá, azaz a „Magasztos szózata”, a bhakti irányzat legfényesebb dokumentuma. Franklin Edgerton professzor, a húszas évektől évtizedeken át az egyik vezető indológus Amerikában, a Gítá egyik legjobb ismerője szerint: „Valójában ez egy misztikus költemény, amely az emberi lélek és test természetével, az embernek Istenhez való viszonyával és azzal az úttal vagy azokkal az utakkal foglalkozik, amelyeken az ember eljuthat a megváltáshoz.” A Gítá a legnépszerűbb vallási szöveg a mai Indiában. A művelt hinduk között nem ritka, hogy valaki az egész szöveget fejből tudja. Természetes dolog, hogy a Gítára mindenki mindenkor hivatkozott és hivatkozik, még Gandhi is szentelt időt arra, hogy kommentálja ezt a szöveget. Amikor első fordításai megjelentek Európában, a német tudomány nagyjai az elragadtatás hangján méltatták. Wilhelm von Humboldt (1767–1835) a világirodalom legszebb filozófiai költeményének nevezte. De miben áll a Gítá ezen értéke? Az ind hagyomány a Gítá tanítását brahmavidjának (a transzcendentális abszolút létezőről szóló tudománynak, röviden metafizikának) és ugyanakkor jógavidjának (az abszolút létezővel való egyesülésről vagy a jógával szabályozható vallásos diszciplinákról szóló tudománynak) nevezi. A mai hinduizmus egyik vezető ideológusa úgy magyarázza a Gítát, mint az ember fő kötelességének hirdetőjét. Az ember fő kötelessége a társadalom stabilitásának, az emberek közötti együttérzésnek a megteremtése. Az ember úgy tehet eleget társadalmi kötelezettségeinek, ha megtartja osztálya vagy kasztja dharmáját mind a vallási kultuszban, mind a társadalmi szokásrendszerben, beleértve a munkamegosztás hagyományos módját. Ennek a megállapításnak kétségkívül az a pozitív oldala, hogy rámutat a Gítá újszerűségére, arra, hogy a Gítá a régi bráhmanizmus áldozatközpontúsága után az emberi cselekvés fontosságát emeli ki. Sőt meghatározza ennek a cselekvésnek a mikéntjét is: a cselekvésnek minden szenvedélytől és egyéni vágytól mentesnek kell lennie! Az ember végezze kiszabott feladatát, a harcos harcoljon, és ha kell, öljön. Ha kötelességét teljesíti, üdvösséget nyer, cselekvés nélkül nincs élet:

„A sok-sok szóvirág, mellyel a Védákba temetkezők hirdetik balga lélekkel, hogy csak a Veda létezik, és egyebet sem ígérnek, mint jótettért a mennyeket, a szertartások gyümölcseért földi hatalmat és gyönyört, megbénítja e sok szó azt, ki hatalmat és gyönyört akar, s határozatlan elmével bölcs mélységig nem ér soha. Csak a tettel törődj egyre, sose nézd, mit gyümölcsözik, ne a tett sikeréért tégy, de tétlenül se ülj soha.”

(Szerdahelyi István ford.)

A Gítában sokszor egymásnak ellentmondó tanítások vannak, de ez az indiai felfogás szerint nem jelent problémát, mivel maga a hinduizmus is egy mindent átfogó rendszer, amelyen belül vannak és lehetnek ellentétes gondolatok. Az európai analitikus gondolkodás azonban ezt így nem hajlandó elfogadni, és helyette arra törekszik, hogy a Gítát részeire bontsa. Ez a felfogás élesen megkülönbözteti a Gítán belül az upanisadok tanítását a transzcendens létező és az egyén kapcsolatáról, a szánkhja tanítását az anyag-szellem kettősségéről és a bhágavata irányzat istenkeresését. Véleményünk szerint ez a felfogás segít az egyes részletek jobb megértésében, de a Gítá egészének lényegét csak az ind hagyományt követve lehet megérteni. A sokféle gondolat közül még egyet érdemes felvillantani, azt az örök emberi problémát, amely minden hívő ember lelkében jelen van: vajon az ember megláthatja-e Istent? A vallások közös válasza az, hogy földi életében semmi esetre sem. A Mahábhárata-beli nagy csata előtt Ardzsuna mégis arra kéri Krisnát, Visnu isten megtestesítőjét, hogy részesülhessen Isten látásának adományában. Kérése meghallgatásra talált.

„Krisna, a földre szállt Visnu, a Jóga ragyogó ura, legfőbb égi alakjában megjelent a vitéz előtt: hogyha az égen egyszerre ezernyi Nap ragyogna fel, az lenne a nagy istenség fényéhez fogható csupán. Meglátta ott a mindenség minden részét a Pándava, amint az összes istenség istenségében egyesült, s ekkor csodálkozástól haja az ég felé meredt, s Visnu lába elé hullva, összetett kézzel, így beszélt:

...

»Szem, száj, kar, emlő tömegének látlak,
amely betölti az egész világot;
se kezdeted, se közeped, se véged
nincsen, te minden-alakú nagy isten!«

(Szerdahelyi István ford.)

A dzsaina vallás követői, akik eredetileg az ősi Magadha földjén éltek, most már India más, távol eső területein is megjelentek: az ókori Szaurástrában (a mai Gudzsarát), keleten Kalingában (a mai Orissza) és a távoli Tamilföldön is. Ezek a dzsaina közösségek nemcsak vallásukat, hanem a prákrit nyelvet is gondosan ápták, és ez a prákrit fellendülését fogja eredményezni Dél-Indiában a következő századokban. A prákrit mint irodalmi nyelv egy ideig komoly vetélytársa a helyi nyelveknek.

Vallási türelmetlenség az ókori Indiában sohasem alakult ki, több nem indiai vallás is otthonra talált. Már az i. sz. I. században megjelentek az első keresztények Dél-India nyugati részén. Tamás apostol az egyik elterjedt hagyomány szerint a mai Madrászban halt meg, és követői, a tamás-keresztények napjainkban is virágzó egyházat alkotnak. Szent Bertalan Észak-Konkánban (a mai Maharástra állam tengerparti része) hirdette sikerrel a keresztény ígét.

Az első indiai zsidó közösségek Kocsin városa mellett valószínűleg az i. sz. I. században jöttek létre. Szent Tamás az itteni zsidók között kezdte hirdetni a kereszténységet. A mai Keralában fekvő Mattancséríben őrzik azokat a réztáblákat, amelyeket Bhászvara Ravi indiai uralkodó a IV. században egy bizonyos József Rabbannak adományozott, és amelyeken az áll, hogy a zsidók egy Andzsuvannam nevű faluban mint kézművesek önálló közösséget szervezve addig élhetnek békességben, „amíg a világ és a Hold létezik”. Nyugalmuk egészen a XVI. századig, a portugál gyarmatosítók megjelenéséig zavartalan volt.

A korabeli gyakorlati tudományok közül a már korábban fejlett orvostudomány említhető. Csáraka a kínai buddhista kánon szerint a kusán uralkodó, Kaniska házi-orvosa volt. Egy alkalommal segédkezett a király feleségének nőgyógyászati kezelésében. Ugyancsak neves orvos volt Szusruta, aki valamivel később élt Csárakánál. A nevük alatt fennmaradt terjedelmes orvosi, gyógyszerészeti munkák azonban későbbi korszak termékei. Úgy látszik, akkora tekintélynek örvendtek, hogy a rájuk történő hivatkozás ildomos volt és maradt. Viszont kétségtelenül korszakunkból való az ún. Bower-kézirat Kelet-Turkesztánból, amely jelentékeny orvosi ismereteket tartalmaz.

Az ind csillagászat és asztrológia nagy munkái szintén később keletkeztek korszakunknál, de mégis ez az idő-

szak az, amikor a megtermékenyítő görög hatás szabadon érvényesülhetett. Görög közvetítéssel a babilóni csillagászati ismeretek bizonyos elemei is utat találtak Indiába. Érdekes, hogy a szanszkrit csillagászati terminológia milyen sok görög elemet tartalmaz. Maga a horoszkópkészítés tudománya, szanszkritul a hóra-sásztra, is ezt bizonyítja. A Rómaka-sziddhánta (Római teória) vagy a Paulésa-sziddhánta (Pál úr doktrínája) c. művek közvetlen hellénisztikus befolyásról tanúskodnak. A nemrég publikált Javana-dzsátaka, egy könyv a görög horoszkópkészítésről ugyanezt a benyomást kelti.

Nem hatott viszont a görög történetírás vagy földrajzírás Indiában. Ezek a tudományok végig mostoha-
gyermekai maradnak az ind tudományosságoknak. Ennek egyik lehetséges magyarázata a Manu-törvénykönyvből ismert tilalmi rendszer lehetett.

A Gupta-korszak és Harsa birodalma

A több évszázados politikai széttagoltságot egy integrációs folyamat követte, amelynek csúcsa a Gupta-állam létrejötte volt. A Gupta-állam kezdetei ködbe vesznek. A most kialakuló birodalom hatalmi központja ismét Magadha. A Gupták a vaisja rendből származtak. A saját felirataik genealógiai jegyzékeiből megállapítható, hogy a család első jelentékeny tagja Gupta vagy Srígupta, az ő fia Ghatótkacsa és annak fia a történetileg jól ismert I. Csandragupta. A korai Gupta-érmék arról tanúskodnak, hogy a királyság súlypontja a mai Uttar Pradésban volt. Úgy tűnik, hogy a Gupták kezdetben a kusánok hűbéresei voltak. Uttar Pradésban és Bihárban a régészeti anyagban a kusán kori anyagot közvetlenül a Gupta-kori követi. Ugyancsak ezt az összefüggést sugallja az a tény is, hogy náluk a lovasság éppoly fontos volt, mint a kusánoknál. A Gupták érméin gyakorta láthatunk lovas alakokat, lovagló öltözékben stb.

Csandragupta (320–335) a Vaisáliban uralmon lévő Liccshavik nemzetségből feleségül vette Kumáradévi hercegnőt. A házasság fontos tényét az uralkodó aranypénzei örökítették meg: ezeken saját neve mellett felesége neve is fel van tüntetve. Ő magát mahárádzsádhirádzsának nevezi, ami birodalmi uralkodói státusra vall: a nagy királyok fő királya, akinek nyilván vannak hűbéres jellegű uralkodó alattvalói. Feliratait a Gupta-éra szerint keltezi. Ennek az érának a kezdeti éve 320.

Utóda fia, Szamudragupta lett (335–380), akiről sok mindent elárul az Allahábád melletti Asóka-oszlopra vésett felirat, udvari költőjének, Harisénának a műve. A panegirisz jellegű szöveg őt „a földön élő istennek”

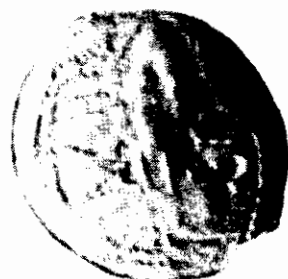
nevezi. Hosszú azoknak a királyoknak a listája, akiket legyőzött és vazallusává tett: négy északi királyság, kisebb saka és kusán uralkodók, távol délen a Pallavák is függőségi viszonyba kerültek. Bár ezek az adatok kissé túlzottak, az bizonyos, hogy Szamudraguptának sikerült ellenőrzése alá vonni India tekintélyes részét, és királysága a térségben ismét nagyhatalom lett. Birodalmának területe azonban egészében véve kisebb volt, mint a Maurjáké.

A következő uralkodó, II. Csandragupta (380–414?) feltehetően az a Csandra nevű király, akinek neve Delhi-ben a mai Kutub-minár közelében lévő nem rozsdásodó vasoszlopon szerepel. Hatalmát azzal erősítette, hogy az addig viszonylagos önállóságot élvező uddzsajiníbeli sakkakat teljesen megfosztotta önállóságuktól, illetve lányát az addig független Vákátaka-állam uralkodó családjának egyik tagjával háziasította össze. Annak halála után a kiskorú trónörökös helyett Csandragupta lánya gyakorolta a tényleges hatalmat. Úgy tűnik, hogy II. Csandragupta idején érte el a birodalom a legnagyobb kiterjedését: Baktriától Bengálig terjedt. Csandragupta felvette az előző korszakból már megismert Vikramáditja címet, Uddzsajinít második fővárosává tette. Ez az ősi város a kultúra fellegvára volt, ahol minden valószínűség szerint a halhatatlan költő, Kálidásza tevékenykedett.

Fia, I. Kumáragupta (kb. 414–455) kénytelen volt szembenézni az egyre erősödő hun betörésekkel. Uralkodása idején jött létre a híres nálandái egyetem. Utódai alatt a Gupta-hatalom megrendült, adataink ellentmondókká válnak. Az egyik utód, bizonyos Szkandagupta, még hősiessé harcot vív a hunokkal, de ez már csak rövid ideig késlelteti a birodalom végső széthullását.

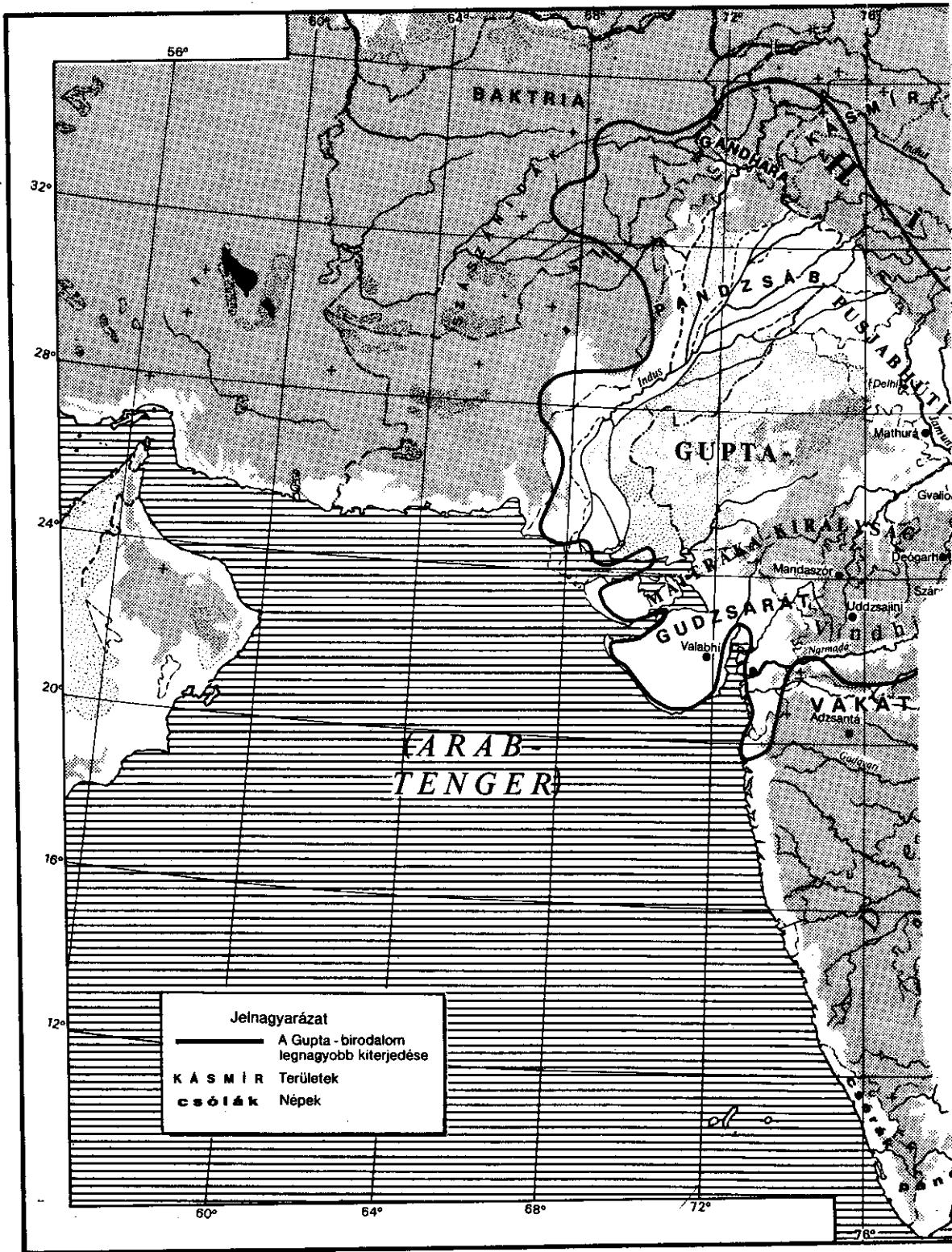
A bukásnak több oka volt. Első helyen a gazdasági hanyatlást kell megemlítenünk, ami a hadsereg meggyengülését vonta maga után. Ezzel szemben északnyugaton egy félelmetes új hatalom jelent meg, a hunok hódító állama. A hunok katonai jelentősége megnőtt azért, hogy kiváló lovasok és íjászok voltak. Lovaglásnál használták a kengyelvasat, és ez előnyösen befolyásolta harcmodorukat. Egy időre ellenállhatatlanná váltak Irán és India jelentős területein. Annyi bizonyos, hogy 485-ig Közép-India nagy részét, Málavá keleti részét, azután a Pandzsábot, majd Rádzsaszhánt birtokukba vették. A nyugati források ezeket a hunokat „fehér hunoknak” (heftaliták) nevezik. A kínai tudósításokból az derül ki

róluk, hogy fehér bőrük, kék szemük és szőke hajuk volt. Nem véletlen tehát, hogy a szanszkrit források svétahunna, „fehér hun” néven emlegetik őket, és megkülönböztetik a harahunna (a „hara” szó a mongol kara, „fekete” szóval állhat kapcsolatban) hunoktól. Abban a kérdésben, hogy a hunok milyen nyelvet beszéltek, eltér a tudósok véleménye. Van, aki nyelvüket indoeurópainak tartja, mások a mongol nyelvvel azonosítják. Felirataikon és érméiken azonban egy iráni nyelvet és görög írást találunk. Első ismert uralkodójuk Indiában Tóramána. Egy gvalióri feliratból tudjuk, hogy fia és utóda Mihirakula volt. A különböző és gyakran egymásnak ellentmondó forrásokból csak az hámozható ki, hogy Mihirakula üldözte a buddhistákat, és 520 körül Gandhára és Kásmír ura. Egy 532-ből származó felirat arról tudósít, hogy Málavá fejedelme, Jasódharman legyőzte a hunokat, és meghódította Észak-India jelentékeny részét. Ez utóbbi esemény nyilván a kegyelemdőfést jelentette a tengődő Gupta-állam maradványa számára. A fehér hunok hatalmát azonban véglegesen Indián kívül az iráni Szászánidák döntötték meg.

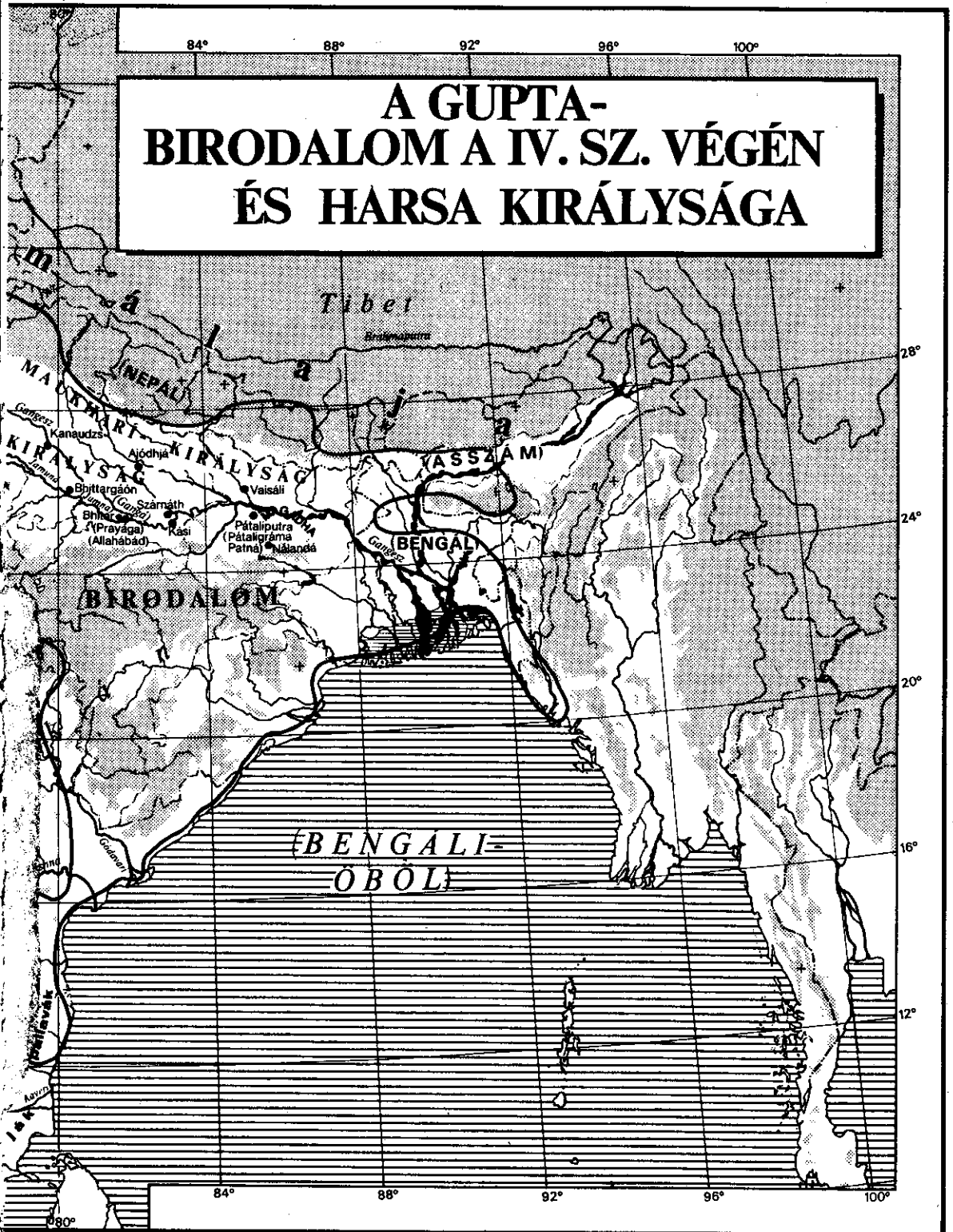

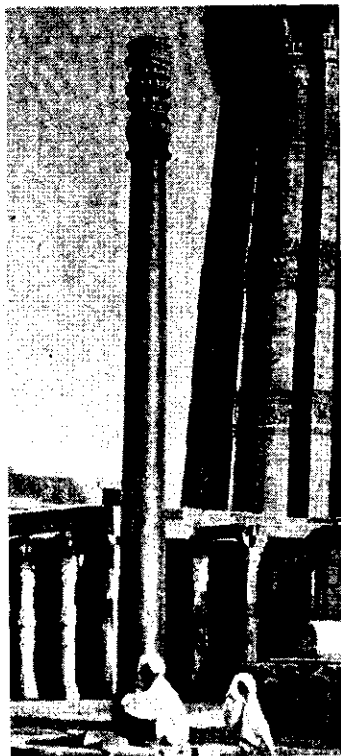
Fehér hun pénz Taxilából
VI. század (?)

A Gupták után Észak-Indiában négy jelentékenyebb államról van tudomásunk: a magadhai királyság, ahol a Gupta-család egyik mellékága uralkodott, a Maukharí-, a Pusjabhúti- és a Maitraka-királyságok. A VII. századig ezek közül csak a Pusjabhútik dinasztija jutott komolyabb szerephez. Prabhákaravardhana nevű királyuk a hunok nagy ellenfele volt, amint Bána, a Harsacsarita c. szanszkrit regény írója megjegyezte: „Oroszlán volt a hun őzekkel szemben, az Indus vidéke királyainak égető láza, Gudzsarát álmainak megzavarója, a málaváiak dicsőség-folyondárját kivágó fejsze.” A dinasztia nagyhatalmi helyzetét 606 után tovább erősítette Harsa vagy más néven Harsavardhana. Harsa összesen 41 évet uralkodott, és ellenőrzése alá vonta Kásmír, Nepál, a Pandzsáb és Valabhí királyait. Harsa államának centruma Kanaudzs volt, birodalmának nagysága azonban sohasem érte el a Gupta-állam méreteit. Ismeretes egy kudarcra végződött hadjárata is: a Csálukja-királytól, II. Pulakésintől vereséget szenvedett a Dekkánban. Élénk diplomáciai kapcsolatokat tartott más országokkal, köztük a kínai udvarral, és ennek eredménye volt, hogy 643-ban és 647-ben a kínai Tang-dinasztia királya, Tai Csung követiséget küldött Harsa udvarába. A második követjárás idején azonban Harsa már halott volt. A kínai követ

A GUPTA- BIRODALOM A IV. SZ. VÉGÉN ÉS HARSA KIRÁLYSÁGA

*Nem rozsdásodó vasoszlop,
Delhi, V. század*

Harsa egykori szövetségeseivel összefogva hadjáratot szervezett Asszámon és Nepálon keresztül, és elűzte a Harsa helyébe törvénytelenül trónra került királyt, akinek a nevét nem ismerjük. Harsa hatalmát azonban senki sem örökölte, a hindu fennhatóság alatt létező utolsó nagyobb észak-indiai államalakulat ezzel megszűnt.

A földművelés technikai színvonala keveset változott az előző korszakhoz képest. Kétségtelen viszont, hogy az agrometeorológiai ismeretekben fejlődés mutatkozik.

A kézművesiparban a vasközműipar áll a legmagasabb színvonalon, a korszak híres emléke a Delhiben, a Kutub-minár közelében levő nem rozsdásodó vasoszlop. A vasipar mellett a textilipar is fejlett volt, keresett termékei a selyem, a vászon és a gyapjúból készült áruk. A kézművesipar céhekbe szerveződött, szép számban kerültek elő Vaisáliban és Bhitában (Allahábád mellett) céhbélyegzők. Bizonyos változásokat jelez, hogy egy nevezetes selyemszövő cég Nyugat-Indiából Mandaszórba (Madhja Pradés) telepedett át, ami annak lehetett a következménye, hogy a nyugati partvidéki kereskedelem hanyatlóban volt. A kereskedelem a Gupta-korszakban sokkal kisebb mérvű, mint az időszámításunk kezdete körüli századokban. A nyugat felé irányuló kereskedelem jelentéktelenné vált, mert Bizánc nem vette át a Római Birodalom szerepét. India Kínával is kereskedett, de ez nem volt meghatározó, annak ellenére, hogy a Gupták, majd Harsa idején több kínai utazó járt Indiában, és követcserekre is sor került. Mindez a városias fejlődés megtorpanását és visszaesését eredményezi. Ma már tisztán látható, hogy a Maurják után kibontakozó ún. második urbanizáció a Gupta-korszakban véget ért, és csak néhány ősi vallási, kulturális központ éri meg a Gupta-birodalom végét. Így látszólagos ellentmondás áll fenn: meggyengült gazdasági helyzetben a központi hatalom különleges támogatásával a kultúra soha nem látott virágzást ért el. Ezért szokták ezt az időszakot aranykorszaknak nevezni. Úgyelnünk kell azonban arra, hogy ne egy általános, az élet minden területére kiterjedő fellendülésre gondoljunk, ahogyan azt, tévesen, némely történész teszi.

A gazdasági életben új jelenség a tulajdonviszonyok nagyarányú átrendeződése. A Gupták alatt nagymérvű földadományzás folyt, s ez a magántulajdon megerősödését és egy új osztály kialakulását vonta maga után. Egyes történészek az indiai feudalizmus kifejlődéséről beszélnek, és ez bizonyos megszorításokkal helytálló. Indiában

továbbra is megvolt a föld közösségi birtoklása és a királyi földbirtok rendszere is. Az adományozást leginkább úgy lehet elképzelni, hogy a törzsi-nemzetségi szervezetben élő falu fölé a központi hatalom egyszerűen odahelyez valakit, aki bizonyos földesúri jogokat gyakorol. A Harsa idejében Indiában járt kínai buddhista zarándok, Hszüan Cang így látja a korabeli adó- és jövedelemrendszert, valamint a tulajdonviszonyokat: „Mivel a kormányzat nagylelkű, kevés hivatalos követelmény van. A családok nincsenek összeírva, és az egyén nincsen kényszermunkára kötelezve. A királyi földeket négy részre osztják fel: egy rész a kormányzati kiadások és az állami vallási kultusz fedezésére, egy rész a magas rangú hivatalnokok ellátására, egy rész a kiváló szellemi teljesítmények jutalmazására, egy rész a vallási közösségeknek juttatott adományok révén elérhető vallásos érdemek elnyerésére szolgál. Az adóterhek nem súlyosak, és a robotot ritkán veszik igénybe. Mindenki megtarthatja örökletes foglalkozását, és vigyáz szülői örökségére. A király bérlői a termés egyhatodát fizetik bérletként. A kereskedők szabadon utaznak az ország minden részén, és a réveknél, valamint az egyes állomásokon kifizetendő csekély adó lerovása után cserélgetik áruikat... Azokat, akik állami szolgálatban állnak, munkájuk szerint fizetik. Ezek katonai szolgálatot teljesítenek külföldön vagy a palotát őrzik... Az állam miniszterei és a közönséges hivatalnokok saját földdarabbal rendelkeznek, és a nekik kiosztott városok tartják el őket.” (Th. Watters nyomán)

A Gupták idején Indiában járt kínai utazó, Fa Hszien ír először az ún. kasztónkivüliekről, a páriákról, érinthetlenekekről: „De a csandálák el vannak különítve. Az indiaiak utálatos embereknek nevezik a csandálákat. Ezek távol élnek a többi embertől, és amikor a városhoz vagy a piachoz közelednek, egy fadarabot ütögetnek, hogy ezáltal felhívják magukra a figyelmet. Az emberek tudják, hogy ők kicsodák, és kerülik a velük való érintkezést.” (H. A. Giles nyomán) A már idézett Hszüan Cang a sūdra varna tagjait határozottan földműveseknek nevezi. Az étkezési szokások leírása kapcsán a varnarendszerrel összefüggésben még néhány érdekes megállapítást tesz: „Az ökrök, szamarak, elefántok, lovak, disznók, kuttyák, rókák, farkasok, oroszlánok, különféle majmok húsának fogyasztása tiltott, és azok, akik ilyen húst esznek, páriák lesznek... A szőlőből és cukornádból ké-

szült szeszes ital a ksatriják itala; a vaisják erős égetett szeszes italt isznak; a buddhista szerzetesek és a bráhmánák szőlőből és cukornádból készült szörpöt fogyasztanak; az alantas kevert kasztoknak nincsen megkülönböztetett italuk.” (Th. Watters nyomán)

A Gupta-korszak jelentékeny társadalmi változásai a kasztrendszer kibontakozásában is megmutatkoztak. A kaszt szó portugál eredetű, a terminus szanszkrit eredetije a dzsáti, amely „születés” jelentésű, és a varnán belül egy szűkebb csoport megjelölésére szolgál. A kasztok létezésének megvannak a sajátosság feltételei. A legfontosabbak a következők: endogámia, azaz a házasság csak megfelelő csoportok között lehetséges; együtt étkezés, vagyis az ételt csak az azonos csoporthoz tartozó emberektől vagy magasabb rangú csoport tagjaitól lehet elfogadni, és csak azok jelenlétében lehet fogyasztani; kizárólagos foglalkozás, azaz mindenki a saját csoportja foglalkozását űzi, és nem veheti át más csoportok foglalkozását. A kasztok száma a munkamegosztás fejlődésével egyenes arányban nőtt, és a modern korban több ezerre rúg. Ezáltal viszont az ind társadalom megmerevedett, a társadalmi rétegek közötti határok végérvényessé váltak. Ezt a tendenciát azután a következő korok idegen támadásai még inkább életben tartják. A végeredmény pedig a hírhedt kasztrendszer kialakulása, amely erősen befolyásolta és befolyásolja az Indiáról kialakított képet, azt is mondhatnánk, a kasztrendszer mint jellegzetes társadalmi képződmény elválaszthatatlan Indiától, és az emberek többségének Indiáról a kasztrendszer jut eszébe.

Ezen bonyolult társadalmi viszonyrendszer mellett azonban a Gupta-állam jól áttekinthető államigazgatási rendszerrel rendelkezett. Az állam élén a pompás címet viselő király állt, akit paramésvarának, „legfőbb úr”-nak, paramabharrának, illetve maháradzsádhirádzsának, „a nagy királyok fő királyá”-nak stb. neveztek. E címek azt kívánták hangsúlyozni, hogy az uralkodónak voltak király vazallusai. A királyi cím maga örökletessé vált. A király a hadsereg legfőbb parancsnoka, de a Gupta-kori hadseregről és annak erejéről nincsenek biztos adataink. A birodalom adminisztratív felosztását jól ismerjük. A birodalom tartományokból (désa, „ország, tartomány”, más néven bhukti, „adókerület”, tkp. „élvezett dolog”) állott. A tartományok maguk ismét kisebb közigazgatási egységekre (pradésa vagy visaja) oszlottak. India keleti részében a visaja ún. vithikre tagolódtak, ez

utóbbiak pedig bizonyos számú falut foglaltak magukba. A helyi közigazgatás erősen autonóm. A helyi hatóságok és a központi kormányzat között a kumarámátják (eredeti jelentése: „herceg miniszter”) közvetítettek. Ezeket a király nevezte ki, mégpedig a lakóhelyük szerinti tartományban. Sok esetben a helyi arisztokrácia vagy törzsi vezető réteg tagjai voltak.

A Gupta-korszak és az utána következő időszak a klasszikus szanszkrit nyelv és irodalom aranykorát jelenti. Magán a szanszkrit nyelven belül új jelenség a jellegzetes, végtelenül hosszú szóösszetételek, mindmegannyi szószörnyeteg. Ezek legtöbbször mellékmondatokat helyettesítenek, de végeredményben az irodalmat nehézkessé és modorossá teszik. A feliratok nyelve ekkor már tisztán szanszkrit. A prákrit a szanszkrit drámákban és önálló alkotásokban kap helyet. Az időszak nevezetes terméke az Amaraszinha-féle Amarakósa, más néven Náma-lingánusászana, amely nem más, mint egy szinonimaszótár. Az Amarakósa tekintélye óriási, 50 kommentárt írtak hozzá, és tibeti nyelvre is lefordították. A szótár versben íródott. Ez nagyban elősegítette a memorizálást. Három főfejezetből áll. Az első és második főfejezetben a szavak tárgykörök szerint vannak csoportosítva, mint ég, istenek, atmoszféra, csillagok, időszámítás, nyelv, hang, szó, zene, tánc, alvilág, kígyók, tenger, víz, sziget, hajó, folyó, víziállatok, vízinövények, föld, város, hegy, erdő, fák, növények, állatok, ember, rokonság, betegségek, testrészek, ruhák, ékszerek, kasztok és foglalkozások. A harmadikban az összetett szavak, a melléknevek és a ragozhatatlan szavak kaptak helyet.

Az írásbeliség még mindig a kő- és réztáblákra írt feliratok formájában él. Kelet-Turkesztánból nagy mennyiségű kharósthí és bráhmí írással nyírfakéregre, illetve fatáblákra írt szöveg maradt az utókorra. Ezek nagy részét a magyar származású világhírű tudós, Stein Aurél (1862–1943) találta meg, és juttatta el a megfelelő múzeumokba.

A szanszkrit irodalom legnagyobb egyéniségének, Kálidásznak az életéről szinte semmit sem tudunk. A IV–V. században élt, valószínűleg Uddzsajiniban. A legenda szerint Kálidásza tudatlan bivalypásztor volt, és Káli istennő kegyéből lett halhatatlan költő, és ezért felvette a „Káli rabszolgája” nevet. Haláláról az a legenda járta, hogy egy kurtizán nyereségvágyból megölte. A király ugyanis pénzjutalmat ígért annak, aki kiegészíti a

bordélyház falára írt verset. Az odalátogató Kálidásza ezt játékból megtette, mire az irigy és pénzsóvár kurtizán végzett vele. Egy dolog azonban vitathatatlan: a szanszkrit irodalom legszebb darabjai azok, amik Kálidásza neve alatt maradtak fenn. Kálidásza messze túlszárnyalja költőtársait nyelvének finomságával, biztos nyelvtudásával, képeinek gazdagságával, művészi ízlésével. Nála a verselés könnyed, természetes, a szanszkrit nyelv bonyolultsága magától értetődőnek tűnik. Kálidásza sokat és sokfélét alkotott. Két hosszabb műeposza a Raghu-vansa (Raghu nemzetsége) és a Kumára-szambhava (A hadisten születése), két leíró jellegű költeménye a Ritu-szanhára (Évszakok köre) és a Méghadúta (Felhőkövet). Neki tulajdonítják a Sringára-tilaka (Szerelem ékszere) c. lírai ciklust.

A Raghu-vansa témáját a Rámájánából meríti. Ráma királyfi családfáját meséli el 19 énekben. A mű tele van gyönyörű természeti képekkel, bővelkedik költői szépségekben. Érdemes felidézni első versét, amelyből láthatjuk, hogy Kálidásza nem csupán nagy költő, hanem ugyancsak jártas a nyelvtudományban és a mitológiában.

„Hogy a szót és jelentését megértsem: Siva és Párvatí elé jöttem, kik egymást mint szó s jelentés fonják körül.”

(Tellér Gyula ford.)

A Kumára-szambhava a hadisten szüleinek, Sivának és Párvatínak szerelmét és nászát beszéli el 8 énekben. (További 9 éneket egy ismeretlen költő toldott hozzá.) A Kumára-szambhava a kialakuló Káli-kultusz ideológiájában fogant. A költeménynek cselekménye alig van, viszont gyönyörű lírai szakaszokat tartalmaz. Az ind műfaj-meghatározás szerint ez és a Raghu-vansa is mahákávja, vagyis „nagy költemény”, amelyet nem szerencsés európai műfaj-meghatározás szerint eposznak nevezni.

A Ritu-szanhárát joggal hasonlítják Vergilius Georgiconjához. Életteli képekben a hat indiai évszakot énekli meg a költő. Itt is a leíró elem uralkodik. A természeti képek helyenként erotikus képekkel váltakoznak: A „Nyár” egyik verse így szól:

„Ruhával ékes fara gömbölyűivel,
szantálporos melleivel s a frissiben
mosott hajának fanyar illatával, ím,
csak asszony oltja a szerelmesek tüzét.”

(Tellér Gyula ford.)

A Méghadúta egy száműzetését töltő szellem kedvese utáni vágyakozását festi meg és üzenetét adja elő. Természeti képek sora vezeti be a költeményt, ezek valódi gyöngyszemek. Kálidásza felülmúlhatatlan nyelvi kifejezőereje talán itt mutatkozik meg legfényesebben: ennek visszaadása más nyelveken lehetetlenség. Ahogy Vekerdi József, a mű legjobb fordításának készítője megállapítja: „Hasonlataiban az ékszerektől és kenetek-től csillogó nők buja szépségét számtalan változatban villantja fel. Szenvedély, érzékiség és érzelem fűti át minden szavát.” Goethe elragadtatással írta: „És a Méghadútát, a Felhőkövetet, ki nem küldi szívesen a rokon lelkeknek?” Alap gondolatát felhasználta Friedrich Schiller a Stuart Mária egyik jelenetében, ahol a fogoly királynő a dél felé vonuló felhőkhöz fordul, és kéri őket, hogy üdvözöljék a vidéket, ahol ifjúságát töltötte.

A Sringára-tilaka önálló négysorosokból áll. Frissesége, nyelvi és verselési sajátosságai népköltészeti hatásról árulkodnak.

„Miért sírdogál szomorú lótusza két szemednek,
míg lankadó kebeledet kitakarva nézed?
A férfiak szigorú zsarnoka mind lecsügged
ágaskodás heve után. Te talán csodálsz?”

(Tellér Gyula ford.)

De mielőtt Kálidásza drámai munkásságára áttérnénk, időzzünk még egy kicsit a líránál. A gnómikus líra nagy mestere, Amaru, az Amaru-sataka (Amaru száz strófája) szerzője, a VII. század körül élt. Tehetsége és ízlése a római Catullus mellé állítja. Amaru az erotikus pillanatkép és a szerelmi helyzet-felismerés nagy művésze. A legenda szerint Amaru száz alkalommal mint nő született meg, hogy a szerelem titkait kifürkészhesse. Az egyik négysorosra Weöres Sándor fordításában így hangzik:

„Hol jársz, te karcsú-derekú, a vak éjszakában?”
„Vár rám a kedves: oda surranok én, hol ő van.”
„Mondd, lányka, nem remeg a szíved a magányban?”
„Kísér a hű szerelem istene hosszú nyíllal.”

A drámaírás, mint láttuk, nem ebben a korban kezdődik, de most sohasem látott magaslatokba emelkedik Kálidásza, Súdraka és Harsa munkássága révén. A dráma nyelve a szanszkrit és a különböző prákritok. A drámai

műfajt, mint ismeretes, szigorú szabályok kötik, s ezek meghatározzák a darab szerkesztésmódját. Az előadás a bevezető imával kezdődik, ezt követi a színgazgató beszélgetése valamelyik színésszel. Maga a darab felvonásokra, esetleg az egyes felvonásokat megelőző előjátékokra és jelenetekre oszlik. Az ind dráma sohasem lehet tragédia. Halál, gyilkosság, erőszak nem szerepelhet benne, kötelező a happy end. Az egyetlen kivétel Bhásza egyfelvonásosa, az Ūrubhanga (A combtörés). Durjódhana, a Kaurava-királyfi Bhíma buzogányütései nyomán tört combjával összeroskad, és szülei, valamint felesége jelenlétében kiszenved. Vannak állandó szereplők: a vidúsaka (nyers, humoros, népies alak) a király segítőtársa, és ugyanígy a női főszereplőnek is van egy meghitt segítőtársa, barátnöje. A szöveg maga próza és vers elegye. A költészet itt is erősen dominál, sokszor a drámai hatás rovására. A dráma, színmű szanszkrit neve, a náta-ka arra utal, hogy a színjáték valamilyen kapcsolatban állott a tánccal, vagyis hogy az ind dráma a balett-pantomim rokona. A konfliktus megoldása mindig valami váratlan fordulattal következik be, isteni beavatkozással. A jellemfestés, mint az egész szanszkrit irodalomban, a drámában is feltűnően szegény. Sok jele van annak, hogy az ind dráma a görög drámától tanult. Maga a „függöny” jelölésére szolgáló szó, a javani is a görögökre utal, ugyanis az ókori Indiában a görögök neve javana volt. A görög hatások mikéntje, ideje és helyszíne azonban mind ez ideig nagyrészt tisztázatlan.

Európában Kálidásza tette ismertté az ind drámát. Leghíresebb és csaknem minden európai nyelvre lefordított színdarabja az Abhidnyána-Sakuntalá (Sakuntalá felismerése), közismertebb nevén a Sakuntalá, egy hétfelvonásos színmű, Duszjanta király és Sakuntalá, egy erdei vezeklő lányának szerelme. Ennek a kitűnő drámának a cselekménye eleven, lírai betétei pompázatosak. A negyedik felvonásnak az a jelenete, amelyben Sakuntalá búcsút vesz ifjúsága színhelyétől, az erdei remetetanyától, elragadtatással töltötte el Arany Jánost: „Sakuntalá búcsúja ifjúsága honától az egész szanszkrit irodalom gyöngye. Ilyen nyugalmas és gyöngye scénák azok, melyekben Kálidásza géniusa kitűnő, nem is csak hazája költői közt nagy ő ebben...” Goethe pedig egy levelében azt írja, hogy a Sakuntalá a legszebb csillagok egyike, melynek fényénél éjjelei szebbek, mint nappalai. A ma-

gyar Goldmark Károlyt a darab egy nyitány komponálására ösztönözte.

A Málavikágnimitra (A király és a bajadér) c. darabja nem más, mint egy ötfelvonásos háremkomédia, Málaviká királylány és Agnimitra király szerelméről. Valószínűleg ez Kálidásza legkorábbi színdarabja. Nagy értéke az udvari élet élvezetes bemutatása. A szereplők jellemzése is jobb a szokásosnál.

A Vikramórvasija (A vitézséggel kiküzdött Urvasi) ötfelvonásos, ún. trótaka típusú dráma, amely az ind drámaelmélet szabályait követve az égben és a földön játszódik. Tárgya a már a Rig-védából ismert ősi legenda Purúravasz király és Urvasi tündérlány szerelméről. A darabot túláradó természeti képek színezik, de nem szükölködik terjedelmes lírai részletekben sem. Az európai kritika Kálidásza leggyengébb drámájának tartja.

A drámairás másik kiválósága Súdraka király, vagy talán az ő neve alatt rejtőzködő író. Műve a Mriccshakatika (Agyagkocsika), egy tíz felvonásból álló polgári színmű (prakarana). Főszereplői Csárudatta, egy bráhma származású elszegényedett kereskedő és Vaszantaszéná kurtizán. A cselekmény fő vonala kettőjük szerelmének kibontakozása, amelyet a király sógora akadályoz; emellett párhuzamos cselekményként fut a zsarnok királyt trónjáról letaszító Árjaka pásztorfiú története. Súdraka mesterien fonja egybe a két szálát. A jellemek közül különösen a kurtizán élettől duzzadó alakja figyelemre méltó. Talán nem túlzás azt állítani, hogy az Agyagkocsika a legjobb ind színdarab.

Harsa király neve alatt három dráma maradt fenn: a Ratnávali, a Prijadarsiká és a Nágánanda (A kígyók öröme), ami nem más, mint Dzsímútaváhana királyfi története, a buddhista önfeláldozás, lemondás iskolapéldája.

Az elbeszélő irodalom, jelesül a meseirodalom egyik remeke, a Pancsatantra egy változata már ebben a korban is létezett Kásmírban, és ezt Burzóé perzsa orvos pehlévi nyelvre fordította a VI. században. A Pancsatantra hamarosan az egész akkor ismert világban elterjedt, és ma a Biblia után a legtöbbet olvasott műnek számít. Ez az öt könyvből (pancsa tantra) álló mesegyűjtemény nem más, mint prózai mesék és verses mondások gyűjteménye, rendeltetése szerint a níti, „életbölcesség” tankönyve, jókora didaktikai céllal. Józan életfelfogást tükröz, erős népies szellemű reakció jelentkezik benne a bráhma szerzők tendenciózusan vallásos színezetű irodalmá-

val szemben. A mesék állatmesék, de a szóba kerülő problémák emberi problémák, az oroszán például a des-pota király, a sakál a ravasz bráhmána miniszter mintáza-ta. Mindamellet az állattörténeteknek megvan a sajátos bájosan naiv hangulatuk. Ezekben a mesékben a gazdag indiai állatvilág teljes egészében megtalálható. A történe-tek egészséges humorral mesélnek kapzsi emberekről, kikapós asszonyokról, cselszövő udvaroncokról, lelemé-nyes mesteremberekről, csalókról és áldozataikról. Nem érdektelen megjegyezni, hogy ezek a mesék, ha áttétele- sen is, eljutottak a régi magyar irodalomba, anélkül per- sze, hogy a magyar átdolgozóknak mindig tudomásuk lett volna a mesék eredetéről. Az első átdolgozás Rosnyai Dávid *Horologium Turcicum* (Török óra) c. munkája a XVII. században, egy törökből készült fordítás. Ezt kö- vette A' régi indusok böltselkedések, az az Példákkal jó erkölcsökre tanító könyvetske (1781), Báji Patay Sámuel latinból készült fordítása, majd a Bidpai és Lokman indiai históriái és költött beszédei (1783), amelynek első részét Zoltán József erdélyi orvos olaszból fordította, nagyobb részét azonban franciából dolgozta át valószínűleg Wass Sámuel.

A szanszkrit irodalom korabeli nagy terjedelmű alko- tásai a puránák (régi történetek). Ezek enciklopédikus elrendezésű, vallásos alaphangú, az ún. epikus szanszkrit nyelven megírt, túlnyomóan elbeszélő jellegű munkák. Eredetileg öt fő kérdést tárgyaltak: teremtés (szarga); újrateremtés, vagyis a világok ismétlődő megsemmisüle- se és megújulása (pratiszarga); a bölcsek és istenek csa- ládfája (vansa); a Manu-korszakok, vagyis világperiódu- sok, amelyek mindegyikében egy-egy Manu, az emberi- ség ősatya az istenek akaratának közvetítője (manvanta- ráni) és a nemzetségek története, azaz a királyi dinasztiaik története (vansa-anucsarita). A ma ismeretes puránákban azonban ezen témakörök nem mindegyike található meg. Vannak viszont bennük epikus történetek, legendák, jogi, filozófiai, csillagászati eszmefuttatások, helyi kultu- szokat legalizáló mondák, továbbá verstani, esztétikai, politikai traktátusok. Egyszóval a puránák a népies ha- gyomány valóságos kincsesbányái, összterjedelmük több mint másfél millió sor!

A korszak vége felé új műfaj jelenik meg: a regény. A szanszkrit regények cselekményben 'szegények, a jel- lemábrázolás sem erős oldaluk, inkább a meseirodalom- hoz és a verses műeposzhoz állnak közelebb. Nyelvük

sajátságos, a végtelen hosszúságú szóösszetételek túlságosan elburjánzanak bennük. A stílus bombasztikussá válik. A legismertebb regények a Vászavadattá, Szubandhu műve; a Harsa-életrajzként számon tartott Harsa-csarita és a mesterkelt stílusú, igen nehézkes Kádambari, mindkettő Bána tollából. A legjobb szanszkrit regény, a Dandin-féle Dasa-kumára-csarita (Tíz herceg története), dél-indiai alkotás (részletesen a következő fejezetben lesz róla szó).

A szanszkrit nyelvű szakirodalom jeles darabjai a korabeli jogi munkák: Jádnyavalkja, Nárada, Brihaszpati, Kátjájana művei, amelyek nagy tekintélynek örvendenek a jogi szakirodalomban, és az ind történeti kutatások nélkülözhetetlen kútforrása. A maga nemében páratlan munka Varáhamihira természettudományos enciklopédiája, a Brihat-szanhitá (Nagy gyűjtemény), amely lényeges ismereteket közöl a földről, éghajlati tényezőkről, csillagászatról, asztrológiáról, botanikáról, orvostudományi kérdésekről, ásványokról stb.

A Gupta-korabeli építészetből igen kevés maradt ránk épségben. Néhány téglából épült templomot ismerünk: a bhittargáonit (Kanpurban), a bharit és a deógarhit. Kőből készült a Száncsiban látható romos állagú hindu templom. Ennek ellenére a szakirodalom úgy tartja, hogy a későbbi templomépítészet alapjai ekkor formálódtak ki. Ekkor tűnnek fel először azok a jellegzetes elemek, amelyek a későbbi templomépítészetben bőséges példanyaggal illusztrálhatók. Kialakul az az építészeti rend, amely a hindu templomok szerkezeti felépítését meghatározza. Ennek, mint látni fogjuk, fő mozgatói a vallási kultusz változása és az abból fakadó igények. A templom központi helye a garbha-griha (méh-ház), az épület legbelsőbb része, voltaképpen a szentély, ahol az istenség szobra vagy szimbóluma, például Siva esetében egy kőből készült lingam (phallosz) van elhelyezve. Ide a szertartást végző papokon kívül más nem léphet be. A garbha-griha egy ősi oltárkunyhó utánezata. Föléje kukoricacső formájú hegyes tornyot, ún. sikharat állítottak. A garbha-griha és a sikhara együttesen az istenség hordozója (vimána, „jármű”). A szentélyt folyosó veszi körül a célból, hogy a hívők azt jobbról körbejárhassák. A szentély elé a keleti oldalon oszlopos előcsarnok (mandapa) került, majd később a kettő közé az antarála (középrész), ahol a hívők vagy a zenészek tartózkodtak.

Amíg a Gupta-korból és Harsa idejéből csak igen kevés

*Jelenet Krisna életéből,
dombormű a bhital
Visnu-templomról,
V. század*

*Falfestmény az adzsantái
barlangtemplomokból,
IV-VI. század ►*

templom maradt, csodálatra méltó barlangtemplomok vannak. Ezek között legismertebb az adzsantái barlangcsoport a nyugati Dekkánban, a Vaghóra folyó völgyében. A II–VIII. század között huszonkilenc barlangegyüttes létesült itt. A barlangok legnagyobb művészeti értéke a bennük látható falfestmények. Ezek mindegyike kiforrott művészi teljesítmény. Annak ellenére, hogy a festmények buddhista alkotóktól származnak, és szerzetesek lakóhelyén, illetve gyülekezőhelyén állnak, megelévedik rajtuk a mindennapok élete, az utcák, terek, paloták, erkélyek, kapuk. Különösen érdekes az egyik iráni követjárást megörökítő festmény. Az ismeretlen művészeket a művészi beleélés jellemzi, „a kép alakításában tudatos stilizálás, a formák egyszerűsített összefogása, a lendületes vonalvezetés, a meggyőző kifejezés és a

kompozíció biztos meghatározása jutottak döntő szerephez” – írja Baktay Ervin. A freskók készítésének technikája a következőképpen képzelhető el: a művészek nedves felületen dolgoztak. A lesimított kőfalat vagy menyegyzetet agyag, tehéntrágya, kőpor és néha rizspelyva keverékével 3–20 mm vastagon bekenték, s amikor megszáradt, vékony mészhabarcsréteget vittek fel rá, és elsimították. Ezt nedvesen tartották. A fehér alapon vörössel rajzolták meg a kompozíció részleteit, azután az egészet áttetsző zöldessárga tónussal festették át. Erre az alapra hordták fel a színeket, a vöröset, zöldet, kéket és sárgát, majd barnával vagy feketével újra meghúzták a kontúrokat, és kevés árnyalással plasztikussá tették a formákat. Ezek a képek nemcsak India, hanem a korabeli világ legkiválóbb falfestményei közé tartoznak. Csodálatra méltó az az alkotó erő, amely életre hívta őket, de rejtély marad, hogy miként nyújthatott ez a művészet esztétikai élvezetet a barlangok mélyén abban a korban, amikor ott legfeljebb csak a fáklyák fénye világított a világtól visszavonult szerzeteseknek!

A Gupta-kori szobrászat túlnyomórészt vallásos tárgyú. Ezeket az alkotásokat egyfajta transzcendens átlényegültség jellemzi, ami különösen a korszak Buddhaszobrain mutatkozik. A már ismertetett mathurá iskola remeke az az álló Buddha, amelyet a rajta lévő felirat szerint Jasadinna buddhista szerzetes állíttatott abból a célból, hogy szülei, tanárai a legmagasabb tudás (anuttaradnyána) birtokába kerüljenek. A szobor a nagyszerű külső formák és az elvont belső érzések tökéletes harmóniáját képviseli. Nincsen rajta semmiféle külsőség, díszítőelem – csupa egyszerűség. Buddha feje felett a glória ugyancsak transzcendens mondanivalót fejez ki: a sugárzó tudást. Rövid, göndör haja, hosszúkás füle és hosszú karja a „nagy ember” (mahá-purusa) kanonizált szimbólumai.

A filozófiai gondolkodás fejlődésének a buddhizmus és a bráhmaizmusból kinövő hinduizmus között dúló ideológiai harc ad új lendületet. E korszakban a buddhisták fölénye vitathatatlan, de a hinduizmuson belül határozott formát nyernek azok az irányzatok, amelyek később a buddhizmus vereségét okozzák.

A korabeli hinduizmust az ún. hat ortodox rendszer képviseli: szánkhja, jóga, njája, vaisésika, mimánszá és védánta.

A szánkhja szó eredeti jelentése „szám, számolás, fel-

*Álló Buddha, szobor,
Mathurá, V. század*

*A tanító Buddha, szobor
Száránh, V. század*

sorolás, analízis”, és ez az egész rendszer szellemére jellemző. Kezdetben ateista színezetű tanokat hirdet (nir-ísvara-váda), azaz olyan tan, amely nem számol Isten létevel. A szánkhja két alapvetet különböztet meg: szellem (purusa) és őanyag (prákriti). Az utóbbi állandó mozgásban, változásban van, és három összetevőből áll: szattva (tisztá szellemi tartalom, amely meghatározza a megismerés, az érzelmek minőségét); radzsasz (az aktivitás hordozója) és tamasz (sötétség, a visszahúzó erő). A világ jelenségei a prákriti változásait tükrözik, és azokból magyarázhatók. Az egyén esetében a prákriti és purusa kapcsolata áll fenn, e kapcsolat azonban látszólagos, mert valójában a purusa csak tétlen szemlélője a változásoknak. Ha ezt az ember felismeri, akkor eléri a megváltást – tanítja a szánkhja késői mestere, Ísvarakrisna, aki a szánkhját vallási tanítássá formálta át.

A jóga bizonyos értelemben kiegészítője a szánkhjának, átveszi annak elméleti alapjait, de a purusa és a prákriti mellé harmadik alapelvként az ísvarát (Istent) állítja. A szánkhján túlmutató tanai a pszichológia és megváltástan területén figyelhetők meg. A jóga célja a megváltó megismerés elérése. A rendszer tartalma azonban az a koncentrációs technika, amely révén a megismerés elérhető: megfelelő önfegyelem, testtartás és jóga gyakorlatok. A szellemi gyakorlatok, amelyeket a VI. század körül (?) élt Patandzsali híres Jóga-szútráiban részletesen ismertet, egy különleges tudatállapot, a szamadhi elérését segítik elő. Az elmélyülés első foka Patandzsalinál az, amikor az értelem egy bizonyos pontra irányul, és nincs tekintettel a környezet tárgyaira. Ez után az ember már csak a meditáció tárgyaként kiválasztott dolog fogalmára koncentrál, miáltal elhagyja a „durva tárgyak”, azaz a látható világ szféráját, és átlép a „finom tárgyak” világába. E lépés megtétele azonban igen nehéz, és itt az ember isteni segítségre szorul. Az ember akkor jut el „az igazságot hordozó tudás”, a tisztá szattva állapotába, amikor az istenhez való viszonyát illetően rájön arra, hogy „én ő vagyok”. A jóga rendszer fattyúhajtásai azok a hiedelmek, amelyek a jóginak, azaz a jógát gyakorlónak természetfeletti erőt, képességeket tulajdonítanak, pl., hogy lelke át tud költözni más ember testébe, vízen tud járni stb. A szellemi koncentrációról szóló tanítás és a jóga gyakorlatok szerint később többféle jóga irányzat született. Ezeknek kevesebb köze van a metafizikus spekulációkhoz, és így az átlagember számára is megközelíthetők.

Röviden, Indiában ma a jóga elsősorban a sport és az egészségvédelem egyik eszköze.

A njája, „logikai analízis”, eredetileg a realista gondolkodás irányvonalát képviselte, később teológiai tudománnyá lett. Empirikus rendszer volt, amely szigorúan az érzéki észrevételt és az arra alapozott következtetést fogadta el. Módszere az indukció. Később beleolvad a védántába, és a bráhmána filozófusok kezében a buddhista logika elleni harc hatásos ideológiai fegyverévé válik.

A vaisésika, amelynek neve a visésa, „különbség” szóból ered, a világ megismerését tűzi ki célul, és ez szerinte megismerhető kategóriák rendszerében valósítható meg. Maga a „különbség” is az örök szubsztancia (dravja) egyik kategóriája. Az örök szubsztancia magában foglalja a föld, víz, fény, levegő, éter, idő, tér, a létezés lényege (átman) és az értelem fogalmát. A dravján kívül a minőségek (guna) önállóan léteznek. Önálló léte van az inherenciának is, azaz a dolgokban benne rejlő immanens erőnek, amely egymástól független dolgokat egyesít: a szövetet a fonállal stb. Érdekes a vaisésika fejtegetése a nem lét (a-bháva) mibenlétéről és négy alfajáról: előbb nem létezés, pl. a szövet a megszövése előtt; utóbb nem létezés, pl. a fazék a széttörése után; abszolút nem létezés, képtelenség, pl. tűz a vízben, meddő nő gyermeke; kölcsönös nem létezés, reciprok tagadás, pl. a víz és jég. A vaisésika szerint a megismerés kizárólagos eszközei az érzéki észrevétel és a következtetés. A vaisésika egyfajta atomelméletet dolgozott ki. A világ atomokból épül fel, de a lélek nincsen ezekkel kapcsolatban. Így kétféle világ létezik: anyagi és szellemi.

A mimánszá tkp. annyit jelent, mint „problémamegoldás kritikus vizsgálat segítségével”. A „probléma” nem más, mint a megváltás mikéntje, azaz a megszabadulás az újjászületések láncolatából. A megoldás a rituálisan helyes cselekedetek (karma) végrehajtása, ezért a rendszert más néven karma-mimánszának is nevezik. Eredetileg sem a hit, sem az etika nem kaptak szerepet benne, és erősen a védánta hatása alatt állott, mintegy annak járuléka volt. A rendszer ma ismert formájában azonban nem más, mint a bráhmanizmus apologetikája, az áldozati és rituális szabályok kódexe, amely a védák örökkévalóságát hirdeti.

A védánta tkp. a „Véda vége”, azaz a Védák tökéletes ismerete, más néven uttara-mimánszá (a legfelsőbb vagy

*Vishnu tűz megtestesülése
Hal*

Teknősbéka

Vedikán

Emberoroszlán

Törpe

Csatabárdos Ráma

utolsó vizsgálat). Alapgondolatai az egyéni lélek (átman) és az univerzális szellem (brahman) kapcsolatáról már az upanisadokban megtalálhatók. A kiváló német indológus, Paul Deussen (1845–1919), A. Schopenhauer tanítványa az upanisadok és a védánta egyik legkiválóbb ismerője szerint a Védák és a védikus hagyományba sorolható upanisadok úgy viszonyulnak a védántához, mint az Ószövetség az Újszövetséghez. Bádarájana, a védánta rendszer megalapítója, a Brahma-szútrák szerzője valamikor a III–V. század között élt. Mégis a védánta csak Sankara kommentárja után lesz igazi iskola, és ez a következő korszakra esik. A VI. században a védánta központi témája az átman mint egyéni lélek fogalmának védelmezése volt a buddhista gondolkodókkal szemben, akik az egyéni lélek effajta felfogását elvetették. Az advaita, „nem kettősség” tana Gaudapádánál merül fel először 500 körül. Ennek az a lényege, hogy az Abszolút Létezőn kívül semmi más nem létezik. A megváltástan területén ez azt jelenti, hogy az egyén végső célja az Abszolút Létezővel való teljes egyesülés. Az advaita-védánta, amely ma a legerősebb indiai filozófiai irányzat, az upanisadok központi gondolatának folytatója, és Gaudapáda után Sankara jóvoltából válik jól kidolgozott tanná.

A buddhizmus, amely a mahájána hatására istenekkel benépesített vallássá vált, még a VII. századig képes volt új, magas szintű filozófiai gondolatokat teremteni. A legnevezetesebb irányzat a jógácsára, amelynek létrehozója Aszanga. Ezt a misztikus színezetű rendszert más néven mint vidnyánaváda, „a tudatról szóló tan” ismerik. Eszerint a tudaton kívül semmi más realitás nem létezik, és ez nem egyéb, mint egyfajta szubjektív idealizmus. Az ember a megvilágosodást a jóga gyakorlásával érheti el. A megvilágosodás után a tudat maga is feloszlik.

A bráhmanizmus fiatalabb hajtása, a hinduizmus látható formát ölt a korszak teológiai spekulációiban, népszerűsítik a szépirodalomban, a népies hiedelmeket a hivatalos vallás rangjára emelő puránákban, valamint a képzőművészet különféle ágaiban. A puránák terjedelmes traktátusokban tárgyalják a világmindenség keletkezésének és fejlődésének problémáját és az emberiség, az egyén helyét a világmindenségben. Ezek az eszme-futtatások sok esetben régebbi elméletek felmelegítését jelentik (pl. a négy varnáról szóló tanítás), de vannak merőben új gondolatok is (pl. a világmindenségnek egy őstojásból való eredeztetése stb.). A helyi kultuszok összindiaivá

válása a kor terméke. A hinduizmus mindent magába olvasztó sajátossága a korszakban már erőteljesen jelentkezik. A kultusz jellege is megváltozik, a személyes isten lesz a kultusz középpontja, és ez magával hozza azt az igényt, hogy az egyes isteneket szigorú ikonográfiai szabályok szerint ábrázolják. Az istentisztelet helye pedig a templom lesz, ahol az istenség képmása van elhelyezve. A hívő a templom meglátogatásával mintegy személyes kapcsolatot teremt az istenséggel.

A világ keletkezésétől eltelt roppant hosszú időszak időrendjének magyarázata a puránákban olvasható. A korszakolás rokon vonást mutat a klasszikus görög-római világkorszakok rendszerével: Indiában az első embertől számított világkorszak (manvantara, azaz 4 320 000 év) négy alkorszaka a krita, trétá, dvápara és kali-juga, vagyis az arany-, ezüst-, réz- és vaskorszak. Az életkörülmények a kali-jugában fokozatosan nehezebbek, a világrend lassan, de feltartóztathatatlanul felbomlik. Ezután újabb világkorszak kezdődik. Tizennégy manvantara, azaz világkorszak tesz ki egy kalpát, ami Brahmá isten egy napjának felel meg. Ennek befejeztével a teremtés megsemmisül, következik a világéj, amikor csupán Visnu, a világfenntartó létezik. Visnu a világóceánon úszó kígyóágyon pihen. (Az óceán a teret, a kígyó az időt szimbolizálja.) A világéj elteltével Visnu köldökéből lótsz sarjad, és abban megszületik a négyfejű, szakállas teremtő isten, Brahmá. Brahmá homlokából azután megszületik Rudra-Siva, a világmindenség elpusztítója a világkorszak végén.

Annak ellenére, hogy a korabeli hinduizmus fő ismérve a szintétizmus, az istenek, félistenek száma lényegében nem csökkent, ezért csupán arra szorítkozhatunk, hogy az istenvilág két nagy csoportját, a Visnu, illetve Siva körül csoportosult isteneket soroljuk fel. Ez egyben a vaisnava és saiva irányzatokat jelenti. A két fő irányzatot a teológia a hindu istenháromságban egyesíti, de a mindennapi kultuszban ma is elkülönülnek egymástól. A kétféle irányzat India legkülönbözőbb területein megtalálható, viszont elmondható, hogy köztük semmiféle rivalizálás nincsen.

A Védákból már ismert, nem túlságosan fontos napisten, Visnu a hinduizmusban elsőrangú szerephez jut általa, hogy kultusza egy sor helyi kultuszt magában foglal: Krisnáét, Vászudévát stb. A puránákból kirajzolódik Visnu földre szállásainak története (az ún. avatá-

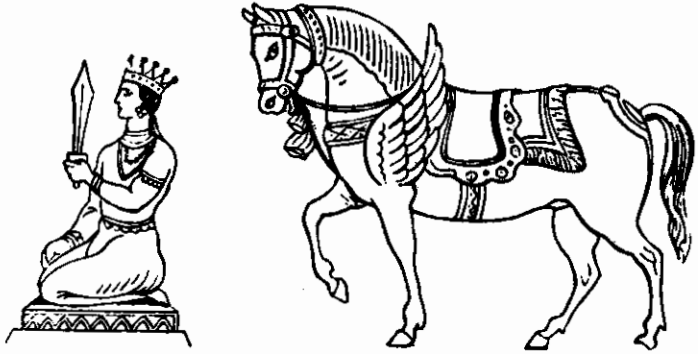
Ráma

Krisna

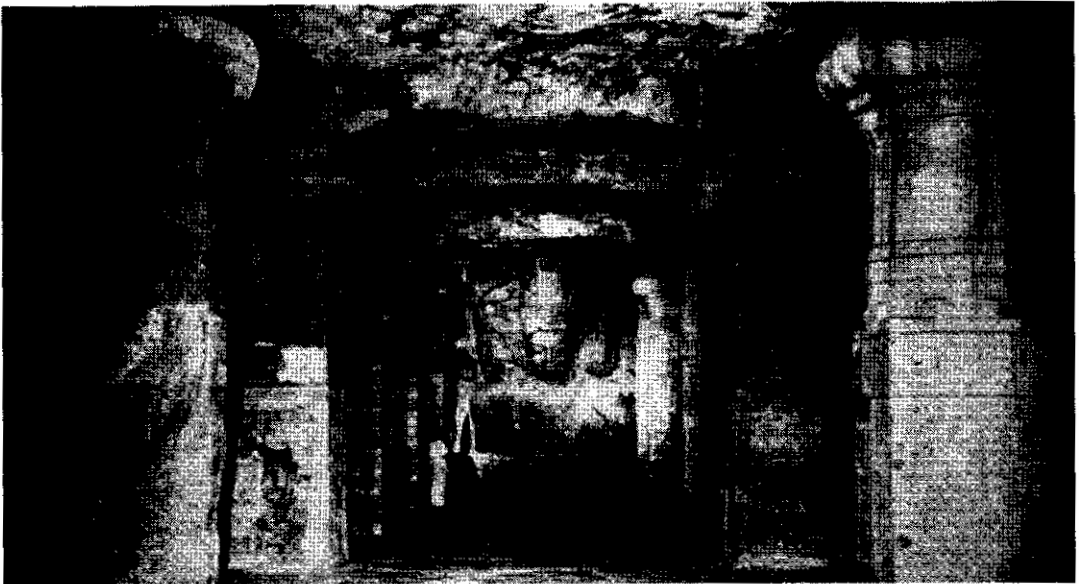
Buddha

rák). Visnu mindig akkor jelenik meg a földön, amikor a világrendet és az emberiséget nagy veszély fenyegeti. Az avatárak száma a klasszikus szövegek megállapítása szerint tíz, az utolsó még hátra van. Visnu avatárái között szerepel természetesen Krisna, de még Buddha is, a bráhmaizmus nagy ellenfele. Visnu felesége Laksmi vagy Sri, a szépség, szerencse és gazdagság istennője, aki mindannyiszor új formát ölt, midőn Visnu a földre száll: ő Ráma mellett Szítá, Krisna mellett Rádhá. Visnu hátasállata a Garuda nevű sasszerű mitikus madár, a kígyó félelmetes ellensége. Visnu köréhez tartozik Szaraszvatí istennő, eredetileg a vizekkel kapcsolatos istenség, a klasszikus hindu mitológiában a tudomány és ékesszólás patrónusa.

Mahádéva, Elefanta szigetéről, VIII. század (?)

Siva a hindu szentháromság harmadik tagja. Alakja Rudra viharisten és egyes dél-indiai képzetek ötvöződé-

séből alakult ki. Siva a pusztító isten, de hívei számára ugyanakkor a „Jóságos”, az aszkéták ura, aki befont hajával, nyakában ágaskodó kígyókkal ijesztő külsőt ölt. Ő az állatok ura (Pasupati), a termékenység ura, akinek szimbóluma a lingam, vagyis a férfi nemi szerv. Siva két fő arculata az aszkéta és az erotika istene, aki voltaképpen nem különbözik Kámától, a szerelemistentől. Ő uralkodik az idő felett, ezért neve Mahákála (Nagy idő), egyedül őt nevezik Mahádévának (Nagy Istennek), ő a Mindenség ura (Visvanátha), a legfőbb jógi, a tudomány pártfogója, aki Páninival közölte a szanszkrit nyelvtan szabályait. Siva felesége Párvati (a Hegy lánya), más néven Káli (Fekete), Durgá (A nehezen megközelíthető), aki azonos a világot átható és mozgó energiával, a saktival, amelyet a nőnemű princípiumnak képzeltek el. Párvati a jóságos anya, Annapúrná, „Az ételben bővelkedő”, aki segít az embereken éhség idején. Káli-Durgá kultusza szélsőséges formákat öltött, és ember-, illetve állataldozatokat követelt. De ő az emberek pártfogó, gondoskodó anyja, „Az istennő” (Dévi). Siva és Párvati nászából két gyermek születik: az elefántfejű Ganésa, a költők és kereskedők védnöke, és a hadisten, Szkanda, más néven Kárttikéja vagy Kumára. Siva elmaradhatatlan állata a Nandi nevű bika, Durgá pedig tigrisen vagy oroszlánon lovagol. Ganésa kedvenc állata a patkány, amit szent állatnak tartanak Indiában. Kálidásza a saiva hit nagy propagálója.

Brahmá kultusza sohasem vált elterjedtté, következésképpen kultuszhelyei sem épültek, egész Indiában mindössze egy jelentősebb templomát ismerjük a későbbi korokból.

A Gupta-korszak kiemelkedő teljesítményekben bővelkedik a csillagászat s az ehhez szükséges matematikai gondolkodás területén. A V. században élt Áryabhata, aki először használta a tízes helyiérték-rendszert, és aki felismerte, hogy nem a Nap mozog a Föld körül: a Napot egy mozdulatlan, állandó pontnak tartotta. Azt is felismerte, hogy a föld saját tengelye körül egy nap alatt fordul meg. A VII. században élt Brahmagupta másodfokú egyenleteket alkalmazott munkáiban, és felbecsülte a Föld kerületét: ez szerinte 5000 jódzsana, azaz 73 000 km. Helyesen értelmezte a zéró fogalmát. Az „arab számok” néven ismert jelek hazája India volt. A tízes számrendszer első írott emléke egy V. századi felirat. Az „arab számok” tehát az arabok közvetítésével jutottak el a középkori Európába.

Káma, a szerelem istene

Ganésa, a gazdagság istene

A hindu középkor Északon

Harsa uralkodását követően Északon és India középső részén sok kisebb állam keletkezett. Ezek szüntelenül harcoltak egymás ellen, és így a hatalmi viszonyok folytonosan változtak.

A harc elsősorban a Harsa-féle főváros, Kanaudzs birtokáért folyt. Jellemző, hogy innen 740–816 között négy királyt űztek el. Kanaudzsért több dinasztia vetélkedett: a Rástrakúták, a Gurdzsára-Pratiharák, sőt a kelet-indiai Pálák is.

A Gurdzsára-Pratiharák magas rangú hivatalnokokból küzdötték fel magukat a királyi méltóságba (pratihara = ajtónálló). Ők az első indiai uralkodók, akik a hódító arabok első hullámával szembekerülnek Szindh tartományban. A Gurdzsára-Pratiharák hatalma a VIII. század végéig jelentős volt, ezalatt elfoglalták Uddzsajinit és Kanaudzs városát is, ellenőrzésük alatt állott egész Rádzsaszhán.

Keleten 750-től a Pála-dinasztia uralkodott, a mai Bengál és Bihár államok területén. Ez a termékeny terület megfelelő anyagi alapokat biztosított hatalmi törekvésekhez. A Pálák erős kapcsolatokat létesítettek Tibettel, Burmával és Délkelet-Ázsia országaival. Feltűnő jelenség az is, hogy a dinasztia első nevezetes uralkodója, Gópála (VIII. sz.), a tibeti Taranátha elbeszélése szerint, választott király volt. Fia, Dharmapála, noha vereséget szenvedett a nagyjából a mai Mahárástra állam területén uralkodó Rástrakútáktól, egy igazi nagy birodalom alapjait vetette meg 800 körül. Halálakor (817?) a Pála-állam volt a legnagyobb politikai erő Észak-Indiában.

Kanaudzs valószínűleg 810-ben a Páláké lett, de a

Rástrakúták az említett győzelemmel elragadták. Ezek után viszont a Gurdzsára-Pratiharák Bhódzsza nevű királya (kb. 836–85) hódította meg. Maszúdi, a híres arab történetíró (meghalt 956 körül), aki a X. században járt Kanaudzban, joggal jegyzi meg, hogy a hindu dinasztiák rivalizálása egymás legyengítésével járt.

Ennek az lett az eredménye, hogy egy mohamedán sereg 1018-ban bevette Kanaudzot. A Dekkánban a Rástrakútákat a dél-indiai történelemben is szerepet játszó Csálukja-dinasztia váltotta fel a X. század második felében. Észak-Indiában a politikai helyzet változásait jól érzékeltetik a Pála-dinasztia változó határai. A XI. században, amikor nyugat felől a mohamedán betörések egyre erősödtek, a Pálák nyugati irányban egészen a mai Benáreszig tolják határaikat, de e terület csakhamar elvesz, mert 1023-ban délről támadás éri őket a Csóla-királyság felől. A Pálák ezek után váltakozó szerencsével a mai Bihár állam területén 1199-ig uralkodtak, Bengált azonban már a XI. század közepén elvesztették. Bengál ura a Széna-dinasztia lett, egészen 1202-ig.

Új szín az indiai palettán a peremkirályságok szerepe. Ezekről a területekről forrásaink korábban hallgattak. A korabeli híradások szólnak a kásmíri II. Lalitáditja (VIII. sz.) hadjáratairól a Pandzsábben és a Gangesz mentén. Nepál 878-ban függetlenítette magát Tibettől, és hindu maharádzsák uralma alatt élt. A távoli Asszámban önálló állam létezett. Itt az 1253-as év hozott csak változást, amikor a keletről érkező Ahomok szerezték meg a hatalmat. Északnyugaton a Kábul folyó völgyében és az egykori Gandhárában a türk eredetű Sáhik voltak hatalmon. Közben az egykori Gurdzsára-Pratihara-állam területén megerősödtek azok a rádzsput nemzetségek, melyeknek szerepe a középkori európai lovagokéhoz hasonlítható. Ez a magát ksatrijának valló réteg nem kis részben idegen, mégpedig egyes történészek szerint középsiai eredetű volt. Ők azok, akik a következő évszázadokban a mohamedánok legfőbb ellenfeleivé váltak. Egy-egy rádzsput nemzetség ideiglenesen komolyabb hatalomra tett szert: ilyen volt a Csandélla-dinasztia (X. sz.–1203), a mai Madhja Pradés állam Csattarpur körzetében lévő khadzsuráhói templomok építtetője.

Eközben India határain túl fontos események történtek. Afganisztánban a X. században a Gaznavidák kerültek hatalomra. Mahmúd Ghazni az 1000. évet követően szinte minden évben hadjáratot vezetett Észak-Indiába.

Ezeknek a háborúknak esett áldozatul Mathurá, Thánésvara, Kanaudz, Szómnáthpur. Mahmúd Ghazni igen művelt ember, jó szervező és hadvezér volt, udvarában írók, művészek is éltek. Uralkodása alatt működött a horezmi születésű Albiruni (973–1048), akinek Indiáról írt munkája a korszak egyik legbecselesebb kútfője.

A mohamedán terjeszkedés folyamatos volt. Ennek egyes fő állomásai a következők: 1191-ben Muhammad Ghúri és a legendás III. Prithvirádzs hindu uralkodó csatáját még a hindu maharádzsa nyeri meg, de a következő évben a kocka megfordul, és magát Prithvirádzsot is megölik; 1193-ban Delhi is a hódítók kezére kerül; 1196-ban elesik Antilvára, és így a mai Gudzsarát mohamedán fennhatóság alá kerül; 1203-mal egész Észak-India az afgán eredetű uralkodók hatalmába jut.

Nem kevésbé érdekes a korszak gazdasági fejlődése, amely a politikai széttagoaltságot erősítette. Megnő a megművelt földterületek nagysága, részben a peremterületek bevonásával, részben újabb erdőirtásokkal. A kereskedelem lehanyaglik; a 700–1000 közötti időből egyetlen aranypénzleletet sem ismerünk. Az új területek művelés alá fogása szükségessé teszi a technológia fejlesztését. Többféle eketípust ismerünk ebből az időből, és nagyobb értéke lesz az ekét vontató szarvasmarhának. A városoknak a Gupta-korban kezdődő hanyatlása teljessé válik. A gazdaság mindinkább önellátó jellege mindenféle központosítás gátjává lesz. Így a kialakuló társadalmi kép nagy vonásokban a világ más területein ismert feudalizmussal mutat rokonságot, de a társadalmi képet számos más tényező teszi színesebbé, egyedivé, „indiaivá”. Most csak a társadalmi jelenségek némelyikének bemutatására vállalkozhatunk, anélkül, hogy belemennénk a jelenségek értelmezése körüli csatározásokba, ami szigorúan az érdekelt szakemberek dolga.

A paraszti adózás több fajtája létezik. Feltűnő az állandónak mondható földadó mellett a különleges alkalmakkor fizetett adók sokasága: adózni kellett házasságkötéskor, a királyi rendeletek kihirdetésekor, volt gyermektelenségi adó, stb. A X. században Észak-India nyugati és középső területein alkalmazták a robot (visti) bizonyos fajtáját; Bengálban és Bihárban a szarvapidá, „teljes szenvedés” nevű adónem nyilvánvalóan a paraszti terhek jellegét plasztikusan kifejező fogalom. A korszak alapvető társadalmi ellentéte a parasztok és a hűbérurak között mutatkozott. A földadománnyal rendelkezők száma a

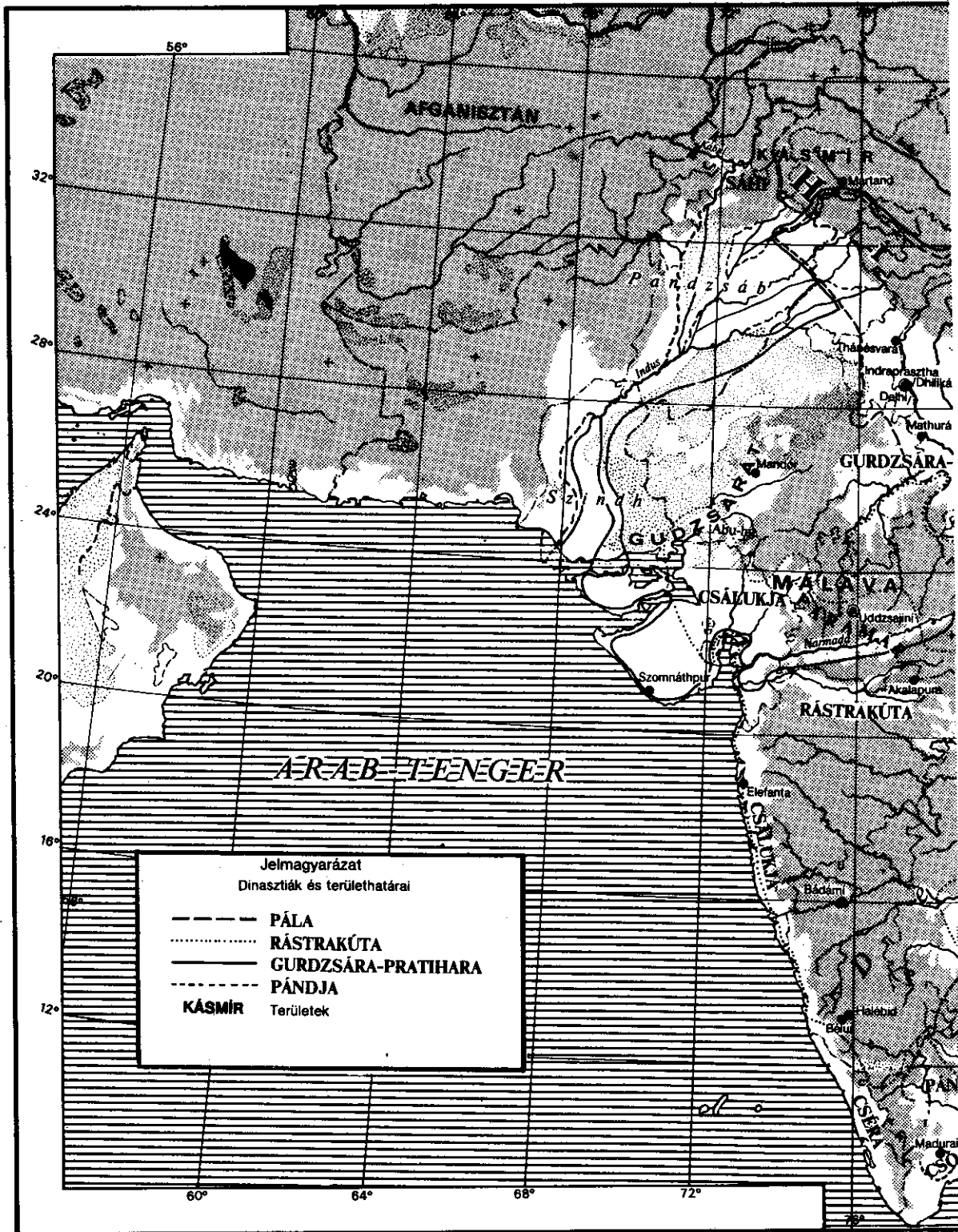

XI–XII. században tovább nő, a faluközösségek hatalma gyengül, de nem szűnik meg. Különösen a termelés megszervezésében van nagy szerepük. Helyenként a faluközösségek képesek voltak megtartani ősi jogaikat, a teljes jogú tagok földjeit utódaik örökölhették, a faluközösség engedélyével földek eladása vagy vásárlása is lehetséges volt.

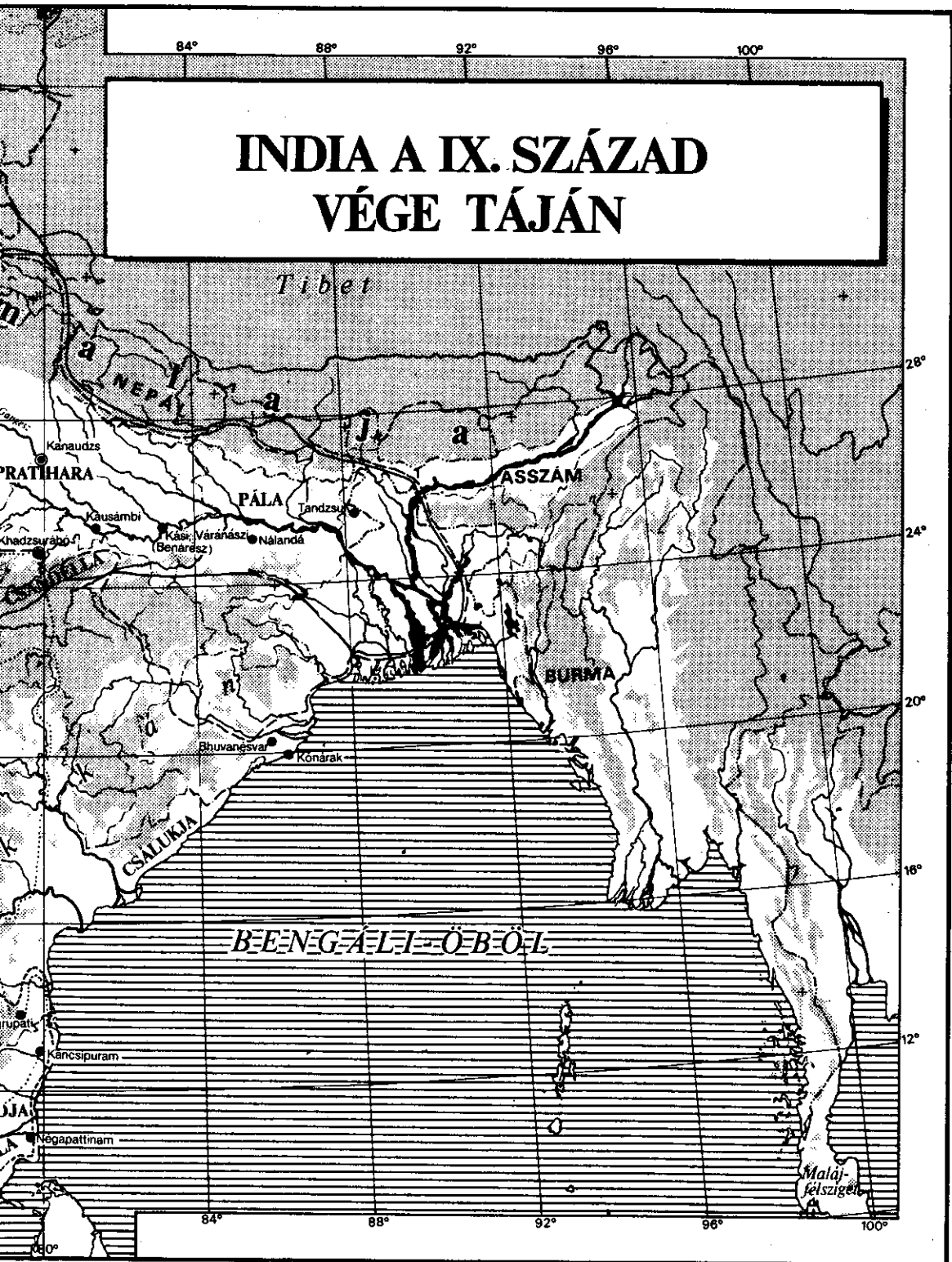
*Vízemelő kerék,
dombormű Mandórból,
XI. század*

A rendelkezésünkre álló, bráhmána szerzőktől származó korabeli szanszkrit nyelvű forrásokból nyílt konfliktusokról keveset tudunk, de az is valószínű, hogy ezek egyedi esetek és nem szervezett mozgalmak voltak. Az egyetlen, paraszti lázadásra utaló homályos forrásrészletünk a Pálák uralkodása idejéből való. Szandhjákarandanin Rámacsarita c. munkájában szó esik arról, hogy Rámápála király legyőzi a kaivarttákat. A kaivartták a súlyos adózás ellen lázadtak fel. Harcosaik íjjal-nyíllal felfegyverkezve, bivalyháton küzdöttek Rámápála és hűbéresei ellen. A kaivartták feltehetően parasztok voltak. A Szubhásita-ratna-kósa c. antológia egyik verse egy elhagyott falut említ, amelynek lakosai az elviselhetetlen adó elől elmenekültek.

Az indiai társadalmi képet a kasztrendszer megléte és erősödése teszi egyedivé. A társadalmi hierarchia – amely nem tévesztendő össze a vagyoni helyzettel – élén a bráhmanák állnak, de ez a varna már messze nem egységes. A törzsi papság azon része, amelyik bráhmána státust kapott vagy szerzett, érezhetően nem élvez olyan tiszteletet, mint az igazolhatóan ősi nemzetségek; például a Kásjapa-nemzetség tagjai afféle jöttmenteknek számítanak. Vannak azután szegényparaszti sorban tengődő

INDIA A IX. SZÁZAD VÉGE TÁJÁN

bráhmanák. A ksatriják száma az idegen elemek beilleszkedésével ugyancsak megnőtt. A ksatrija rend új tagjait, a rádzsputokat a szent tűz (agni) teszi tisztává és elfogadhatóvá. A hagyomány szerint ezek a nemzetségek 747-ben Abu hegyén (Rádzsaszhán) tűzaldozatot mutatnak be, és ezután magukat az agnikula (tűz nemzetség) tagjainak nevezték. Még az idegen történetíróknak is feltűnt azonban a ksatriják különbözősége. Az arab írók, Ibn Khordádbeh (820 v. 825–911?) és Idrísi (1100?–65?) azt írják, hogy léteztek ún. „tisza ksatriják”, akik, szerintük, még a bráhmanáknál is nagyobb társadalmi tekintélynek örvendtek. A bráhmana–ksatrija érdekszövetség erős volt. A dinasztiaiák némelyike (Csáhamánák, Paramárák, Guhilák, Szénák) bráhmana–ksatrija eredetűnek vallotta magát. A vaisják száma csökkent, és ez a kereskedelem hanyatlásával egyenes arányban állt. Soraikban ugyancsak differenciálódás ment végbe: a földművelők helyzete a súdrákéhoz közelített, a kereskedők helyzete ennél sokkal kedvezőbb volt. A súdrák száma megnőtt, de létezett a kasztonkízüliek nagy tömege is. Ezek számára még adódott lehetőség arra, hogy némelyikük felküzdhesse magát a súdrák soraiba. Maguk a súdrák többségükben földművesek, de akadtak közöttük kézművesek is. A földműves réteg két csoportja a földdel rendelkezők és a más földjén dolgozók tömegeiből került ki.

A politikai széttagoltság, az állandó háborúk és a kereskedelem lehanyatlása ellenére a szellemi élet magas szintű volt. Ennek legfőbb okát abban látjuk, hogy a királyi udvarok, amelyek a néhai nagy birodalmak udvarait kívánták utánozni, a művészetek és a szellemi élet központjaivá váltak, a királyok pedig patrónusokká.

Igen érdekes az, amit Albiruni a szanszkrit nyelvről ír: „A [szanszkrit] nyelv roppant terjedelmű mind a szókincs, mind a ragozás tekintetében, olyasvalami, mint az arab. Egy és ugyanazon dolgot különböző nevekkal nevez meg, mind eredeti, mind járulékos nevekkal, és egyugyanazon szót különböző dolgok megjelölésére használ, amelyeket [azután] a helyes megértés céljából különféle minősítő jelzők révén kell egymástól megkülönböztetni, mert senki sem képes különbséget tenni egy szó különféle jelentései között, hacsak meg nem értette a szövegösszefüggést, amelyben az előfordult, és annak kapcsolatát a mondat rákövetkező és megelőző részével.” (E. Sachau nyomán)

A korabeli költészetet számos eredeti tehetség képviseli. A gnómius líra legnagyobb alakja Bhartrihari (VIII. sz.?), aki a hagyomány szerint fiatal korában hétszer állt be szerzetesnek és ugyanannyiszor hagyott fel a buddhista szerzetesi élettel. Bhartrihari három, száz-száz versből álló gyűjtemény szerzője. E három verseskötet négyesoros, epigrammaszerűen tömör, egy-egy önálló gondolatot tartalmazó, legtöbbször pillanatképet ábrázoló vagy hangulatot kifejező strófákat foglal magába. Ezek: a Sringára-sataka (A szerelem száz strófája), a Níti-sataka (Az életbölcesség száz strófája) és a Vairágja-sataka (A lemondás száz strófája). A Sringára-sataka a szerelem mindent túlszárnyaló életérzését hirdeti, a szerelem dicsérete csendül fel soraiban:

„A szerelemnek áldása, hogy kettőnek a lelke egy;
ha külön él a két lélek: csak két holttest ölelkezik.”

(Weöres Sándor ford.)

„A tavasz erdei lenge kakukkszava
s keleti lágyszél is veri, üldözi
a szeretőket, akik külön alszanak.
Üröm a bajbajutottaknak a színbor is.”

(Weöres Sándor ford.)

Egy részlet a Níti-satakából:

„Bölcsesség: csoda-kincs, csupán keveseké; rejtekben
őrzött vagy.
Bölcsesség ad erőt, sikert, sok örömet; minden tudás tőle
jő.
Bölcsesség: idegenben ő a vezetőnk; nincs isten önála
jobb.
Bölcsesség, a király lehull színed előtt. Állat, kiben nincs
tudás.”

(Weöres Sándor ford.)

És a Vairágja-sataka egy strófája:

„Élvezni élünk, de kiég az életünk,
Kiszzenvedünk mind, csak a szenvedés él.
Időnk lejár és az idő tovább-fut.
Elpusztulunk és csak a puszta vágy tart.”

(Weöres Sándor ford.)

Kiváló költő a kásmíri Bilhana (XI–XII. sz.), a Csaura-pancsásiká (A szerelemtolvaj ötven strófája), valamint a Vikramánka-déva-csarita (Vikramánka király története) szerzője. Bilhana a tipikus udvari költők egyike. A Csaura-pancsásikában a titkos szerelem érzéki lefestése egyedülállóan jól sikerült:

„(Még ma is) emlékszem én, gyönyörű arca hogyan mosolygott, míg vágyra gyúlt s az ölelésben a férfi ő lett.”

(Vekerdi József ford.)

A vallásos líra remeke, a Gítá-góvinda (A pásztor éneke), Dzsajadéva alkotása. Dzsajadéva a XII. században Kelet-Indiában élt, és a bengáli Visnu-kultuszt propagálta. A költemény tárgya Krisna és Rádhá szerelme, meghasonlása, majd kibékülése. Voltaképpen párbeszéd nincsen a költeményben, a szereplők lírai monológokat adnak elő. A költemény többféleképpen értelmezhető, úgy, mint tiszta szerelmi költemény és mint a bhakti hit misztikus élményének bemutatása, az emberi lélek (Rádhá) és az istenség (Krisna) egymásra találásának megéneklése. Schmidt József Dzsajadéva nyelvéről és stílusáról így ír: „A nyelv kezelése úgy hat a fantáziára, mint egy bajadér idestova hullámzó tánca, drágaköves ékszereinek hol kigyulladás, hol kialvó tündöklése...” A költemény dalciklusokból áll. Ezek a dalciklusok a bengáli népi énekek ütemező ritmikáját használják 24 változatban, közép- és végrímeikkel. Egy részlet Weöres Sándor fordításában:

„Szekfűviráglehetzuhatagos örömillatú délövi szélben
fülemüleszavú kusza méhzizegésű lugas susogó sűrűjében

Hari vígad a gyönyörű dalú kikeletben
sírjon az elhagyatott, íme táncol a vadörömű lánykasegben.”

1100 körül élt Góvardhana, az Árjászaptasatí (Hétszáz árjá mértékben írt strófa) szerzője, az erotikus költészet egyik legnagyobb mestere, aki a már megismert Hála-féle antológia mintáját követi.

Vidjákara az összeállítója a Szubhásita-ratna-kósa (A szép mondások kincseskamrája) c. antológiának, amelyben 223 szerzőtől 1739 verset találunk. A kötet egyes darabjai a falusi élet apró örömeit és szépségeit villantják fel, és fájdalmasan döbbszentenek rá bennünket, hogy

milyen sok minden vesztetett el a szanszkrit világi lírából!

Ugyancsak a költészet (kávja) műfajába tartoznak a műeposzok és az egyes uralkodók tetteit megéneklő elbeszélő költemények. A költészet új színfoltja a korszakunkban színre lépő újind nyelveken író költők megjelenése. Az újind nyelvek, a mai észak- és közép-indiai nyelvek ősei, remekművekkel jelentkeznek. A lovagi költészet műfaja a rászó, ez Gudzsarátban népi ritmikájú, rímes versben írt hosszabb elbeszélést jelent. A misztikus költészet képviselője Nyugat-Rádzsaszhán szülötte, Górahnáth (XII–XIII. sz.). Az óbengáli irodalom korai darabjai a csarjá-énekek: misztikus buddhista költemények és a didaktikus célzatú bölcsmondás-gyűjtemények (Khanér-bócsan, Dákér-bócsan). Az óhindi költészet ugyancsak a rászó műfajba tartozó remekművel, a Prithvírádzs-rászóval válik ismertté. Ez a költemény Prithvírádzs győzelmét és tragikus bukását énekli meg. Szerzőségét Csand Bárdáinak tulajdonítják (1126–92), aki állítólag Prithvírádzs udvari költője volt.

A didaktikus célzatú, szatirikus költészet sajátos darabjai a kásmíri Dámódaragupta (VIII. sz.) Kuttanímata (A kerítőnő tanácsai) c. és az ugyancsak kásmíri Kséméndra (XI. sz.) Szamaja-mátriká (Anya, azaz madame, a megfelelő időben) c. munkája, amelyek a kurtizánok mesterségének fogásait adják elő színporkázó, szórakoztató, szatirikus modorban.

Európai fogalmak szerint nem nevezhető igazán történeti munkának a kásmíri királykrónika, az 1150 körül készült Kalhana-féle Rádzsa-tarangini (Királyok folyama) sem, hiszen ez inkább az elbeszélő költészet darabja. Ugyancsak nem igazán történeti krónika Vákpati (VIII. sz. első fele) prákrit nyelvű Gaudavahója (Gauda megőlése), Jasóvarman kanaudzsi király tetteinek megéneklése vagy a már említett Bilhana-féle Vikramánka-déva-csarita, vagy a Navaszáhaszánka-csarita, amelyet Padmagupta valószínűleg 1005-ben írt, és Szindhurádzsának, Málavá uralkodójának dicsőséges tetteit zengi.

A prózairodalom eddig nem látott gazdagságban maradt ránk ebből a korból. A mese hazája Kásmír, ahol Kséméndra és Szómadéva éltek a XI. században. Mindketten felhasználták az elveszett prákrit nyelvű Brihatkathát, és új, verses formába öntötték a régi mesekincset. Szómadéva Kathá-szarit-szágara (A mesefolyamok óceánja) című hatalmas terjedelmű remekműve többek közt

magában foglalja a Pancsatantra egyik változtát, a Vétálapancsavimsatikát (A hulladémon huszonöt meséje). Kseméndra a szerzője az ennél rövidebb, de nem kevésbé érdekes Brihat-kathá-mandzsarinak (Virágcsokor a Nagy meséből). A meseirodalom kiváló alkotása Budhaszvámin Brihat-kathá-slókasangraha (A Nagy mese verses kivonata) c. munkája, amely, mint címe jelzi, szintén a Brihat-kathából merített, de úgy látszik, korábbi, mint a kásmíri nagy mesegyűjtemények. Bizonytalan a Hitópadésa (Hasznos tanítások) keletkezési ideje is, feltehető, hogy valamilyen formában korszakunkban már létezett. Az ind mesekincs sajátossága az írott és szóbeli hagyomány keveredése. Nyilvánvaló, hogy a gyűjtemények tehetséges szerkesztői igen sok, korukban élő népmesét dolgoztak be gyűjteményeikbe. Ugyancsak jellegzetes vonás a nagy eposzok szerkesztésmódjánál már megismert „beskatulyázás” technikája, különböző történetek, epizódok beleágyazása egy főtörténetbe. Így a szerző szabadjára engedte fantáziáját, akadály nélkül meríthetett a klasszikus irodalmi és a népi hagyományból. A mesék prózában íródtak, de az ind irodalomban oly közkedvelt verses bölcs mondások megfelelő helyet kaptak benne. Indiát sokáig a mesék őshazájának tartották, később bebizonyosodott, hogy az európai mesekincs sokféle gyökérből táplálkozik. Az indiai mesék közkedveltek, és a középkortól kezdve folyamatosan fordították és fordítják őket Ázsia és Európa nyelveire, köztük magyarra is.

Az indiai mesék az európai tündérmeséhez és novellához állnak közel. Annak ellenére, hogy az ind mesék közül sok átkerült az európai meseirodalomba, és hogy számos közös mesemotívumot ismerünk, az ind mesének vannak olyan sajátosságai, amelyek megkülönböztetik az európai mesétől.

Az egyik szembetűnő jelenség az, hogy az ind történetek szereplői többségükben királyok, város lakó kereskedők, kisebb részben papok, kézművesek, és az európai mesékkal ellentétben, igen ritkán parasztok. Ennek megfelelően a falusi élet alig jelenik meg, és ábrázolása elnagyolt. A paraszt szereplők legtöbbször ostoba fajankók (a Kathá-szarit-szágarában egy sor olyan mese olvasható, amelynek szereplői ostoba falusiak). Egy másik feltűnő vonás az, hogy a főhős cselekedetei nem céltudatosak, mint az európai mesében, hanem a sors, a végzet kiszámíthatatlan szeszélye sodorja őket egyik kalandból a másikba. Ez egyenesen fakad az ind világnézetből: az

embert előző életében elkövetett jó vagy rossz tetteinek következményei vezérlik, és még ha tiszta életet élt, akkor is sokszor csupán isteni segédlettel szabadul meg bizonyos helyzetekből. Általában az isteni beavatkozás elengedhetetlen, amint ezt már láttuk a korai ind drámák esetében is. Így nem lehet véletlen, hogy a meseszöveg laza, helyenként kusza, és különösen a többszörösen beskatulyázott történetek esetében csak nehezen követhető. A sors elválasztja egymástól a férjet és feleséget, szülőt és gyermeket, a barátokat, majd hihetetlen kalandok után ismét összehozza őket. De ez nem a véletlen műve, mivel e kapcsolatok majdnem mindig már az előző születéskor is léteztek. Hogy ez a felfogás milyen mélyen gyökeredzik Indiában, elég arra utalnunk, hogy megvan már a nagy eposzokban, és megvan a XX. század nyolcvanas éveiben készült hindi, bengáli, tamil stb. filmgyártás alapjául szolgáló történetekben!

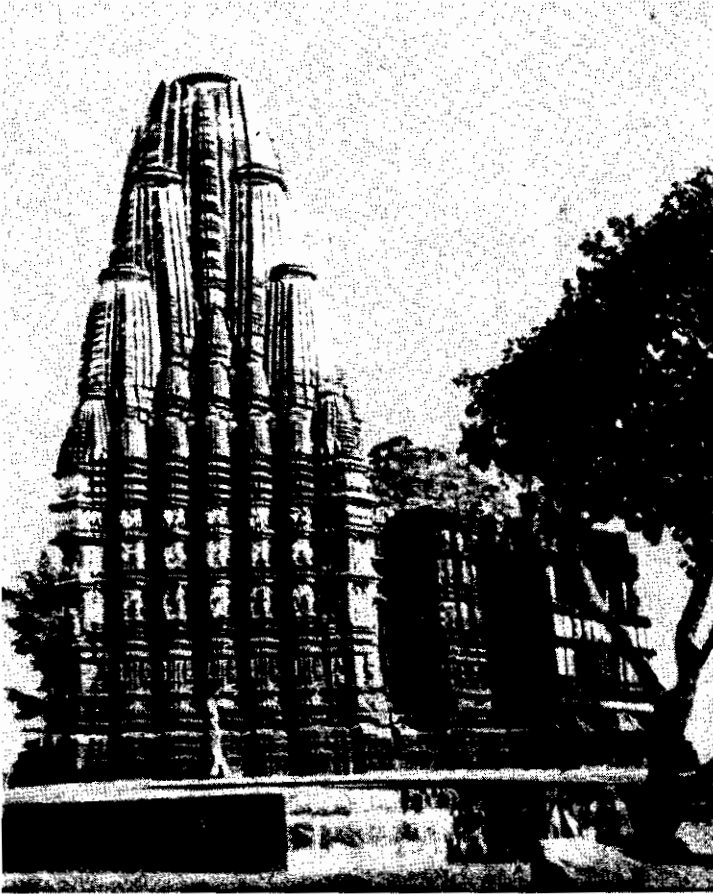
Ugyancsak feltűnő vonás a valóság és a csodás elemek keveredése. A történet konkrét városban, meghatározott társadalmi stb. körülmények között, hús-vér szereplővel zajlik, aki ugyanakkor és ugyanott kapcsolatba kerül földöntúli lényekkel, istenekkel, jó- és rosszakaratú szellemekkel.

A dzsaina származású szerzők komoly érdemeket szereztek a korszak irodalmában. Feltehetően korszakunk elején keletkezett a Sukaszaptatí (A papagáj hetven meséje) első változata, amely már a novella műfajhoz közelít. Mulatságos történeteit az asszonyi hűségről a városlakó kereskedőréteg szórakoztatására írhatták. Egyes meséi sokban emlékeztetnek Boccaccio Dekameronjának történeteire. A gyűjtemény ún. ékes szövegváltozata talán a XII. századból való.

A XII. században élt dzsaina polihisztor, Hémacsandra a szerzője a Szthavirávali-csarita c. dzsaina legendáriumnak, amely a dzsaina szentek (szthavira tkp. „öreg”) életét meséli el, és többek között érdekes történetet mond el Csandraguptáról is. Szómadévaszúri műve a Jasasztilaka-csampú, amely 959-ben készülhetett, és Jasódharának Avantí királyának legendáját és dzsaina hitre térését mondja el. A munka nagy értéke a valóságos élet eseményeinek irodalmi ábrázolása, ami különben a dzsaina szerzők sajátossága. Ez a vonásuk a dzsaina alkotásokat különösen értékesé teszi a korabeli élet, kultúra és művelődés tanulmányozásához. Egyébként, mint szép-irodalmi művek, az egyetlen Sukaszaptatí kivételével, a mai olvasó számára unalmasak.

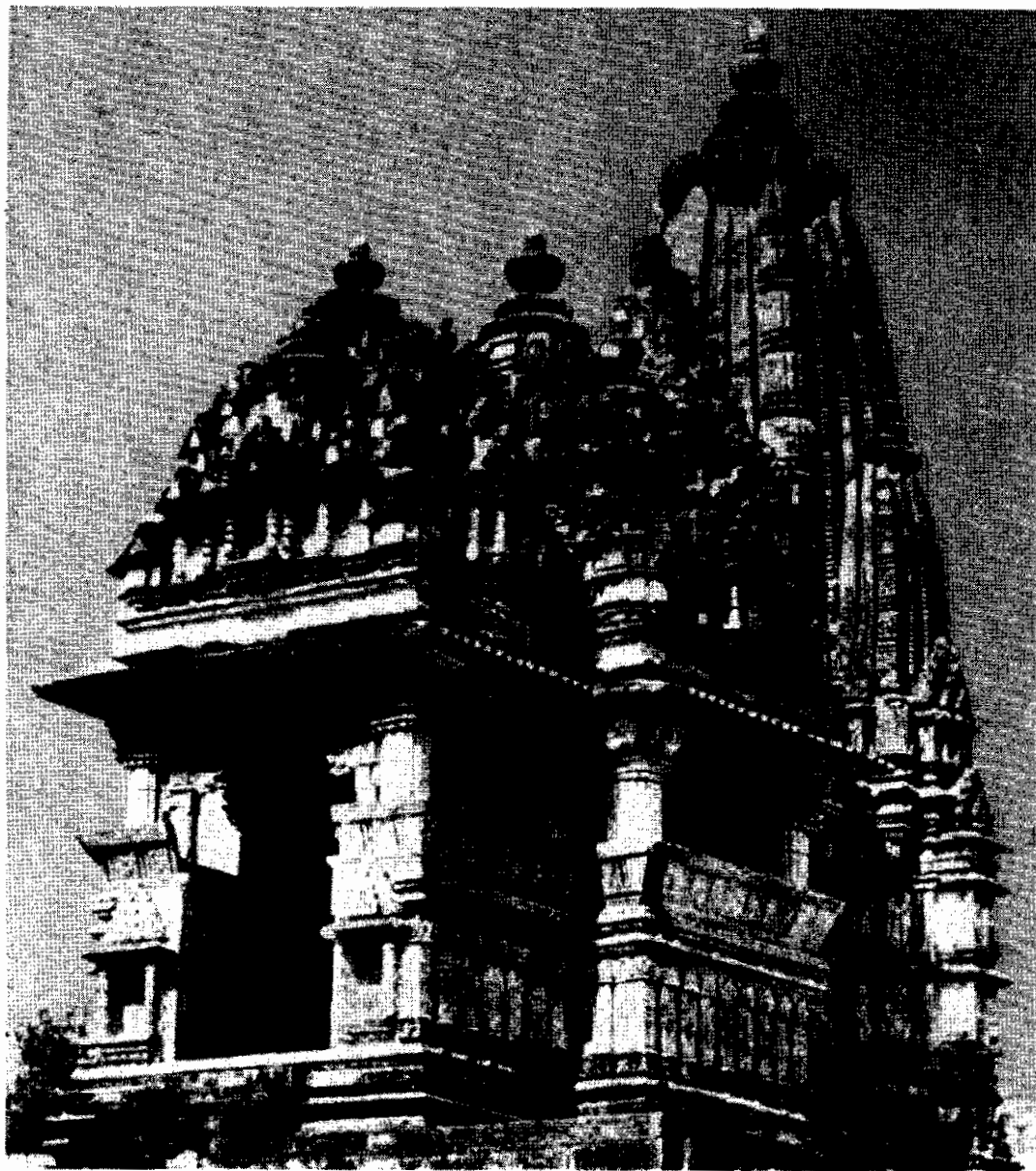
Lakshmana-templom Khadzsuráhóból, 954 után

Nehéz eldönteni, hogy milyen céllal íródott a nevezetes Rati-rahaszja (A szerelmi gyönyör titka), más néven Kóka-sásztra (Kóka tankönyve), Kókkóka XIII. század előtti híres szerelmi tankönyve, amely a Vátszjájana-féle Káma-szútrán kívüli hagyományt is ismerte. Szerzője feltehetően didaktikus célú műnek szánta.

A drámairodalom a jól kitaposott úton halad, és néhány jól sikerült darab lát ekkor napvilágot. A történeti tárgyú Mudrá-ráksasza (Ráksasza pecsétgyűrűje) erősen eltér a szokványos ind daraboktól, mivel teljesen politikai témájú, a nők szerepe benne jelentéktelen. A darabbeli történet a Csandragupta trónra kerülésével kapcsolatos cselszövények körül bonyolódik. Ráksasza, a Nandák volt minisztere kitart eredeti ura mellett, és csak Kautilja ármányai után tér át Csandragupta hűségére. Szerzője, Visákhadatta, maga is királyi család sarja.

Bhavabhúti (VIII. sz.) a szerzője a Málátí-mádhava (Málátí és Mádhava) szerelmi történetnek, amely a Ró-

Dzsavári-templom
Khadzsuráhóból, 954 után

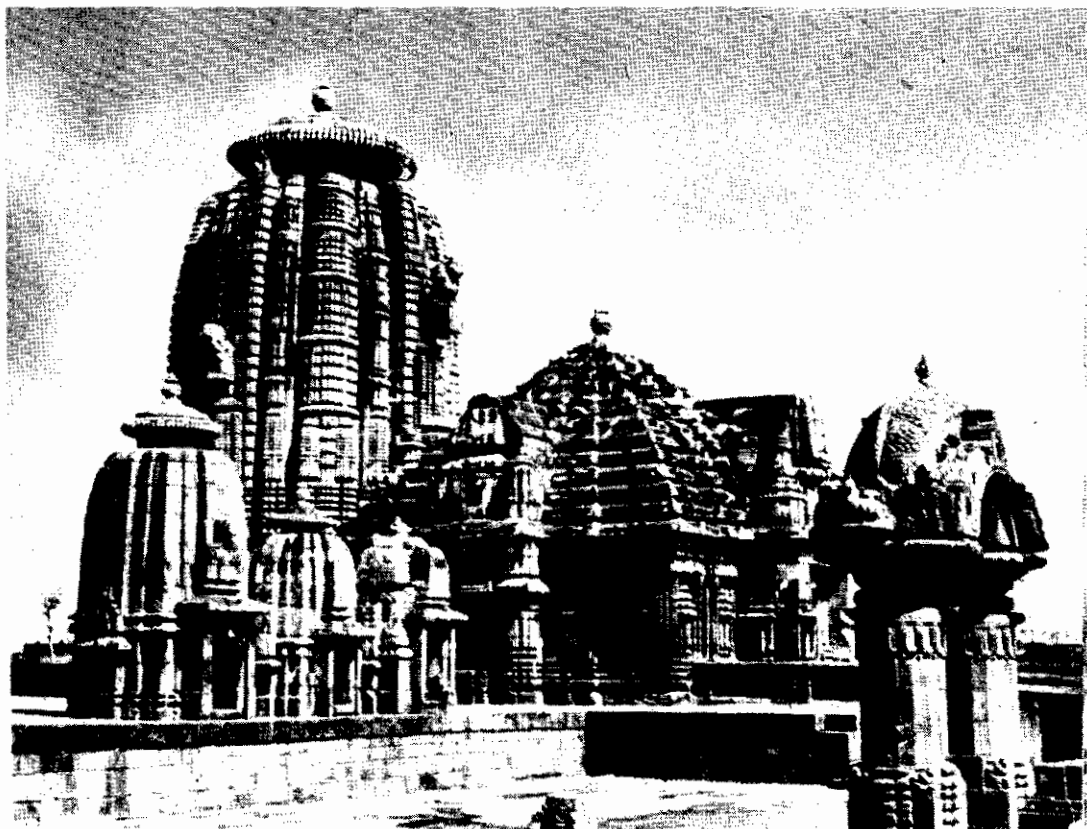
meó és Júlia ind megfelelője, azzal a különbséggel, hogy az előírt módon, happy enddel végződik, a fiatalok egymáséi lesznek. Ugyancsak ő írta a Rámájana alapján a Mahávira-csarita (A nagy hős élete) és az Uttara-Rámá-csarita (Ráma későbbi élete) c., az európai ízlés szerint kevésbé élvezhető, terjedelmes drámákat.

A XI. században a Csandéllák udvarában élt Krisnamisra, a Prabódha-csandródaja (A megismerés holdjának felkelése) c. allegorikus teológiai-filozófiai mű szerzője.

Az író célja a Visnu-kultusz propagálása és a korszakban elburjánzott szekták kifigurázása. A darab szereplői nem valóságos személyek, hanem filozófiai, teológiai fogalmak, a fő konfliktus az igazság és a tévedés harcából fakad.

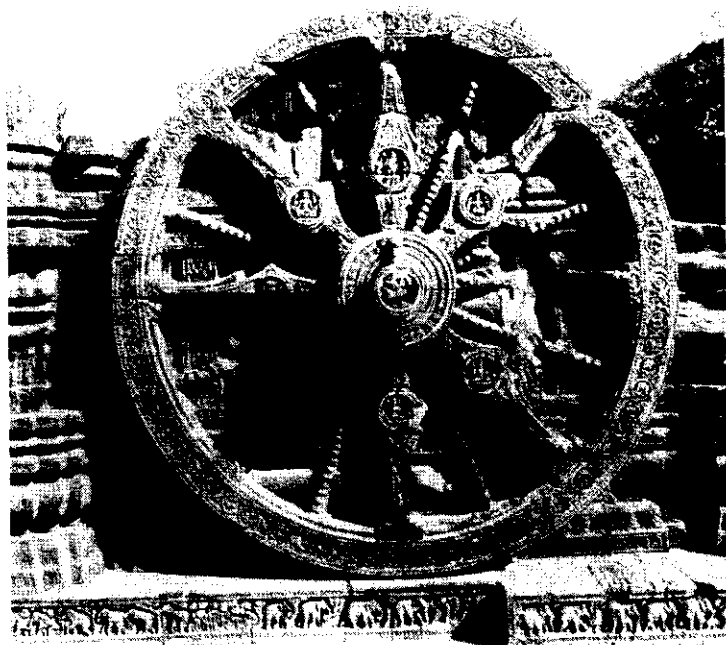
Az észak-indiai templomépítkezések fénykorában vagyunk. Az építmények szerkezeti elemeiről már szövegünk, most a fennmaradt csodálatos emlékekről ejtünk néhány szót. Ezek toronyformájuk alapján az ún. nágari, „városi” stílust képviselik. Formájában a torony természetesen kisebb helyi sajátosságokat mutat. Így a khadzsuráhói templomoknál a tornyok kötegszerű elhelyezése jellemző, amely a templom tömegét mintegy megnövelni látszik, és azt a képzetet tükrözi, hogy a templom a „Hegy”, vagyis a Himálaja mása. Közös vonása ezeknek a tornyoknak, hogy nagyjából kukoricacsőhöz hasonlítanak. Mind a khadzsuráhói (X–XI. sz.), mind a bhuvanésvari templomok (VIII–IX. sz.) feltűnően gazdagok a külső falfelületeiket díszítő szobrokban. Az egyik khadzsuráhói templomon nem kevesebb, mint 800 szobor látható!

*Muktésvara-templom
Bhuvanésvarból, IX. század*

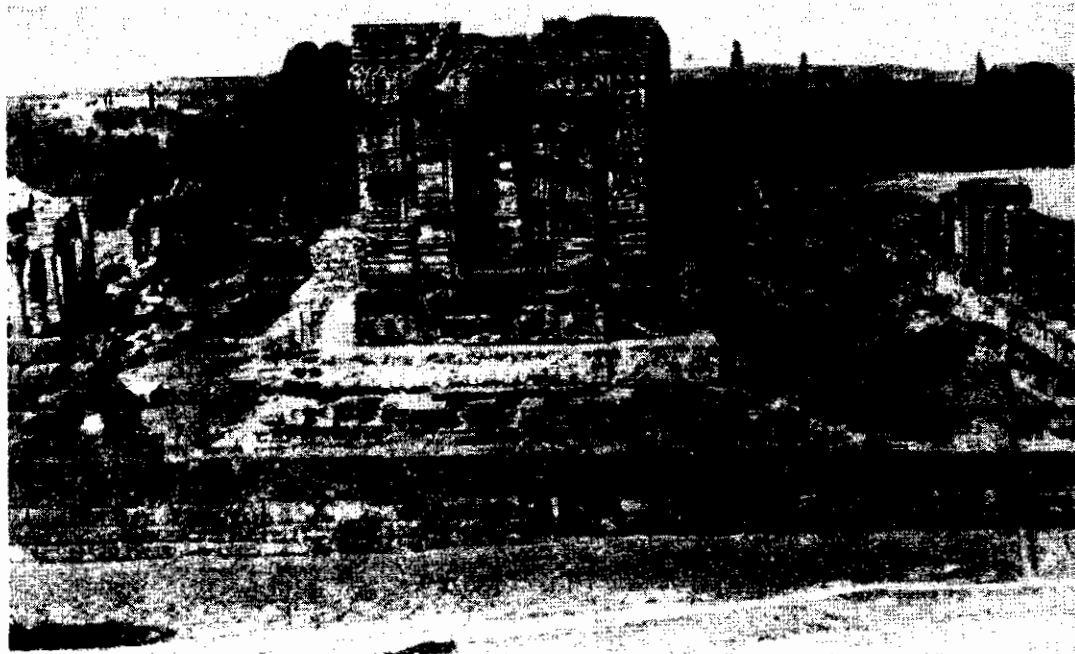

Nem véletlen az sem, hogy ezek a templomkomplexumok egy-egy királyi család pártfogásával épültek, Khadzsuráhó a Csandéllák, Bhuvanésvar a Pálák műve.

A khadzsuráhói templomok szabad térségben elhelyezett zárt, magas építmények. Az egyes templomokat semmiféle kerítés sem veszi körül. Három templom gránitból, a többi jellegzetes barnássárga, rózsaszín vagy világossárga színű homokkőből épült. Az egyes templomokat Visnunak vagy Sivának szentelték, de vannak köztük dzsaina templomok is. A díszítő szobrászat alapvetően erotikus jellegű. Ez az oka annak, hogy e szobrászatnak vannak csodálói, de szép számban akadnak haragos bírálói is. Az utóbbiak egyenesen pornográfnek tartják. Meg kell vallanunk, hogy egyelőre tanácstalanok vagyunk ezeknek a szobroknak a pontos rendeltetését illetően, és csak feltevésekre szorítkozhatunk. Akad olyan felfogás, hogy e szobrok szerelmi tankönyvek illusztrációiként foghatók fel. Mások szerint ezek a szeretkező párok életvidámságot tükröznek. Van olyan magyarázat is, hogy az ábrázolások csupán bizonyos vallási szektákhoz kapcsolódnak, amelyeknél a nemi aktus kultikus cselekménynek számít. Az kétségtelen, hogy a korszak konvencióinak nem mond ellen a szeretkező madarak, állatok és emberek ábrázolása épületeken, sőt ezek megjelenítése ajánlott, mert szerencsét hoz az építésnek.

*Díszes kerék a kónáraki
Nap-templom
oldaláról, XIII. század*

**A mártandi templom
(Kásmír),
XII. század előtt**

A bhuvanésvari Linga-rádzsa (A Phallosz- király, azaz Siva)-templom nagyjából 1000 körül épült. Hatvanöt kisebb szentélytől körülvéve egy 141,7 m-szer 158,4 m-es zárt térségben helyezkedik el. Tornya 38,7 m magas. A templom belseje díszítés nélküli. Szentélyében Linga-rádzsa, más néven Tribhuvanésvara (A három világ ura) szobrát állították fel. A szentélyhez kihallgatási csarnok csatlakozott, tökéletes harmóniában, és ehhez később tánccsarnokot és refektóriumot építettek.

Egyedi szépségeket őriznek a korszak más templomai is: a rádzsasztháni Abu-hegy templomai, az óriási kocsizhoz hasonlítható kónáraki Szúrja (Nap)-templom vagy a mártandi templom (Kásmír). A kásmíri templomok sajátossága, hogy kötőanyagként betétfát és habarcsot használtak, és egy-egy stílusjegyük a görög-római építészetre emlékeztet.

A szobrászat önálló műfajként leginkább a Pála-birodalom területén fejlődött. Kiváló alkotások készültek egy jellegzetes fekete palaféleségből. A budapesti Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Múzeum gyűjteményében található Visnu-fej (XI–XII. sz.) a „megzavarhatatlan nyugalom és áldó jóakarát” hangulatát sugározza.

A hinduizmus és buddhizmus ideológiai harcából végérvényesen a hinduizmus kerül ki győztesen. A korszak legnagyobb filozófusa Sankara (talán 788–820), az objek-

tív idealizmus nagymestere. Dél-Indiában született, és a hagyomány szerint 32 évet élt. A vallási hagyomány Sankarát Siva földi megtestesülésének tartja. Számptalan legenda maradt fenn csodálatos életéről, hitvitáiról. Működésének kétségtelen bizonyítékai azonban művei, elsősorban a Bádarájana-féle Brahma-szútrákhoz írt híres kommentárja, a védánta rendszer alapköve, amely a tiszta egyistenhit advaita (kettősség nélküli) válfaját tanítja. Ez a felfogás lényegében a Cshándógja-upanisadból már megismert tat tvam aszi gondolaton alapul. A te és az Az (az Abszolút Létező) nem választhatók szét a megismerésben mint alany és tárgy, mivel azonosak egymással. Köztük ontológiai egység áll fenn. A test, az értelem, a tudat és az „én” a megismerés tárgyai, változásnak vannak alávetve, ezért nem azonosak az egyén valódi énjével. Ezeknek és az összes jelenségnek nincs valódi létük, csupán a látszat, az illúzió (májá) világába tartoznak.

Sankara a kettős igazság tanát vallja, amely, mint láttuk, a buddhista Nágárdzsunától ered Indiában. Ezért és más rokon gondolatokért őt egyesek „titkos buddhistának” nevezik. Elgondolkoztató ötlet! Sankara számára az Abszolút Létező (brahman) nem azonos az istenek egyikével sem. Az Abszolút Létezőnek csak negatív meghatározását lehet adni, róla csak azt mondhatjuk, hogy néti-néti, „sem nem ez, sem nem az”. Az istenek (isvara) az alacsonyabb tudás szintjén jelennek meg az ember számára, és mint ilyenek, a köznapi gondolkodás vallási-ideológiai képzeteihez tartoznak.

A visnuizmus szemszögéből bírálta Sankarát az ugyan-csak dél-indiai születésű Rámánudzsa (?–1137). Ő azt állította, hogy az „én” és az „Az” rokon fogalmak, mint rész és egész viszonylanak egymáshoz, de nem azonosak. Rendszere így az ún. visistádvaita (modifikált kettősség), és helyenként keresztényi színezete van, amennyiben isteni szeretetről és gondviselésről beszél.

A zseniális Albiruni jól látta a hindu vallási ideológiát átható kettősséget. Megfigyeléseiről így ír: „A hinduk Istent illetően abban hisznek, hogy Isten egy, örökkévaló, kezdet és vég nélküli, szabad akarata szerint cselekvő, mindenható, mindentudó, élő, életet adó, uralkodó, megőrző, függetlenségében egyedülálló, semmihez sem hasonlít, és semmihez sem nem hasonlít, hozzá semmi sem hasonlítható, és hozzá semmi sem nem hasonlítható... Ez az, amit a tanult emberek hisznek Istenről... Ha most eltávolodunk a tanult emberek eszméitől a mindennapi emberek eszmevilága felé, akkor azt kell mondanunk, hogy az utóbbiak eszméi sokfélék. Néhány ezek között egyszerűen irtózatos, de hasonló tévelygések más vallásokban is előfordulnak.” (E. Sachau nyomán)

A buddhizmus ebben a korszakban gyakorlatilag eltűnik Indiában. Új színfoltot jelentenek az Iránból érkező menekültek, akik Zarathustra hitét követik. A kicsiny keresztény és zsidó közösségek háborítatlanul élnek. A hinduizmuson belül a sokféle szekta már-már áttekinthetetlenül tarka képet mutat. Ennek a sokféleségnek egyik oka a helyi kultuszok szívóssága. A legnagyobb tömegeket megmozgató irányzat a bhakti, amely India nagy területein, különféle köntösben jelenik meg. Kelet-India a nagy visnuita misztikusok paradicsoma, és ez a későbbi évszázadokban is megmarad. A korszak jellegzetessége azonban a különféle formákban fellépő tantra, amely ekkor éli virágkorát.

A tantra fogalmának pontos meghatározása ugyancsak fogas kérdés. A tantra elsősorban vallás, ideológia, amely az istenség, a kozmosz és az emberi individuum végső azonosságából kiindulva, és az ezeket átható strukturális párhuzamosságot feltételezve, misztikus szótagokkal, varázsigeikkel (mantra), ábrákkal (mandala) és a hagyományos hindu kultuszból kölcsönzött eszközökkel kívánja az embert az isteni ősokhoz és ezáltal a megváltáshoz vezetni. A tantra fogalom ezen kívül bizonyos típusú kultuszok neve, végül pedig a vallásos irodalom meghatározott műfaját jelöli. A mai indiai felfogás a tantrát, pontosabban a tantrikus vallási gyakorlatot szembeállítja a védikus, vagyis „felsőbbrendű ortodox” szertartásokkal. Kissé leegyszerűsítve, a tantra ezoterikus vallási gyakorlatot jelent. Bonyolítja továbbá a kérdést az, hogy a tantrizmus a hinduizmusban és buddhizmusban egyaránt megjelenik, sőt egyes kutatók a tantra Indián kívüli eredetére gondolnak, és itt elsősorban a kínai taoizmus hatására céloznak.

Biztonságosabb azonban, ha az Indián belül regisztrálható fejlődést vesszük számba. Azt mindenki elismeri, hogy már az Atharva-véda egyes himnuszaiiban felbukkannak olyan formulák, mint a kora középkori tantrikus szövegekben. Ez tehát messze kitolja az időbeli határokat. Az Atharva-véda, mint láttuk, a népies hiedelemvilágból sok mindent átvett, és végső soron szanszkritizált. Ugyanez a folyamat nagyobb mértékben megy végbe korszakunkban, amikor Kásmír, Nepál, Bengál, Orissza, Bihár kevésbé megközelíthető részei (Mithilá) és Dél-India bizonyos vidékei azok a helyek, ahol az eddig jóformán ismeretlen kultuszokkal találkozott a „magasabb vallás”, a szanszkrit hinduizmus. Ha a tantrikus szövegek keletkezési helyeit térképre vetítjük, akkor meglepő módon ezek a területek tűnnek elő, a központi részek viszont kimaradnak. Az elzárt, a fejlődés fő vonalából kívülrekedt területek törzsi lakosságának hiedelemvilágában az Anyaistennő-Földistennő kultusza halatlanul erős volt. Ez viszont a nő társadalmi helyzetével függ össze. A nők itt ugyanis nagyobb megbecsülésnek örvendtek. A törzsi lakosság a hindu társadalmon belül legfeljebb a sódra rendbe kerülhetett, és ezért nem tanulmányozhatta a Védákat és a bráhmanizmus szent iratait. Így adva volt az igény egy olyan kultuszra, amely egyrészt eltekint az emberek társadalmi helyzetétől, másrészt elismeri a nők viszonylagosan magasabb helyzetét,

engedélyezi azok részvételét a kultuszban. A női istenség kultuszának megvoltak a hagyományai a hinduizmuson belül, itt tehát lehetőség nyílott a tantrikus felfogás és a már kialakult és szentesített nézetek konvergenciájára, egybeolvadására. Egyes helyi, törzsi istennők mint sakti, a női princípium, vagy Durgá, Káli jelennek meg a szanszkrit nyelvű tantrikus szövegekben. Egy másik nehezen magyarázható jelenség a tantrikus szövegek szándékosan homályos nyelvezete. Ind meghatározás szerint ez valóságos kódnyelv (szandhábhásá). A tantrikus szövegek legjellegzetesebb részét a mantrák jelentik. A mantra, „varázsigé” nem más, mint egy kvázi-morféma (olyan szövelem, amelynek látszólagosan önálló jelentéstani funkciói vannak) vagy kvázi-morfémák sorozata, esetleg eredeti és kvázi-morfémák kevert sorozata, amely meghatározott alakzatban van elrendezve. A morfémák jelentéstartalma és elrendezése a törvénybe foglalt szabályoktól függ, ezoterikus hagyományon alapul. A mantrát a tantrikus vallásba beavatandóval a beavatási rítus alkalmával közlik. A morfémák lehetnek egészen rövidek, ilyen például a leggyakoribb, az óm, amely jelentheti az egész világmindenséget, állhat egy istenség neve helyett, stb. Az óm misztikus értéke hasonló a keresztény kultúrkörbeli ámenéhez. Mindenkinek megvan a titkos mantarája, és ezt gyakran amulettre írva magán viseli.

A tantrikus rítus a hindu etikával ellentétes, sőt a hinduk által manapság mélységesen megvetett elemet tartalmaz. Úgy látszik azonban, hogy korszakunkban ez még nem volt így. A szertartás része az öt M élvezete: madja – alkohol, mánsza – hús, matszja – hal, mudrá – talán pörkölt gabona és maithuna – nemi közösség. Khadzsuráhó, Bhuvanésvar, Kónárák képzőművészeti alkotásai művészi szinten népszerűsítik a rítus egyes mozzanatait. Az ott látható szobrok alapján némi fogalmat nyerhetünk a közösség formáiról. Magáról a szertartásról és a szertartás céljáról azonban a ránk maradt szövegek ellentmondó felvilágosításokat adnak. A Mahácsínácsára-krama c. szöveg szerint a tantrikus hívő olyan módon imádja az Anyaistennőt, hogy az őt helyettesítő szépséges, ifjúsága teljében lévő, nem szégyenlős nő illatszerekkel bekent testének megfelelő pontjait megérinti, beleértve a nemi szerveket is. Mindvégig arra gondol, hogy az Anyaistennő van jelen. Lélegzetét a jógából ismert technikával szabályozza. A szertartás a guru jelenlétében folyik, aki irányítja a hívőt. A szertartáson kívül

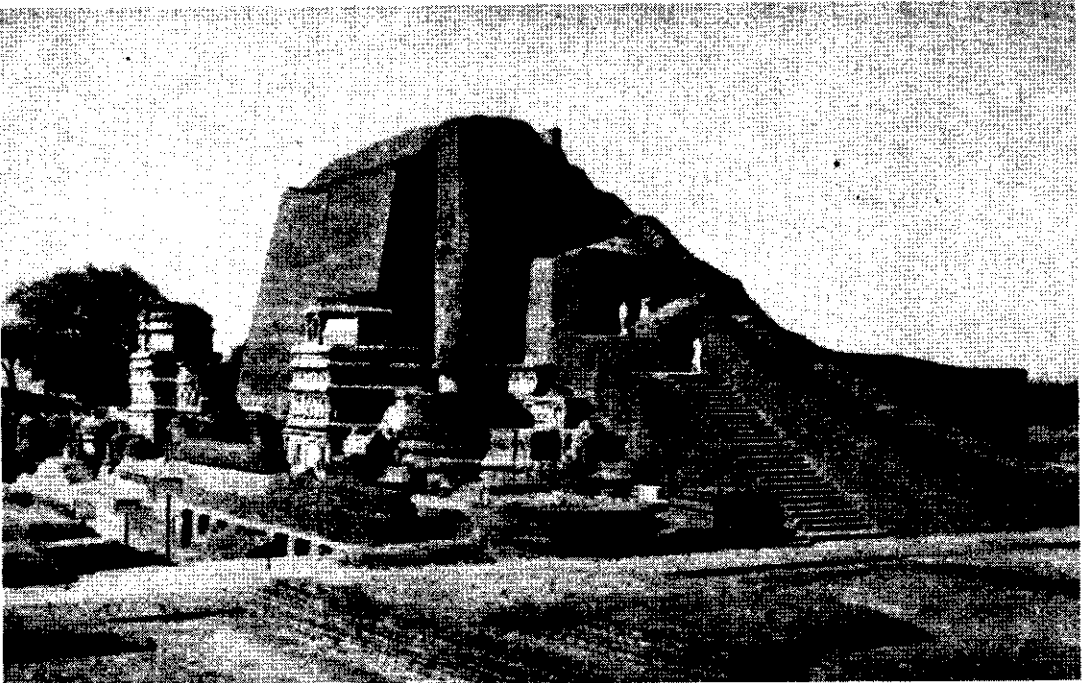
viszont a hívő nem találkozhat ezzel a nővel hasonló helyzetben, mert akkor pokolra jut.

A Kámákhjántara olyan szigorú önkontrollt ír elő, amelyet jóformán lehetetlen betartani: csókolja meg a hívő Bhairavít, „A félelmetes istennőt”, Siva hitvesét (a szertartásban szereplő nőt), majd mélyessze körmeit a nő hátsó felébe, és közösüljön vele, de úgy, hogy magja ne folyjék. Abban az ölelő helyzetben mormolja folyamatosan az előírt mantrát, nem kevesebb, mint 8000-szer. Ezt csinálja három napig. Akik képtelenek uralkodni érzéseiken, azok csupán nézzék a nő nemi szervét, viszont hét napig mormolják mantrájukat.

Ezek után azt mondhatná valaki, hogy a szertartás egyértelműen obszcén, ugyanígy a khadzsuráhói stb. ábrázolások is. Válaszként hadd idézzük a Mahácsinácsára-kramát. „Az, aki jógi, az nem bhógi (vagyis, aki az elmélyülés kedvéért végzi a gyakorlatot, az nem élvhajhász), aki bhógi, az nem lehet jógi. Aki viszont a jógát magát tartja élvezetnek, az a legkülönb.”

Noha korszakunkban a szellemi életben elsősorban a vallási és filozófiai irányzatok élénk tevékenysége a legjellemzőbb, a természettudományok területén is kiemelkedő eredmények születtek. Vágbhata, a hagyományos ind orvostudomány egyik legkiválóbbja, a VII. század

**A nálandái nagytemplom,
VIII–IX. század (?)**

táján élt. A gyakorlati orvostudományban újat jelent a higany használata gyógyszerkészítményekben. Az 1000. év körüli szövegekből kiderül, hogy orvosi vizsgálatoknál a pulzus vizsgálatára is sor került. Az állatorvostudomány fejlettségét jelzik a lovakról szóló korabeli szakkönyvek. Leghíresebb Bhódzsa király Sálíhótra c. munkája, amely 1100-ban készült. Az enciklopédikus jellegű Jukti-kalpataru a hajóépítés és egy sor más ismeret mellett ugyancsak egy fejezetet szentelt a lótenyésztés kérdéseinek.

Az egyes királyságok peremterületeinek lakossága elmaradottabb viszonyok között élt. Ezért az illető államok arra törekedtek, hogy a termelés fokozása, valamint az ideológiai befolyás megerősítése céljából bráhmanákat küldjenek ezekre a területekre. Ennek a missziós, tanító tevékenységnek eredménye a Krisi-parásara, amely a meteorológia, a legfontosabb mezőgazdasági munkafolyamatok, az állattenyésztés, valamint a falusi élet számos kérdéséről ad eligazítást. Keletkezési helye valószínűleg Kelet-India azon területe, amely a Pálák idején került érintkezésbe a „magas kultúrával”. A mai Andhra Pradés területéről való a Kásjapíja-krisi-szúkti, amely a gazdasági élet irányítását, elsősorban a mezőgazdaság megszervezését írja le. A hindu társadalom felső rétegeihez szól, amennyiben utolsó részében a bráhmanák étrendjét ismerteti.

A korszak nagy tehetségű polihisztora Bhódzsa király, írásai bámulatatos mechanikai és építészeti ismeretekről árulkodnak.

Ebben az időben élte virágkorát a kor külföldön is ismert egyeteme, a nálandái.

A hindu középkor Dél-Indiában

A Gupta-birodalom Indiának csupán egy részét foglalta magában. A távolabbi, déli területeken a kultúra évezredek óta önállóan fejlődött, amiről röviden már szoltunk. Ennek a fejlődésnek a kulturális és nyelvi gyökerei a távoli múltba nyúlnak vissza. A korszakunkban (VII–XVI. század) virágzó kultúra ebből sarjadt ki, de növekedése folyamán sok mindent kölcsönzött észak kultúrájából. Ennek el nem törölhető nyomai maradtak. Fontos körülmény, hogy dél hosszabb ideig elkerülte a muzulmán hódítók kardját, és egyes területeken egészen a XVI. századig virágzott a hindu kultúra.

A jobb áttekinthetőség kedvéért Dél-Indiát a szorosabban vett déli területekkel és a Dekkán középső részének bizonyos övezeteivel azonosítjuk, ugyanis az előző fejezetben tárgyalt északi politikai viszonyoktól ez a terület egység nagy vonásokban elkülöníthető. Két nagyobb hatalmi központról beszélhetünk: a mai Tamilnáduban és a Dekkán középső részén alakultak ki erőteljes államok. A jelentős államok száma kezdetben három: a Pallaváké, a Csálukjáké és a Pándjáké.

A Pallavák szállásterülete a mai Tamilnádu, fővárosuk Káncsipuram, az „Aranyváros” volt. A Pándják székhelye Madurai, míg a Csálukjáké Bádámí volt.

A Pallava-királyság igen termékeny síkságon, a kereskedelem és hajózás szempontjából kedvező földrajzi adottságok közepette fejlődött. Híres uralkodójuk I. Mahéndravarmán (600–630). Ő Harsa kortársa volt, a művészetek nagy patrónusa. Uralkodása idején a Csálukják megerősödtek, és ennek folytán a Pallavák átmenetileg elvesztették függetlenségüket. A háború kiújult, és vál-

takozó szerencsével folyt tovább. A Pallavák elfoglalták Bádámít, ám 655-ben ismét a Csálukják győzedelmeskedtek. A Csálukják uralma a VIII. században hanyatlott le, amikor is egyik vazallusuk megfosztotta őket a hatalomtól, és megalapította a Rástrakúta-dinasztiát. A Pallavák egy évszázaddal éltek túl ellenfelüket. A meggyengült déli királyságokkal szemben a dekkáni Rástrakúták a IX. század közepe táján erőfölényre tettek szert. Ez a helyzet a X. század közepéig tartott, amikor a Csálukjáknak egy második ága, az ún. Nyugati-Csálukják jutottak hatalomra a Rástrakúták helyén. Köztük és a Pallavákat délen felváltó Csólák között 1052-ben zajlott le a döntő összecsapás, amelyből a Csólák kerültek ki győztesen, de a hatalmi viszonyok állandóan módosultak. Ebben az időben néhány jelentékeny helyi dinasztia is uralomra jutott: Jádavák, Hójsalák, Kákatíják. A Jádavák és Hójsalák területe a XIII–XIV. század folyamán mohamedán uralkodók fennhatósága alá került.

A Csóla-királyság nemcsak Dél-Indiában, hanem egész Délkelet-Ázsiában nagyhatalmi státust élvezett. I. Rádzsarádzsa (985–1012) véget vetett a Pándják meg-megújuló önállósági törekvéseinek, királyságába olvasztotta a mai Kerala területét, Srí Lanká északi részeit, sőt Oriszsa egyes területeit is. I. Rádzséndra Uttama Csóla (1012–42) növelte befolyását Srí Lankán, meghódította egész Orisszát, majd benyomult Bengálba is, és győzelmet aratott a Pálákon. Ezt a nagyra duzzadt államot azonban mind nehezebb volt kormányozni és egybentartani. II. Rádzsádhirádzsa Kulóttunga (1133–50) még megvédte a birodalom nagyhatalmi állásait, de a hűbéres fejedelmek erejét már nem tudta elnyomni. A Pándják lerohanták a Csóla-állam déli részét, és lerombolták magát a fővárost, Tandzsurt is. Így a XIII. század utolsó évtizedei a Pándja-hegemónia jegyében teltek el. Ennek a nagy dekkáni mohamedán hadjárat vetett véget. Malik Káfur megszállta Madurait is, és önálló mohamedán államot hozott létre, amely 1378-ig állt fenn.

A XIV. században hindu uralkodók alatt nőtt naggyá a Vidzsajanagar állam a mai Andhra Pradésban. Ez a déli hindu kultúra utolsó nagy fellángolása volt, amelyet a XVI. században elnyelt a terjeszkedő iszlám.

A korszak gazdasági viszonyainak regionális felvázolására itt nincs módunk, ezért inkább azokra a vonásokra utalunk, amelyek a déli fejlődést az északitól megkülönböztetik, vagy valamilyen sajátossággal rendelkeznek.

Tamilnáduban a mezőgazdasági termelés India más részeihez viszonyítva igen fejlett volt. A legfontosabb termékek a rizs, mangó, kókuszdió. A falvakban a földdel rendelkezők között gyakorlatban volt a földek periodikus újrafelosztása. A földtulajdonnak több fajtája létezett, a királyi földeken kívül megnövekedett a feudális jellegű birtokok aránya. Jellegzetes dél-indiai képződmény a Pallavák korából ismeretes éripatti rendszer, amelyet a vízgazdálkodás hívott életre. Ez a kifejezés azt a földdarabot jelöli, amely egy adott víztárolóhoz tartozott. Ennek jövedelme a víztároló fenntartási költségeit fedezte. A víz elosztására a falu által kijelölt bizottság ügyelt. A földművesek kétféle adót fizettek: a termés egyhatodát vagy egytizedét az államnak, egy másik állandó adót a falu vagy a környék fejlesztésére. Külön adót róttak ki ezenkívül az igásállatokra. A kézművesek és a bérért dolgozók (például levélhordók) ugyancsak adóztak jövedelmük szerint.

A földművelés azonban csak egy részét fedezte a Pallava-, majd a Csóla-állam anyagi szükségleteinek. A fejlett külkereskedelem volt a nemzeti jövedelem másik fő forrása. A Pallavák építették ki Mahábalipuram és Négapatnam kikötőket, és virágzó kereskedelmi kapcsolatokat létesítettek a Maláj-félszigettel, Szumátrával, Jávával, Kámbódzsával és Hátsó-India országaival. A Csólák növelték a külkereskedelmet, és az ő idejükben gyakran fordultak meg kínai, egyiptomi, arab hajók a dél-indiai kikötőkben. A velencei Marco Polo a Távol-Keletről jövet a XIII. század végén a Pándja-királyságban is járt; könyvében érdekes beszámolót nyújt a kikötőkről és a kereskedelmi árukról. Különösen nagyszabású üzlet volt a drágakő-kereskedelem, amelyből az indiai királyok elsősorban lóvásárlásaikat fedezték, mivel ők maguk nem tenyésztettek megfelelő lovakat. Marco Polo feljegyezte, hogy az egyik uralkodó évente 2000 lovat hozatott hajón Arábiából.

A belkereskedelem, amely Dél- és Közép-India között folyt, ugyancsak jelentős. A Csálukja-királyság területéről származó feliratokból arról értesülünk, hogy egyes kereskedőcéhek Indián belül és külföldön (Perzsiában) elefánttal, drágakövekkel, igazgyönggyel, fahéjjal, kámmforral, szantállal és sáfránnyal kereskedtek.

A varnarendszerekből kialakuló kasztrendszer meghatározóvá és merevvé vált a dél-indiai társadalomban. A kasztrendszer védelme a király feladata volt. Maguk

a királyok feltűnően fényűző életmódot folytattak. A bráhmanáknak juttatott adományokról korabeli feliratok százai tudósítanak. Az adományozók a király mellett a gazdag ksatriják és kereskedők közül kerültek ki. A falusi lakosság földdel nem rendelkező hányada az agrárproletárok tömegét képezte. Ezek napibérért dolgoztak. A napibér meghatározott mennyiségű gabona volt, és előfordult, hogy ezért a gabonáért a csekély földdel rendelkező földművesek is munkára szegődtek. Még ezeknél is nehezebb körülmények között tengődött az érinthetetlenek rétege. Az érinthetetlenek a falutól bizonyos távolságban éltek, és ők végezték az alantas munkákat. Létezett az adósrabszolgaság intézménye, ez azonban nem magánszemélyek között, hanem a templomgazdaságokban alakult ki.

A templomgazdaság jellegzetes dél-indiai képződmény, amelyet egyes kutatók, túl merészen, az Indus völgyi civilizációból eredeztetnek. A templom, ahogyan azt a kora középkori–középkori Dél-Indiából ismerjük, a kultusz központja, de ugyanakkor önálló gazdasági egység. Mint ilyen, maradványaiban napjainkig működik, például Tirupatiban. A templomi földeken a munkaerőt az adósrabszolgák jelentették. Különleges szolgálókat végeztek a dévadászik, „isten szolgálónői”, akiket kiskorukban szüleik ajándékoztak a templomnak. Ez egyfajta templomi prostitúció formáját öltötte, s csak a XX. században szűnt meg végérvényesen, bár szórványos nyomairól még manapság is tudósít az indiai sajtó.

A dévadásziktól teljesen eltérő helyzetben voltak a városi kurtizánok, akik hasonló megbecsülésnek és közkedveltségnek örvendtek, mint kásmíri, benáreszi sors társaik. Királyi udvarbeli különleges helyzetükre jellemző, hogy az uralkodók nem ritkán követnek alkalmazták őket.

A városok mindennapi élete igen színes volt. A társas szórakozások közül kedvelték a kockázást és a kakasviadalt, gyakran rendeztek nyilvános kerti ünnepségeket.

A korszak egyik remekművének, Dandin Dasa-kumára-csarita (Tíz herceg története) c. regényének egyik epizódjában a felsőbb kasztbeliek egy hagyományos ebédjének az elkészítéséről olvashatunk. „...Azután az a lány azokat a hántolatlan rizsszemeket a napon egyenletesen szárítgatta, és megforgatta az egyenletes talajon. Utána mozsártörővel gyengéden ütögetve különválasztotta a szemeket a pelyvától, és így szólt az anyónak: »Anyám!

Az aranyművesek igénylik ezt a rizspelyvát az ékszerek fényesítéséhez. Add el nekik. Azért a pénzért, amit cserébe kapsz, vegyél kemény, nem nedves, de nem nagyon száraz tűzifát, egy kisméretű főzőedényt és két tányért.« Miután ezzel végzett, beletette a rizsszemeket egy nem nagyon mély és nem túlságosan nagyméretű öblös szájú famozsárba, és miközben ujjaival újból meg újból megkavargatta azokat, egy nehéz mozsártörővel, amelynek végét vas borította, és amely egyenletes vastagságú volt, csupán a közepe táján vékonyodott el kissé, meghántolta, úgy, hogy közben a mozsártörő játékosan könnyen fel és le való mozgásától karjai kifáradtak. Ezután egy kosárforma rostán szétválasztotta a rizsszemeket a héjtól, majd a szemeket többször megmosta vízzel. A tűzhelynek járó megtisztelő szertartást elvégezve, a rizsszemeket a rizsmennyiség ötszörösét kitevő forrásban lévő vízbe helyezte. Amikor a szemek megpuhultak, és kinyíló bimbóhoz hasonlókká váltak, lecsillapította a tűz hőjét, a vízről leöntötte a habot, és a fazékra fedőt rakott. Azután a rizsbe beletett egy kanalat, és azzal folyamatosan kevergette a szemeket, amíg egyenletesen meg nem főttek. Akkor a fazekat szájával lefelé fordította. A még el nem hamvadt fadarabot vízzel lelocsolta, és így fekete faszéné változtatta. Azt az anyóval elküldte olyan embereknek, akiknek szükségük volt rá, meghagyván neki, hogy a kapott pénzért vegyen zöldséget, olvasztott vaját, tejfölt, szézamolajat, balzsamdiót, tamarinduszfa gyümölcsét, amennyit csak kap. Miután ez megtörtént, azokból két-háromféle mártást készített, az egyik tányért a nedves homokra tette, bele rizslevet öntött, majd a levét gyengéden, legyezővel keltett szellővel lehűtötte, megsózta, és a faszénen átpárolgatott illatanyaggal átfüstölte. Azután a balzsamdiót finom porrá törte, lótuszillattal megillatosította, majd az anyó közvetítésével megkérte [az ifjút], hogy mosakodjék meg. Az anyó, aki maga előzetesen megmosakodott, az ifjúnak szézamolajat és balzsamdiót adott, hogy dörzsölje be magát velük. Miután ez megtörtént, az [az ifjú] szertartásosan megmosdott. Mosdás után leült egy padra, amely az előzőleg felloccsolt, majd gondosan felsepert kőpadozaton állt, és megérintette a két tányért, amelyek az udvarban növe banánfa egyharmadra vágott világoszöld levelére voltak ráhelyezve. A lány először csak a rizsitalt hozta. Amint az ifjú azt itta, tüstént tovatűnt az utazás okozta elcsigázottsága, egészen felfrissült, és végtagjait kinyújtóztatta.

Azután a lány két kanálnyi főtt rizst, olvasztott vaját, levest és fűszeres étvágygerjesztő mártást hozott. Ezek után feltálalta a maradék rizst, amely háromféle fűszerrel volt ízesítve, hozzá tejfölt, írótsót és savanyú rizslevest adott. Ezek [a fogások] illatukkal és hűvösségükkel felfrissítették az ifjút. Az jóllakott, sőt egy kevés étel még maradt is. Azután inni kért. A lány egy új korsóból csurgatva fekete aloé illatával átfüstölt, a teljesen kinyílt lótusz illatával vegyített friss pátalavirág illatát árasztó vizet öntött neki." (A szerző ford.)

Ha egy pillantást vetünk a dél-indiai nyelvi viszonyokra, azt látjuk, hogy az irodalomban jelen van a szanszkrit, a prákrit, a dravida nyelvek közül kezdetben a tamil és korszakunk vége felé a telugu, a malajálám és a kannada is irodalmi nyelv gyanánt szerepel, és ezeken a nyelveken feliratok is készülnek. A dél-indiai bráhmánák kétnyelvűek lehettek. Dravida anyanyelvük mellett a szanszkritot is ismerték, sőt alkottak ezen a nyelven. Nem lehetetlen, hogy egyes irodalmi munkák eredetileg valamilyen dravida nyelven születtek meg, és csak később fordították őket szanszkritra. A fordított eset ugyanis gyakori: a tamil kivételével a többi dravida nyelv irodalma kezdetben szanszkrit művek átdolgozásából áll.

A dravida nyelvek, amelyek korszakunkban önálló irodalmi nyelvként szerepelnek, több ezer éves múltra tekinthetnek vissza. A dravida nyelvcsalád eredete és Indián kívüli kapcsolatai máig sokat vitatott kérdések. Egyes feltevések szerint a dravida nyelvek rokonságot mutatnak az urál-altaji nyelvekkel. Ennek a hipotézisnek az az előfeltétele, hogy el kellene fogadnunk azt az elméletet, amely szerint azok a neolitikus kultúrák, amelyek a mai Afganisztán és Beludzsisztán területén léteztek és összefüggésben állnak az Indus völgyi civilizációval, végső soron Turkméniából erednek, és mindezen kultúrák lakossága a proto-dravida nyelvet használta.

Mások azt állítják, hogy kapcsolat van a proto-dravida és az elámi nyelv között. Ennek az elméletnek a hívei azt vallják, hogy a proto-dravida és az elámi valamikor i. e. 5000 körül egymáshoz közeli népcsoportok nyelve volt, ekkor azonban a proto-dravidát beszélők megindultak Nyugat-Ázsiából kelet felé. A proto-dravidát beszélők a III. évezredben jutottak el az Indus folyó mellékére, majd a II. évezredben érték volna el a mai dél-indiai szállásterületüket. Ez az elmélet azzal is számol, hogy a dravidák

és árják mozgása az indiai szubkontinensen időben nagyjából párhuzamosan mehetett végbe.

A dravida nyelveket beszélők tengeren át történő bevándorlása is felmerült, ez látszik azonban a legkevésbé valószínűnek.

A dravida nyelvcsalád Indián belüli fejlődése természetesen szintén csak hipotetikusán rekonstruálható. Az egyik, leggyakrabban idézett elmélet szerint a proto-dravida nyelv idővel három nagy ágra tagolódott: a déli dravida, az ún. közép-dravida és az északkeleti dravida nyelvre. Ez utóbbi igen korán elszakadhatott, és mai képviselője a bráhui nyelv. A déli dravida nyelvből alakultak ki a nagy irodalmi nyelvek, talán az i. e. III–II. században, mégpedig az az ág, amelyet manapság a tamil, malajálam, kannada, kota, toda stb. képviselnek, míg később az andhra ág: telugu, szavara. A közép-dravidából kialakult nyelvek csoportját a kolami, naiki, pardzsi, gadaba, gondi, kuvi, koija, konda, pengo, kui nyelvek képezik. Ezek azonban nem rendelkeznek írott irodalommal, irodalmuk a népköltés szintjén maradt, vagy csak a legújabb időkben váltak irodalmi nyelvvé.

Dél-India irodalmi közül az ótamil illeti meg a legelőkelőbb hely. Virágzó költészet fejlődött ki feltehetően már az időszámításunkat megelőző időben. A költészet két fajtája az aham és a puram. Az aham nagyjából az európai lírai költészet megfelelője (főként szerelmi költészet), a puram a hősköltészet. A költészeti alkotások hosszú időn át szájhagyomány útján maradtak fenn, írásos lejegyzésükre legkorábban a IV–V. században kerülhetett sor. A szanszkrit nyelv és szanszkrit nyelvű kultúra azonban csaknem elsorvasztotta a tamil nyelvű irodalmat, és a korai költészet igazi pompájában csak a XIX. századi modern tudomány segítségével kelt ismét életre! A korai tamil költészetet összegyűjtő antológiák feltehetően a IV–V. században készültek, ezeket azután a VIII. században két nagyobb gyűjteményben: az Ettuttohainban és a Pattupáttuban egyesítették. Ezeknek mintegy négyötöd része aham témájú, a többi puram jellegű. Érdekes, hogy a művek szerzői a társadalom legkülönbözőbb osztályaiból valók, ami egyedülálló jelenség a korai Indiában. A VI. század után a dzsainizmus erős hatást gyakorolt Dél-India kultúrájára és így irodalmára is. A gyűjtemények szerkesztése és az irodalmi formák erős dzsaina hatást tükröznek. A korai tamil irodalmat szangam irodalomnak nevezik, és ez az elnevezés is a dzsai-

náktól ered. A tamil költészet neve tamilul sándrór porul (nemesi költészet). A nyelvtankönyvek ugyancsak dzsainára hatásra jöttek létre, jól látható ez az első tamil nyelvteni munkán, a Tolháppijamon (Régi költemény). Szanszkrit hatásra jelentkeznek a hosszabb elbeszélő költemények: tamil elnevezésük perungáppijam. A VI–X. század között bontakozik ki erőteljesen a bhakti himnuszköltészet. A bhakti költők Dél-Indiában Siva-hívők voltak, és a költői tehetséget isteni adománynak tartották, elutasították a kasztrendszert, és azt hirdették, hogy az egyén maga is elérheti a megváltást. E költészeti irány olyan erősnek bizonyult, hogy mindmáig előkelő szerepe van a dél-indiai és Srí Lanká-i irodalmi köztudatban. Az irányzat negatív hatása viszont az volt, hogy a szanszkrit nyelvet előtérbe hozta – a himnuszok sok szanszkrit kölcsönszót tartalmaznak –, és ez az ótamil hagyomány elsoványosítását vonta maga után. Ugyancsak negatív végeredménnyel járt a szanszkrit eposzok tamilra fordítása. A Rámájana tamil átköltése Kamban (X. sz.) Irámavatáram (Ráma megtestesülése) c. remekműve.

A tamil antológiákat derűs, az észak-indiai hagyománytól eltérő életszemlélet jellemzi. Az Ettuttohai második antológiája, a Kurundohai tartalmazza a következő, Kabilarnak tulajdonított verset:

„Senki más arra nem járt, csak ő volt ott, a tolvaj.
Hogyha ő letagadja, mitévő legyek én?
Csak egy sárga, kölesszár-lábú kócsag állt ott
angolnát figyelve a folyóban,
amikor ő megrabolta szűzi szemérmemet.”

(Major István ford.)

A régi tamil irodalom Európában legismertebb alkotása a Valluvarnak tulajdonított Tirukkural, egy 1330 soros munka, amely a VIII. században nyerhette el mai formáját. Szerzője humanista világszemléletéről és kitűnő életsmeretéről minden olvasó meggyőződhet. Nem egyszerűen aforizmagyűjtemény, mint azt egyes tudósok állítják. Szerepelnek benne az erkölcsi életre, a politikára, sőt az államrend magasztalására vonatkozó gondolatok. A szerelem külön fejezetet kapott. A 40. fejezetben a tanulásról szóló két vers Major István fordításában így hangzik:

„Tanuljál hiba nélkül, ha pedig mit megtanultál,
annak szellemében cselekedjél.”

„A tanultnak van csupán valódi szeme, a tudatlan két fekélyt hordoz csak orcáján.”

Vagy az igyekezetről:

„A szerencse isteni asszonya odatalál
a szívósan igyekvő emberhez.
Hibátlanul, elszántan törekvőknek hátat mutat
A balszerencse isteni asszonya.”

(Major István ford.)

A telugu irodalom korai szakaszának legértékesebb darabja a Mahábhárata fordítása a XI. század közepéről. Az első nyelvtani munka a XI–XII. században íródott. 1220–1300 között élt Tikkana, a telugu irodalom egyik legtehetségesebb költője.

A malajálam nyelv, amelyet a legerősebben ért a szanszkrit hatás, viszonylag későn bontakozott ki. Legrégbbi emléke a XIV. századi Unnulili Szandésam, ismeretlen költő alkotása, Kálidásza Méghadútjának a mintájára készült.

A kannada vagy más néven kannara irodalom első ránk maradt alkotása Nripatunga Kavirádzsa-márga (Költők útmutatója) c. munkája a IX. századból. A kannada nyelvű irodalomban igen erős a dzsaina kultúra hatása. A X. század klasszikus költői Pampa, Ponna és Ranna. Korán sor került a nagy szanszkrit eposzok átdolgozására, és számos dzsaina legenda szólal meg kannada nyelven.

Az írásbeliség India más területeihez hasonlóan délen is késői, így az írásos emlékek is. Délen az írások a bráhmí írásból fejlődtek ki. Az V–VII. századból maradtak ránk a Csálukja-királyok feliratai. Jelentékeny feliratos anyagot hagytak hátra a Pallava-, Csóla- és Pándja-uralkodók. Kialakul a grantha (csomó) írásmód, amelynek a XII. században két változatát ismerjük: a nyugatit és a keletit. A nyugatiból a tulu és malajálam, a keletiből a tamil írás fejlődött ki. Tamilnáduban ismeretes volt egy kerek kurzív írástípus, a vatteluttu, elsősorban a dzsaina kéziratokban. Mint érdekesség említendő, hogy Egyiptomban az ókori Oxürünkhosz város helyén talált papiruszok közül a 413-ason, amely egy, az Iphigenia Tauriszban c. drámát utánzó darabot tartalmaz, ókannada szavak maradtak fenn. Ez pedig nem korábbról, mint az i. sz. II. századból való nyelvméleket jelent, természetesen görög írásmódban.

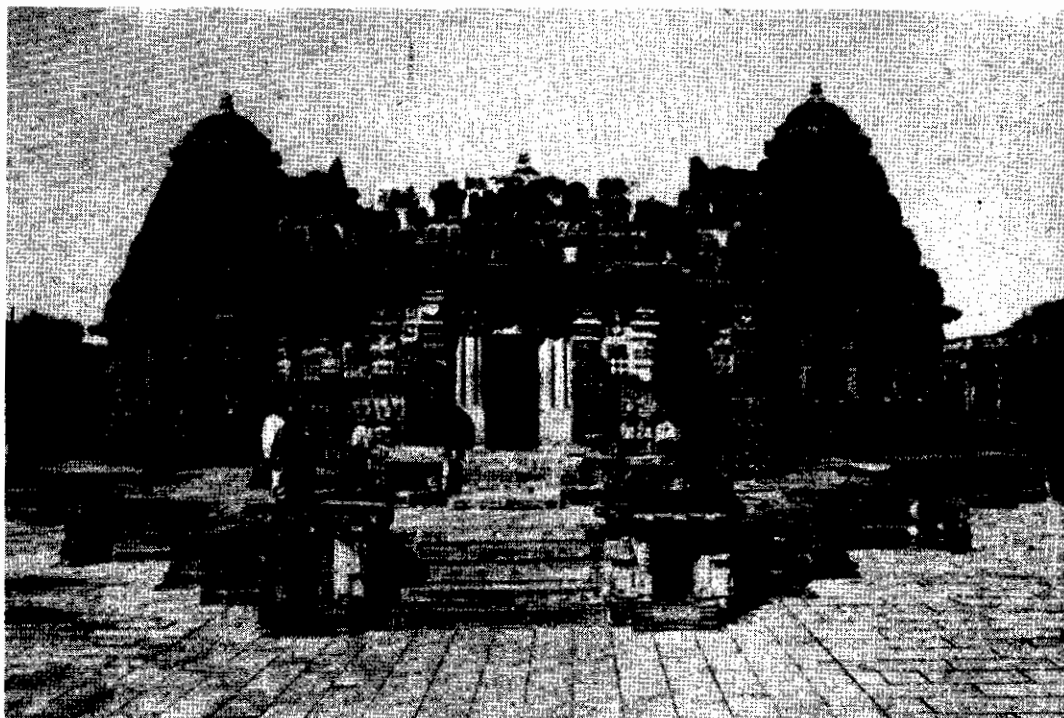
A szanszkrit nyelvű irodalomban egy sor remekmű látott napvilágot. Dandin, aki a VII. században a Pallava-államban élt és alkotott, két kiváló munkát írt. Regénye, a Dasa-kumára-csarita (Tíz herceg története), a legjobb szanszkrit regény, sok közös vonást mutat a keretes meseirodalommal. A kerettörténet a Brihat-kathá egyik történetén alapul, amely egy királyfiról és tíz társáról szól. A királyfi és társai szüleikkel együtt száműzetésben élnek, majd felnőve elválnak egymástól, és kalandok hosszú sora után ismét összetalálkoznak. A kalandok bővelkednek érdekfeszítő történetekben rablóvállalkozásokról, mesés kurtizánokról, szerelmi kapcsolatokról. De megtalálhatók ezekben a történetekben a korabeli ind városi életet jellemző vallási, politikai praktikák, család, szemfényvesztés. Egyszóval Dandin regénye a korabeli művelődéstörténet kincsesbányája. Az európai pikareszk regényre emlékeztet, nyelve a klasszikus szanszkrit érett változata, végtelen szóösszetételekkel, szójátékokkal, hasonlatokkal. Ezt láthattuk a fentebb idézett szövegrészletben is, de álljon itt még egy jellegzetes részlet, amely azt illusztrálja, hogy Dandin miképpen fejezi ki azt a gondolatot, amelyet egyszerűen úgy mondanánk: „tavasz idején”. „Abban az évszakban, mikor a feleségeiktől távollévők szíve fáj, amikor a sűrű virágorporzó-szálak a mohó méhek érintésétől elhervadnak, mikor a [virágzó] tilakafa szépségjegyként pompázik a gyönyörű erdei tájék homlokán, mikor a kedves testetlen király [Káma, a szerelem istene] egy kinyílt karnikárvirágot használ aranyos napernyőnek, mikor a tűz dél felől jövő kocsisának [a déli szélnek] rohama magával sodorja a mangófa lengeteg bimbóit, mikor minden harcra kész a pirosajkúak [a nők] ellensége [a tél] ellen, akiket a fekete tojásból született [a fülemüle] hangjának kedves hevülete izzó szerelmi hevületbe ejt, mikor a szégyenlős leányok keblét átható szenvedély leveti a szemérmességet, mikor a Dardura-hegy lejtőjén növe szantál átölelése folytán lehűlt szél táncmesterként táncjátékokat adat elő a mindenféle indákkal.” (Schmidt József ford.) Dandin másik munkája, a Kávjádersa (A költészet tükre), a legjobb irodalomelméleti, esztétikai kézikönyv.

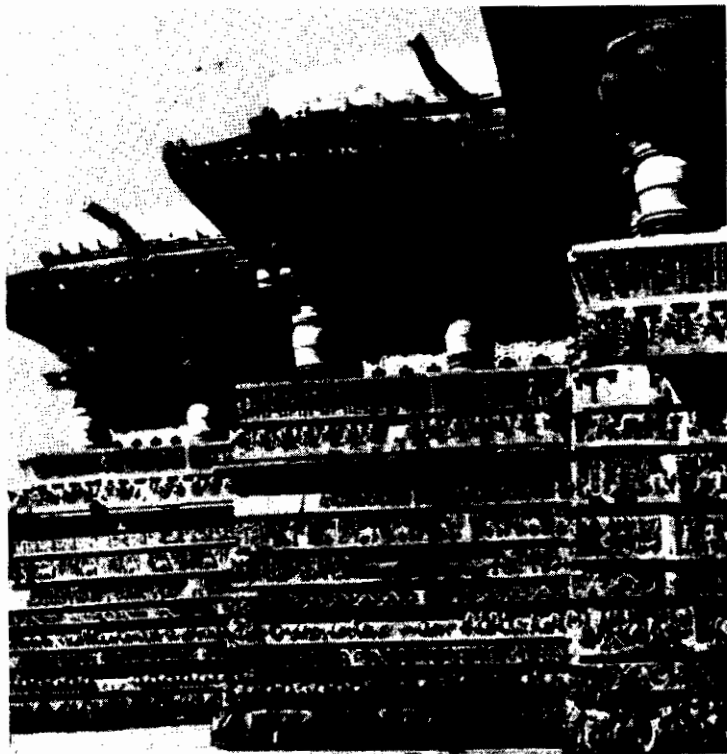
Ugyancsak dél-indiai a Kirátárdzsunija (Ardzsuna és a kiráta) c. epikus költemény írója, Bháravi. A Mahábhá-rata egyik epizódját, Ardzsuna királyfi – a legkiválóbb hős – és egy vad hegyilakó (kiráta) – aki nem más, mint Siva isten – történetét dolgozza fel.

A furcsa észjárású Pallava-uralkodó, I. Mahéndra-varman a szerzője a Matta-vilásza (A részeg tánca) c. műnek, egy részeges sivaíta szerzetes tivornyázása történetének, aki kezében egy koponyából készült kéregető edénnyel a kocsma felé igyekszik. A részeg szerzetes tánca átvitt értelmű, Siva táncának neve, amelynek segítségével a Nagy Isten elnyeri Durgá istennő kegyét. Nem véletlen, hogy ez a mulatságos táncos színdarab Kerala sivaíta templomaiban került és kerül időről időre előadásra.

A tárgyalt dinasztiák, államok támogatásával gazdag építészet fejlődött ki, amely szerencsére legnagyobbbrészt épségben ránk maradt. A Közép-Indiában uralkodó dinasztiák közül különösen a Hójsalák bizonyultak bőkezű patrónusoknak. A Hójsala-királyság területéről ismert templomok az északi és déli stílus sajátos keverékét képviselik. Alaprajzuk csillag alakú, jellegzetességük a domborműves képszalagok soraival borított magas talapzat. A legtöbb esetben három szentélyük van, mindegyik fölött toronnyal (sikhara). Nevezetes emlékek a Visnunak szentelt szómnáthpuri Késava-templom, a halébidi Hójsalésvara- és a béliúri templom. A Hójsala-templomok tervezőjét név szerint is ismerjük, Dzsanakának hívták.

**Késava-templom,
Szómnáthpur**

Ez az építész rendkívüli megbecsültségének tulajdonítható. Ugyancsak egyedülálló alkotás a halébidi templom előtt felállított Ganésza-szobor.

A messze délen álló tandzsuri templomóriás, amelyet a Pallavák kezdtek építeni a X. században, és a Csólák fejeztek be a XI. század elején, a szentély fölé emelt, gúlára emlékeztető hatalmas tornyával a későbbi dél-indiai dravida stílust reprezentáló vimánák és gópuramok előfutára. A tornyot vízszintesen különálló szintek tagolják. Ezek a szintek a világmindenség középpontjában lévő szent Méru-hegyen lakó istenek légióinak lakhelyeit jelképezik. Az igazi dravida stílus a Csólák és Pándják idején alakul ki. A Pándják idején jelennek meg a szentélyt, majd a templomvárost körülvevő fal fölé, a világtájak irányában elhelyezett gópuramok (tehénvárak), voltaképpen kaputornyok, amelyek káprázatos domborműdíszítésük és impozáns méreteik révén tűnnek ki. A gópuramok méretei valósággal eltörpítik a vimánák, a tornyok méreteit a középkori dél-indiai templomvárosoknál. A templomváros elmaradhatatlan tartozéka lett a vízmedence, amely az ősi folyó- vagy tóparti zarándokhely (tirtha) emlékét őrzi. Egyes kutatók össze-

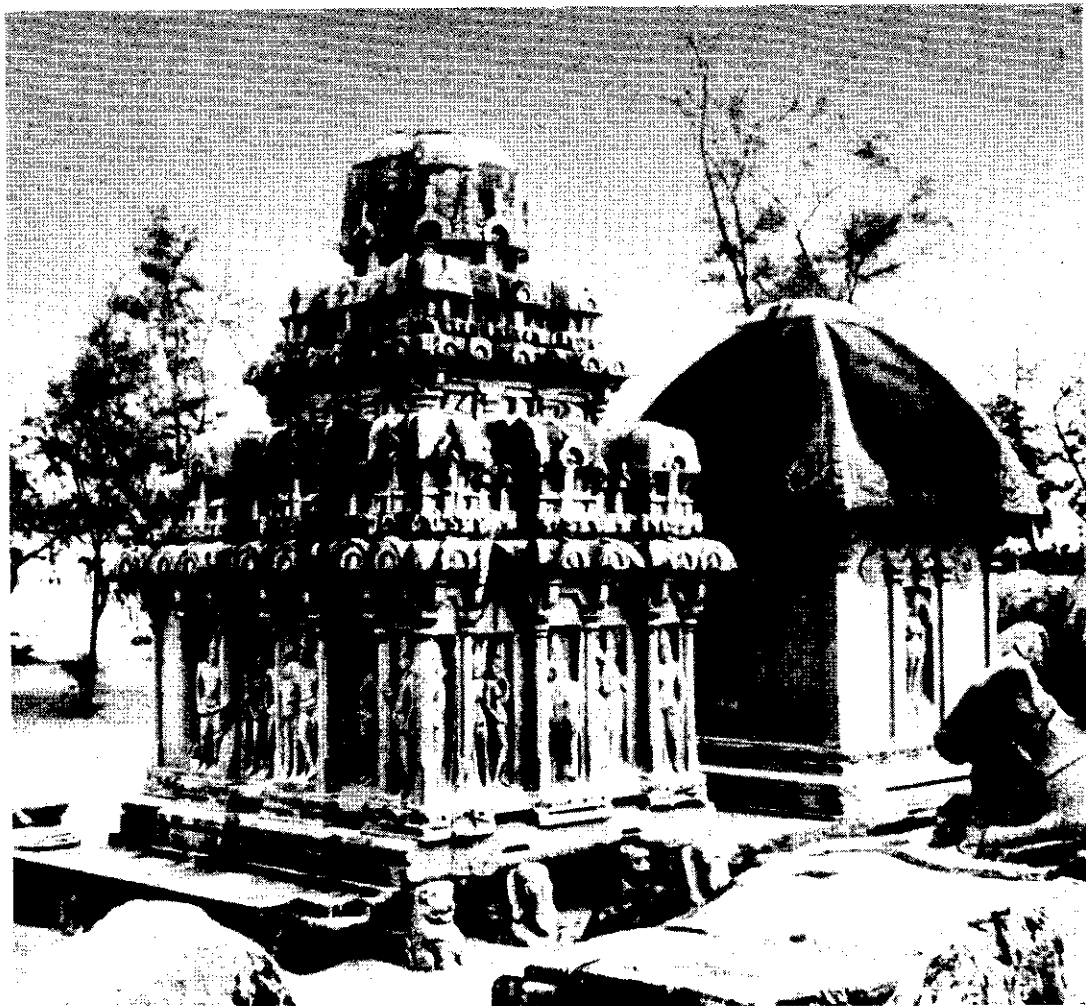
függést vélnek látni a dél-indiai templomi vízmedencék és a mohendzsó-dárói „nagy fürdő” kultikus funkciói között.

A Pallava-uralkodók idejéből valók Mahábalipuram egykori kikötőváros templomai, amelyek művészi értéküket tekintve az Észak-Indiában és a Dekkánban megismert sziklatemplomokhoz hasonlíthatók. Különleges figyelmet érdemel az az egy csoportban álló öt templom, amelyet a VII. században a tengerparttól nem messze, a gránittakaróba véstek bele. Ezeket ratháknak (kocsik) nevezik. Az elnevezés onnan ered, hogy a szentélyt az istenség hordozójának tekintették (vö. vimána). Az egyes rathák a Mahábhárata-beli öt Pándava-fivér és közös feleségük, Draupadí nevét viselik, a tudományos kutatás azonban ezeket a szentélyeket a Siva-kultusszal hozza kapcsolatba. Az ún. Draupadí-ratha belsejében található nőalak inkább Durgá megjelenítése, mintsem Draupadíé.

A ratháktól délre kivájt csarnokok láthatók. Ezek adtak otthont azoknak a kiváló alkotásoknak, amelyek a Visnu- és Siva-kultuszt művészi fokon népszerűsítik. Az egyik nevezetes ábrázolás Visnut a végtelenséget jelképező Sésa kígyón fekvve mutatja. Különösen értékes a Durgát mint Mahisa-mardinít (a Mahisa nevű démon megölő) megörökítő dombormű. Az istennő oroszlánon lovagol, és íjjal meg különféle fegyverekkel harcol Mahisa démon ellen. A rathák és csarnokok között, egy szabad sziklafelületen található a világ legnagyobb (9 × 27 m) domborműve, a mahábalipurami kőfaragók remeke. A nagyméretű relief egyesek szerint Ardzsuna vezeklését és egy kirátával – aki nem volt más, mint Siva – folytatott párviadalát, mások szerint Gangá (a Gangesz) földre szállását ábrázolja.

Dél-Indiában a szobrászatban a bronzművesség szerzett méltán világra szóló hírnevet. A Csóla-dinasztia idején a XIII. századig igen sok bronzszobor készült. A felhasznált bronzban kevés ón található. Az itt alkalmazott technológia az ún. cire perdue (viaszkiolvasztás) fémöntési eljárás volt: a modell viaszból készült, ezt agyaggal vonták be, majd a viaszt kiolvasztották, és a helyére az olvasztott fém került. A szobrok fő megrendelői gazdag Siva-hívők, valamint vallási intézmények voltak. A legszebb bronzszobrok a táncoló Siva-alakok (Siva Natarádzsa vagy Natésa, azaz Siva, a tánc királya, a tánc ura); az istenség kozmikus táncát jelenítik meg úgy, hogy a

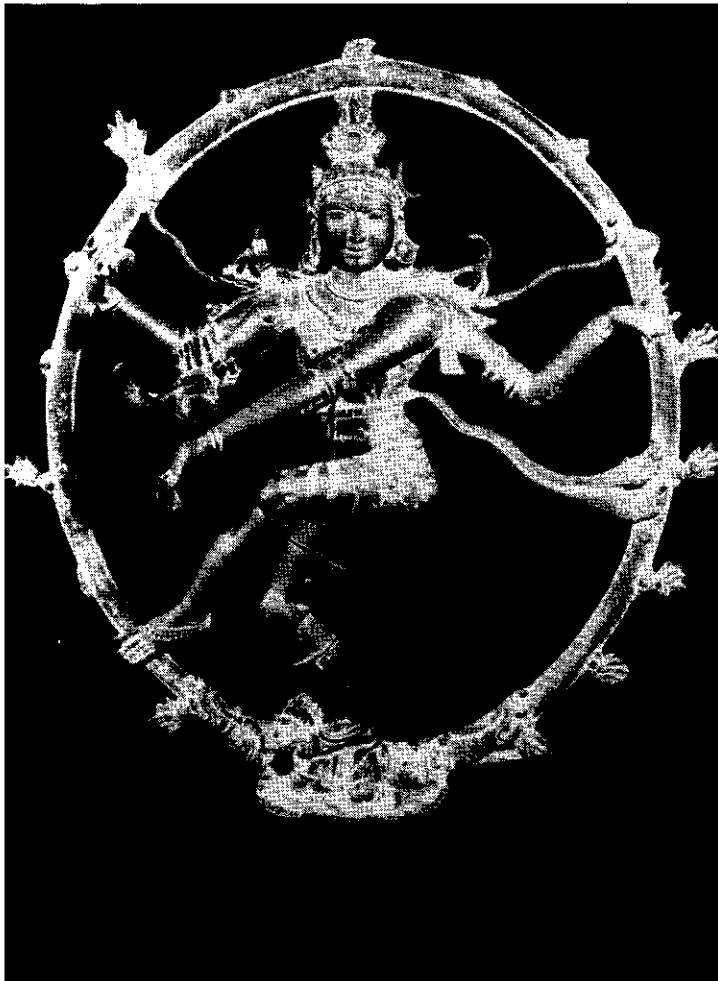

**Draupadí-ratha,
Maháballipuram, VII. század**

táncoló alak az egész sivaíta világszemlélet látható formában való kifejezése.

A táncoló Siva szimbolikája H. Zimmer kiváló német indológus (1890–1943) szerint a következőképpen értelmezhető: „Siva tánca a teremtés aktusa. Az istenség körforgásában kivetített, összegyűjtött erők a világ fejlődésének, fenntartásának és megsemmisítésének erői. A természet és az összes teremtmény Siva örök táncának következményei. Siva felső jobb kezében a dob a hangot jelképezi, a beszéd hordozóját, a kinyilatkoztatás, hagyomány, ráolvasás, mágia és isteni igazság hordozóját! A hang az étterrel azonos, amely az öt alapelem egyike. A felső bal kéz félhold-kéztartásban van, a tenyérben lángnyelvek láthatók. A tűz a világot elpusztító elem, amely az egyes világkorszakok (kalpa) végén megsemmi-

síti a teremtett világot. Míg a jobb oldali kéz a dobbal az örökkévaló hangra és ezáltal az örökkévalóságra utal, ez a bal kéz, vele szembeállítva, a teremtés-elpusztítás ellentétét és ugyanakkor egységét szimbolizálja. A második jobb kéz »félelmet eloszlató« kéztartásban van, míg a második bal kéz a mell előtt átvetve lefelé mutat, a felemelt bal láb irányába. Ez a láb a megváltást jelképezi, ez a hívő ember menedéke és megváltása. A kéztartás az »elefántormány pozíciót« utánozza, és mint ilyen, Ganésára, Siva fiára, az akadályok elmozdítójára, a költők és kereskedők pártfogójára utal. Az istenség egy földre boruló, törpeszerű alakon táncol. Ez az apaszmára purusa, vagyis a »Feledékenység«, aki a testet öltött életvak-ság, emberi tudatlanság. Ennek legyőzése az igazi bölcsesség elérése útján lehetséges. Az istenséget a belőle

*Táncoló Siva, bronzszobor,
Csidambaram, XI. század*

kiáramló fénykoszorú övezi, amely fényből és lángnyelvekből áll. Azt mondják, hogy ez a világmindenség és teremtményei életfolyamatait, valamint a természet táncát jelképezi, amelyet belülről a táncoló isten mozgat. Ugyanakkor azt is mondják, hogy ez a bölcsesség energiáját jelképezi, az igazság ismeretének transzcendens világosságát, amely a mindenség megszemélyesítőjéből táncol elő. Megint más magyarázat ezeket a misztikus óm vagy aum szótaggal kapcsolja egybe. A lángok magyarázata végső soron talán Siva-Rudra pusztító aspektusában keresendő; de Siva pusztítása végeredményben azonos a megváltással.”

A dél-indiai vallási viszonyokban lényeges változást jelent a hinduizmus erőteljes térhódítása. A IX. század végére a buddhizmus gyakorlatilag megszűnik tömegváltásként hatni, az irodalomban nagy szerepet játszó dzsainizmus néhány ezer ember vallásává zsugorodott és a hinduizmus elnyomta, illetve asszimilálta azt a hitvilágot, amelynek töredékeit az ótamil irodalomból ismerjük. A néptömegek aktivitása megnövekszik. A bhakti mozgalom Tamilnáduban főként a vándor énekesek révén terjedt, akik a nép nyelvén, zenei kísérettel hirdették tanaikat. Dél-India legnagyobb részén a sivaizmus vált uralkodóvá, ez persze nem akadályozta azt, hogy a Pallavák visnuiták legyenek, vagy hogy Tirupatiban Visnu-Vénkatésvara (A Vénkata-hegy ura) kultusza virágozzék. A sivaizmuson belül többféle szekta létezett. Ezek egyike a kálamukha, tkp. „fekete arcú” szekta; hívei testüket az elhamvasztott halottak porával kenték, és propagálták az emberhúsevést. Ezzel szemben a ma is létező lingájata szekta hívei szembeszálltak a vallási tanítás irracionális részével, ellenezték a zarándoklatok szervezését és a képimádást, feleslegesnek ítélték az áldozatok bemutatását.

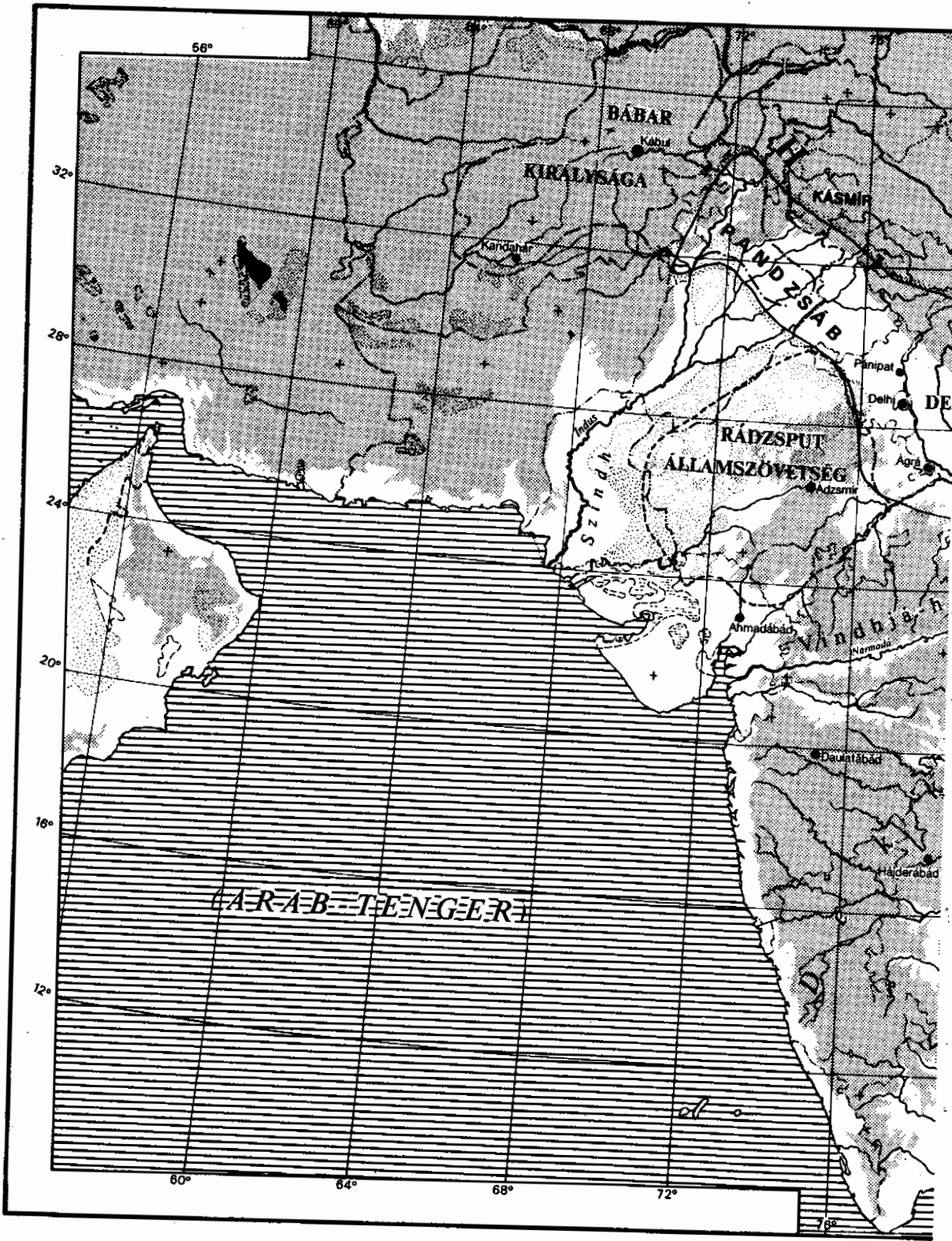
A delhi szultánátus kora

III. Prithvirádzs veresége 1192-ben a nyugatról érkező mohamedán hódítók előtt megnyitotta az utat, és azt eredményezte, hogy Észak-Indiában egy tartósan fennmaradó mohamedán állam jött létre, amelyben 1196 és 1526 között számos dinasztia váltotta egymást, majd az ugyancsak mohamedán mughalok uralma alá került.

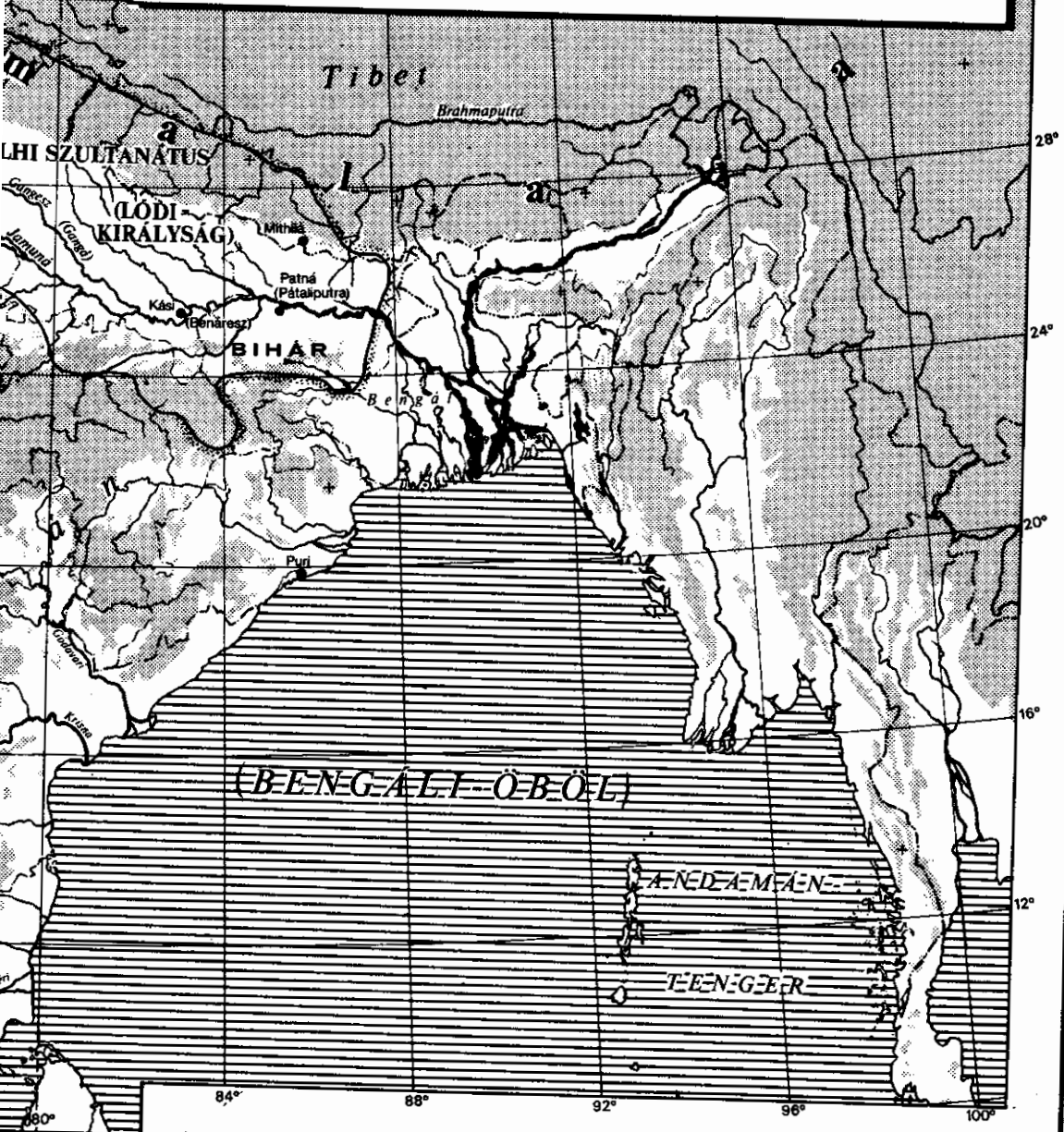
Muhammad Ghúri győzelme után a nagy észak-indiai síkságon többé nem volt akadálya annak, hogy az újonnan létrejött állam terjeszkedni kezdjen. Egyik hadvezére, Bahtijár Hildzsi 1199-ben Bihárt, majd 1203-ban Bengált is elfoglalta. Muhammad Ghúri, aki a pandzsábi zavargások idején halt meg, még Indián kívüli területeit tartotta birodalma fontosabb részének, halála után azonban helytartója, Kutub-ud-dín alkirály Delhiben önállósította magát, és megalapította az ún. „Rabszolga-dinasztiát”. Ez a dinasztia 1206 és 1290 között volt hatalmon. Kutub, Muhammad egykori rabszolgája, a Szindhtől Alsó-Bengálig terjesztette uralmát, és nagyszabású építkezéseket hajtott végre Delhiben. Ennek fényes emléke a Kutub-minár. Kutub legjelentősebb utóda, Altams (1211–36) kemény harcokat vívott az egyes tartományok önállóságra törekvő mohamedán helytartóival, és csaknem végveszélybe került, amikor egy afgán herceg ösztönzésére Dzsingisz kán behatolt Indiába, és az Indus folyóig nyomult előre. Ez a veszély azonban elmúlt, sőt Altamsnak sikerült elérnie, hogy állama önállóságát elismerte a bagdadi kalifa. 1245–80 között állandósultak az afgán betörések, 1290-ben a „Rabszolga-dinasztia” utolsó uralkodóját megmérgezték, és Dzsálál-ud-dín személyében a Hildzsi-dinasztia került trónra.

Alá-ud-dín (1296–1316), Dzsalál-ud-dín unokaöccse sikeres hadvezérként kezdte pályafutását. Nyolcezer lovasával hódító hadjáratot vezetett messze déli irányban, de visszatérve 1296-ban megölte nagybátyját, és maga ült a trónra. Elfoglalta Gudzsarátot, bevette Csitór várát, közben még ugyanebben az évben visszavert egy mongol támadást. Kegyetlen ember hírében állott, és véresen leszámolt a családjabeli trónkövetelőkkel. Az ő megbízásából indult déli hadjáratára Malik Káfur, akiről a dél-indiai események kapcsán már szóltunk. Alá-ud-dínnek sikerült győzedelmeskednie a rádzsputok felett is. A Hildzsi-dinasztia utolsó uralkodóját – aki érdekes módon egy renegát hindu volt – 1320-ban a fellázadt katonák ölték meg.

A lázadók élén Gijász-ud-dín Tuglak, egy egykori rabszolga állott, aki a Pandzsáb egyik határkormányzóságából származott. Az általa alapított dinasztia Tuglak-dinasztia néven ismeretes, és 1414-ig uralkodott. Új fővárost épített Kutub Delhijétől keletre. Fia és utódja, Muhammad Tuglak (1325–51) tudós ember és emellett ügyes hadvezér volt, de könyörtelen uralkodó, aki semmibe vette alattvalói érdekeit. Ambiciózus külpolitikája arra indította, hogy hadat viseljen Perzsiában, és hadat küldjön Kína ellen. A perzsiai sereg zsold hiányában feloszlott, a Kína ellen küldött sereg a hegyekben elpusztult. Másik nagy vállalkozása Delhi lakosságának erőszakos kitelepítése és Daulatábádba való átköltöztetése volt. Erről a neves arab utazó, Ibn Battuta, aki 1334-ben járt Delhiben, így számol be: „A szultán egyik leginkább kárhoztatott tette volt Dihli lakosságának száműzése. Ennek oka az volt, hogy Dihli népe cédulákat írt a szultán ócsárlására és gyalázására... Amikor a szultán... elolvasta a becsmérést és gyalázkodást, amit rá szórtak, elhatározta, hogy kiüríti Dihlit. Megvásárolta Dihli lakóitól házukat, lakásukat, kifizette nekik az árát, és megparancsolta, hogy költözzenek azonnal Daulatábádba. A nép ellenszegült parancsának. Erre a szultán kikiáltója kihirdette, hogy három nap elmúltával senki sem maradhat a városban. A lakosság zöme elköltözött, néhányan pedig elrejtőztek a házakban. A szultán megparancsolta, hogy kutassák fel az otthonmaradottakat. Szolgái Dihli sikátoraiiban rábukkantak két emberre, egyikük béna volt, a másik vak. A szultán elé hurcolták őket. A szultán a bénát hajítógépből lövette ki, a vakot pedig Dihliből Daulatábádba húzatta el, ami negyven napi járóföld. Az

INDIA BÁBAR INVÁZIÓJÁNAK ELŐESTÉJÉN

úton úgy szétszakadt a teste, hogy csak a fél lába érkezett meg. Mikor ezt megtette, a maradék dihli lakosság együttesen kivonult, elhagyták minden csomagjukat, összes ingóságukat. A város teljes kihaltságban maradt. Valaki mesélte nekem, akinek megbízom a szavában, hogy a szultán aznap éjszaka fölment palotája teraszára, és letekintve a városra, amelyben egyetlen fény sem világított, nem volt se füst, se lámpa sehol, így szólt: »Most végre örül a szívem, megnyugodott a bensőm.« Aztán felhívta a környék lakosait, hogy költözzenek Dihlibe, és népesítsék be. Erre az ő vidékük elpusztult, de Dihli mégsem népesedett be, óriási területe és nagy kiterjedése miatt, hiszen ez a világ egyik leghatalmasabb városa. Ilyen állapotban találtuk mi is, amikor ide érkeztünk, kihaltan, csak kevés lakossága volt.” (Boga István és Prileszky Csilla ford.)

Ezek a kül- és belpolitikai vállalkozások aláásták az állam pénzügyeit. Az uralkodó rézpénzt veretett, és azt egyenlő értékűvé akarta tenni a forgalomban lévő ezüstpénzzel. Fokozódott a politikai nyugtalanság, és a tartományokban 1338–51 között lázadások robbantak ki. Maga az uralkodó a lázadókkal vívott harcban halt meg az Indus folyó alsó folyásánál. Fia, Firóz Sáh Tuglak kénytelen volt elismerni Bengálban és a Dekkánban egyes mohamedán uralkodók önállóságát. Firóz nagyszabású építkezéseket folytatott: öntözőműveket, hidakat, gátrendszereket, templomokat, iskolákat, kórházakat létesített. Legnagyobb vállalkozása a régi Jamuná-csatorna megépítése volt. Mégis, a Tuglakok hatalma fokozatosan hanyatlott, és az ország 1398-ban könnyű prédája lett Timur Lenk hadainak. Timur Delhit is elfoglalta. Az ostromot ötnapos mészárlás követte, az utcákat hullahegyek borították. Timur azonban távozott, anélkül, hogy hódítását tartósította volna, és így Mahmud Tuglak, a dinasztia utolsó uralkodója visszatérhetett Delhibe, ahol 1412-ig névlegesen a trónon maradt. A következő két év családi viszályal és belső háborúkkal telt el.

A Tuglakok utódai 1414-ben a Szajjidok lettek, akik 1450-ig voltak uralmon, majd az afgán származású Lódidinasztia következett 1450–1526 között.

A Dekkánban több mohamedán állam létezett. Az egyik legtekintélyesebb hadvezér Muhammad Tuglak idején, Zaffar hán, önállósította magát 1347-ben Abúl Muzaffar Alá-ud-dín Bahman néven, és megalapította az ún. Bahmanida-dinasztiát, amelynek 178 évig tartó ural-

ma kezdetben a mai Hajderábád környékére, később a Dekkán nagyobbik felére terjedt ki. A delhibeli uralkodókkal vívott szüntelen harc időnként a Bahmanidinasztiát egy táborba hozta a hindukkal. 1489–1688 között a Dekkánban öt független mohamedán állam állt fenn, ezek önállóságát véglegesen csak a mughalok szüntették meg.

A távoli Bengál egy részét kormányzó Fakir-ud-dín 1340-ben függetlenítette magát Delhitől. Ez az állam 1538-ig megőrizte függetlenségét.

A gazdasági élet súlypontja a földművelés volt. A termelés színvonala ezekben a századokban lényegesen nem változott. A földtulajdonviszonyokban sem történt lényeges módosulás. A mohamedán uralom jele a katonai szolgálat fejében adományozott föld (iktá), amelyet nem lehetett örökölni.

A városi kézművesek nagyrészt mohamedánok voltak. A háborúk és a zavaros politikai események aránylag kevésbé befolyásolták a városok fejlődését. A mohamedán világ távoli vidékeiről érkező kereskedők megszo-kott jelenséggé váltak, példa erre az arab utazó, Ibn Battuta látogatása. A tengerhajózásban India nem játszott lényeges szerepet. Az idegen hajók nagy többsége kínai volt. Többnyire taftot, atlaszt, selyemszövetet, fahéjat, kék és fehér porcelánt, aranyat, ezüstöt hoztak, olyasmit, ami nagyon keresett volt Indiában. Arab hajók is érkeztek, jelentékeny számban. Aden felől illatszerek, korall, higany, cinóber, ólom, arany és ezüst áramlottak Indiába. Az indiai export ismert területei ebben az időben Gudzsarát és Bengál. Gudzsarátból rizst, textíliákat, drágaköveket és indigót exportáltak. Bengálból hajók indultak Szumátra, Jáva, Timor, Borneó és a Molukkkák felé, borssal, illatszerekkel, textilárukkal, sáfránnyal megrakodva. Visszafelé aranyat, fahéjat, fehér szantálfát, szegfűszeget, szerezsendiót, kámfort hoztak.

A pénzforgalom az előző korszakhoz képest megélenkült. A Delhiben uralkodó szultánok pénzverési gyakorlata a hindu hagyományt követte. A szultán neve az érméken dévanágarí írással szerepelt.

India lakossága nagyobbik részének társadalmi helyzete, kivéve a „felhőrégiókat”, igen csekély mértékben változott. A mohamedán térhódítás ellensúlyozásaként a hinduknál a kasztrendszer merevebbé vált, emellett, vagy inkább politikai értelemben efőlött, gyorsan létrejött a mohamedán hatalmi gépezet. Ennek csúcán a

szultán állt, udvarát gazdagsága, a nagyszabású ceremóniák, a hárem és az általános fényűzés minden mástól megkülönböztette. Az ehhez szükséges jövedelmet a királyi földek bevételei és az adók biztosították. Az adó általánosan a föld termésének egyötöde volt, a nem mohamedánok a dzsizja nevű adót fizették. A királyi udvarban külön az udvartartás szükségleteit kielégítő műhelyek léteztek. A mohamedán katonai vezető rétegből külön osztály alakult ki, amelyet a „kard emberei” (ahl-i-szaif) névvel illettek. A magas rangú hivatalnokréteg neve a „toll emberei” (ahl-i-kalam) volt. Ehhez tartoztak a teológusok (ulémák) is, akik szultáni tanácsadók vagy bírák is lehettek. Megkülönböztetett hely illette meg a mohamedán szenteket (pír vagy saikh).

A katonai rendszer a mongol hadseregszervezésre hasonlít: a csapategységek 50, 100, 500 és 1000 emberből állottak.

A polgári kormányzat feje a főminiszter (vazír) volt, mellette hadügyi, belügyi és kancelláriai teendőkkel megbízott miniszterek tevékenykedtek. Az egyes tartományok élén kormányzók álltak. A kormányzói hivatalok a központi kormányhivatalok felépítését utánozták.

A politikai vezető szerepet játszó mohamedán népesség jelentős része Indián kívülről jött, és magával hozta a perzsa vagy az arab nyelv ismeretét. A szanszkrit a hindu vallású értelmiség körében mindvégig megőrizte töretlen uralmát, a szanszkrit kultúra új központjai nemegyszer a kissé félreeső területeken – mint például Mithilában, Bihár északi részén – alakultak ki. Felgyorsult az újind nyelvek fejlődése. Az írásfajták közül használatban volt a dévanágari, de a szultáni kancelláriában az arab-perzsa írással írtak.

Új színfolt az irodalomban a mohamedán írók munkássága. Ezek többségükben az udvari költők életét élték. Amír Khuszrau Dihlavi (1253–1325) hírneve eljutott a mohamedán világ legszélső határáig. Khuszrau élete során hét uralkodót szolgált, és még életében élvezte a sikert. A hagyomány szerint egyik költeményéért egy elefánt súlyát kitevő aranyat kapott. Híres zenész volt, ő a legnépszerűbb indiai húros hangszer, a szitár állítólagos feltalálója. Összesen kilencvennégy munkát írt, perzsa, arab és hindosztáni nyelven. Hajlott a miszticizmus felé, és a híres Nizám-ud-dín Aulija (1238–1325) tanítványaként az iszlám misztikus irányzatának, a szúfizmusnak a híve lett. Istenrajongását így éneкли meg egy he-

*Purana Kila, Delhi,
XVI. század I. fele*

lyen: „Megelégedett vagyok én a lealáztatás és az egyedüllét birodalmának birtokával s azzal, hogy senki sem törődik sorsommal. Istenemre mondom, hasítsd fel keblemet, vedd ki a szívem!” (Kégl Sándor ford.) Ő az első jelentős indiai mohamedán költő, a hindosztáni nyelv első nagy tehetségű megszólaltatója a költészetben.

Bengálban élt Csandidász (XV. sz. eleje), számtalan misztikus költemény szerzője, szektaalapító. Gudzsarátban a dzsaina írók az ún. ógudzsaráti nyelven alkotnak. Rádzsasztán nagyírú költőnője, Mirábáj (1503–73) a bhakti hit népszerűsítője.

A művek számát tekintve a szanszkrit irodalom még a XIII. század után is lenyűgöző, és bőven akadnak kiváló alkotások. A morális tartalmú anekdotagyűjtemények közkedveltek voltak. A XIV–XV. század fordulóján élt Mallinátha, akinek kommentárjai a Kálidásza-kutatáshoz nélkülözhetetlen adalékokat nyújtanak. A költészet és dramaturgia értékes kézikönyve a Száhitja-darpana (Az irodalom tükré), Visvanátha munkája. Sárngadéva (XIII. sz. eleje) terjedelmes könyve, a Szangíta-ratnákara (A zene kincseshányója) a vokális és hangszeres zene mellett a táncsal is foglalkozik. A Pánini-iskolától némileg eltérő módszert követ Vópadéva (XIV. sz. eleje?) nyelvteni műve, a Mugdha-bódha (Az együgyű felébredése). Az ind filozófiai irodalmat jelentősen gazdagította a dzsaina Malliséna (XIII. sz.) Szjád-váda-mandzsari (A

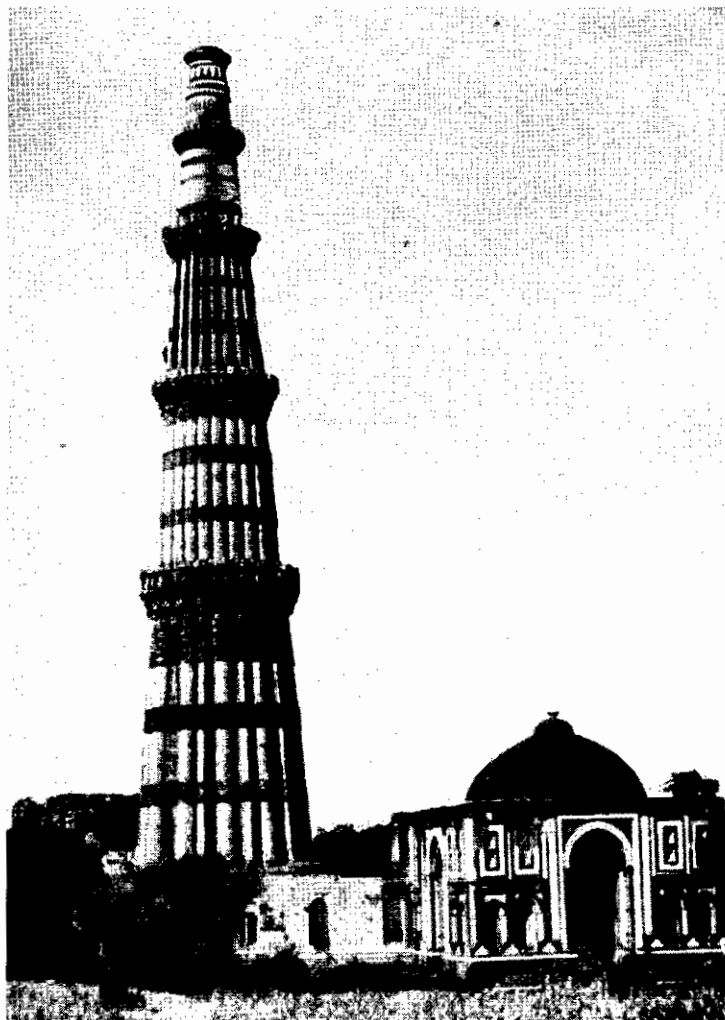
lehetségről való tanítás virágcsokra) c. munkája. A XIII. században íródott a nevezetes Káma-szútra legjobb kommentárja, a Jasódhara-féle Dzsaja-mangalá (A győzedelmes varázsszer). Mithilában működött Vidjapati (1350–1440), aki szanszkrit és maithili nyelven egyaránt alkotott, és különösen a Purusa-paríksá (Embervizsgálat) c. művével vált ismert szanszkrit nyelvű íróvá. Érdekes a Bharataka-dvátrinsiká (Harminckét történet a buta szerzetesekről) c. mesegyűjtemény a XV. századból; nem lehetetlen, hogy ez egy ógudzsarati mű szanszkrit fordítása. Szerzője a bharamaka felekezetbeli (Sivát követő kolduló rendbeli) szerzetesek ostobaságát tűzi toll-hegyre.

A legjelentősebb képzőművészeti emlékek az építészetből maradtak ránk. Ez érthető az iszlám világnézeti törekvéseinek, illetve – mint már az előző fejezetben mondtuk – annak ismeretében, hogy Dél-Indiát kivéve, sehol sem létezett hindu politikai uralom, amely a hagyományos szobrászat, festészet ápolója lett volna.

Az iszlám fejlett építőművészete Indiában termékeny talajra talált. Az első építmények mecsetek voltak, és az első nagyszabású építkezések Delhiben, valamint Ádzs-mírban folytak. Az a mecset, amelyet Kutub-ud-dín Delhiben emeltetett, magában foglalt egy korábbi hindu oszlopcsarnokot, sőt meghagyták előtte a Gupta-korszakból származó nevezetes vasoszlopot is. A Kutubról elnevezett torony, a Kutub-minár 72 m magas, belsejében csigalépcsővel. Rendeltetése szerint minarét volt, ahonnan a müezzín imára szólította az igazhívőket. Ugyancsak hamar divatossá vált a nagyszabású síremlékek építése. Delhiben található a XIII. századbeli Altams szultán síremléke. Firóz Sáh építményei romjaikban is monumentálisak, és megfelelő képet adnak a korszak palota-építkezéseiről. A palotarészletek mellett egy közepes méretű mecset romjai is megmaradtak. A Szajjid-dinasztia idejéből való Tím Burdzs (Három torony) Delhi egyik ékessége. Feltűnően sok ősi indiai díszítőelem látható rajta, és ez azt mutatja, hogy az iszlám építészet mesterei nem zárkóztak el a hindu hagyománytól.

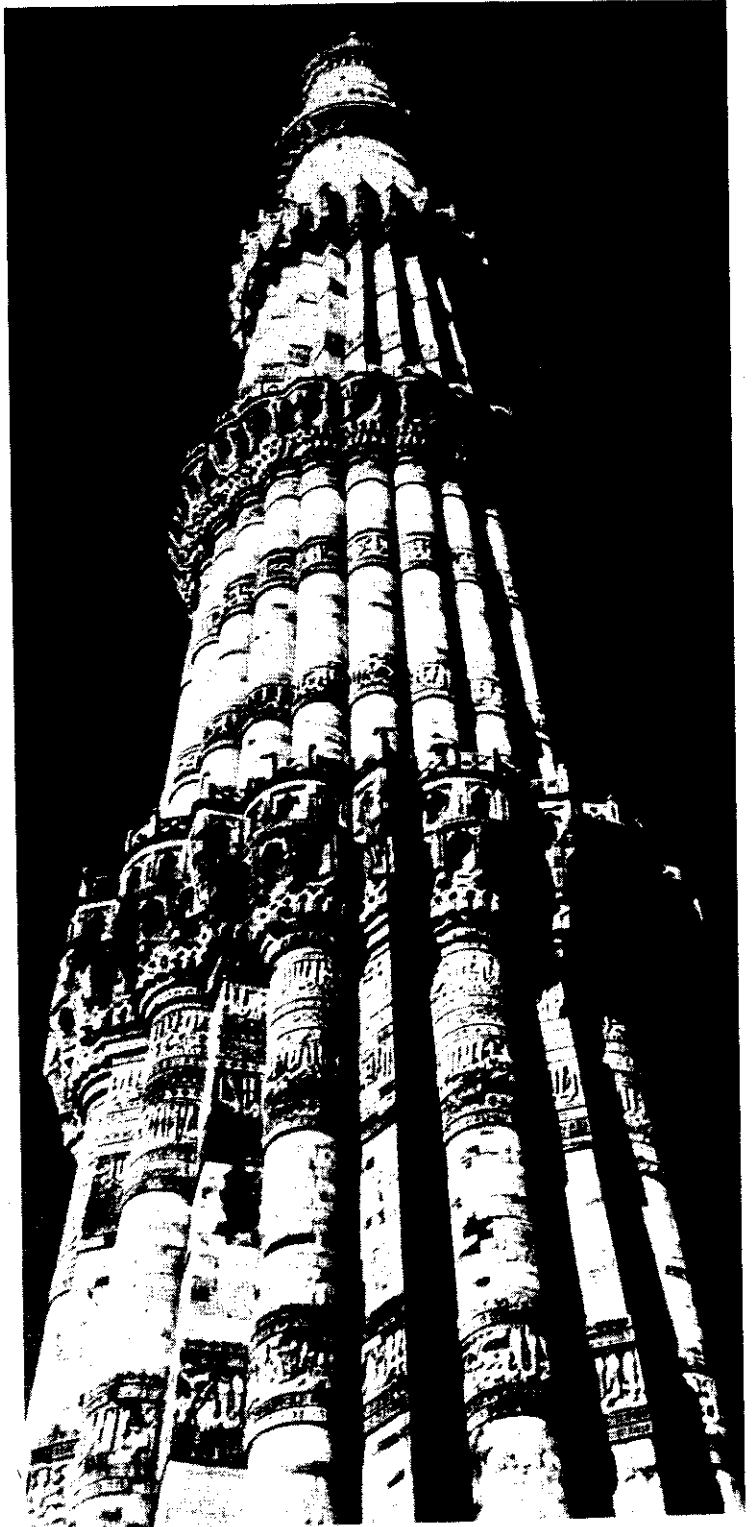
A vallási helyzet alakulásában nagy szerepet játszottak a mohamedán iskolák (madrassa), amelyek a mecsetek mellett működtek, és a hitre vonatkozó ismereteket oktatták. Erre fokozottan szükség volt, mert az újonnan érkezett felső osztályokat kivéve, akik idegenek és tős-

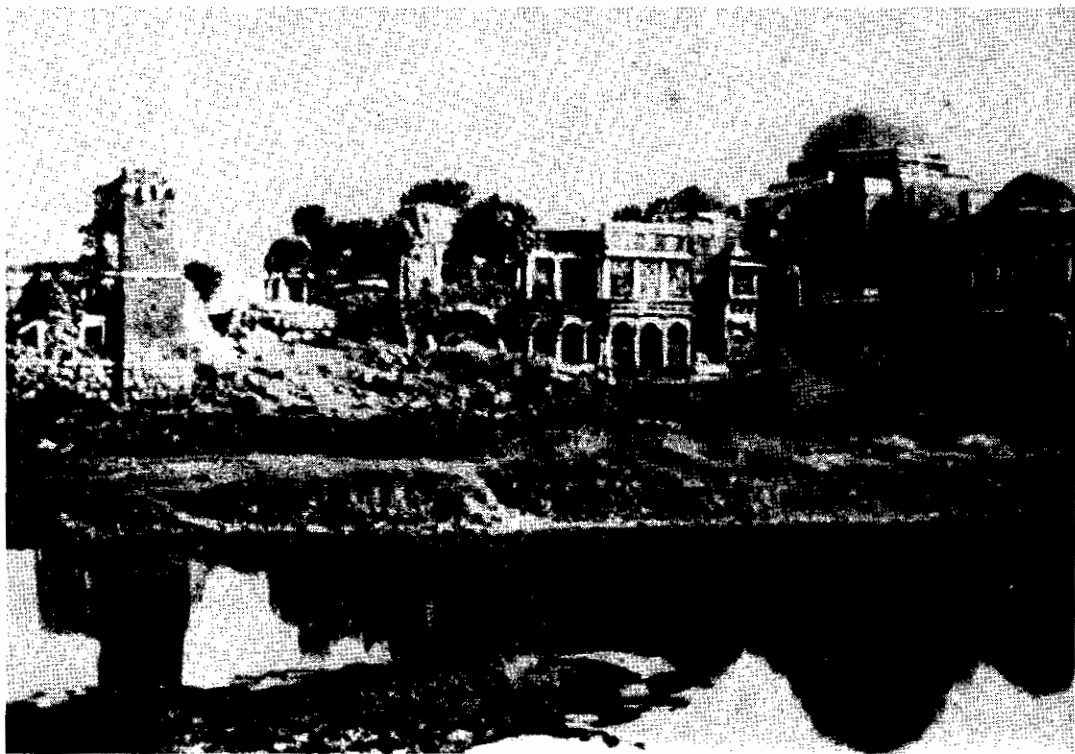
*Kutub-minár,
Delhi, 1199–1230*

gyökeres mohamedánok voltak, a mohamedán lakosság nagy része újonnan megtértekből vagy megtérítettekéből állott. A korabeli indiai iszlámról igen nehéz valamiféle egységes képet formálnunk. Percival Spear (1901–83), a kiváló angol történész az indiai iszlámot olyan nyaklánc-hoz hasonlítja, amelyen sokféle dísz és drágakő van, és azt mondja, hogy az ember egy ilyen nyakláncot nem értékelhet úgy, hogy csupán a fonalat, azaz az iszlám eredeti alaptanítását tanulmányozza. Indiában is megtalálhatók az iszlám nagy irányzatai. A delhi szultánok szunniták voltak, és háttérbe szorították a síitákat. Perzsiából került Indiába a szúfizmus, amely Isten és ember misztikus kapcsolatát tanította, és sok rokon vonást mu-

**Kutub-minár,
Delhi, 1199-1230**

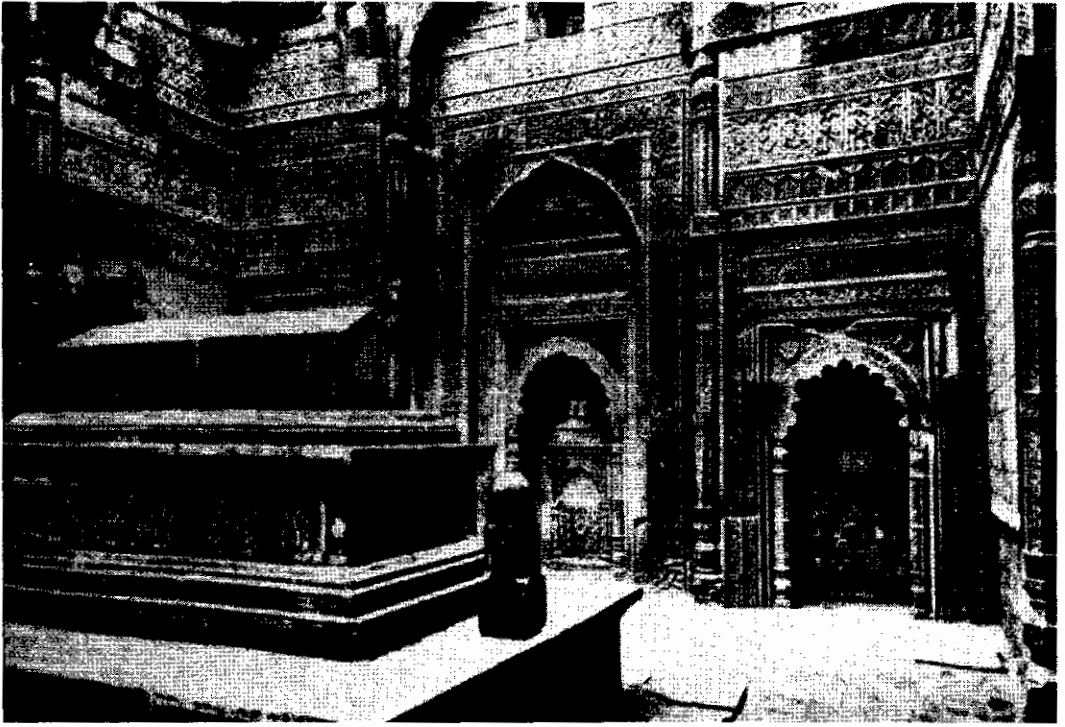

tat a hindu bhakti hittel. Ez azt eredményezte, hogy a szúfi szenteket (pír) a hindu tömegek is szentekként tisztelték.

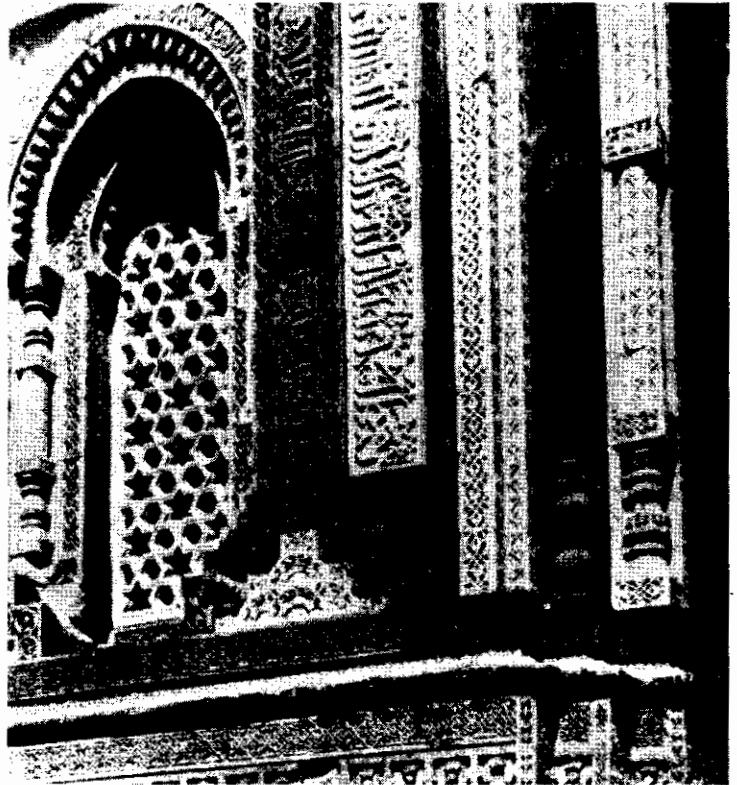
Firuzábád romjai, Delhi, XIV. század

Ebből a korból az iszlám és a hindu kultúra szimbiozísának számos ragyogó példáját ismerjük. A benáreszi Kabír mohamedán apa és bráhmána kasztbeli anya gyermekeként 1440 körül született. Fialat korában a hindu misztikus Rámánanda (1400–70?) követője volt, és alaposan megismerte a visnuizmust. Kabír a saját tanítását hindi nyelven írt versekben tette közzé. Gondolataiból egyfajta egyistenhit eszméje bontakozik ki. Szerinte a mohamedánok és hinduk istene egy és ugyanaz. Istenhez elmélyülés útján lehet eljutni, nem pedig a külsődleges kultikus cselekedetekkel.

A hinduizmuson belül különösen kiemelkedő szerep jutott az említett Rámánándának, akinek bhakti miszticizmusa nagy hatású. A bengáli Csaitanja (1486–1533) a védánta rendszer továbbfejlesztője, visnuita gondolkodó, rendszerében az emocionális elemek kerülnek túlsúlyba. Azt tanította, hogy az áldozat helyébe a tiszta szívből jövő istenszeretetnek kell lépnie, s hogy a hívők dallal, tánccal dicsőítsék Visnu-Krisnát. Napjainkig van-

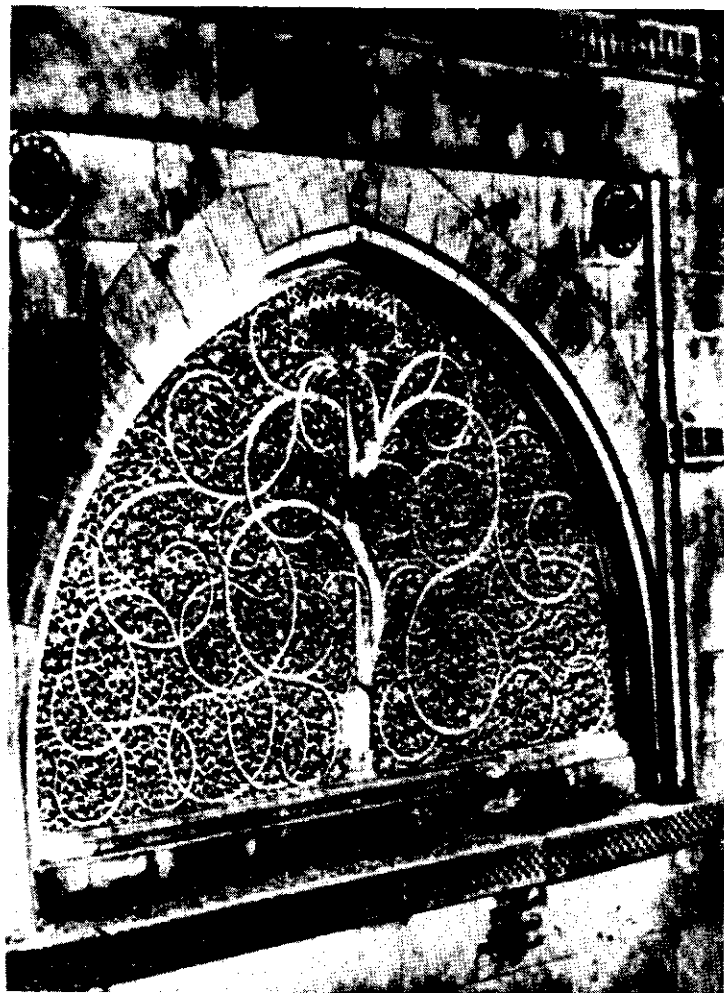

*Altamszultán síremléke,
Delhi, XIII. század*

*Faragványok
az Alá-i-darvázáról
Delhi, XIV. század*

*Faragott kőablak Ahmadábádból,
XV. század*

nak követői Orisszában és Bengálban, de különösen Puri-
ban. Az Amerikában manapság igen népszerű indiai ere-
detű Hari-Krisna mozgalom Csaitanjától származtatja ma-
gát.

A mughalok Indiája

A Lódi-szultánok hatalmának egy új, északnyugatról érkező, mindent elsöprő erő vetett véget. Bábar, „Az oroszlán”, aki Timur Lenk hatodik leszármazottjának vallotta magát, húszéves korában, 1482-ben az iráni Fergánában lépett trónra. 1497-ben meghódította Szamarkandot, de helyzete itt bizonytalanná vált, és így érdeklődése a kábuli királyság felé fordult. Végül 1504-ben ennek birtokába jutott. 1526-ban azután átkelt az Indiába vezető hágókon, és Delhitől nem messze, a Pánipat melletti végzetes csatatéren, ahol India sorsa többször is eldőlt, döntő vereséget mért Ibrahim Lódira. Ezzel a Delhi környéki mohamedánok ura lett, ellenállást csak a hindu rádzsputok fejtettek ki. Őket a következő évben győzte le, azon a helyen, ahol később a mesés város, Fatéhpur Szikri épült. Ezután gyorsan kiterjesztette uralmát a Pandzsáb déli része, később Bihár és a Gangesz folyó keleti medencéje felett. Amikor 1530-ban meghalt, birodalma a mai Afganisztántól a Gangesz alsó folyásáig terjedt.

Fia és utóda, Humájun (1530–56) kénytelen volt Kábult a nyugati Pandzsábbal együtt fivérének átengedni. Indiában az afgán származású Sér Sáh vezetésével felkelés tört ki, amely Humájunt India elhagyására kényszerítette. Útban Perzsia felé, Szindh tartományban, Umárkót erődjében 1542-ben született fia, Akbar. 1556-ban a visszatérő Humájun és 14 éves fia Pánipat mellett legyőzte az afgánokat, és később visszaszerezték Kábult is. Még ebben az évben Humájun Delhiben elhunyt: egyszer, amint könyvtárában dolgozott, leesett a lépcsőn, és belehalt sérüléseibe.

Fia, Akbar, aki a „Nagy” jelzőt kapta (1556–1605), a mughalok legtehetségesebbike volt, kiváló hadvezér, kitűnő politikus, államszervező. Mivel trónra lépésekor még fiatalkorú volt, négy évig Bairám hán működött mellette régensként. Majd ő maga látott hozzá ahhoz a nagyvonalú szervező-hódító munkához, amelynek az lett az eredménye, hogy Humájun kis országából India hatalmas területeit átfogó birodalom jött létre. Egymás után hódította meg a mohamedán királyságokat, és erős ellenőrzés alá fogta a hindu államokat. Célját hol erőszakkal, hol ügyes szövetségi politikával valósította meg. 1576-ban megszerezte Bengál alsó részét, ezután Orissza és nyugaton Gudzsarát is a birodalom szerves része lett. 1586-ban elfoglalta Kásmírt, 1592-ben birodalmához csatolta Szindh tartományt, és amikor 1594-ben visszaszerzte az afganisztáni Kandahár városát, egész Észak-India ura volt dél felé a Vindhjá-hegységig. Akbar a kormányzati székhelyét Delhiből Ágrába helyezte át, megalapította Fatéhpur Szikrit, amely azonban a vízhiány miatt lakhatatlannak bizonyult. Ezek után hozzáfogott a dél felé irányuló terjeszkedéshez. Ahmadnagar legendás királynője, Csánd Bibí volt ebben legnagyobb ellenfele, aki húsz évig gátat vetett a mughal hódításoknak. Akbar életének utolsó éveit megkeserítette Szálím nevű fia.

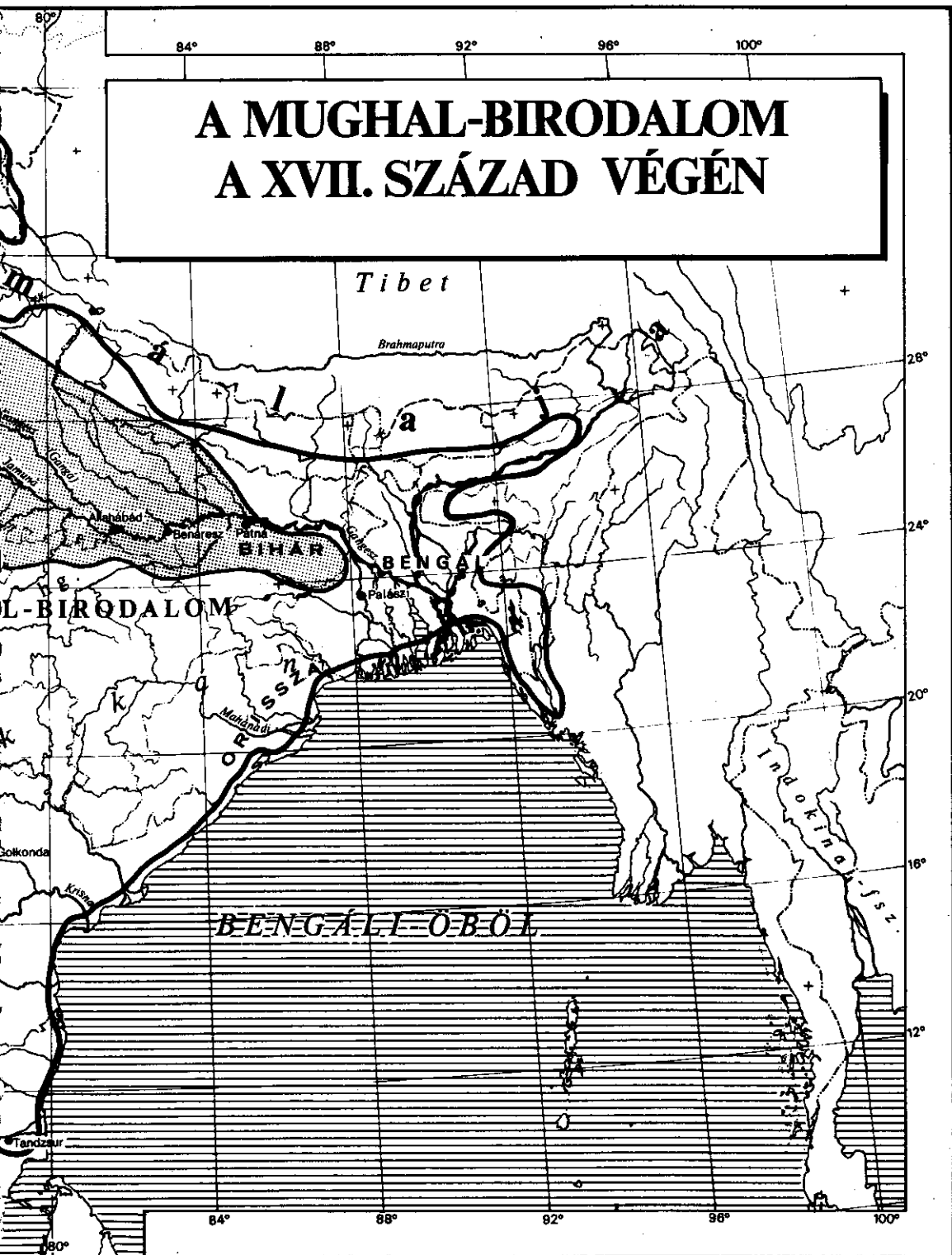
Amikor Akbar 1605-ben elhunyt, Szálím lépett a trónra, Dzsehángír néven (1605–27). Dzsehángírről érdekes feljegyzéseket készített Sir Thomas Roe, az első indiai brit követ 1615-ben. Dzsehángír noha szigorúan tiltotta szeszes italok fogyasztását, ő maga éjjeleken át ivott. A nyilvánosság előtt az erény szigorú őre, a művészetek és az irodalom mecénása volt. Udvarában igen sok külföldi tartózkodott, köztük politikai kalandorok. Uralmát családi viszályok gyengítették, fiai és nagyratörő felesége is ellenségei voltak. Kiújultak a harcok a hőiesen ellenálló vitéz rádzspuokkal. 1626-ban egyik hadvezére, Mahábat Hán, hathónapi fogságra vetette az uralkodót és feleségét. Amikor meghalt nem volt a hatalom tényleges birtokosa.

Fia, Sáh Dzsahán (1628–58) ezzel a katonai zendüléssel került a császári trónra. Első dolga az volt, hogy leszámolt a császári családban fellelhető valamennyi számba jöhető trónkövetelővel. Érdekes viszont, hogy amennyire kegyetlenül bánt rokonaival, olyannyira jóindulatúan viselkedett alattvalóival szemben. Rendkívül tehetséges, a pénzügyekben is jártas ember volt, az állami pénzügye-

Akbar portréja, festmény, 1600 körül

A MUGHAL-BIRODALOM A XVII. SZÁZAD VÉGÉN

Sáh Dzsahán portréja,
kb. 1630–40

ket egyensúlyban tartotta, és még arra is maradt energiája, hogy nagyszabású katonai vállalkozásokat szervezzen. Neki sikerült 1636-ban annektálnia Ahmadnagart. Bidsapur és Golkonda mohamedán államokat adófizetésre kötelezte. Új ellenfele támadt viszont a közép-indiai maráthák személyében. Nyugaton is sikereket ért el, egy időre elfoglalta Balh területét (ma Afganisztán), majd 1657-ben visszafoglalta az időközben elvesztett Kandahárt is. Végeredményben ezek az Indián kívüli hódítások nem bizonyultak tartósaknak, és e területek csakhamar ismét a perzsa királyok uralma alá kerültek. A mughal birodalom indiai állam lett. Sáh Dzsahán uralkodása alatt csodálatos építkezések folytak, ő építtette az ágrái Tádzs Mahalt s a Dzsamá Maszdzsidot és a Vörös Erődöt (Lál Kilá) Delhiben.

Utóda a sokat vitatott személyiség, Aurangzeb, más néven Alamgír (1658–1707) volt. Amikor apja, Sáh Dzsahán 1657-ben megbetegedett, megfosztotta trónjától, és

Ágrá várába záratta; ott élt Sáh Dzsahán haláláig 1666-ig. Aurangzeb idején érte el a mughal birodalom a legnagyobb területi kiterjedését, amely csak a Maurják birodalmához mérhető az ind történelemben. Mégis az ő hosszú uralma alatt kezdődött meg a dinasztia hanyatlása és elgyengülése. Aurangzeb 1659-ben legyőzte három testvérét, s az évek során nagy hódításokat tett a távoli

Dzsehángír magánkihallgatási csarnoka Ágrában, miniatúra, 1620 körül

délen is. Közben személyisége eltorzult, és az uralkodó vallási fanatikussá vált. A hindu templomok százait romboltatta le. 1674-ben azonban, amikor Sivádzsi a maráthák királya lett, a hindu ellenállás megerősödött. Nehezítette a helyzetet, hogy még Aurangzeb egyik fia, Akbar hefcég is a maráthákat támogatta. Aurangzeb 1683-ban minden korábbinál nagyobb előkészületeket tett dekkáni hadjáratához, de átütő sikert nem ért el. Élete hátralévő évei nagyrészt a dél-indiai csatatereken és a közép-indiai hadjáratokban teltek el. Egy ideig sikerült visszaszorítania a maráthákat, akik a hegyekbe menekültek, de 1705-ben ismét megerősödtek, és visszafoglalták elveszett váraikat. Aurangzeb hadseregében úrrá lett a zűrzavar, a csapatok mozgása lelassult, elégedetlenség támadt soraikban, és Aurangzeb kénytelen volt tárgyalásokba

bocsátkozni a marátha vezetőkkel. 1706-ban azonban ismét kiújultak a harcok. Aurangzeb Ahmadnagar erődjében keresett menedéket, s itt halt meg 1707 februárjában.

A következő évtizedekben Aurangzeb utódai a szikhekkal és a maráthákkal vívtak élethalálharcot. Ez az angolok malmára hajtotta a vizet, akik a XVIII. században egyre jobban terjeszkedtek, és befolyásuk egyre erősödött. Közben a mughal dinasztia politikai hatalma teljesen elenyészett, de ennek tárgyalása túlmutat a jelen kötet keretein.

A földművelési technika keveset fejlődött, az öntözés alá vett területek nagysága növekedett. A lakosság abszolút többsége kis falvakban élt, és ezek a falvak igen kevés többletterméket termeltek. A falusi kézművesség nem tudott elmozdulni régi szintjéről, nem alakultak ki a mughal államban az Európában már virágzó manufaktúrák. Bizonyos iparágak, különösen a textilgyártás, minőség szempontjából a korabeli világszínvonalat meghaladták.

A mughal korszak külkereskedelmi viszonyait jól ismerjük. A XVI. század Indiájában nagy szükség volt aranyra, ezüstre, lovakra, hiány mutatkozott egyes fémekből, mint ólom, cink, réz, higany. Némely luxuscikkre a mughal uralkodó réteg tartott igényt: selymekre, különleges ruhaanyagokra, európai borokra, afrikai rabszolgákra. Ezekért cserében India főleg textíliákkal, borssal, különféle fűszerekkel, indigóval és ópiummal fizetett. A kereskedelem lebonyolítását azonban számos tényező akadályozta. A fejletlen úthálózat és a mughal tengeri flotta jelentéktelensége a kialakuló kapcsolatokat egyoldalúvá tette, a nemzetközi kereskedelem bonyolítóit nem az indiai kereskedők, hanem az idegen kereskedők és azok társaságai lettek. Ez a tendencia azután még inkább megerősödött a nyugat-európai államok kelet felé irányuló vállalkozásainak elszaporodásával, és végeredményben a gyarmatosítás felé vezető utat egyengette.

Ha a gazdasági-adminisztratív rendszerről tipikus képet akarunk kapni, akkor az Akbar idejében fennálló állapotot kell szemügyre vennünk. Akbar felmérte a földeket, és az adót a területegységenkénti termés után vetette ki. Ez a bruttó termés egyharmadáig terjedhetett. Akbar lehetőséget adott arra, hogy a termékadót bizonyos árfolyamon pénzzel egyenlítsék ki. A felmérés eleinte évente, később tízévenként történt. Akbarnak az a

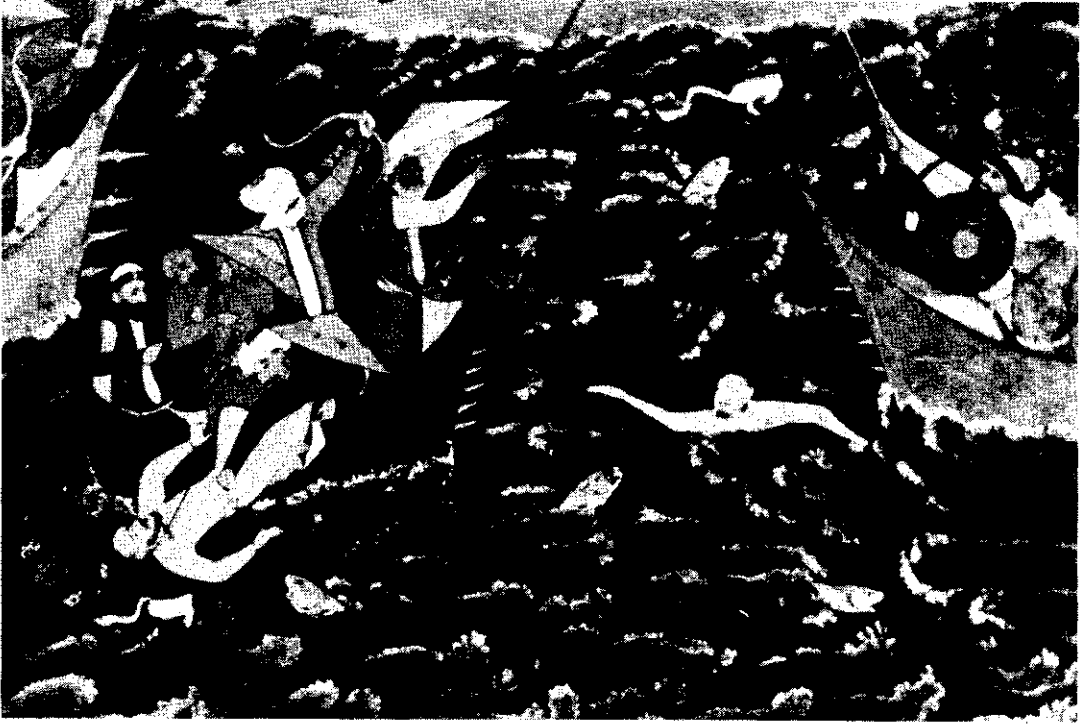
rendelkezése, hogy az egyes tartományok kötelesek védsereget tartani, csökkentette a központi kiadásokat. Feltűnő, hogy Akbar alatt még a hadjáratok sem merítették ki a kincstárat, sőt az uralkodó képes volt megőrizni a királyi udvar fényűző ragyogását is.

Az adóbérlők rendszere már az első mughal uralkodók idején erős volt. Akbar ezek mellett a katonai osztályt juttatta kvázi-földesúri helyzetbe. A katonai réteget 66 osztályba osztotta, és mindegyiket meghatározott javadalommal látta el. Ezek ennek fejében kötelesek voltak megfelelő létszámú katonaságot állítani.

A birtokviszonyokat tekintve a birodalom földterülete a következő kategóriákra oszlott: 1. hász mahal, azaz közvetlen királyi birtok, 2. zamíndári birtok, az adóbérlők kezén lévő terület, 3. dzsáigárdári, azaz a tisztségviselőknek juttatott terület és 4. a faluközösségek földje: ez rajótvári rendszer néven ismeretes, amelyben a föld a rajótok (földművesek, parasztok) kezén volt. Itt a faluközösség tulajdonjoga megmaradt, és a falu közvetlenül a központi hatalommal állt szemben adókötelezettségével. Konfliktus csak akkor támadt, ha a falu nem tudott fizetni.

Az államapparátus rendezett képet mutat. A birodalom tartományokra oszlott, élükön kormányzó alkirálylyal, aki egyben polgári és katonai vezető volt. Hivatala három részlegből állott: katonai, igazságügyi (rendőri) és adóügyi részlegből. A katonai vezetők a központi hatóságok alá voltak rendelve. A falvakban a rendőr állása örökletes volt.

Az állandó hadsereg három részből tevődött össze. A fővezér (szardár) közvetlen parancsnoksága alatt viszonylag kis létszámú sereg állott. Ő rendelkezett a teljes tüzérség felett, amelyben külföldiek is szolgáltak. A tüzérség mellett a második csoportot a lovasság alkotta, amely Akbar idejében mintegy 250 000 főt számlált. A lovasság gerincét rádzsputok és a mai Afganisztánban és Pakisztánban élő pathánok ősei adták. A harmadik csoportot a vegyes összetételű gyalogság képezte. A dzsáigárdárok által kiállított kiegészítő sereg hadjáratok idején csatlakozott az állandó hadsereghez. A nevezetes Áín-i-Akbari (Akbar tettei) c. történeti munkának a leírása szerint a gyalogság összlétszáma háború idején négy-millióra rúgott. A mughal birodalom tipikusan szárazföldi hatalom volt, nem rendelkezett számottevő tengeri haderővel.

*Tengeri csata, miniatúra,
XVI. század vége.*

A mindennapok életébe az Indiában járt külföldiek feljegyzéseiből kaphatunk bepillantást. J. B. Tavernier svájci kereskedő és ékszerész 1641–67 között öt alkalommal járt Indiában. Tavernier látta a mughalok híres pávatrónját, amelyet Sáh Dzsahán készíttetett. A színaranyból való trónt rubin és smaragd díszítette. (A trón, miután Nadír Sáh 1734-ben Delhiből elszállította, az iráni uralkodók birtokába került, ma pedig az iráni államé. Értékét a XIX. század végén az angolok hat és fél millió font sterlingre becsülték.) A már idézett Sir Thomas Roe angol követ leírja egyik beszélgetését a bengáli alkirályal. A nevezett 1500 lovat tartott a hadsereg számára, darabja évente 200 rúpiába került. Összehasonlításként megjegyzi, hogy az ő évi fizetése 5540 rúpia volt. De tellett is az alkirálynak erre az évi 700 000 rúpiás jövedelméből!

Ezzel szemben a parasztok helyzete nem volt könnyű. Róluk Tavernier ezt írja: „A legnyomasztóbb szegénység az osztályrészüik, mert ha valamit szereznek, azt a törvény alapján vagy erőszakkal elveszik tőlük. Az ember egész elnéptelenedett tartományokat talál, a parasztok elmenekültek onnan a kormányzat elnyomó intézkedései következtében.” F. Bernier francia utazó, akinek munká-

ját Marx figyelmesen tanulmányozta, a városi kézművesekről így ír: „A kézműves sohasem válhat gazdaggá, a legcsekélyebb dolog sem áll rendelkezésére ahhoz, hogy megteremtse eszközeit kínzó éhsége csillapítására, és hogy testét legalább szegényes ruhával befedje. Ha valamennyit keres, az semmi esetre sem az ő zsebébe jut, hanem csak a kereskedők gazdagságát növeli.” 1630–32-ben az esős évszak kimaradása félelmetes éhínséget idézett elő a Dekkánban és Gudzsarátban. Van Twist holland kereskedő, Malakka későbbi kormányzója, erről így tudósít: „Még fű sem nőtt, az állatok elpusztultak. Amint az éhínség növekedett, az emberek elhagyták a városokat és falvakat... megölték gyermekeiket és asszonyaikat. Az asszonyok saját magukat és gyermekeiket rabszolgának adták el. A szülőktől elhagyott gyermekek magukat adták el. Egyes családok méreggel vetettek véget életüknek. Mások vízbe ölték magukat, úgyhogy most a folyók hullákkal vannak tele. Az emberek megették feleségüket, az asszonyok férjüket, a gyermekek szüleiket... Gyakran árultak a piacon emberhúst. Egyes hollandok, akik Ahmadábádból jöttek, olyan emberekre bukkantak, akik egy tűz körül ültek, és a tűzben emberi kezeket és lábakat sütöttek – iszonyatos látvány! Az egész ország temetlen hullákkal volt tele, a levegő hullák bűzétől volt terhes. Ez a rettenetes isteni eredetű büntetés elsősorban a szegényeket sújtotta, akik semmiféle készlettel nem rendelkeztek.” A helyzet csak nagyon nehezen javult, mert, amint egy ugyancsak korabeli utazó, az angol Peter Mundy írja: „a gazdagok és erősek mindent megszereztek maguknak olcsó eszközökkel”. Északon bőségesen volt gabona, de a szállítási nehézségek miatt nem jutott el rendeltetési helyére. 1632–58 között nem kevesebb, mint hét alkalommal pusztított éhínség India különböző területein.

A mughal állam természeténél fogva soknyelvű volt. Az uralkodók hivatalos nyelvként a perzsát használták, Delhi környékén azonban a beszélt nyelv nagy területen az urdú (jelentése: tábor) lett, ami a korábbi beszélt nyelv és a perzsa keveredéséből alakult ki. Elnevezését onnan kapta, hogy eredetileg a nagy létszámú hadsereg tagjai beszélték. Az urdú a XVIII. században irodalmi nyelvvé vált, a műveltek nyelvévé (urdú-i-muhallá). A bazar nyelve ugyanebben az időben egy keveréknyelv, a hindosztáni volt, amely a XIX–XX. században a modern hindi, illetve urdú irányában fejlődött tovább. A mughal-

lok udvarában élő tudósok, írók perzsául írtak, a szanszkrit végig a bráhmanák nyelve maradt, és az időnkénti erős hinduellenesség ellenére továbbra is gazdag irodalom nyelvül szolgált. Dél-India nyelvei és az egyes újind nyelvek mint irodalmi nyelvek és a helyi lakosság nyelve léteztek. Az irodalmi nyelv és a beszélt nyelv között azonban mély szakadék tátongott, ami ma is megvan például a bengáliban vagy a tamilban, teluguban.

Annak ellenére, hogy a mughal uralkodók életük nagy részét véres hadjáratokban töltötték, vagy éppen családi viszályokkal voltak elfoglalva, futotta erejükből, és a birodalom pénzügyi helyzete is lehetővé tette, hogy a szellemi kultúra minden ága virágozzék. A mughal korszak az ind kultúra egyik aranykora, amit csak Aurangzeb értelmetlen rombolásai árnyékolnak be. Ennek sajnos a hindu történeti emlékek látták kárát.

Az irodalom minden műfaja jeles munkákkal van képviselve. Az első uralkodó, Bábar, maga is költő volt. Mubajjin (A felvilágosító) és Muktaszar fi'l-arur (A metrika kompendiuma) c. munkái rendkívüli műveltségről tanúskodnak. Fő műve memoárja, a Bábar-náme, más néven Vaká'i-i Báburi (Bábar könyve), a csagatáj (a XVI. századtól Közép-Ázsia török irodalmi nyelve) próza gyöngye, és a korszak történelmének felbecsülhetetlen értékű kútfője. Meszneviben írott vallási tárgyú költeményét, a Riszála-i Validij'át, amelyben az öt szent kötelességet tárgyalja, fiának, Humájunnak ajánlja. Bábar leánya, Gul-badan Bégam ugyancsak kiváló életrajzíró, a Humájun-náme (Humájun könyve) szerzője. Művében fivére életét örökíti meg. A nagy mughal kori krónikáirók egyike Abu-l-Fazl, az Áin-i-Akbari (Akbar tettei), más néven Akbar-náme (Akbar könyve) szerzője. Dzsehángír nagymughal emlékirata, a Tuzuk-i-Dzsehángíri ugyancsak kiváló alkotás.

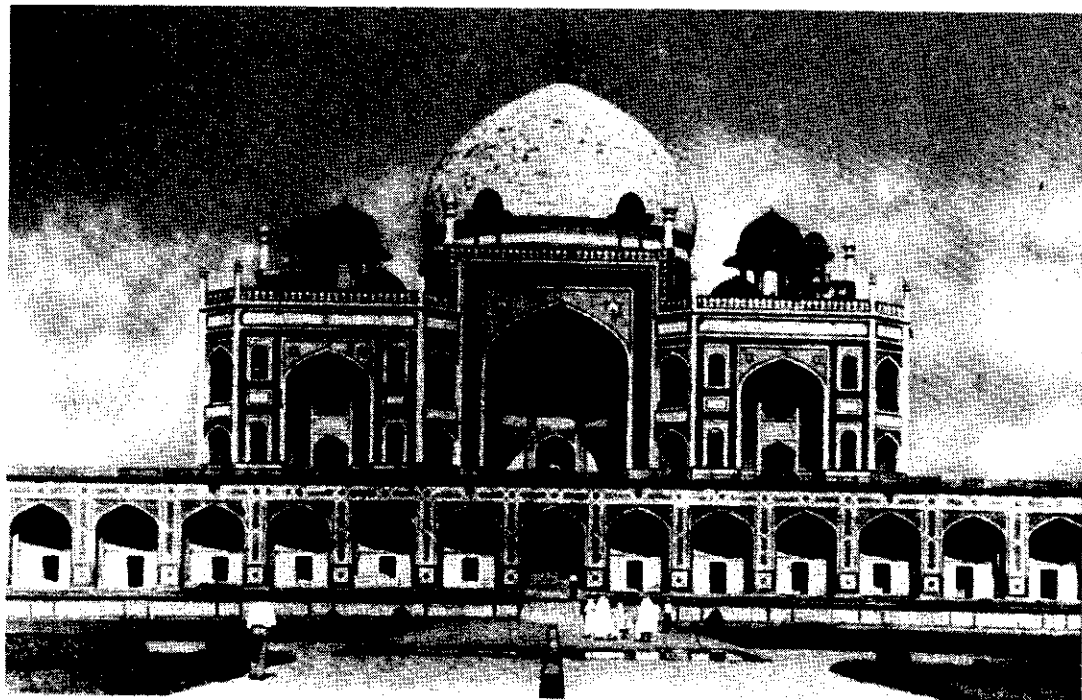
Hindosztáni nyelven alkottak Késavdász, Szénápati, Biharilál, valamennyien kitűnő lírikusok. A pandzsábi irodalom epikus irányának kiemelkedő képviselője Dámódar (1556–1605), majd Góvind Szingh (1666–1708), a szikh vallás tizedik guruja. A hindi irodalomhoz számítják a Benáreszben, tehát a hindi nyelvterület keleti részén – ahol a szanszkrit mindig erősen hatott az élő nyelvjárásra – készült Rám-csarit-mánaszt (Ráma cselekedeteinek tava), a szentként tisztelt Tulszidász (1532–1624), a nagy költő és vallási tanító művét, a Válmiki-féle Rámájana átdolgozott változatát. A régi irodalom nagyra-

becsülését jelzi az, hogy Akbar parancsára a Mahábháratát perzsára fordították. Ezt a fordítást egy pompásan illusztrált kézirat őrzi. A bengáli nyelvterületen Murárigupta 1545-ben ékes nyelven énekelte meg Csaitanja szent életét, Mukundarám Csakravarti (XVI. sz. második fele) Csandí istennő (Durgá egyik formája) dicsőségét zengi. A telugu irodalom korabeli remeke a rafinált stílusban megírt és többféleképpen értelmezhető Rághava-Jádava-Pándavija c. elbeszélő költemény (XVI. sz. második fele), amely a Rámájana, a Mahábhárata és a Bhágavata-purána tartalmát írja le egy történetben. A korabeli népi színjátszás és a táncdarabok népszerűek voltak, de mivel nem kerültek lejegyzésre, elvesztek, vagy erősen átdolgozva a későbbi korok darabjaiban lelhetők fel.

A költészettel testvéri kapcsolatban álló zene két nagy iskolája alakult ki a korszakban. Az egyik az északi, más néven hindosztáni, a másik a déli, vagyis karnátaka irányzat, Mirábáj hercegnő (XVI. sz.) neves zeneszerző volt, Krisna követője. A XVI. század nagy hírű zenetanára, Szvámi Haridász, Vrindabanban, Krisna szülőhelyén működött. Akbar udvarában számos kiváló zenész élt az uralkodó kegyes pártfogása alatt.

A mughalok nagyszabású építészeti alkotásai csaknem hiánytalanul fennmaradtak, és az Indiába érkező idegent teljességgel lenyűgözik. Ez az építészet és a korszak festészete, amelynek emlékei manapság India és más országok múzeumaiban és magángyűjteményeiben láthatók, kétségtelenül az indiai képzőművészet egyik legfényesebb oldalát mutatja. A sajátos mughal építészet és festészet legnagyobb erénye az, hogy az iszlám közös formakincséből örökölt elemeket, művészeti technikát sikeresen olvasztja egybe az ősi indiai művészettel, amely persze szintén sokféle forrásból táplálkozott az évezredek során.

A mughalok építkezéseinek egyik színhelye Delhi volt. Humájun nagymughal hatalmas építkezésbe kezdett azon a helyen, ahol a Mahábháratából ismert egykori Indraprasztha állott, és átépítette a Purána Kilát (Régi Erőd). A Humájunt Delhiből ideiglenesen kiszorító Sér Sáh mecsetet épített. Ezen már igen sok hindu elem figyelhető meg: a cshájá (árnyékvető), a tartóoszlopok, a kupola tetején a lótuszkiképzés, a csúcán a világmindenséget jelképező kalasa korszóval. Akbar első nagy építkezése az apja, Humájun tiszteletére emelt síremlék. Magas talapzaton helyezkedik el, és külsejében mecset

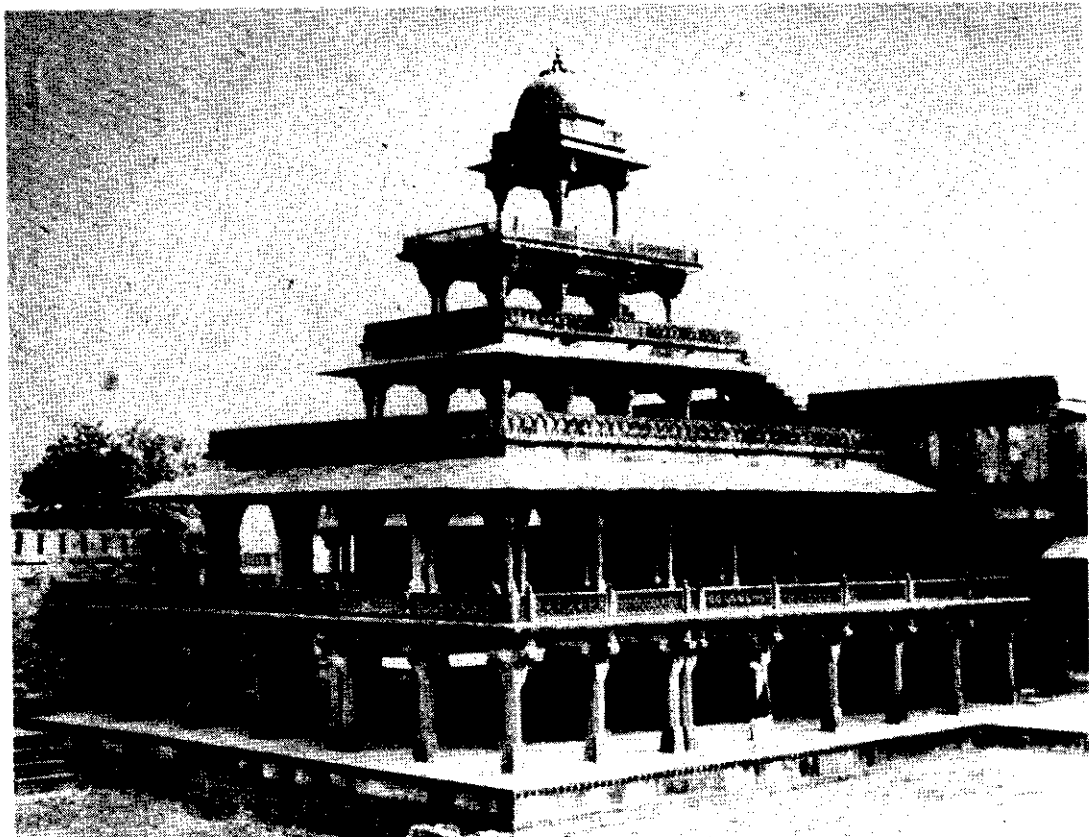

*Humájún sírmléke,
a XVI. század harmadik negyede*

benyomását kelti. A perzsa mintákat követi, de itt is megjelenik a kupola lótoszrózsás kiképzése.

Amikor a politikai helyzet úgy alakult, a mughalok Ágrát rendezték be fővárosuknak, és ez, természetesen, új építkezésekkel járt. Akbar legnagyobb alkotása Fatéhpur Szikri létrehozása volt Ágrától délkeletre. Az itteni épületek a jellegzetes észak-indiai vörös homokkőből készültek, és a hindu jelleg uralkodik bennük. Csupán a kupolák és a ritkán szereplő boltívek emlékeztetnek az iszlám építészeti formakincsére. A város, amelyet vízhiány miatt nem lehetett lakni, tervszerűen épült egy dombon, és ma is jó állapotban van. Ennek a „kísértetvárosnak” egyik legszebb épülete a Pancs Mahal (Ötemeletes palota), amelyet Akbar az általa alapított, az ismert történeti vallásokból összegyűrt „isteni hit” (dín Illáhi) vezetői számára építtetett. Előtte áll a Diván-i-Ám, a nyilvános kihallgatások nyitott oszlopcsarnoka. A Diván-i-Hász, vagyis a magánkihallgatások csarnoka Fatéhpur Szikriben egy négyszögletes épület. A hindu vallású Bir Bál palotája teljesen hindu jellegű épület.

Akbar később, politikai céljainak megfelelően, Ágrát fejlesztette. Halála után fia, Dzsehángír apja tiszteletére pompás mauzóleumot emeltetett a Delhi-Ágrá közti országút mentén, az Ágrától nem messze fekvő Sikandrá-

*Panca Mahal, Fatéhpur Szikri,
a XVI. század második fele*

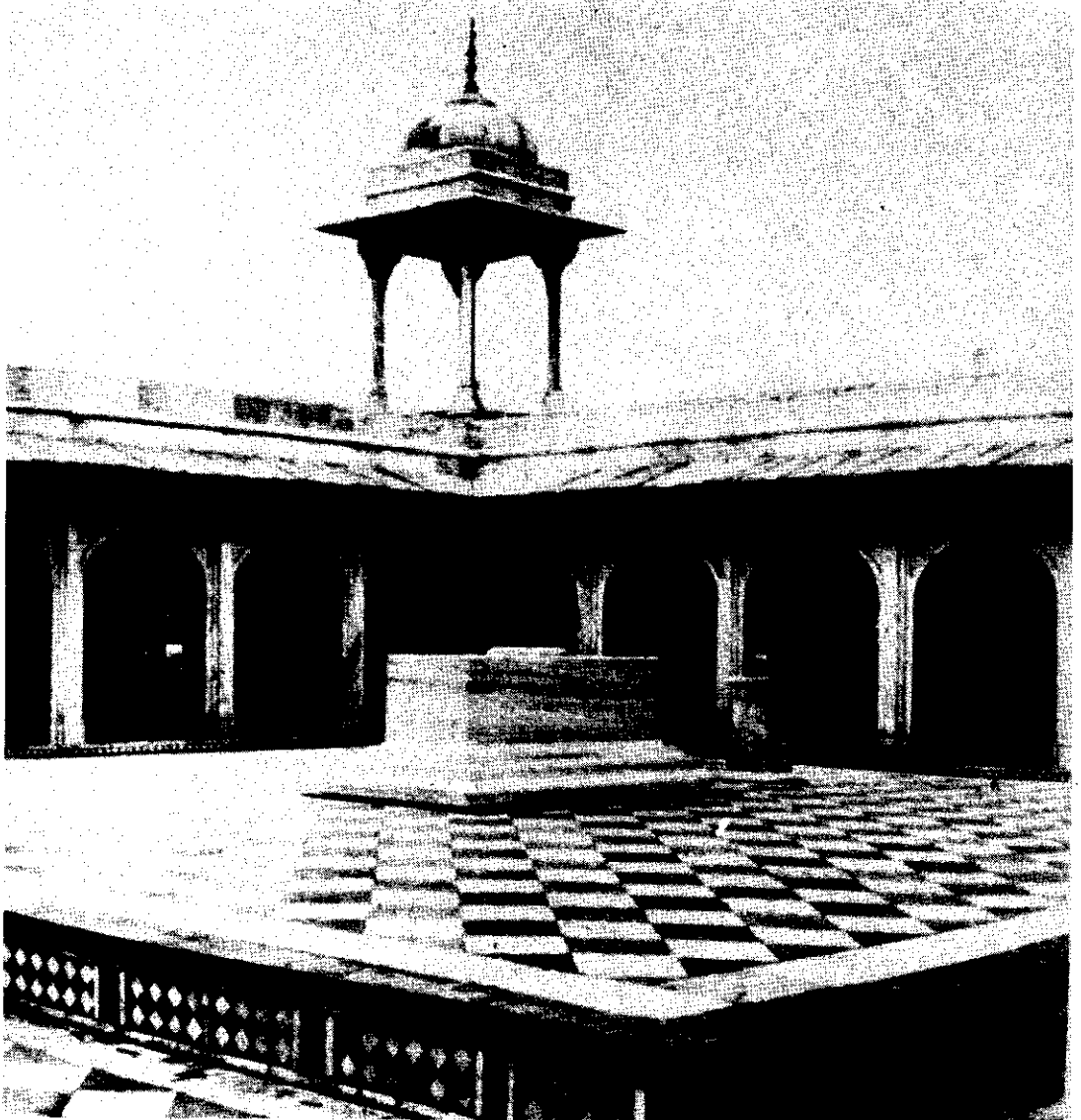
ban. A mauzóleum maga egy többemeletes épület. A kenotaphion, vagyis a halott emlékét szolgáló síremlék a mauzóleum legfelső emeletén, egy nyitott tetőcsarnok közepén látható, a valódi sír pedig az épület alatti kis teremben nyert elhelyezést. Ez a tetőcsarnok erőteljes hindu hatást tükröz, és az egész mughal kori építőművészet egyik legszebb darabja.

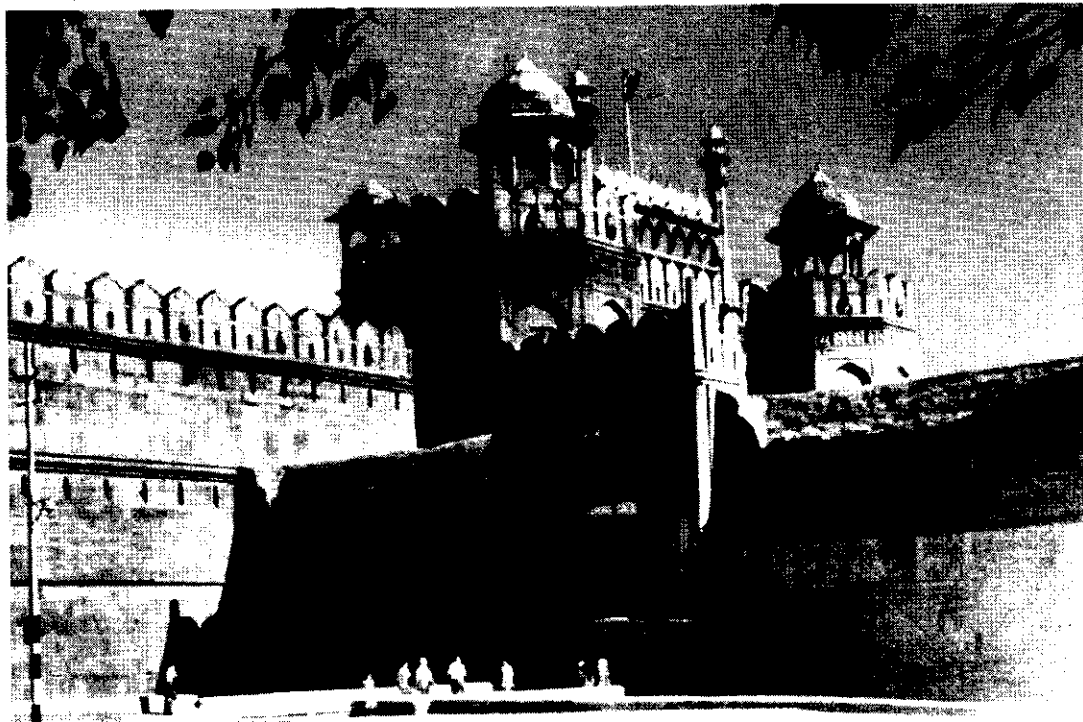
Dzsehángír több városban építkezett. Ágrában ő fejezte be a híres Móti Maszdzsid (Gyöngymecset) építését. Feleségével szívesen tartózkodott Lahorban, ennek emlékét számos kiváló alkotás őrzi. Ekkor létesítették az utánozhatatlan szépségű Salimár Bághot, amely az ún. mughal kertek első ismert példája. A lahori vár is ebből az időszakból való. Ugyancsak díszkertek ékesítették Kásmírt, ahol a forró évszakban a mughal udvar tartózkodott. Érdekes jelenség Dzsehángír korából az ágrái Iti-mad-ud-Daula nevű síremlék. Ezt perzsa származású és befolyásos felesége, Nur Dzsahán, apja emlékére állította. Dzsehángír a hindu elemeket kedvelte az épülete-

ken, míg felesége ragaszkodott a perzsa formákhoz. Az építményen mindkét hatás érvényesül.

Sáh Dzsahán tovább folytatta apja építkezéseit Ágrában. Az ő idejében létesült alkotásokat könnyedségük, levegős nyíltságuk és dús pietra dura (márványalapba féldrágakőből készült figurális berakás) díszítésük különbözteti meg az apja idejében épült emlékektől. Új formák is járultak ebben az időben a mughal építményekhez: a hajló vonalú vagy ívekben elnyúló tetők. A lahori várban ekkor készül el a Sis Mahal (Tükörpalota). Ugyancsak Sáh Dzsahán építkezett Ádzsmírban és

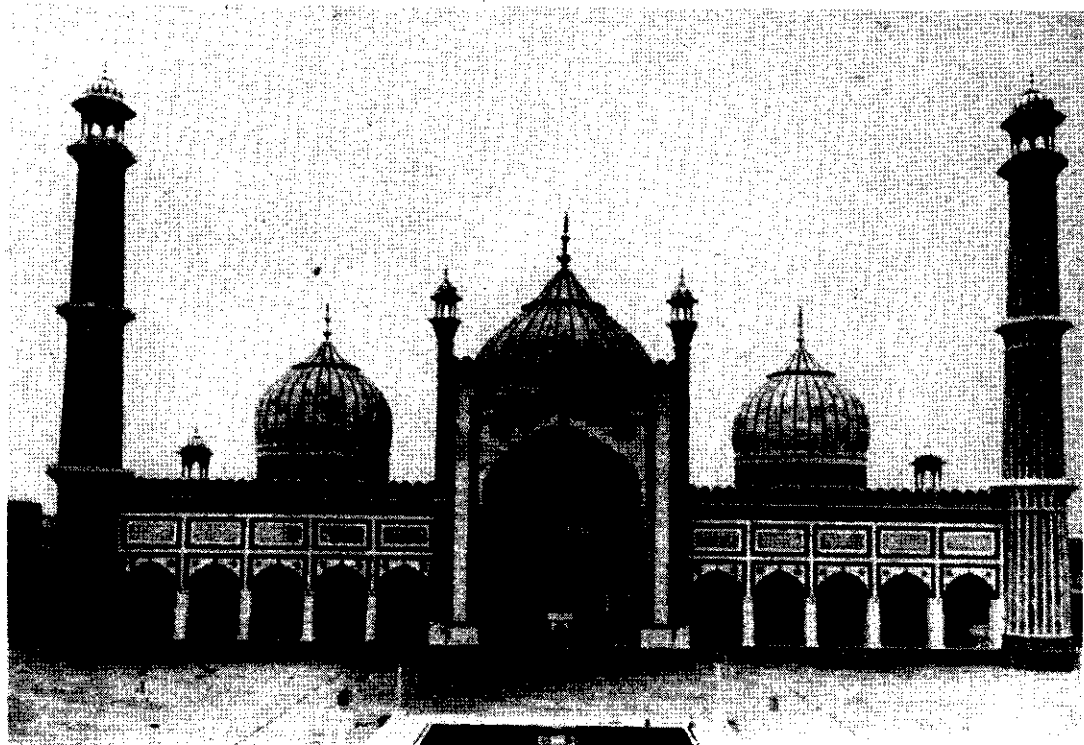
Akbar síremléke, a kenotaphion a mauzóleum nyitott tetőcsarnokán, Sikandra, a XVII. század eleje

*A Lál Kilá lahori kapuja,
a XVII. század első fele*

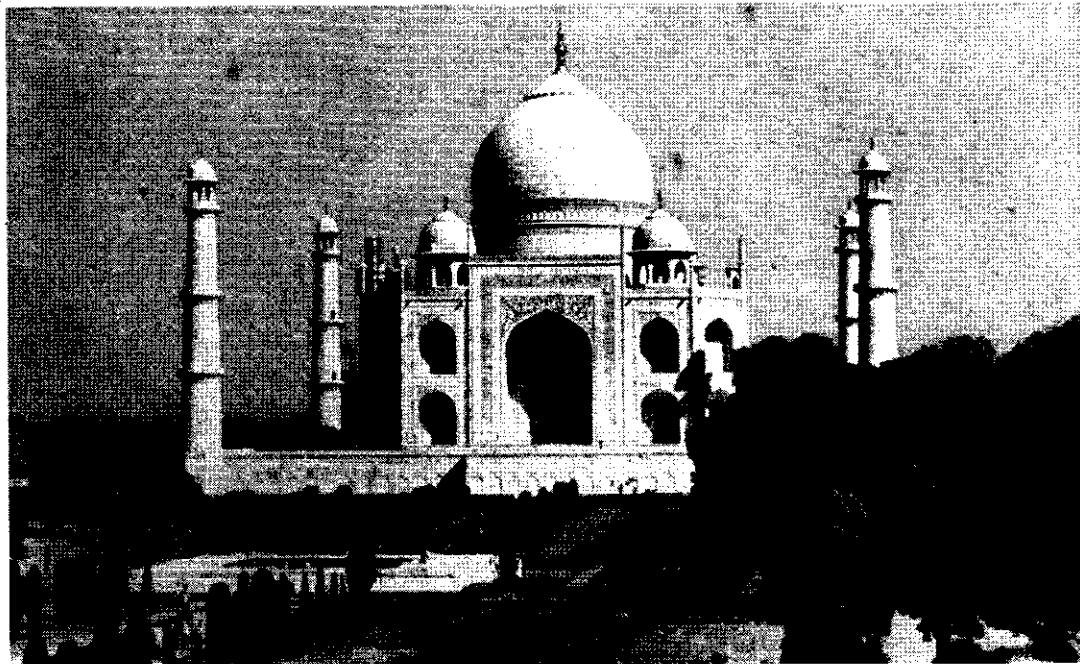
Delhiben is. Delhiben egy új városrészt hozott létre, amelynek neve Sáh-Dzsahán-ábád volt. Ennek központja a nevezetes Lál Kilá (Vörös Erőd, épült 1638–48-ban), amely eredetileg a Jamuná folyó partján állt, a folyó medrének változása következtében azonban manapság mintegy fél kilométernyire van a folyótól. A mughal erődök elmaradhatatlan részei a Diván-i-Hász és a Diván-i-Ám. A Lál Kilában látható Diván-i-Hász egyik oszlopán színes kövekből kirakott perzsa írás olvasható: „Ha a paradicsom a földön van, akkor ez az, ez az, ó, ez az!” Valóban, a vakítóan fehér márvány a féldrágakő növény- mintás berakásokkal utolérhetetlenül magas színvonalú kőfaragó és díszítő munkát dicsér, és hasonlíthatatlan esztétikai élvezetet nyújt a látogatók számára. A kihallgatási csarnokok és a lakóhelyiségek tágas, gyönyörű parkban kaptak helyet az erődön belül. A Lál Kilá főbejáratától a másfél kilométerre fekvő fatéhpuri mecsetig a Csándí-csók (Ezüst út) vezetett, amely nevét a környék ezüstműveseiről kapta, és egyben felvonulási útként szolgált. Az utat szegélyező házakban az előkelők laktak, a környező kis utcákban, sikátorokban a fényűző élethez szükséges kellékeket előállító mesteremberek húzódtak meg. A Lál Kilával szemben ugyancsak vörös kőből épült

a Dzsamá Maszdzsid (Pénteki mecset), a mohamedán világ egyik legnagyobb és legszebb mecsete.

*Dzsamá Maszdzsid,
a XVII. század közepe*

Bámulatra méltó, hogy emellett Sáh Dzsahánnak még arra is futotta erejéből és főleg pénzéből, hogy Ágrában felépíthesse a világ egyik csodájának tartott Tádzs Mahalt, szeretett felesége, Mumtáz Mahal síremlékét. Andzsumán Bánó Bégam, akit a nép Tádzs Bibinek (Diadém úrnő), Mumtáz Mahalnak (A palota ékessége) is nevezett, 1612-ben kötött házasságot Sáh Dzsahánnal. Házasságuk szerencsés és boldog volt. Mumtáz Mahal 1631-ben, 39 éves korában, gyermekágyban halt meg, tizenharmadik gyermeke születésekor. Sáh Dzsahánt felesége halála viaszgatalhatatlanná tette, és noha 35 évvel túlélte az aszszonyt, sohasem nősült meg többé. Elhatározta, hogy méltó síremléket állít elhunyt feleségének, és pályázatot hirdetett a síremlék megtervezésére. A korabeli iratokból tudjuk, hogy kik voltak az építkezés vezetői és résztvevői. A munkát indiai építészek végezték, a kivitelezésben egyetlen európai vett részt, a francia Austin de Bordeaux, aki az ezüstdíszes ajtókat készítette. (Ezeket, sajnos, később elrabolták.) A munkálatok 23 éven át folytak, és összesen 20 000 munkás dolgozott itt. Egy 1973-as amerikai kiadvány az építkezési költségeket het-

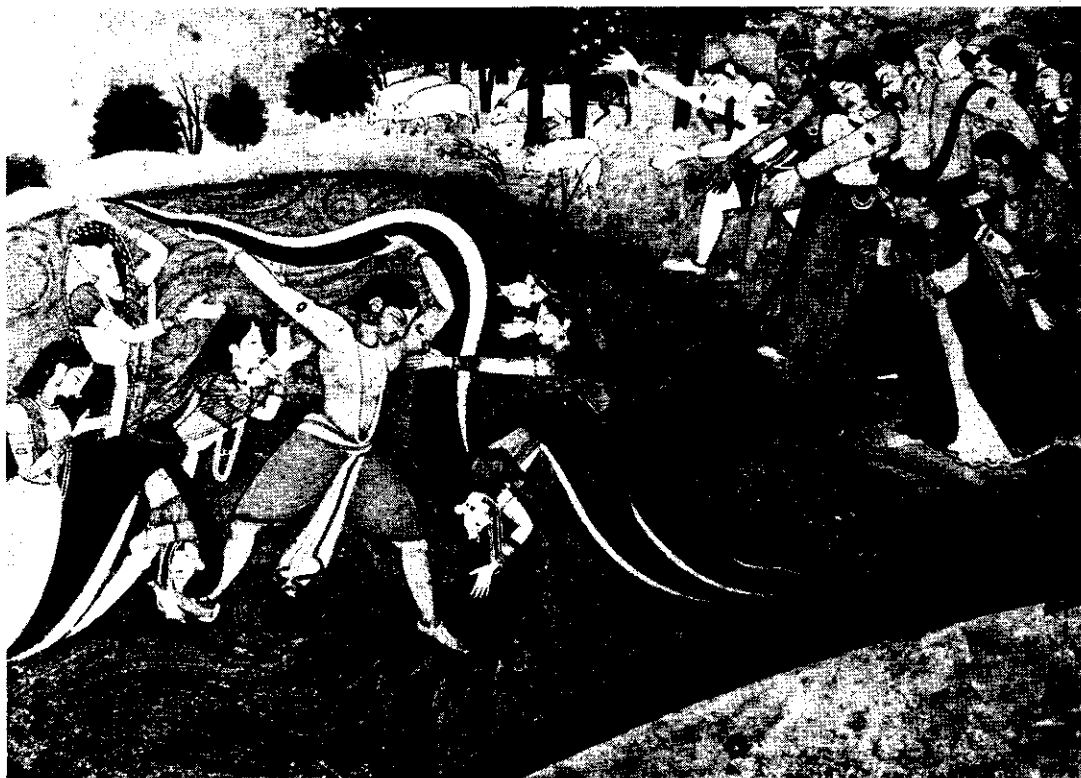
**Tádzs Mahal,
a XVII. század harmincas éve**

venmillió dollárra becsülte, de ez csupán találgatás. Bak-tay Ervin, a kiváló magyar indológus a Tádzsot így jellemzi. „Ha valamit tökéletesnek lehet mondani, a Tádzs Mahal az. Értve tökéletes alatt azt, hogy a mű maradéktalanul megvalósítja a gondolatot, amely létrehozta, és hogy nem lehet másképpen elképzelni, mint amilyen. Ha képzeletben megkíséreljük bármely részle-tében megváltoztatni, tömegét, arányait módosítani, rá-jövünk, hogy ez képtelenség, mert a legcsekélyebb elté-rés az adott megoldástól megsemmisítené a mű meggyő-zően egységes, hibátlanul kiegyensúlyozott, szerves, szinte megrendítőnek nevezhető hatását.” A síremlék egy emelvényen áll, a homlokzata előtt levő medencét sötét ciprusok szegélyezik, ami még hozzájárul a látvány nagyszerűségéhez. Fehér márványtömbje legjobban holdfényben bontakozik ki. A Tádzs a mughal építészet csúcsa.

A festészetben két nagy hatású és termékeny iskola alakult ki: a mughal és a rádzsput. Régebben ezeket nem különböztették meg élesen egymástól, de amióta A. K. Coomaraswamy, az ind művészettörténet egyik legerede-tibb és legnagyobb hatású tudósa megjelentette Rajput Painting (Rádzsput festészet) c. munkáját, szükségesnek látszik két különálló irányzatról beszélni a hagyományok és az ideológiai háttér figyelembevételével.

A rádzsputok sohasem hódoltak be teljesen a mughloknak, és a hindu hagyományok szívós őrzői voltak. Azokon a területeken, ahol rádzsputok laktak, és politikai önállóságukat a XVII. században valamilyen formában megőrizték, kibontakozott a róluk elnevezett festészeti irány. A rádzsput festmények kisméretűek, és ezért miniatúráknak is tekinthetnők, de ha alaposan megvizsgáljuk őket, azt látjuk, hogy valójában nagy arányokban elgondolt, falfestményeknek is alkalmas kompozíciók kibővített változatai. Így feltehető, hogy mivel a rádzsput területeken ebben a korban nem készültek könyv- és kézirat-illusztrációk, a rádzsput festészet a falfestészetből fejlődött ki. Témájául a mindennapi életet, szokásokat, viseletet választotta. Vallásos témái a hinduizmusból adódtak, legkedveltebbek a Krisna-legendák. A rádzsput festészet természetesen gyűjtőfogalom. Több önálló irányzatról beszélhetünk: a rádzsasztáni és a pahári (hegyi) iskola jelenti a fő irányokat, de a pahárinak magának is több ága van, legismertebb a dzsamnui (Kásmír déli határvidéke) és a Kángra-völgyi (Kelet-Pandzsábban). A rádzsput festészet megrendelői és támo-

*Krisna legyőzi Kálját
kigyódomont,
miniatúra, XVIII. század*

gatói a fejedelmek és az előkelők voltak, így a rádzsput festészet a mughalok festészetéhez hasonlóan udvari festészet volt.

A mughal festészet egyenesen a miniatúrafestészetből eredeztethető. A XV–XVI. század fordulóján a Timuridák uralma alatt Szamarkandban, Perzsiában és Afganisztánban hallatlanul fejlett könyvművészet alakult ki. A korabeli kéziratok, illuminált kódexek közül kiemelkedik a Bábar-náme gazdag miniatúraanyagával. Ezeknek a miniatúráknak az illusztrálandó mű jellegét kellett követniük, ennél fogva történeti illusztrációkká, bizonyos fokú realizmust tükröző alkotásokká váltak. Indiában ez az irányzat egészségesen fejlődött tovább. Akbar megbízásából készült perzsa, heráti, szamarkandi festők munkájaként a perzsa nyelven írt Hamza-regény (Dásztán-i-Amír Hamza) illusztrációsorozata. Akbar a festészet kedvelője és bőkezű mecénása volt. Az ő idejében bontakozott ki a mughal portréfestészet, amely az uralkodók és az előkelők ma is látható kitűnő képeit hozta létre. A Budapesti Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeum Sáh Dzsahán és Dzsehángír jól sikerült arcképét őrzi, de bőségesen jutott ezekből a világ más múzeumainak is. Dzsehángír a festészet rajongója volt. Parancsára az állam fő tisztségviselőiről és a fontosabb eseményekről képek készültek. Ezeket egy albumba gyűjtötték össze, amely az ő nevével viseli. Dzsehángír emlékirataiban is sokat foglalkozott a

عمر شاه منصور

festészettel és a festőkkel. Korának kiválósága volt Usz-tád Manszúr, aki állatalak-ábrázolásaival tűnik ki.

A korabeli vallási viszonyok tarka képet mutatnak. Aurangzeb erőszakos térítő politikájától eltekintve, amely a hinduizmus kegyetlen üldözésével járt együtt, a tömegeket mindvégig a hinduk jelentették, de növekedőben volt az iszlám, és a Pandzsábben egy új vallási irányzat, a szikh vallás lépett fel. Az abszolút kisebbségben lévő dzsaina, keresztény, zsidó és párszi közösségek mindvégig fennmaradtak.

A hinduizmuson belül az irányzatok sokfélesége a leginkább szembetűnő. A maráthák ideológiájában lényeges szerepet kapó Rámdász-féle misztikus irányzat a védánta egyik mellékhatása. A maráthák vallási központja Pandharpurban volt. Délen nagy tekintélynek örvendett Tandzsúr városa. Az ősi hagyományos kultuszhelyek továbbra is forgalmasak voltak, így látta azt például a már idézett Bernier Benáreszben. Kétségtelen viszont, hogy nagy csapást jelentett Aurangzeb hosszú uralkodása még itt is, amennyiben az uralkodó parancsára lerombolták a Siva-kultusz központjának számító Visvanátha (Mindenség ura)-templomot, amely feltehetően a Gupta-korszak vége felé épült. Egyetlen fala maradt csupán meg, és az manapság egy mohamedán mecset része.

Külön érdemes szólni Akbar rövid életű vallási reformjáról. Köztudomású, hogy Akbar megértést tanúsított a hinduk és más vallásúak iránt, és hogy udvarában hindu tudósok is éltek, a hinduk közül miniszterek, hadvezérek is kerültek ki. Legkedvesebb felesége egy rádzsput hercegnő volt, egy másik, a hagyomány szerint, a keresztény hitet követte. Akbar minden pénteken maga köré gyűjtötte a különböző vallásokat képviselő tudósokat, és nagy figyelemmel hallgatta őket. Életrajzából tudjuk, hogy egy alkalommal jelenlétében egy keresztény pap filozófiai vitát folytatott mohamedán papokkal, és Akbar, noha ő maga mohamedán volt, nem akadályozta a vita szabad alakulását. Barátja és életrajzírója, a tudós Abu-l-Fazl tanácsára kezdett maga is vallási kérdésekkel foglalkozni. Akbar – mint már említettük – úgy vélte, hogy az ismert vallásokból egy új, szintetikus vallást kreálhat – dín Illáhi –, amelynek ő lenne a prófétája. Akbar minden reggel nyilvánosan imádta a Napot, amelyet az isteni lélek képviselőjének tartott. A Nap látja el az élettel a világmindenséget, ezért közvetlen kapcsolatban

áll Istennel. A reggeli ima közben az összesereglett tömeg Akbart dicsőítette. Akbar vallása azonban gyökértelen volt, és nem élte túl alapítóját.

A szikh vallás alapítója Guru Nának (1469–1539). Eredetileg vándorprédikátor volt, Kabír tanítványa. Ennek megfelelően tanítása sokat kölcsönzött Kabírtól, de sokat merített különféle visnuita szekták gondolataiból is. Monoteizmust, vagyis egyistenhitet tanított, és fellépett a bálványimádással szemben. Azt hirdette, hogy a hinduk és mohamedánok istene egy. A hinduizmus hatására viszont elismerte az újjászületés tanát. Ellenezte az aszkézist, és javasolta híveinek, hogy űzzenek gyakorlati foglalkozásokat. Amikor meghalt, egy bölcs mondásokat tartalmazó gyűjtemény, a Dzsapu-dzsi (Ima) és sok vallásos költemény maradt utána.

A Dzsapu-dzsi egyik strófája szabad fordításban így hangzik:

„A szavak nem teszik az embereket bűnössé vagy szentté, csak a tettek, amelyek a Sors Könyvében le vannak írva. Azt arat az ember, amit vet, Ó, Nának, válaszd ki utadat!”

Műveit követői gondosan megőrizték, és a második guru idején, aki az ún. gurmukhí írás feltalálója volt, írásban rögzítették. Az ötödik guru összegyűjtötte ezeket az írásokat egy könyvben, amelybe belefoglalták Kabír és tizenöt más szentnek tartott szerző műveinek jelentős részét is. Ezt a gyűjteményt Ádi-granth (Első könyv) néven ismerjük. A tizedik guru ehhez még kiegészítéseket tett, és az így kialakult gyűjtemény a Granth Száhib (Nemes könyv) elnevezést kapta. Ez a szikhek Bibliája.

A tizedik guru úgy rendelkezett halála előtt, hogy több guru már ne következzen, helyette a Granth Száhibot tiszteljék guruként. Valóban, a Granth, a Könyv, amely az amritszári Arany-templomban található, isteni tiszteletben részesül. Tisztelete ma már sokban hasonlít a hindu templomok istenszobrai körül kialakult kultuszhoz. De a tizedik guru, Góvind Szingh egy másik nagy jelentőségű újítást is hozott. A mohamedánoktól elszenvedett üldözés, amely sok vértanút követelt a szikhektől, arra kényszerítette, hogy híveit egy szervezett katonai szövetségbe tömörítse. A beavatási szertartás neve maga is sokatmondó: a „kard keresztsége”. Követői magukat khalszáknak, azaz tisztáknak, valamint szinghnek (en-

nek modern változata a szikh), azaz oroszlának nevezték, és megfogadták, hogy meghatározott szabályok szerint élnek. Nem vágatják hajukat és szakállukat, mindig magukkal hordanak egy tört (kirpan), valamint egy fésűt hajuk rendben tartására, és csuklójukon egy acélkarkötőt viselnek. Tilos számukra a dohányzás és a bor fogyasztása. Eredetileg elleneztek a zarándoklatokat, és nem létezett közöttük kasztrendszerhez hasonló tagozódás. Később szekták alakultak ki, és a szikh vallás sokban közeledett a hinduizmushoz. Egészsében véve a szikhek jól szervezett, demokratikus színezetű közössége a mohamedán hatalom félelmetes ellenfele, majd később a hindu maráthákkal együtt, sírásója lett.

A korabeli tudományosság terén különösen a csillagászat ért el nagy eredményeket. Ebben az időben dolgoztak Nitjánanda és Munisvara hindu csillagászok. A dzsajpuri uralkodó, Dzsajaszinha kívánságára Dzsagannátha egy arab csillagászati munkát szanszkritra fordított, ugyanő obszervatóriumot létesített Dzsajpurban, Delhiben és Benáreszben. Eukleidész „Elemek” c. munkájának arab változatáról szanszkrit fordítás készült.

Az orvostudomány korabeli nagysága Bhávamisra volt, híres gyógyszerészeti munkájával.

A jogtudományt a nagy terjedelmű kompendiumok képviselik. Párhuzamosan létezett a hindu és a mohamedán jogrendszer és jogtudomány. Akbar zseniális hindu pénzügyminisztere, Tódar Mál neves jogi szerző hírében állott. Rajta kívül Nílakantha-bhatta emelhető ki, akinek a Vjavahára-majúkha (A jogi eljárás fénysugara) c. munkája a XX. századig sokat használt jogi kézikönyv volt.

A grammatikai irodalom még mindig képes újat alkotni, ennek tanúsága a Sziddhanta-kaumudí (A rendszer holdfénye) c. nyelvtan, amely ortodox hinduknál ma is a legtöbbet forgatott nyelvtani kézikönyv. Ez a munka világos előadásban, érthetően tolmácsolja a Pánini-féle szanszkrit nyelvtant. Akbar kérésére Krisnadásza perzsa nyelvtant írt, amely ugyancsak Pánini rendszerét követi. Érdekes szakszótár Védángarája perzsa–arab–szanszkrit csillagászati glosszáriuma.

A filozófiai irodalmat leginkább szektáriánus művek képviselik, igazi nagy alkotások nem születtek, eredeti gondolkodókban a kor szűkölködött.

Epilógus

A mughal birodalom a XVII. század végén már súlyos válságba jutott. A nehézségek a XVIII. század második évtizedére még inkább elmélyültek. Amíg Nagy Akbar idejében a császári jövedelmek csaknem azonosak voltak az angol királyi jövedelmekkel, később ez a helyzet, India hátrányára, megváltozott. Aurangzeb vallási politikája ellenségessé tette a hindukat, így lehetetlenné vált, hogy India egységesen felléphessen az idegen hatalmak gyarmatosító törekvései ellen.

Anglia helyzete Indiában viszont megerősödött, és miután az angolok fölénybe kerültek a franciákkal szemben, más igazi riválisuk ekkor már nem volt. Erős hajóhaduk, koncentrált gazdasági erőforrásaik és nem utolsósorban tehetséges adminisztrátor-katonáik fölényt biztosítottak számukra az elgyengülő mughalokkal és más erőkkal szemben.

A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a szomszédos mohamedán hatalmak is alkalmasnak vélték az időt arra, hogy beavatkozzanak India ügyeibe. A perzsa Nádír Sáh sok hadjáratot vezetett, a legismertebb Delhi kifosztásával végződött 1739-ben. Az afgán hadjáratok ugyancsak komoly veszéllyel jártak. Ekkor a mughalok szövetségre léptek a maráthákkal, de a Pánipatnál lezajlott döntő csata 1761-ben az afgánok győzelmével végződött. Indiában nem maradt semmiféle jelentős politikai-katonai erő.

Ezalatt az angolok keleten terjeszkedtek, és 1757-ben vereséget mértek a bengáli fejedelem, a naváb csapataira (palászi csata). Így az Angol Kelet-indiai Társaság tényleges politikai hatalommá vált, az indiai angol hódítás előtt megnyílt az út.

India sok ezer éves történetében alapvető változás következett be. India elvesztette függetlenségét. Az elmúlt közel négyezer évben mindig érkeztek újabb és újabb népek és hódítók, de ezek indiaivá váltak. Az idegen kultúrák szerencsésen ötvöződtek az ősi indiai kultúrával. Ez a megállapítás helyel-közzel még a mu-ghalokra is érvényes, különösen Akbar idejében. Most azonban merőben más helyzet állt elő: a politikai hatalom teljesen idegen, Indián kívüli erő kezébe került. India hagyományos gazdasági-társadalmi rendszere olyan kihívást kapott, amelynek nem tudott eleget tenni. Ehhez járult még a kulturális visszaesés. Nem csoda, hogy az indiai történészek többsége a XVIII. századot alapvetően a hanyatlás időszakának, a mélypontnak minősíti. Az ebből kivezető út akkor nyílt csak meg, amikor az indiai népek legjobbjai, felhasználva az európai tudomány, gazdaság modern erőit, képessé váltak arra, hogy társadalmi reformokkal, a hagyomány feltárásával és újjáélesztésével megtalálják India helyét a világban.

Kislexikon

- Abu-l-Fazl (XVI. sz.), Akbar életrajzírója, művének címe Áin-i-Akbari, más néven Akbar-náme.
- Ádi-granth, „Első könyv”, a szikhek szent iratainak gyűjteménye.
- Aditi, „nem határozott”, védikus istennő, az ég és föld határtalan formában, amelyben az istenek benne foglaltatnak.
- Áditják, Aditi istennő fiai, védikus istenek: Mitra, Varuna, Arjama.
- advaita-védánta, „a nem kettősség védántája”. Sankara rendszere, amely a világmindenséget egy alapelvől magyarázza.
- Adzsantá, település Közép-Indiában, a mai Mahárástra államban. A II–VIII. század között kezelt barlangtemplomaiban lévő falfestményekről nevezetes.
- Adzsásataszru (i. e. 493–461), Magadha királya, apja, Bimbiszára meggyilkolásával került trónra.
- ádzsívika, i. e. VI. századi vallási rendszer, alapítója Makkhali Gószála, alap gondolata a determinizmus, amely tagadja az emberi szabad akaratot.
- Agni, a tűz istene, maga a tűz.
- Ágrá, város a Jamuná mellett, Delhitől délkeletre, a mughalok egyik fővárosa volt, nevezetes épületei a vár és a Tádzs Mahal.
- aham, az ótamil költészetben a lírai műfaj neve.
- ahimszá, „erőszakmentesség”, először a buddhizmusban megjelenő fogalom, mely mindmáig él az indiai közgondolkodásban.
- ahl-i-kalam, „a toll emberei”, magas rangú hivatalnokok a mohamedán uralkodók idején.
- ahl-i-szaif, „a kard emberei”, a mohamedán katonai vezető réteg neve.
- Aitaréja-bráhmana, a bráhmana-irodalom egyik legrégebbi, legjelentősebb darabja.
- Akbar, a „Nagy” (uralk. 1556–1605), kiváló államférfi, hadvezér és gondolkodó. Uralma a mughal uralom fénypontja.
- Albiruni (973–1048), horezmi születésű sokoldalú tudós. Indiáról terjedelmes könyvet írt, amely a korszak legfontosabb forrása.
- Altams, a Delhiben székelő ún. „Rabszolgadinasztia” uralkodója (1211–36), a bagdadi kalifa az ő idején ismerte el az indiai mohamedán állam önállóságát.
- Amarakósa, Amaraszinha (IV. sz.) szótáríró szinonimaszótára, a legtöbbet használt szanszkrit szótár.
- Amarávatí, az i. e. I–i. sz. IV. század között virágzó dél-indiai buddhista központ.
- Amaru (VII. sz.), lírikus, az Amaru-sataka (Amaru száz strófája) c. ciklus szerzője.
- Amír Khuszrau Dihlavi (1253–1325), perzsa, arab és hindosztáni nyelven író kiváló költő, a hagyomány szerint a szitár nevű hangszer feltalálója.
- Amri, település az Indus folyó mentén, Karacsitól északra, az Indus völgyi civilizáció felvirágzása előtti korszakból.
- Andzsumán Bánó Bégam, más néven Tádzs Bibi (Diadém úrnő) vagy Mumtáz Mahal (A palota ékessége) (1592–1631), Sáh Dzsahán felesége, akinek tiszteletére a Tádzs Mahal síremlék épült.
- Angirasz, mítikus bölcs, az áldozat „feltalálója”. Annapúrná, I. Párvatí, Dévi stb.
- anustubh, 32 szótagos (négy nyolc szótagos verslábból álló) védikus metrum.
- apabharsa, „romlott”, azoknak a nyelveknek,

nyelvjárásoknak a nyelve, amelyek az i. sz. I. évezred végén megjelentek az irodalomban, de különböztek a szanszkritől és a prákrit nyelvektől; nem tekinthetők az újind nyelvek közvetlen őseinek sem, noha befolyásolták azok kialakulását.

apszarasz, tkp. „a víz lényege”, „felhő”, égi tündérek, táncosnők neve.

áranjakák, „erdei könyvek”, a Védákhoz később írt rituális magyarázó szövegek, melyeket az erdőkben élő remete-bölcsek alkottak.

arhat, tkp. „érdemes, tiszteletre méltó”, „szent”, a nirvána állapotába jutott egyén, a hinájána buddhizmus ideálja.

Arikamédu, tengeri kikötő Madrásztól délre, az indiai-római kereskedelem egyik központja az i. sz. I. században.

árja, az Indiát nagyobb tömegükben i. e. 1500 körül meghódító népesség neve. Eredeti jelentése talán „aki idegenekkel, azaz csatlósokkal rendelkezik”. A védikus szövegekben „nemes, előkelő”. Nyelvük a szanszkrit volt.

Árjabhata (V. sz.), matematikus, csillagász, aki felismerte, hogy a Föld mozog a Nap körül.

Arjaman, védikus istenség.

Arrianosz (II. sz.), sokoldalú történetíró, politikus, az Indiké és az Anabaszisz c. munkák szerzője.

artha, „érték, vagyon”, a gyakorlatiasság elve, az életcélok (trivarga, csaturvarga) egyike.

Arthasásztra, a „Gyakorlati dolgok tankönyve”, a „Politika tankönyve”. A bráhmána Kautiljának, Csandragupta főminiszterének munkája. 15 fő fejezetből áll. Egyes részei az i. e. IV. századból származnak. Vannak benne jóval későbbi betoldások, részek is.

Asóka, a Maurja-dinasztia leghatalmasabb királya (kb. i. e. 273–232), társadalom- és valláspolitikája kiemelkedő helyet biztosítanak számára az ind történelemben. Feliratain Prijadarsi, „Kedves arcú” néven szerepel.

ásrama, 1. remetetelep; 2. életkorok rendje.

A bráhmanista felfogásban négy életkor létezett: brahmácsárja (tanulóévek), grihasztha (családfői feladatok ellátása), vánaprasztha (erdőben tartózkodás), szannjászta (lemondás a világi dolgokról, készülődés a túlvilági életre).

Asvaghósa (I–II. sz.), buddhista költő, drámaíró. asvamédha, „lóáldozat”, a királyi szuverenitást jelképező bonyolult szertartás. Egy évig tart. Erre az időre egy kiválasztott lovat szabadjára engednek, és azt a király katonái kísérik. Az év elteltével a lovat feláldozzák. A szertartás egyik része az, hogy a királyné a megölt ló

mellé fekszik, és annak nemi szervét kezébe veszi. Ezáltal a lóban lévő életerő a királyi családra száll át.

Asvinok, „a lovasok”, az állattenyésztés és földművelés istenei, akiket a Dioszkuroszokkal szokás azonosítani.

aszura, eredetileg a mágikus erővel bíró istenek (pl. Varuna), később a démonok neve.

Atharva-véda, a „Varázsmondások védája”. Sok, az árjak előtti népességtől származó hitelemet tartalmaz.

átman, „valaminek a lényege, lelke”, az, ami valamit azzá tesz, ami. A lélek, amely kapcsolatban áll az Abszolút Létezővel, a brahmannel, vagy éppen azonos azzal.

Atrandzsikhéra, a mai Uttar Pradésban, a festett szürke kerámia egyik gazdag lelőhelye, az i. e. 1200–600-as években virágzó település.

Aurangzeb, más néven Alamgir, nagymughal (uralk. 1658–1707), vakbuzgó mohamedán. Hosszú uralma alatt rengeteget háborúzott.

ausztró-ázsiai nyelvek, azon nem árja, nem dravida nyelvek gyűjtőneve, amelyek manapság a törzsi népesség nyelveiben élnek. Ezek kapcsolatba hozhatók egyrészt a hátsó-indiai, másrészt az óceániai nyelvekkel. Egyik alcsoportjuk a munda nyelvek. Különböznek az ún. tibeto-burmai nyelvektől.

avadána, tkp. „darab”, a buddhista legendairóadalom műfajjelnevezése.

Avanti, i. e. 600 körül a mai Madhja Pradésban virágzó állam, fővárosa Uddzsajini. Ez az állam Magadha legfőbb riválisa volt.

avatára, „földreszállás”, „megtestesülés”, elsősorban Visnu tíz megtestesülésének elnevezése.

Bábar, „Oroszlán”, az első mughal uralkodó (1482–1530), aki 1526-ban lett Észak-India ura. Jeles költő, a Bábar-náme szerzője.

Bádarájana, talán 200–450 között élt, a védánta rendszer egyik alapvetője, a Brahma-szútrák szerzője.

Bána (VII. sz.), szanszkrit író, a regényírás kiválósága, a Harsacsarita (Harsa király története) és a Kádambari c. regények szerzője.

Banváli, település Harijánában, Hisszár körzetben, ahol az árjakkal kapcsolatba hozható régészeti emlékek kerültek elő szép számmal.

Barügaza, szanszkrit néven Bhrigukaccsha, ma: Bróács, ókori kikötő a Narmadá folyó torkolatánál, India nyugati partvidékén.

Bélán-völgy, Uttar Pradésban, Mirzapur körzetben, ahol az i. e. 25 000 körüli időkből kecske-, szarvasmarha- és juhcsontok kerültek elő.

- Benáresz, más néven Kási, Váranaszi, a hinduizmus szíve, India legszentebb városa. Buddha már virágzó gazdasági, kulturális viszonyokat talált itt, amikor ide érkezett.
- Bernier, François, francia utazó. A XVII. század közepén 12 évet töltött a mughal udvarban. Feljegyzései igen értékesek, és ezeket Marx is használta.
- Bhagavad-gítá, a „Magasztos szózata”, filozófiai költemény, a Mahábhárata része. A legnépszerűbb vallási-filozófiai szöveg a művelt hinduk körében.
- bhakti, „áhitatos odaadás”, az ember és az istenség közötti emocionális kapcsolatot hangsúlyozza. Főleg a visnuizmusban terjedt el.
- Bharata (I. sz. k.), a Nátja-sásztra c. dramaturgiai kézikönyv szerzője.
- Bhárata, India szanszkrit neve.
- Bhartrihari (VIII. sz. ?), kiváló lírikus, a Níti-sataka (Az életbölcesség száz strófája), Sringárasataka (A szerelem száz strófája) és a Vairágjasataka (A lemondás száz strófája) szerzője.
- Bhászta (II–III. sz.), termékeny drámaíró.
- Bhavabhúti (VIII. sz.), neves drámaíró.
- Bhávamisra, Akbar idején élő orvos, gyógyszerész.
- Bhuvanésvar, a Pálák idején virágzó város, templomairól nevezetes (ma: Orissza fővárosa).
- Bilhana (XI–XII. sz.), kásmíri költő, a Csaurapancsásiká (A szerelemtolvaj ötven strófája) és a Vikramánka-déva-csarita (Vikramánka király története) c. munkák szerzője.
- Bimbiszára, Magadha uralkodója (kb. i. e. 544–493), Buddha kortársa.
- Binduszára (III. sz.), Csandragupta fia, a görögök Amitrohatész (szanszkritül Amitraghata, „Elenséget megölő”) néven említik.
- bódhifa, a megvilágosodás fája, az a fa, amely alatt Buddha megvilágosodott. Az eredeti bódhifa egy vadfügefa, amely Bódh-Gajában állott.
- bódhiszattva, „megvilágosult lény”, Buddha előző születéseiben. A mahájánában a másokért önmagát feláldozó bódhiszattva jelenti az ideált az emberek számára.
- Boghazköy, Ankarától 150 km-nyire lévő falu. Itt fennmaradt egy i. e. 1350-ből származó felirat, Sattivazza mitanni és Suppiluliuma hettita király szerződése, amely árja istenneveket is tartalmaz: Indra, Mitra és Varuna nevét.
- Brahmá, a teremtő isten, a hindu istenháromság (trimurti) egyik alakja.
- Brahmagupta (VII. sz.), híres matematikus, csillagász.
- brahman, az Abszolút Létező, a Védákban valamilyen univerzális erő, amelyben az isteneknek is részesülniük kell. Megszemélyesítve Brahmá, a teremtő isten.
- bráhmána, 1. a varnarendszerben első helyen álló papi rend tagjainak neve; 2. a Védákhoz írt terjedelmes rituális és bölcselekedő szövegek egy csoportjának neve. Nevezetes bráhmánák: Satapatha-bráhmána, Aitaréja-bráhmána, Kausítaki-bráhmána stb.
- bráhmanizmus, a védikus vallásból kifejlődött vallás neve, nagyjából i. e. VI–i. sz. V. század.
- bráhmí írás, az i. e. III. századtól ismeretes feliratokon; valószínűleg a föníciai írásból fejlődött ki. A mai indiai írások a bráhmíból erednek.
- Brihaszpati, „az imák ura”, védikus istenség.
- Brihat-kathá, „Nagy mese”, prákrit nyelvű mesegyűjtemény (i. e. II. sz.), amely elveszett. Metrikus szanszkrit nyelvű átdolgozásai: Szomadéva Kathá-szarit-szágara (A mesefolyamok óceánja), Kseméndra Brihat-kathá-mandszari (Virágcsokor a Nagy meséből) c. munkái a XI. századból és a talán IX. századi Budhaszvámin Brihat-kathá-slókaszangraha (A Nagy mese verses kivonata) c. alkotása.
- Buddha, Gautama Sziddhártha a Sákja-nemzetéből (i. e. kb. 560–480), a buddhizmus megalapítója, a „Megvilágosodott”.
- buddhizmus, a Buddháról elnevezett megváltástan, később vallás neve. A végső cél a szenvedés megszüntetése, ez azonban csak a lét utáni vágy kioltásával lehetséges.
- Burzahóm, neolitikus település a mai Kásmír területén (i. e. 2400).
- Burzóé (VI. sz.), perzsa orvos, a Pancsatantrát pehlevi nyelvre fordította.
- Curtius Rufus (70 körül), római történétíró, „A makedón Nagy Sándor története” c. munkájában részletesen ír Nagy Sándor indiai dolgairól.
- Csaitanja (1486–1533), a védánta filozófia híve, Visnu követője, a rajongó istenszeretetet hirdette. Hívei dallal, tánccal dicsőítik istent. A modern Hari-Krisna mozgalom ősenek tekintti Csaitanját.
- csaitja, a buddhista templomok gyülekezőcsarnoka.
- Csálukják, India nyugati és középső részein uralkodó dinasztia, amelynek fénykora a VII–VIII. századra esett.
- Csánakja, I. Kautilja.
- Csandéllák, a X. századtól 1203-ig a mai Madhja

- Pradésban, Khadzsuráhó környékén uralkodó dinasztia.
- Csandidász (XV. sz.), bengáli misztikus, költő, vallási tanító.
- Csandragupta, 1. a Maurja-dinasztia alapítója, i. e. 321-től talán 300-ig uralkodott; 2. I. Csandragupta (320–335), a Gupta-dinasztia megalapítója; 3. II. Csandragupta, Gupta-uralkodó (380–414?), aki Kálidásza pártfogója is lehetett.
- Csanhu-dáró, az Indus völgyi civilizáció egyik legnagyobb városa a Szindhben (Pakisztán).
- csárvákák, a materialisták neve, nevüket az irányzat egyik gondolkodójától, Csárvákától kapták.
- csaturvarga, a négyes életcél a hinduizmus tanításában: dharma, artha, káma, mókša.
- Cséra-állam, dél-indiai állam, amelynek első virágzása az i. sz. első századokra, másodvirágzása a VIII. századra esik.
- Cshóta-Nágpur-fennsík, Bihár szövetségi állam egyik területe, ahol i. e. 100 000 körüli időkből való kőeszközök kerültek elő.
- Csóla-királyság, dél-indiai állam, amely az i. sz. kezdete körül már létezett, majd a IX–X. században vált igazi nagyhatalommá.
- Dandin (VII. sz.), dél-indiai író, esztéta, a Dasakumára-csarita (Tíz herceg története) és a Kávjádersa (A költészet tükre) szerzője.
- darsana, „nézet”, filozófiai irányzat, a hat ortodox rendszer (szánkhja, jóga, vaisésika, njája, mimánszá, védánta) és a heterodox rendszerek (buddhizmus, dzsainizmus, materializmus) neve az ind hagyományban.
- dásza, 1. démon, Indra ellensége; 2. nem árja sötét bőrű ember; 3. adósrabszolgá.
- daszju, a sötét bőrű nem árja népek neve a védikus forrásokban, a világos bőrű árjak ellenségei.
- Dekkán, szanszkrit nevén Daksinapatha, „déli út”, eredetileg a Vindhjá hegységtől délre eső terület, ma az indiai szubkontinens középső részét értjük e név alatt.
- delhi szultanátus, a Delhi székhellyel uralkodó mohamedán dinasztiák állama, amely 1196-tól 1526-ig állt fenn.
- déva, isten, eredetileg csak a természeti erőket szimbolizáló istenek neve, később az aszurákkal szemben kizárólagosan az istenek neve lett.
- dévadászi, „isten szolgálónöje”, a dél-indiai templomokban táncsal, énekekkel, prostitúcióval szolgáló lányok neve.
- dévanágari írás, „az isteni városból származó”, szótagírás, amely a bráhmiből fejlődött ki. Ma a szanszkrit, hindi, maráthi, nepáli stb. nyelv lejegyzésére szolgál.
- Dévi, „istennő”, a kozmikus energia női formában, amelynek megszemélyesített formái Sivával kapcsolatosak, vö. Durgá, Sakti, Káli.
- Dhammapada, a „Tan ösvénye”, 423 verset tartalmazó, a páli nyelvű buddhista kánonba tartozó gyűjtemény, a hínájána buddhizmus kiskatéja.
- dharma, páli: dhamma, „az, ami összeköt”, a társadalmat (beleértve a vallási szférát is) szabályozó alapelv; vallási törvény, jog, törvény; a buddhista filozófiában: a lételemek neve. Az életcélok egyike.
- dharma-csakra, buddhista szimbólum. a „Tan keze”, amely a buddhizmus terjedését jelképezte.
- dharma-szútra, jogi kézikönyv, jelentése: „a jog vezérfonala”.
- Dhátar, „létrehozó”, „fenntartó”, „teremtő”, védikus istenség, Aditi egyik fia.
- digambara, „égruhájú”, meztelen dzsaina szerzetes, az egyik fő irányzat neve a dzsainizmusban.
- Diodórosz, i. e. I. században élt görög történétíró. Negyven könyvből álló világtörténetének II. könyvében ír Indiáról.
- Diván-i-Ám, a nyilvános kihallgatások csarnoka a mughal korszakban.
- Diván-i-Hász, a magánkihallgatások csarnoka a mughal korszakban.
- Divjavadána, szanszkrit nyelvű buddhista legendagyűjtemény, az i. sz. I. század körül íródott. Az Asókáról szóló történetek különösen érdekesekek benne.
- Djauz, a megszemélyesített ég, a görög Zeusz megfelelője a védikus korszakban.
- Dóáb, a két folyó, a Gangesz és a Jamuná köze. dravida nyelvek, a Dél-Indiában és India középső részein beszélt nyelvek családja, több mint 150 millió ember nyelve. L. tamil, telugu, kannada, malajálam. Az egyetlen északi dravida nyelv a bráhuji (Pakisztán).
- Durgá, I. Sakti, Dévi.
- dvidzsa, „kétszer született”, a felsőbb varnák neve.
- Dzsábáli, materialista nézeteket is hirdető pap, a „kettős erkölcs” tanítója. Kautilja előtt élhetett, vagy kortársa volt.
- dzságír, szolgálat fejében juttatott földterület adó formájában beszédett jövedelme; a mughal korszakban magas rangú hivatalnokok és katonák kapták.
- dzsainizmus, a Mahávira által alapított ideológiai irányzat, vallás, amely a lélek örökkévalóságát

- tanítja, és mindennek lelket tulajdonít. Ezáltal az erőszakmentességet rendkívüli következetességgel követi. Híveitől igen szigorú aszkézist követel.
- Dzsajadéva, Laksmanaszéna bengáli király (kb. 1185–1205) udvari költője, A Gítá-góvinda szerzője, a szanszkrit vallási líra talán legnagyobb mestere.
- dzsátaka, „születéstörténet”.
- dzsáti, „születés”, „eredet”, nagyjából a foglalkozás szerinti kasztokat jelenti. A varnarendszeren belül fejlődik ki az i. sz. I. évezred folyamán.
- Dzsehángir, Akbar fia, 1605–27 között uralkodott.
- dzsizja, a nem mohamedán lakosság által fizetett adó.
- epikus nyelv, a szanszkrit azon válfaja, amely a nagy eposzok (Mahábhárata, Rámájana) és a puránák nyelve.
- érinthetetlenek, páriák, a kasztonkívüliek tömege, a VII. századtól szólnak róluk forrásaink; ezeket Gandhi haridzsánoknak, „isten gyermekeinek” nevezte. Ma ez a név használatos.
- északi fényezett fekete kerámia, NBPW (Northern Black Polished Ware), a késő védikus korszak jellemző áruja.
- Ettutthoi, VIII. századi antológia, az ótamil költészet remekait foglalja magában.
- Fa Hszien (IV–V. sz.), kínai buddhista utazó; a Gupta-időszak állapotairól értékes feljegyzései vannak.
- Fatéhpur Szikri, város Ágrától kb. 40 km-nyire; Akbar idején pompás épületek készültek itt, de a város víz hiányában lakhatatlannak bizonyult.
- festett sűrű kerámia, PGW (Painted Grey Ware), az árjakkal kapcsolatba hozható kerámiaféleség az i. e. II. évezredben.
- gájatri, 24 szótagos (három nyolc szótagos verslábból álló) védikus versmérték.
- Gandhára, óperzsa Gadhára, egy terület neve, a perzsa birodalom indiai tartománya a mai Afganisztán, Pakisztán területén. Az iráni források i. e. 600 körül tesznek először említést róla. A gandhári művészet szülőföldje az I–V. században.
- gandharva, az égi zenészek neve a hindu mitológiában.
- Ganésa, elefántfejű istenség, Siva és Párvatí fia,
- Szkanda testvére; a költők és kereskedők védnöke.
- Gangesz, szanszkrit: Gangá, azaz Gangá Má (Gangá anya), a legszentebb folyó Indiában, maga is istennő, a bűnök elmosója. Az égből ered és oda tér vissza, ezért az elhunytak hamvait is oda szállítja.
- Gaudapáda (500 körül), filozófus, az advaita-védánta első rendszeres kifejtője.
- ghát, „lépcső”, folyók, tavak, templomi medencék mellett; Benáreszben a ghátakon templomok és paloták állnak; jelenti a Dekkán nyugati és keleti oldalán a tengerparttól nem messze húzódó hegyvonulatot is.
- gópuram, „tehénvár”, a dél-indiai templomoknál a falak fölé a világtájak irányában elhelyezett toronyszerű, szobrokkal gazdagon díszített kapuk neve.
- götta, kb. nemzetség, családok exogám csoportja, amelyek közös őstől származtatják magukat.
- Góvardhana (1100 körül), költő, az erotikus költészet egyik klasszikusa. Munkája az Árjászaptsati (Hétszáz árj mértékben írt strófa).
- gráma, „falu”.
- grámani, a falvak élén álló tisztségviselő neve volt, később funkciója kiszélesedett, tartományi előljáró lett.
- Granth Száhib, „Nemes könyv”, a szikh szent iratok gyűjteménye.
- grantha, „csomó”, a dél-indiai írásbeliség XII. századtól megjelenő fajtája.
- gréko-indiai művészet, gandhári művészet.
- Gul-badan Bégam, Bábar lánya, életrajzíró, fivérének, Humájunnak életét a Humájun-náme c. munkájában írta meg.
- Gupta-korszak, tágabb értelemben 320–600.
- guru, „nehéz”, „tiszteltreméltó”, mester, vallási tanító.
- Guru Nának, I. Nának.
- Hanumán, a majmok királya, Ráma hűséges segítőtársa, isteni rangra emelkedett, saját templomai vannak.
- Harappá, az Indus völgyi civilizáció egyik legnagyobb városa; virágkora i. e. 2300–1750.
- harappái civilizáció, I. Indus völgyi civilizáció.
- Harsa, más néven Harsavardhana, Thánészár királya, utóbb Kanaudzs ura, 606-tól 41 éven át; kiváló író.
- hász mahal, királyi birtok a mughalok idején.
- Hasztinápura, „elefántváros”, Delhitől kb. 100 km-nyire északkeletre; a Kauravák fővárosa volt. A régészeti leletek az i. e. IX–VIII.

- századtól virágzó gazdasági viszonyokról és a vas korai használatáról vallanak.
- heftalíták, fehér hunok, a kínai források fehér bőrű, kék szemű, szőke hajú embereknek írják le őket.
- Hémacsandra (1088–1172), dzsaina író, szótáríró, polihisztor.
- Hérodotosz (i. e. 484–425), görög történétíró. Történelem c. művének a III. könyvében ír Perzsia indiai tartományairól.
- Hildzsi-dinasztia, Delhi székhellyel 1290–1320 között uralkodó család.
- Himálaja; „a hó országa”, az Indiát Eurázsia belső területeitől elzáró hegységrendszer.
- hínájána, „kis kocsi”, a buddhizmus egyik fő irányzata. L. arhat.
- hindi nyelv, a szanszkritből, a prákrit és apabhansza nyelvekből fejlődött, majd a perzsa, urdú hatás alatt formálódott észak-indiai nyelv. Igen sok, egymástól erősen eltérő nyelvjárása van. India államnyelve.
- hindosztáni, 1. az a keveré nyelv, amelyben hindi–urdú elemek egyaránt megtalálhatók; lejegyzésére a XIX. század elejéig arab betűket használtak; 2. az észak-indiai zenei stílus neve.
- hindu, olyan személy, aki hindunak született, vagyis a hinduizmus társadalmi-ideológiai rendszerét követő családból származik.
- hinduizmus, 1. tágabb értelemben az az összefüggő társadalmi-ideológiai rendszer, amely az i. e. II. évezred közepétől (de sok korábbi elemet is magába olvasztva) napjainkig meghatározza India arculatát, és jól elkülöníthető a buddhizmustól, iszlámtól, kereszténységtől. Nagyobb korszakai: védikus vallás, bráhmanizmus, hinduizmus. 2. A védikus vallás és a bráhmanizmus folytatása a Gupta-korszaktól, amelybe sokféle nem árja, primitív, népies ideológiai elem került.
- Hójsalák, közép-indiai királyság a kora középkorban. Gazdag templomépítészeti Szómnáthpur, Halébid stb. dicsérik.
- Hszüan Cang (VII. sz.), kínai buddhista utazó, útleírása a korabeli India egyik legbecesebb kútfője.
- Humájun, Bábar fia és utódja, 1530–56 között uralkodott.
- Ibn Battuta (kb. 1304–77), arab utazó, 1334-ben járt Delhiben.
- Indra, a védikus panteon királya, szőke, nagyevő, nagyvívó óriás, a sötét bőrű démonok várainak lerombolója; a Rig-veda legtöbb himnusza hozzá szól.
- Indraprasztha, a Pándavák fővárosa a mai Delhi területén.
- Indus, a szanszkrit források Szindhujá, az irániak Hinduja. Ez az a folyó, amelyről India a nevét kapta. Ma: Pakisztánban. Mellette virágzó kultúra keletkezett az i. e. III–II. évezredben.
- Indus völgyi civilizáció vagy kultúra, más néven harappái civilizáció, az i. e. III–II. évezredben az Indus folyó környékén virágzó városias kultúra neve.
- Indus völgyi írás, pecsételőkön ránk maradt piktografikus (képszerű) írás. Egyelőre megfejthetetlen.
- Jádnjavalkja, 1. a Fehér-Jadzsur-veda állítólagos szerzője, tehát az i. e. VIII. század előtt élt filozófus, az objektív idealizmus utolsó hirdetője és megalapozója az ind filozófiában; 2. Jádnjavalkja (i. sz. V. sz.), a róla elnevezett törvénykönyv szerzője.
- Jadzsur-veda, az „Áldozati formulák védája”. Két változata van: Fehér- és Fekete-Jadzsur-veda. A Fekete többféle iskola szerkesztésében, különböző szanhitákban maradt ránk.
- jaksa, „szellem”. A jaksa szobrok a településeken kívül állnak, mintegy védőszellemek.
- Jama, a halálisten, a déli világtáj őrzője.
- Jamuná, ma Dzsunná, a Gangesz legnagyobb mellékfolyója, Delhi és Ágrá mellett elhaladva Prájágnál (ma: Allahábád) ömlik a Gangeszba.
- Jászka (i. e. V. sz.?), a Nirukta c. szövejtű szótár szerzője.
- javana, a görögök neve, eredetileg az ión névből származik. A kora középkortól az arabok neve: jódzsana, hosszmeték, 14,5 km.
- jóga, „kapcsolat”, „misztikus kapcsolat”, a hat ortodox rendszer egyike. Az elmélyülés, meditáció elméleti és gyakorlati ismereteit összefoglaló irányzat; speciálisan indiai jelenség, a legkülönbözőbb ideológiákhoz csatlakozhat. Jelent még varázslatot is.
- jüe-csi, a kusánok neve a kínai forrásokban.
- Kabír (kb. 1440–1518), Benáreszben tevékenykedő költő, vallási tanító, az egyistenhit hirdetője; apja mohamedán, anyja bráhmana családból való hindu volt.
- kála, „idő”, megszemélyesítve az időisten, a sors.
- Kalhana (XII. sz.), kásmíri krónikáíró, a Rádzsataranginí (Királyok folyama) szerzője.
- Káli, 1. Sakti, Dévi stb.
- Kálíangan, település a mai Észak-Rádzsasztánban, i. e. 2450–2300. Korai rétegei megelőzik a

- fejllett Indus völgyi civilizáció korát. Innen származik a legrégebb szántásnyom Indiában.
- Kálidásza, „Káli rabszolgája” (IV–V. sz.), a szanszkrit irodalom legkiválóbb egyénisége, költő, drámaíró.
- Kalinga, állam a mai Nyugat-Bengál és Orissza területén, Asóka véres háborúval hódította meg. Később ismét virágzó önálló királyság volt.
- kalpa, Brahmá egy napja, azaz 14 manvantara: 60 480 000 év.
- Káma, 1. szerelemisten; 2. szerelem, szerelmi vágy; 3. az életcélok egyike (l. trivarga, csaturvarga).
- Káma-szútra, Vátszjájana munkája, a „Szerelem tankönyve” (kb. III. sz.).
- Kamban (X. sz.), tamil költő, a tamil Rámájana, az Iramavataram (Ráma megtestesülése) szerzője.
- Káncsipuram, az „Aranyváros”, a Pallavák egykori fővárosa Madrásztól délre. Itt élt Dandin, és híresek az itt látható Visnu- és Siva-templomok.
- Kaniska, a legnevezetesebb kusán uralkodó 78 körül.
- kannada, más néven kannara nyelv, a dravida nyelvek egyike, a mai Karnataka állam területén, az i. sz. I. évezred végétől jelentős irodalommal rendelkezik.
- Kánva-dinasztia, i. e. 75–28/27 között Észak-Indiában uralmon lévő dinasztia.
- karma, „tett”, „cselekedet”, a Védákban az áldozati cselekedet. A lélekvándorlás elmélete szerint a cselekedetek határozzák meg az újjászületések mikéntjét.
- karnátaka, a déli zenei stílus neve. A név Karnátaka földrajzi elnevezésből származik.
- Kásjapa, „teknősbéka”, a Nap megszemélyesítője, a késő védikus szövegek a teremtő istennel azonosítják.
- kaszt, a portugál casta, „tisztá” szóból származik, l. dzsáti.
- Kauravák, Dhritarásztra fiai a kuru törzsből. A Pándavák ellenfelei a Mahábháratában. Fővárosuk Hasztinápura volt.
- Kausámbí, város a mai Allahábád mellett, az i. e. IX–VIII. századtól jelentékeny.
- Kautilja (i. e. IV. sz.), Csandragupta főminisztere, az Arthasásztra szerzője.
- kávja, „költemény”, a költészeti műfaj neve.
- Khadzsuráhó, a Csandéllák fővárosa. A X–XI. században épült pompás templomairól nevezetes. Az itteni templomok ékessége az erotikus szobrászat.
- kharósthí írás, eredetileg jobbról balra íródott.
- Első emlékei a Maurják idejéből valók. Az arameus írásból fejlődött ki. Később Közép-Ázsiában is meghonosodott.
- Kikkuli-táblák, az i. e. XIV. századból Kis-Ázsiából származó lótenyésztő kézikönyv. Szerzője a mitanni udvarban élő hurrita származású Kikkuli. A szöveg egy sor proto-árja nyelvi elemet tartalmaz.
- Kósala, i. e. 600 körül jelentékeny állam Észak-Indiában. Fővárosa Ajódhjá, Ráma királyfi városa volt.
- Kót Dídzsi, jelentékeny kora harappái település az Indus mentén.
- Krisna, „a fekete”, a Mahábháratában a Pándavák szövetségese. A hinduizmusban mint Visnu egyik megtestesülése páratlan népszerűsége tett szert. A Krisna-hitben a bhakti elemnek nagy szerep jut. Krisna Mathurá szülötte. Legfőbb szerelme Rádhá.
- ksatrija, a harcosok rendjébe tartozó személy, a varnarendszerben a második rend neve.
- Kséméndra (XI. sz.), kásmíri író, igen sokoldalú munkásságot fejtett ki, írt mesegyűjteményeket, didaktikai-szatirikus költeményeket, buddhista legendáriumokat.
- Ktésziász (i. e. V. sz. vége), orvos a perzsa udvarban, segítette II. Artaxerxészt a kunaxai csatában.
- kula, „család”, „nagycsalád”, feje a kulapa.
- kuru, ősi törzs, majd állam a mai Delhi környékén. L. még Kauravák.
- kusán, az I–III. században Észak-India jelentős részét uraló, Baktriából Indiába települt népeség. A kínai források jüe-csi néven említik őket. Legnevezetesebb uralkodójuk Kaniska. Birodalmuk egészen a mai Szovjet-Közép-Ázsiáig terjedt. Fővárosaik: Puspapura és Mathurá.
- Kutub-ud-dín, Muhammad Ghúri vezére, helytartója, aki önállósította magát, és 1206-ban megalapította Delhiben az ún. Rabszolgadinasztiát. Nevéhez fűződik a híres Kutub-minár (Kutub tornya) építése.
- Laksmana, Ráma fivére, aki elkíséri fivérét a száműzetésbe, és részt vesz a Rávana elleni háborúban.
- Laksmí, a szépség, szerencse, gazdagság istennője, Visnu hitvese. Más nevei: Sri, Szítá, Rádhá.
- lingájata, dél-indiai szekta; tagadta az áldozatok fontosságát, a képmádást, a zarándoklatokat, a vallás irracionális elemeit.
- lingam, férfi nemiszerv, phallosz, a termékenység szimbóluma, és így Siva szimbóluma.

Lódi, 1450–1526 között uralkodó észak-indiai mohamedán dinasztia.

lókájata, „materializmus”, eredetileg a természet törvényeit vizsgáló filozófia, amely ellentétben áll a Védák tanításaival. Később a csárvákák irányzatával azonos, l. csárvákák.

Lóthal, fontos ókori kikötő, amely a harappái kultúra idején is funkcionált, a Kambé-öbölnél.

Lumbini, Buddha szülőhelye, ma: Rummindéi (Nepál).

Madurai, a Pándják fővárosa, az irodalom és a művészetek dél-indiai fellegvéra az ókorban.

Magadha, Bihár déli része, amely i. e. 600 körül önálló állam volt, majd fokozatosan a legerősebb állam lett, később a nagy birodalmak központja.

Mahábalipuram, a Pallavák tengeri kikötője a Bengál-öböl partján. Nevezetes monolit templomairól és a Gangá földreszállását megőrkítő sziklareliefjéről.

Mahábhárata, teljes nevén Mahábhárata-juddha (A nagy Bhárata-háború). Az indek egyik nagy nemzeti eposza 200 000 sorban. Fő cselekménye a Kauravák és a Pándavák háborúja, de ezen kívül filozófiai, vallási, jogi, valamint didaktikai célú hosszabb-rövidebb munkák sora is megtalálható benne. Hatása az ind kultúrára felmérhetetlen, csak Homérosznak a görög kultúrára gyakorolt hatásával mérhető össze. Mai formáját az i. e. I. évezred közepétől az i. sz. IV. századig nyerte el.

mahájána, „nagy kocsi”, a buddhizmus egyik fő irányzata, ideálja a bódhiszattva.

Mahákašjapa (i. e. VI–V. sz.), Buddha egyik legjobb tanítványa; az ő kezdeményezésére foglalták össze a mester tanításait az I. buddhista zsinaton.

mahákávja, „nagy költemény”, a nagyobb lélegzetű elbeszélő költemények neve.

mahárádzsa, „nagy király”, a szuverén uralkodók címe.

Mahávansza, „Nagy krónika”, páli nyelvű munka az V. századból. A buddhizmus Ceylonba (Sri Lanká) kerülését mondja el.

Mahávira, „Nagy hős”, teljes néven Vardhamána Mahávira (kb. i. e. 540–468), a dzsaina szent iratok Dzsina, „Győztes” néven említik, a dzsainizmus tényleges megalapítója.

Mahmúd Ghazni, a khorászánbeli Ghazni mohamedán uralkodója (998–1038). 1000 után többször betört hadaival Észak-Indiába.

májá, „mágikus erő”, „illúzió”, „látszat”; a vé-

dánta szerint a látható világ nem valós létének kifejezésére szolgáló fogalom.

Makkhali Gószála, Mahávira és Buddha kortársa, az ádzsívika irányzat feje.

malajálám, Keralában használatos dravida nyelv gazdag, ősi irodalommal.

Málavá, nép és ország (ma: Madhja Pradés). Az ország fővárosa Uddzsajini volt.

mantra, 1. mondás, a védikus himnuszok és prózai mondások, ráolvasások neve; 2. varázsszöveg; 3. misztikus értelemmel bíró vers vagy szótag.

Manu, az emberiség ősapja, az indiai Noé.

Manu-szmriti, más néven Mánava-dharma-sásztra, vagyis „Manu törvénykönyve”, az i. e. II–i. sz. II. század közötti időből, részben máig érvényes jogi kódex Indiában. A legtekintélyesebb törvénykönyv.

manvantara, 4 320 000 év, egy Manu-korszak az ind vallásos világképbeli időszámítás szerint.

maráthák, a mai Bombay és Poona környékén élő népesség volt. Az itteni parasztság erős mozgalma a mughal birodalom végső meggyengülését eredményezte. Nagy híru vezérük, királyuk a XVII. században Sivádzsi.

Marutok, Indra kísérei, szélistenek, a viharokat képviselik.

mathurá iskola, az ind művészet egyik csúcsa, az i. e. I. századtól több évszázadon át virágzó irányzat, sikeresen egyesítette az idegen (görög) hatást az őshonos ind elemekkel. Az itteni művészet kibontakozását elősegítette, hogy Mathurá városa fontos kereskedelmi csomópont és a krisnaizmus székhelye volt.

Matta-vilásza, „A részeg tánca”, I. Mahéndra-varman Pallava-király 620 körül írt táncos vígjátéka.

Maurja-dinasztia, i. e. 321–185 között uralmon lévő család, amely India csaknem egészét egyesítette. Nevezetes tagjai: Csandragupta, Binduszára és Asóka.

Megaszthenész, valószínűleg i. e. 303 körül Szeleukosz Nikátor követeként érkezett először Pátaliputrába, és esetleg több évet töltött ott. Indiké c. munkája a Maurja-kor egyik legjobb forrása. Ez azonban elveszett, és csak más íróknál idézett részleteiből ismeretes.

Melukka, az ékirásos mezopotámiai forrásokban szereplő földrajzi név. Az i. e. III–II. évezredben ennek a területnek élénk kereskedelmi kapcsolata volt Mezopotámiával. Feltehetően az Arab-tenger keleti részét és az Indus völgyi civilizáció területét jelölte. Később Etiópia neve.

- Méru, a szent Méru, mitikus hegy, az istenek lakóhelye.
- Mihirakula, heftalita uralkodó, 520 körül Gandhára és Kásmír ura.
- Milindapanyha, „Milinda kérdése”, Menandrosz görög-baktriai király és Nágaszéna buddhista bölcs dialógusa. Egyik központi témája a lélek nemlétezésének buddhista doktrínája.
- mimánszá, „problémamegoldás kritikus vizsgálat segítségével”, más néven karma-mimánszá, a rituálisan helyes cselekedetokról szóló tanítás, a védántához kapcsolódó rendszer, a hat ortodox rendszer egyike.
- Mirábáj (1503–73), rádzsasztháni költő, a bhakti hit harcosa.
- Mitra, Varunával együtt emlegetett istenség, akinek a szerepe erősen elhomályosult. Ősi árja isten, az iráni Mithra rokona.
- mogul, a mughal helytelenül meghonosodott formája. L. mughal.
- Mohendzsó-dáró, az Indus völgyi civilizáció egyik legnagyobb városa, virágkora i. e. 2154–1864 közé esik.
- mókša, „megváltás”, megszabadulás az újjászületések láncolatából, a négyes életcél (csaturvarga) egyike.
- mudrá, „ami örömet okoz”, kéztartás. Meghatározott kéztartással végzik az istentiszteletet, ugyanakkor a kéztartás az istenek esetében utal az adott istenség funkciójára. A kéztartások a klasszikus táncban jelképrendszert alkotnak, amelynek segítségével egész történetek „mondhatók” el.
- Mughal-dinasztia, a Bábarral trónra lépő uralkodócsalád neve, amely Indiában 1526 után volt hatalmon.
- mughal festészet, a XVI–XVII. századtól kialakult miniatúrafestészet egyik fő iránya.
- Muhammad Ghúri, afgán származású uralkodó (1175–1206), III. Prithvirádsz hindu király legyőzője, az észak-indiai mohamedán uralom alapjainak létrehozója.
- Muhammad Tuglak (uralk. 1325–51), új fővárost szándékozott létrehozni Daulatábádban.
- munda nyelvek, az ausztro-ázsiai nyelvek egy csoportja, a munda törzsek nyelve.
- Nágárdzsuna (150 körül), a madhjamika (középső tan) nevű mahájána irányzat nagy hatású képviselője, az ind és a buddhista filozófia kiemelkedő gondolkodója. Híres elmélete a súnjátá (üresség) tana és a kettős igazság elmélete.
- nagymughal, a mughal uralkodók címe.
- Nálandá, híres kora középkori egyetemváros, buddhista kultúrközpont a mai Bihárban.
- Nának, Guru Nának (1469–1539), a szikh vallás megalapítója. Aforizmatikus tanításainak gyűjteménye a Dzsapu-dzsi (Ima).
- Nanda-dinasztia, i. e. 362–321 között hatalmon lévő uralkodócsalád.
- Nárada (V. sz.?), a róla elnevezett törvénykönyv szerzője.
- Nárájana, Visnu egyik formája, „a vizeken lakóhelyet bíró”, a világ fenntartója, aki a teremtés előtt a végtelen víztengeren nyugszik.
- nátaka, színdarab.
- Natarádzsa, „a tánc királya”, Siva neve, amely az isten kozmikus táncára utal. A bronz natarádzsa szobrok a Csóla-királyság területén a XIII. századtól nagy számban készültek.
- Navdatóli, neolitikus település a Narmadá folyó mellett a mai Mahárástra államban. Jelentős gabonamaradványokra bukkantak itt a régészek.
- Nearkhosz, Nagy Sándor hadvezére, aki lehajózott az Indus folyón, és a tengeren át érkezett Babilónba. Útjáról értékes feljegyzéseket készített.
- nirvána, „kialvás”, a buddhizmus különböző irányzataiban az ember végső célja, a megszabadulás az újjászületések láncolatából. Konkrét tartalmáról az egyes irányzatok eltérően vélekednek.
- níti, „életbölcesség”, „életvitel”, „politika”.
- njája, „logikai analízis”, a hat ortodox rendszer egyike.
- Nripatunga (IX. sz.), kannada író, a Kavirádzsamárگا (Költők útmutatója) szerzője.
- okkersárga agyagművéség, az i. e. 2000–1800 között a Gangesz-medence felső részén elterjedt kerámiaféleségről elnevezett kultúra.
- óm, misztikus szótag, himnuszok, mantrák elején és végén.
- pahári, „hegyi”, a mughal kori festészet egyik fő irányzata. Több iskolája van: dzsamnuí, Káng-ra-völgyi stb.
- Pála–Széna-korszak, a 750–1200 között Bihárban, Bengálban uralmon lévő dinasztia kora.
- páli, a prákrit nyelvek egyike, a Srí Lankán a IV. században végleges formát nyert buddhista kánon (Tipitaka) nyelve. Nem azonos azzal a nyelvvel, amelyen Buddha prédikált. Valószínűleg több nyelvjárást egyesítésén alapuló, a műveltek által használt nyelv volt. Eredete nem tisztázott.

- Pallavák, Dél-Indiában a VII–IX. században nagy szerepet játszó dinasztia. Fővárosuk Káncsipurám volt.
- Pancsatantra, „Ötös könyv”, India talán legnépszerűbb mesegyűjteménye, amelyet a világ csaknem minden nyelvére lefordítottak. L. Burzóc.
- Pándavák, Pándu fiai: Judhishíra, Bhíma, Ardzsuna, Nakula és Szahadéva. Közös feleségük Draupadí volt. A Mahábhárata eposz hősei, a Kauravák ellenfelei.
- Pándja-állam, dél-indiai királyság Madurai fővárossal. A XIII. század utolsó évtizedeiben a legnagyobb dél-indiai politikai hatalom.
- pani, a védikus forrásokban egy ellenséges nép neve. Kereskedők és marhatolvajok voltak.
- Pánini (i. e. 350 körül?), Északnyugat-Indiában élt. A klasszikus szanszkrit nyelv nyelvtanának megalkotója.
- Pardzsanja, az esőisten a Védákban.
- párthusok, iráni eredetű nép. Indiában a legnagyobb szerepet Gondophárasz (I. sz.) nevű királyuk játszotta.
- Párvati, a „Hegy lánya”, Siva neje, vö. Dévi, Sakti, Durgá, Annapúrna.
- Pátaligráma l. Pátaliputra.
- Pátaliputra, Magadha, majd az egész Maurja-birodalom fővárosa. Eredeti neve Pátaligráma volt, építését Adzsátasatru kezdte. Ma: Patná, Bihar állam fővárosa.
- Patandzsali, 1. nyelvész (i. e. II. sz.); 2. a Jógaszútrák szerzője (i. sz. VI. sz.).
- Pattupáttu, VIII. századi antológia, amely az ótamil költészet jelentős részét magában foglalja.
- Periplus, Periplus Maris Erythraei (A Vörös-tenger körülhajózása). Ismeretlen szerző görög nyelvű munkája az i. sz. I. századból. Részletes felvilágosításokkal szolgál India kikötőiről.
- Piklihal, jelentékeny neolitikus település a mai Karnátákában. Lakói szarvasmarhát, kecskét, juhut tenyésztettek.
- pír, „mohamedán szent”.
- Plinius, idősebb (23–79), a Naturalis historiae szerzője, természettudós. India természeti kincseiről, az indiai-római kereskedelemről fontos adatokat közöl.
- Plutarkhosz (kb. 50–120), görög történétíró. Nagy Sándor-életrajza rendkívül fontos megfigyeléseket tartalmaz Indiáról.
- Polo, Marco (1254–1323), velencei kereskedő, utazó, járt Dél-Indiában, és értékes feljegyzéseket készített.
- Pórosz, indiai király, a Pandzsáb területén Nagy Sándor legfőbb ellenfele, majd szövetségese.
- Pradzsápati, „a teremtmények ura”, a teremő isten neve a késő védikus korszakban.
- prákrit, „természetes”, azon nyelvek neve, amelyek az i. e. VI. századtól válnak irodalmi nyelvekké, s amelyek közel álltak a beszélt nyelvekhez, és a szanszkrittal párhuzamosan léteztek. Az ókorban és a kora középkorban az adminisztrációban (feliratok), a drámákban, a szépirodalomban, a buddhista és a dzsaina vallási irodalomban használatosak. Ide tartozik a páli is. Ismert prákrit nyelvek az ardhmagadhí, sauraszéní, paisácsi, maharástri, magadhí. prákriti, az őanyag, az anyagi természet neve az ind filozófiai rendszerekben.
- Prijadarsi, „kedves arcú”, Asóka jelzője.
- Prithiví, a földistennő neve.
- Prithvirádzs, III., észak-indiai hindu uralkodó, aki 1192-ben vereséget szenved Muhammad Ghúrítól, és ezzel a muzulmán hódítók végleg megvetik lábukat a Pandzsábban és Delhi környékén. A hős király emlékét a Prithvirádzsrászó c. hősi ének beszéli el.
- proto-déli-áryák, az áryák egy korai csoportja i. e. 2000 táján a Pandzsábban, Rádzsaszhánban.
- proto-dravida nyelv, a ma ismeretes dravida nyelvek alapján rekonstruált nyelvet i. e. 5000 körül beszéltek.
- proto-északi-áryák, az áryák azon csoportja, amelyik kapcsolatba hozható a boghazköyi névanyaggal.
- proto-indek, az a népcsoport, amely az i. e. II. évezredben Mezopotámiában bukkant fel, és amelynek nyelve az indiai áryák nyelvével közeli rokonságot, illetve hangtörténetileg az utóbbinál korábbi fokot mutat.
- puram, az ótamil irodalomban a hősköltészet műfaja.
- purána, „régí történet”, azon terjedelmes munkák neve, amelyek eredetmondákat, kozmológiai szövegeket, istenek, bölcsek és királyok családfáit és különféle gyakorlati ismereteket (csillagászat, jog, politika, poétika stb.) tartalmaznak. Nyelvük az epikus szanszkrit. Az ún. nagy puránák száma hagyományosan 18. Legismertebbek a Visnu-, Bhágavata-, Agni-, Márkandéja-purána. A puránák a népies hinduizmus kincseshányái.
- Purúravasz, mitikus király, a Rig-védában szerepel. Szerelme Urvasí tündérlánnyal az ind irodalom kedvelt témája.
- Purusa, egy ősróias neve a Rig-védában.
- purusa, a szellemi alapelv a filozófiai rendszerekben.

Púsan, az isteneknek ételt adó istenség, a termékenységgel kapcsolatos, eredetileg talán ősi árja pásztoristen volt. Később a súdrák istene. Puspapura, „Virágok városa”, ma Pésávar, a kuszánok egyik fővárosa.

Rabszolga-dinasztia, I. Kutub-ud-dín.

Rádhá, Krisna legfőbb szerelme, lényegében azonos Laksmival, Szítával stb.

rádzsa, király, eredetileg választott katonai vezető.

rádzsanja, a ksatrija rend tagja.

rádzspu, szanszkrit rádzsaputra, „királyfi”. Idegen eredetű nemzetségek Nyugat-Indiában, a ksatrija rétegbe olvadtak, szerepük a középkori európai lovagokéhoz hasonlítható; a mughalok ellenfelei.

rádzspu festészet, a XVII. századtól kibontakozó gazdag miniatúrafestészet neve.

rákszasza, emberevő démon, gonosz lény.

Ráma, Ajódhjá királyának fia, a Rámájana főhőse; Visnu egyik megtestesülése, istennek kijáró tiszteletnek örvend.

Rámájana, a Mahábháratá mellett az indek másik nagy eposza. Az ind meghatározás szerint ádikávjá, „első költemény”. Állítólagos szerzője Válmiki. Fő cselekménye Ráma királyfi és felesége, Szítá története, illetve az ezzel kapcsolatos, Rávanával (l. ott) vívott háború. Modern átdolgozásai közül a leghíresebb Tulszidász Rám-csarit-mánasz c. munkája.

Rámánanda (1400–70?), aszkéta, életét nagyrészt Benáreszben töltötte, a bhakti tan hirdetője, Kabír és mások mestere.

Rámánudzsa († 1137), a modifikált kettősség hirdetője, a védánta egyik legeredetibb gondolkodója. Rendszerében a szeretet ember és isten viszonyában kiemelt szerephez jut.

Rám-csarit-mánasz, „Ráma cselekedeteinek tava”, Tulszidász Rámájánája.

Rávana, a rákszaszák tízfejű királya, Lanká (Sri Lanká) ura, aki maga bráhmanaként született.

Ráma nagy ellenfele, a Rámájana egyik főhőse.

Ribhuk, a védikus forrásokban az isteni kézművesek. Hármán vannak.

Rig-véda, „Verseik védája”, a legrégebbi véda.

risi, bölcs, a védikus himnuszok szerzőinek neve stb.

rita, „világrend” a védikus korszakban.

Rudra, eredetileg a viharisten; később személye Siva isten alakjába olvadt.

Sáh Dzsahán, nagymughal 1628–58 között. Ő építette a Tádzs Mahalt, és Delhiben a Vörös Erődöt, valamint a Dzsamá Maszdzsidot.

saiva hit, a hinduizmuson belül a Sivat különös tiszteletben részesítő irányzatok gyűjtőneve.

saka-éra, a 78-ban kezdődő időszámítási rendszer. sakák, iráni eredetű népcsoport, amely más népek nyomására az i. e. I. század elején került India északnyugati részébe. Többféle nép gyűjtőneve. Egyik águk i. e. 58-ban vereséget szenvedett Vikramáditja királytól, Uddzsajini uralkodójától.

sakti, a világmindenséget átható energia, amelyet nőneműnek képzeltek el. Nélküle az istenek is tehetetlenek. Megszemélyesítve Sakti azonos Dévivel, az „Istennővel”. Vö. Durgá, Káli stb. sakti kultusz, azon kultusz, amelynek célja a saktival való azonosulás révén a belőle származó erő megszerzése. A saktizmushoz tartozó ritusok erősen szexuális színezetűek.

sándrór porul, „nemesi költészet”, a költészet tamil neve.

Sankara (VIII–IX. sz.), az advaita-védánta nagymestere, az ind filozófiatörténet egyik legkiválóbb alakja.

sásztra, 1. tankönyv; 2. tudomány.

Satapatha-bráhmana, „Százösvényű bráhmana”, a legnevezetesebb bráhmana.

Sér Sáh (XVI. sz.), hadvezér, aki Humájunt távozásra készítette Delhiből.

sikhara, az észak-indiai hindu templomok kukoricacsőhöz hasonló tornya.

Sisunága-dinasztia, az i. e. 413–362 között Magadhában uralmon lévő királyi család.

Siva, a „Jóságos”, a „Nagy isten”, a „Világmindenség ura”, a hindu istenháromság (trimurti) harmadik személye. L. Rudra.

sivaizmus, a Sivat valamilyen formában tisztelőik tanainak gyűjtőneve.

slóka, kétsoros, soronként 16 szótagos versforma, amely a szakirodalomban is elterjedt.

súdrák, a negyedik rend neve a varnarendszerben, feltehetően a nem árja lakosságból származó emberek neve. Később a földművesek rendje.

Súdraka (VI. sz.), király, drámaíró.

Sukaszeptati, „A papagáj hetven meseje”, dzsaina szerzők alkotása, a novella műfaj ragyogó példája a szanszkrit irodalomban.

Sunga-dinasztia, i. e. 185–75 között uralkodó bráhmana eredetű királyi család.

súnjátá, „üresség”, Nágárdzsuna rendszerének központi kategóriája. A világ üres, csak a változások léteznek valójában. A nirvána is a súnjátával azonos.

Svétakétu, nevezetes tanár és filozófus az upanisadokban, Uddálaka fia.

svétámbara, „fehér ruhás”, a dzsainák egyik fő irányzata.

szabhá, „gyűlés”, a védikus korszakban a falu vagy a nemzetség őreinek gyűlése

Szajjidok, az 1414-től 1450-ig Észak-Indiában uralmon lévő mohamedán dinasztia.

Száma-véda, „Dallamok védája”.

szamiti, „összejövetel”, a védikus korban a falu egész lakosságának gyűlése.

Szamudragupta (335–380), Gupta-uralkodó, erőkezű hódító, dicsőségét az allahábádi felirat örökítette meg.

szangam, az ótamil irodalomnak a dzsaináktól származó neve. Tamil neve sándrór porul, l. ott.

szangha, „közösség”, a buddhista egyház neve.

szanhitá, „gyűjtemény”, a védikus szanhiták: Rig-véda, Száma-véda, Jadszur-véda, Atharva-véda.

szánkhja, „szám”, „számolás”, „felsorolás”, tkp. „vizsgálat, kutatás”. A világot két alapelvől: a prákritiből és a purusából magyarázza. A hat ortodox rendszer egyike.

szanszkrit, az indoeurópai nyelvek indoiráni csoportjába tartozó nyelv, az áryák nyelve, amely rendkívül gazdag irodalmat hozott létre az i. e. II. évezred végétől. Jelentése „megcsinált”, ami a nyelv mesterséges jellegére utal. Nyelvtörténetileg védikus és klasszikus szanszkrit nyelvről beszélhetünk. Az utóbbi a Pánini által szabályokban rögzített nyelv neve. Az epikus szanszkrit némileg eltér a klasszikustól, a buddhisták által használt formát hibrid szanszkritnak nevezzük. Az bizonyosnak látszik, hogy Pánini az Északnyugat-Indiában használt nyelvet írta le. Úgy tűnik azonban, hogy ez „tanult” nyelv volt, amelyet csak bizonyos osztályok tagjai használtak; holt nyelvnek nem nevezhető, mert még ma is íródnak ezen a nyelven irodalmi alkotások.

Szaraszvatí, a védákban egy folyó neve, folyóisten, később az írók, költők és a tudomány védőistennője. Több indiai folyónak is a neve.

szarga, teremtés, pontosabban egy teremtés időszak, amely 100 kalpát ölel fel

Szárnáth, ősi település Benáresz mellett. Ezen a helyen kezdte Buddha tanítását. Asóka sztúpát emeltetett és feliratot helyezett el Szárnáthban. Buddhista, dzsaina központ volt a XII. század végéig.

Szátaváhana, dinasztia, amely az i. e. I. század

közepe-i. sz. 250 között a Dekkán középső részén volt uralmon.

Szavitar, „az éltető”, napisten, az élet forrása, Szúrjával azonosítják.

Szavitrí, a hasonló című költemény hősnője, aki férjét, Szatjavánt visszahozza a halálból azért, hogy könyörgésével meghatja Jama halálisten szívet. Szavitrí az asszonyi hűség jelképe.

Széna-dinasztia, a XI. század közepétől 1202-ig Bengálban uralmon lévő királyi család.

széthhi, „céhmester”.

Sziddhánta-kaumudí, „A rendszer holdfénye”, XVI–XVII. századi nyelvtani munka, Pánini rendszerének kiváló, könnyen érthető feldolgozása.

Sziddhártha, l. Buddha.

szikh, Guru Nának követője, egy vallási-katonai szövetség tagja a mughal korszakban. Egyistenhívő, haját és szakállát nem nyírja, köteles mindig tört, acél karperecet és fésűt magánál tartani.

Szítá, „barázda”, a barázdában született királylány, Ráma felesége, Laksmí istennő földi mása.

Szjád-váda-mandszari, „A lehetőségről szóló tanvirágcsokra”, a XIII. században élt dzsaina Malhiséna munkája. A dzsaina és ind logika egyik legkitűnőbb darabja.

Szkanda, Siva és Párvatí gyermeke, az ind Mars; Ganésa testvére. Más nevei: Kárttikéja, Kumára.

Szóán, régészeti lelőhely a mai Pakisztánban, ahol az i. e. 500 000 körüli időből származó kőeszközöket találtak.

Szóma, istenség, amelyet a Holddal azonosítottak. szóma, növény (cserje vagy gomba), amelyből részegítő italt préseltek.

Szómadéva (XI. sz.), kásmíri költő, a Kathá-szarit-szágara (A mesefolyamok óceánja) szerzője.

Sztrabón (kb. i. e. 64-i. sz. 19), földrajztudós. Indiáról Geographiká c. munkájának XV. fejezetében ír.

sztúpa, sírdomb, a buddhizmusban kultikus hely. Szubandhu (VI–VII. sz.), regényíró, munkája, a Vászavadattá, szerelmi regény.

Szudász, a Rig-védában a „Tíz király csatája” néven ismert háború győztese.

szúfizm, a síita mohamedán irányzat hatása alatt kifejlődött misztikus irányzat neve.

Szúrja, napisten, l. Szavitar.

szúta, tkp. „kocsihajtó”, a királyi udvarban udvari méltóság, dalnok, bárd, talán királyi krónikamondó.

szútra, „vezérfonal”, rövid aforizma, szabály, később „tankönyv”.

szútrairódalom, a védikus szövegek helyes értelmezéséhez szükséges tudnivalókat tartalmazó irodalom.

Tamá apostol, a hagyomány szerint 50-ben érkezett Indiába.

tamil, a dravida nyelvek egyike; a legrégebbi és leggazdagabb irodalommal rendelkező dravida nyelv.

tantra, tkp. „szöveget”, bizonyos kultuszok és írások gyűjtőneve, amelyek mind a hinduizmuson, mind a buddhizmuson belül megvannak. Szűkebb értelemben a szó ezoterikus vallási gyakorlatot jelent.

Táranátha (XVI. sz.), tibeti buddhista egyháztörténész. Az indiai buddhizmus történetéről írt műve alapvető forrás.

Tavernier, Johannes Baptista (1605–89), svájci kereskedő, ékszerész, 1641–67 között öt alkalommal fordult meg Indiában. Útleírása becses forrás.

Taxila, szanszkrit Taksasilá, az egykori Gandhára fővárosa, fontos gazdasági, kulturális központ Északnyugat-Indiában a kelet-nyugati kereskedelem útján. Lakossága az ókorban is vegyes volt, éltek itt az indiaiak mellett görögök és perzsák is.

telugu, a dravida nyelvek egyike, amelyet a tamil nyelvterületől északra, a mai Andhra Pradesh-ben beszélnek. Ősi irodalma van.

tibeto-burmai nyelvek, az északkeleti területeken beszélt nyelvek csoportja: tibeti lepca, asszami stb.

Tikkana (1220–1300), klasszikus telugu költő.

Típitaka, szanszkrit Tripitaka, „Hármas Kosár”, a páli buddhista kánon neve.

Tirukkural, Valluvar tamil költő munkája, az ótamil irodalom legtöbbet idézett alkotása.

Tolhappijam, „Régi költemény”, az első ismert tamil nyelvten, egy dzsaina szerzetes munkája az i. sz. I. évezred vége felé.

trimurti, „három személy”, a hinduizmus istenháromsága: Visnu, Brahmá, Siva.

trivarga, a hármas életcél: dharma, artha, káma.

Tuglakok, 1320–1414 között uralkodó mohamedán dinasztia Delhi székhelyvel.

Tulszidász (1532–1624), a Rám-csarit-mánasz (Ráma cselekedeteinek tava) szerzője, szent. Élete nagy részét Benáreszben töltötte.

Tvastar, a Védákban a formák alakítója és a nemzés istene.

Uddálaka, nevezetes materialista indíttatású filozófus, Svétakétu apja.

újind nyelvek, más néven modern indoárja nyelvek. Észak- és Közép-India azon nyelvei, amelyek végső soron a szanszkritből fejlődtek: hindi, pandzsábi, gudzsarátí, maithilí, maráthí, népáli, bengáli, órija stb. Az i. sz. I. évezred végén némelyikük már irodalmi nyelvként is szerepel.

uléma, mohamedán teológus.

upanisadok, az ind filozófia nevezetes termékei.

A legrégebbi upanisadok i. e. 800–600 között keletkeztek. Tanításuk középpontjában a mikrokozmosz és a makrokozmosz egysége (átman-brahman) áll. Az upanisad szó jelentése tkp. „valaki mellé leülés”, azaz a tanítvány letelepedése a mester mellé a titkos tan (rahaszja) megismerésére.

urdú, „tábor”, az a nyelv, amely a mughalok idején a hadseregben a köznyelv szerepét töltötte be, és a XVIII. század folyamán perzsa elemekkel erősen átítatott formában irodalmi nyelvvé vált. Indiában a mohamedán lakosság beszéli. Pakisztán hivatalos nyelve.

Urvasí, tündérlány, Purúravasz király szerelme. Usasz, a hajnalistenő.

vaisésika, a visésa, „különbség” szóból származik. A hat ortodox rendszer egyike. A világ megismerését tűzi ki célul, és ez szerinte megismerhető kategóriák rendszerében valósítható meg.

vaisja, a varnarendszerben a harmadik rend, a korai időkben földművesek rendje, később kereskedők és kisrészt kézművesek rendje.

vainava hit, a hinduizmuson belül a Visnut különös tiszteletben részesítő irányzatok gyűjtőneve.

Váju, szélisten.

Valluvar (VIII. sz.), az ótamil irodalom legünnepeltebb költője. Hatalmas szobra Madrászban áll. Műve a Tirukkural.

Váránaszí, l. Benáresz.

varna, tkp. „szín”, az ind társadalmi rendben a négy nagy „rend”: bráhmána, ksatrija, vaisja és súdra neve.

Varuna, az egyik legfontosabb védikus isten, a vizek ura, a rita őre. Később szerepe elhalványodott.

Vászudéva, Visnu egyik megjelenési formája.

véda, „tudás”, az árják vallási szövegeinek neve (vö. szanhiták), a vid, „tudni” igéből. Mint vallási fogalom a véda kinyilatkoztatott tudást jelent.

védánaga, „a Véda tagja”, a Védák megértéséhez szükséges segédiródalom. L. szútrairódalom.

védánta, a „Véda vége”, a Védák tökéletes ismer-

rete. Alap gondolatai az egyéni lélek és az univerzális szellem kapcsolatáról az upanisadokból valók. A hat ortodox rendszer egyike. Eredetileg Bádarájana elmélete, amelyet különféle irányban Sankara és Rámánudzsa, Csaitanja és mások fejlesztettek tovább. A legjelentősebb ind filozófiai irányzat, amely ma is él.

védikus irodalom, a szanhiták, bráhmanák, áranjakák, a régebbi upanisadok és a szútrairódlom bizonyos részei.

védikus korszak, az i. e. 1500–560 közötti korszak; ezen belül a 850–560 közötti időszakot késő védikus kornak nevezzük.

védikus nyelv, a szanszkrit nyelv korai szakasza, amely a védikus irodalomban maradt ránk.

Vidjapati (1350–1440), szanszkritul és maithilí nyelven alkotó költő Bihar északkeleti részén, a Mithilá-királyság területén.

Vidzsajanagar, hindu állam Dél-Indiában a XIV–XVI. században.

vihára, buddhista kolostor.

vikrama-éra, i. e. 58-ban kezdődő időszámítás.

vimána, „jármű”, az észak-indiai templomoknál a szentély és a fölé emelkedő torony együttesen.

Vindhjá, kelet-nyugati irányú hegység a mai Madhja Pradésban, amely az Észak-indiai-alföldet elválasztja a tulajdonképpeni Dekkántól. A késő védikus kor végéig az árhajk terjeszkedésének határa.

vis, 1. törzs; 2. közösség; 3. köznép.

Visákhadatta, VII. századi drámaíró (egyesekek sze-

rint a IX. században élt), a Mudrá-ráksasza (Ráksasza pecsétgyűrűje) c. politikai darab szerzője.

visistádvaita, a védánta egyik irányzata. Az embert istennel rokonítja, az utóbbinak az ember iránti szeretetéről beszél. L. Rámánudzsa.

Visnu, a hindu istenháromságban (trimurti) a világot megtartó isteni személy. Visnu a Védákban jelentéktelen napisten volt csupán, kultúrában a bráhmanizmusban és még inkább a hinduizmusban vált elsőrangúvá. L. avatára.

Visnugupta, I. Kautilja.

visnuizmus, a vaisnava hit.

Visvakarman, védikus istenség, teremtő, „égi” kézműves.

Vjásza, „rendező”, isteni bölcs, a hagyomány szerint a Mahábhárata és a puránák (a Visnu-purána kivételével) szerzője.

Vjavahára-majjúkha, „A jogi eljárás fénysugara”, Nílakantha-bhatta (1610–40) alkotása. Mahárástrában a legújabb időkig használt jogi kézikönyv.

vradszapati, a legelők felügyelője a védikus korszakban.

Vriddzsi, a mai Uttar Pradés keleti részén, Bihar egyes területein i. e. 600 körül létező állam.

Vritra, egy sárkánykígyó, akit Indra legyőz, és ezáltal kiszabadítja az életet adó vizeket.

zamíndári birtok, az adóbérlők (zamíndár) kezében lévő földterület neve a mughalok idején.

Időrendi tábla

i. e. kb. 500 000	az ember első nyomai Indiában
kb. 100 000	szerszámlételek a Cshóta-Nággpur-fennsíkról
kb. 25 000	a kecske-, juh- és szarvasmarhatartás első nyomai a Bélán-völgyből
kb. 8000	a késői őskőkor (paleolitikum) vége
kb. 6000	az újkőkor (neolitikum) kezdete
kb. 5000	a proto-dravida nyelv feltételezett kora
2300–1750	Harappá fénykora
2154–1864	Mohendzsó-dáró fénykora
kb. 2000	proto-déli-árják Indiában
kb. 1500	árja invázió, a védikus korszak kezdete
1350	a boghazköyi felirat
1200–1000	a védikus szanhiták keletkezése
1000–800	a bráhmána-irodalom keletkezése
950	kereskedelmi kapcsolatok India és Izráel között
kb. 850–560	késő védikus korszak
kb. 800	a vas használata
727–722	kereskedelmi kapcsolatok India és AsszírIA között
VIII–VII. sz.	a korai upanisadok keletkezése
kb. 600	a buddhista források tizenhat állama Észak-Indiában
kb. 560–480	Buddha
kb. 544–493	Bimbiszára, Magadha királya
kb. 540–468	Mahávíra, a dzsainizmus megalapítója
kb. 518	Dareiosz indiai hódításai
kb. 500–300	A Mahábhárata eposz magvának kialakulása
480 k.	az I. buddhista zsinat (Rádzsagriha)
461	Adzsátasatru magadhai király halála
413–362	Sisunága-dinasztia
380 k.	a II. buddhista zsinat (Vaisáli)
362–321	Nanda-dinasztia
350 k.	Pánini, a híres grammatikus működése
327–325	Nagy Sándor indiai hadjárata
321	Csandragupta trónra lépése, a Maurja-dinasztia megalapítása
305	Csandragupta és Szeleukosz Nikatór háborúja
303 k.	Megaszthenész szeleukida görög követ első látogatása Pátaliputrában

i. e. IV–i. sz. IV. sz.	a nagy eposzok formálódásának időszaka
IV. sz.	Kautilja Arthasásztrájának legrégebbi része
IV. sz. 2. évtizede	a régebbi dzsaina kánon összeállítása
273/272	Binduszára halála
273–232	Asóka uralkodása
244 k.	a III. buddhista zsinat (Pátaliputra)
III. sz.	Lómása risi barlangja (Barábar, Bihár állam)
III–II. sz.	a dravida irodalmi nyelvek kialakulása
II–i. sz. II. sz.	a Manu-féle törvénykönyv keletkezése
II. sz.	a Brihat-kathá (Nagy mese) keletkezése
185	a Maurják bukása
185–75	Sunga-dinasztia
75–28/27	Kánva-dinasztia
58	az ún. vikrama-éra kezdete
I. sz. közepe	a Szátaváhana-királyság kialakulása
i. e. I. sz. közepe–i. sz. I. sz.	a római kereskedelem Dél-Indiában fénykorát éli
I. sz.	a száncsi sztúpa építése
i. sz. 50	Tamás apostol Indiába érkezése
78	az ún. saka-éra kezdete
78 után – 140 k.	Kaniska kusán uralkodó
I. sz. k.	Bharata, a drámaelmélet tudósa
I–II. sz.	Asvaghósa drámaíró
I–V. sz.	a gandhári művészet
140	a IV. buddhista zsinat (Kásmír)
150 k.	Nágárdzsuna buddhista filozófus működése
II. sz. k.	a bhárhuti sztúpa építése
II–III. sz.	Bhásza drámaíró
II–IV. sz.	a Csólák első virágkora
	a dzsagajapétai sztúpa (Andhra Pradés) építése
II–VIII. sz.	Adzsantá művészete
kb. III. sz.	Vátszjájana Káma-szútrája
200–450 között (?)	Bádarájana, a védánta rendszer megalapozója
320–600	Gupta-dinasztia
335–380	Szamudragupta, Gupta uralkodó
IV. sz.	a páli nyelvű buddhista kánon összeállításának ideje
IV–V. sz.	az ótamil költészet legrégebbi lejegyzése
	Kálidásza
V. sz.	a korai puránák keletkezése
	Árjabhata matematikus és csillagász
500 k.	hun hegemonia nyugaton és északon
VI. sz.	Súdraka király, drámaíró
VI. sz. (?)	Patandzsali, a Jóga-szútrák szerzője
	a Pancsatantra perzsára fordítása
606–647	Harsa király, drámaíró
629–645	a kínai Hszüan Cang indiai útja
VII. sz.	Bána regényíró
	Dandin regényíró, esztéta
	Amaru lírikus
VII–VIII. sz.	a Csálukják fénykora
712	az arabok elfoglalják Szindhét

i. sz. VIII. sz.	az Ettuttohai és a Pattupáttu ótamil antológiák összeállítása
	Valluvar ótamil költő
	Bhavabhúti drámaíró
VIII–IX. sz.	Sankara ind filozófus
VIII–X. sz.	a Rástrakúta-dinasztia virágkora
VIII–XI. sz.	a Pála-dinasztia Kelet- és Közép-Indiában
IX–X. sz.	a Csólák második virágkora
IX–XIV. sz.	a dél-indiai bronzszobrászat aranykora
973–1048	Albiruni
X. sz.	Kamban tamil költő
X–XI. sz.	az észak-indiai templomépítészet fénykora
X. sz.–1203	a Csandélla-dinasztia Nyugat- és Közép-Indiában
XI. sz.	a mohamedán támadások erősödése
	a telugu nyelvű Mahábhárata keletkezése
XI–XII. sz.	Rámánudzsa filozófus
	a kásmíri nagy mesegyűjtemények
1150 k.	Kalhana befejezi a Rádzsa-tarangini c. kásmíri királykrónikát
XII. sz.	Dzsajadéva, a Gítá-góvinda szerzője
	a grantha írás két fajtájának kialakulása Dél-Indiában
1192	Muhammad Ghúri legyőzi Pánipatnál III. Prithvirádzs hindu királyt, és megveti a mohamedán uralom alapjait Észak-Indiában
1193	a mohamedánok elfoglalják Delhit
1203	Bengál elfoglalása, egész Észak-India mohamedán uralom alá kerül
1206–1290	Rabszolga-dinasztia
1211–1236	Altams szultán
1220–1300	Tikkana telugu költő
1253–1325	Amír Khuszrau Dihlavi költő
1290–1320	Hildzsi-dinasztia
XIII. sz. vége	a Pándja-dinasztia hegemoniája Dél-Indiában
	Marco Polo indiai utazása
1320–1414	Tuglak-dinasztia
1334	Ibn Battuta Delhiben
1340–1538	Bengálban független mohamedán állam
1350–1440	Vidjapati mithilái költő
1398	Timur Lenk indiai hadjárata
XIV–XVI. sz.	Vidzsajanagar hindu állam Dél-Indiában
1414–1450	Szajjid-dinasztia
kb. 1440–1518	Kabír költő
1450–1526	Lódi-dinasztia
1469–1539	Guru Nának, a szikh vallás megalapítója
1486–1533	Csaitanja filozófus
1498	Vasco da Gama Indiába érkezik
XV. sz.	Csandidász bengáli költő, szektaalapító
1503–1573	Mirábáj rádzsasztháni költő
1510	portugál telep létesül Goában
1526	Bábar győzelme Pánipatnál, a mughal uralom kezdete
1530–1556	Humájun nagymughal
1556–1605	Akbar nagymughal
1576	Akbar elfoglalja Alsó-Bengált
1599	az Angol Kelet-indiai Társaság megalakulása
1605–1627	Dzsehángír nagymughal
1615	Sir Thomas Roe angol követ Dzsehángír udvarában
1628–1658	Sáh Dzsahán nagymughal
1638–1648	a Vörös Erőd építése Delhiben

1639

1650-1656

1658-1707

1705

1757

az angolok megépítik a madrászi Szent György-erődöt

a Dzsamá Maszdzsid építése Delhiben

Aurangzeb nagyinughal

a maráthák tárgyalásra kényszerítik Aurangzeb

a palászi csata, az angol gyarmatosítás megalapozása

Ajánlott irodalom

- Baktay Ervin: India. 1–2. köt. Budapest 1932.
Basham, A. L.: The Wonder that was India. London 1963².
The Cultural Heritage of India. 1–4. vol. Revised edition. Ed. by
Bhattacharyya, H. Calcutta 1953–61.
Einführung in die Indologie. Stand. Methoden. Aufgaben. Hrsg. von
Bechert, H. und Simson, G. von. Darmstadt 1979.
Nehru, Dzsaváharlál: India felfedezése. Ford. Gáthy Vera. Budapest
1981.
Rawson, Ph.: Az indiai civilizáció. Ford. Gáthy Vera. Budapest 1983.
Renou, L.–Filliozat, J.: L'Inde classique. I–II. t. Paris 1947–53.
Ruben, W.: Kulturgeschichte Indiens, Berlin 1978.

Kézikönyvek

- A Historical Atlas of South Asia. Ed. by Schwartzberg, J. E. Chicago
1978.
India. Panoráma útikönyvek. Budapest é. n.
Risley, H. H.: The People of India. Delhi 1969².
Spate, O. H. K.: India and Pakistan. London 1967³.

Táj és nép

- Allchin, B.–Allchin, R.: The Birth of Indian Civilization. Harmonds-
wirth 1968.
Allchin, B.–Allchin, R.: The Rise of Civilization in India and Pakistan.
Cambridge 1982.
Bongard-Levin, G. M.–Grantovszkij, E. N.: Szkithiától Indiáig. Ford.
Puskás Ildikó. Budapest 1981.
Harappan Civilization: A Contemporary Perspective. Ed. by Possehl,
G. L. New Delhi 1982.
Sankalia, H. D.: Prehistory and Protohistory in India and Pakistan.
Poona 1974.
Wheeler, R. E. M.: Civilization of the Indus Valley and Beyond.
London 1966.

Történelem

Őstörténet, Indus völgyi civilizáció, árja kérdés

- Irott források** Alberuni's India. Transl. by Sachau, E. I–II. vol. London 1888.
 Curtius Rufus, W. Q.: A makedón Nagy Sándor története. Ford. Kárpáty Csilla. Budapest 1967.
 Hérodotosz történeti könyvei. Ford. Geréb József. Budapest 1892.
 Ibn Battuta zarándokútja és vándorlása. Ford. Boga István és Prilezky Csilla. Budapest 1964.
 Kalhana's Rajatarangīni. A Chronicle of the Kings of Kashmir. Transl. by. Stein, M. A. I–II. vol. Reprint. Delhi–Varanasi–Patna 1979². (Stein Aurél kitűnő földrajzi, történeti és kultúrtörténeti tanulmányokkal ellátott fordítása.)
 Majumdar, R. C.: The Classical Account of India. Calcutta. 1960. (A legfontosabb görög-latin források angol fordítása.)
 Manu törvényei (VII. és VIII. könyv). Ford. Büchler Pál. Budapest 1915.
 Marco Polo utazásai. Ford. Vajda Endre, Budapest 1963.
 Ókori keleti történeti chrestomathia. Szerk. Harmatta János. Budapest 1965.
 Plinius, Secundus C.: A természet históriája. Vál. és ford. Váczy Kálmán. Bukarest 1973.
 Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Ford. Máthé Elek. Budapest 1965.
 Taranatha's Geschichte des Buddhismus in Indien. Aus dem Tibetischen übersetzt von Schiefner, A. St Petersburg 1869.
 Watters, Th.: On Yuan Chwang's Travels in India. (A. D. 629–645.) New Delhi 1973². (Hszüan Cang kínai buddhista zarándok útleírása.)

- Történeti munkák** Antonova, K. A.–Bongard-Levin, G. M.–Kotovszkij, G. G.: India története. Ford. Puskás Ildikó és Major István. Budapest 1981.
 The Cambridge History of India. 1–6 vol. Cambridge 1922–53.
 Goetz, H.: Geschichte Indiens. Stuttgart 1962.
 History and Culture of the Indian People. 1–6. vol. Bombay 1951–65.
 Kosambi, D. D.: An Introduction to the Study of Indian History. Revised 2nd edition. Bombay 1975.
 Nilakantha Sastri, K. A.: A History of South India. Delhi 1976⁴.
 The Oxford History of India. Oxford 1958³.
 Raychaudhuri, H. C.: Political History of Ancient India. Calcutta 1972⁷.
 Rothermund, D.: Grundzüge der indischen Geschichte. Darmstadt 1976.
 Sharma, R. S.: Ancient India. Revised edition. New Delhi 1980.
 Smith, V. A.: The Early History of India. Oxford 1957⁴.
 Spear, P.: A History of India, II. Harmondsworth. 1979.
 Thapar, R.: A History of India, I. Harmondsworth 1972.

Gazdaság, társadalom, kaszt

- Asrafjan, K. Z.: Feodalizm v Indii. Moszkva 1977.
 Dumont, L.: Homo hierarchicus. Essai sur le système des castes. Paris 1966.
 Falvak és kasztok a változó Indiában. Vál. és a bev. írta Gáthy Vera. Budapest 1985.
 Gopal, Lallanji: The Economic Life of Northern India. Delhi–Varanasi–Patna 1965.
 Habib, Irfan: Agrarian System of Mughal India. London 1963.

- Hutton, J. H.: Caste in India. Cambridge 1946.
 Kane, P. V.: History of Dharmasāstra. I–V. vol. Poona 1930–62.
 Kasztű v Indii. Red. Kotovszkij, G. G. Moszkva 1965.
 Mandelbaum, D. G.: Society in India. I–II. vol. Berkeley 1970.
 Sharma, R. S.: Indian Feudalism. Calcutta 1965.
 uó: Śúdras in Ancient India. Delhi–Varanasi–Patna 1980².

- Altheim, F.: Weltgeschichte Asiens im griechischen Zeitalter. I–II. **India és a külvilág kapcsolatai**
 Bde. Halle 1947–48.
 Bagchi, P. C.: India and China. Bombay 1950.
 Garbe, R.: Indien und das Christentum. Tübingen 1914.
 Glasenapp, H. von: Das Indienbild deutscher Denker. Stuttgart 1960.
 Singhal, D. P.: India and World Civilization. 1–2. vol. London 1972².
 Tarn, W. W.: The Greeks in India and Bactria. Cambridge 1951².
 Warmington, E. H.: The Commerce between the Roman Empire and India. Cambridge 1928.
 Wheeler, R. E. M.: Rome beyond the Imperial Frontiers. London 1954.

- Antal, L.–Csongor, B.–Fodor, I.: A világ nyelvei. Budapest 1970. **India nyelvei**
 Current Trends in Linguistics. Ed. by Sebeok, Th. A. 5. Linguistics in South Asia. The Hague–Paris 1969.
 Keleti nevek magyar helyesírása. Szerk. Ligeti Lajos. Budapest 1981.
 Linguistic Survey of India. Ed. by Grierson, G. 1–11. vol. London 1903–27.
 Shapiro, M. C.–Schiffman, H. F.: Language and Society in India. Delhi–Varanasi–Patna 1981.
 Zograf, G. A.: Jazúki Indii, Pakisztana, Cejlona i Nepala. Moszkva 1960.

- Burrow, Th.: The Sanskrit Language. Rev. ed. London 1973. **Szanszkrit**
 Cardona, G.: Pánini. A Survey of Research. The Hague 1976.
 Gonda, J.: Old Indian. Leiden 1971. (Handbuch der Orientalistik. II. Bd., I/1.)
 Macdonell, A. A.: Vedic Grammar. Indian Edition. Delhi 1975.
 Speijer, J. S.: Sanskrit Syntax. Leiden 1888.
 Wackernagel, J.–Debrunner, A.: Altindische Grammatik. Eddig 3 kötet. Göttingen 1896–
 Whitney, W. D.: A Sanskrit Grammar. Cambridge Mass. 1964¹⁰.

- Fachs, A.: Grammatik des Pali. Leipzig 1886. **Páli és prákrit**
 Geiger, W.: Pali Literatur und Sprache. Strassburg 1916. Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde, I/7.
 Pischel, R.: Grammatik der Prakrit Sprachen, Strassburg 1900. Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde, I/8.

- Andronov, M. Sz.: Dravidijskie jazúki. Moszkva 1965. **Dravida nyelvek**

- Írás** Bühler, G.: Indische Paläographie von ca. 350 a. Chr. bis ca. 1300 p. Chr. Strassburg 1896. Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde, I/11.
 Jensen, H.: Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart. Berlin 1969³.
 Stein, A.: Ősi ösvényeken Ázsiában. I–II. köt. Ford. Halász Gy. Budapest é. n.

- Irodalom** Glasenapp, H. von: Die Literaturen Indiens von ihren Anfängen bis zur Gegenwart. Wildpark–Potsdam 1929.
 Gonda, J. (ed.): A History of Indian Literature. Wiesbaden 1973–. (Szanszkrit, újind nyelvek, dravida nyelvek irodalma, kiadása folyamatban.)
 Keith, A. B.: A History of Sanskrit Literature. Oxford 1928.
 uő: The Sanskrit Drama in its Origin, Development, Theory and Practice. Oxford 1924.
 Konow, S.: Das indische Drama. Berlin 1920.
 Lévi, S.: Le théâtre indien. Paris 1890.
 Mylius, K.: Geschichte der Literatur im alten Indien. Leipzig 1983.
 Schmidt József: Kálidásza. Budapest é. n.
 uő: Az ó-ind epika. Budapest 1921.
 uő: A szanszkrit irodalom története. Budapest 1923.
 Világirodalmi lexikon. Budapest 1970–.
 Winternitz, M.: Geschichte der indischen Litteratur. 1–3. Bde. Leipzig 1905–22.

- Magyar fordítások** Bidpai és Lokman indiai históriái és költött beszédei. Közreadja Bethlenfalvy Géza és Wojtilla Gyula. Budapest 1972.
 Dzsajadéva: Gita Góvinda. Pásztorének. Ford. Weöres Sándor. Budapest 1982.
 A Hulladémon huszonöt meséje. Ford. Vekerdi József. Budapest 1963.
 Indiai regék és mondák. Feldolgozta Baktay Ervin. Budapest 1964., és további kiadások.
 Kálidásza válogatott művei. Ford. többen. Szerk. Vekerdi József. Budapest 1961.
 Kaljánamalla: Ananga-ranga avagy a szerelmi játékok istenének színpada. Ford. Wojtilla Gyula. Budapest 1986.
 Mahábhárata. Ford. Szerdahelyi István és Tóth Edit. Budapest 1965.
 Mahábhárata–Rámájana. Ford. többen. Szerk. Vekerdi József. Budapest 1964.
 Nami király megtérése. Dzsaina legendák. Ford. Vekerdi József. Budapest 1984.
 Nárájana: Hasznos tanítások a Hitópadésa meséiből. Ford. Molnár István. Budapest 1959.
 Pancsatantra, azaz ötös könyv. Ford. Schmidt József. Budapest 1959.
 Súdraka: Agyagkocsika. Ford. Schmidt József. Gyoma 1925.
 Sukaszaptati. A papagáj hetven meséje a csalfa asszonyokról. Ford. Tóttössy Csaba. Budapest 1962.
 Vátszjájana: Káma-szútra, A szerelem tankönyve. Ford. Baktay Ervin. Budapest 1971.
 Weöres Sándor: Egybegyűjtött műfordítások, I. Budapest 1976.

- Agrawala, V. S.: Indian Art. Varanasi 1965.
 Baktay Ervin: India művészete. I–II. köt. Budapest 1981³.
 A Bábura-námi miniatúrái. Taskent–Budapest 1979.
 Coomaraswamy, A. K.: History of Indian and Indonesian Art. London 1927.
 Diez, E.: Die Kunst Indiens. Wildpark–Potsdam é. n.
 Fischer, K.: Schöpfungen indischer Kunst. Köln 1959.
 Franz, H. G.: Buddhistische Kunst Indiens. Leipzig 1965.
 Goetz, H.: Indien. Fünf Jahrtausende indischer Kunst. Baden-Baden 1962⁴.
 Horváth Vera: Görög istenek Indiában. Gandhára művészete. Budapest 1977.
 uő: Az indiai művészet évezredei. Budapest 1980.
 Mode, H.: A nő az indiai művészetben. Budapest 1970.

Művészetek

Képzőművészet

- Acharya, P. K.: An Encyclopaedia of Hindu Architecture. London 1946.

Építészet

- Nijenhuis, E.: Indian Music. History and Structure. Leiden 1974.
 Sinha, P.: An Approach to the Study of Indian Music. Calcutta 1970.

Zene

- Devi, R.: Dance Dialects of India. Delhi 1972.
 Vatsyayan, K.: Classical Indian Dance in Literature and the Arts. New Delhi 1966.

Tánc

- Dasgupta, S.: A History of Indian Philosophy. 1–5. vol. Cambridge 1922–55.

Filozófia

- Deussen, P.: Allgemeine Geschichte der Philosophie. 1–3. Bde. Leipzig 1920³.
 Frauwallner, E.: Geschichte der indischen Philosophie. 1–2. Bde. Salzburg 1953–56.
 Glasenapp, H. von: Die Philosophie der Inder. Stuttgart 1958².
 Grousset, R.: Les philosophies indiennes. I–II. t. Paris 1931.
 Hiriyanna, M.: Outlines of Indian Philosophy. London 1932.
 Potter, H. K.: Bibliography of Indian Philosophies. Delhi 1970.
 Schmidt József: Az ind filozófia. Budapest 1923.
 A Source Book in Indian Philosophy. Ed. by Radhakrishnan, S. and Moore, C. A. Princeton 1957.

- Glasenapp, H. von: Az öt világvallás. Ford. Pálvölgyi Endre. Budapest 1987⁵.

Vallás

Általános munkák

- Gonda J.: Die Religionen Indiens. I–III. Bde. Stuttgart 1960–64.
 Hahn István: Istenek és népek. Budapest 1968.
 Lukács József: Istenek útja. Budapest 1974².
 Puskás Ildikó: Istenek tánca. Rövid áttekintés az indiai vallásokról. Budapest 1984.

- Bhandarkar, R. G.: Vaisnavism, Saivism and Minor Religious Systems. Strassburg 1913. Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde. III/6.

Védikus vallás, bráhmanizmus, hinduizmus

- Bharati, A.: The Tantric Tradition. London 1965.
 Bhattacharji, S.: The Indian Theogony. Cambridge 1970.

Chaudhuri, N. C.: Hinduism. Oxford–New York–Toronto etc. 1980.
Glasenapp, H. von: Der Hinduismus. München 1922.
Macauliffe, M. A.: The Sikh Religion. 1–6. vol. Oxford 1909.
Mahadevan, T. M. P.: Outline of Hinduism. Bombay 1977³.
Oldenberg, H.: Die Religion des Veda. Berlin 1923³.
Stutley, M.–Stutley, J.: A Dictionary of Hinduism. Its Mythology,
Folklore and Development 1500 B. C.–A. D. 1500. London 1977.
Zachner, R. C.: Hinduism. London 1960

Buddhizmus Conze, E.: Buddhism. Its Essence and Development. Oxford 1953.
Németül: Stuttgart 1962.
Lamotte, É.: Histoire du bouddhisme indien, des origines à l'ère saka.
Louvain 1958.
Oldenberg, H.: Buddha, sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde.
Berlin 1881.
Schmidt József: Buddha élete, tana, egyháza. Budapest 1920.
Suzuki, D. T.: On Indian Mahayana Buddhism. New York 1968.
Téchy Olivér: Buddha. Budapest 1986.
Warder, A. K.: Indian Buddhism. N. revised edition. Delhi–Varana-
si–Patna 1980.
Wayman, A.: The Buddhist Tantras. New York 1973.

Dzsainizmus Glasenapp, H. von: Der Jainismus. Eine indische Erlösungsreligion.
Berlin 1925.
Schubring, W.: Die Lehre der Jainas. Berlin 1935. Angolul: Delhi
1962.

Adzsvikák Basham, A. L.: History and Doctrines of the Ājīvikas. London 1951.

Orvostudomány Benedek István: Mandragóra, I. Budapest 1979.
Filliozat, J.: La doctrine classique de la médecine indienne. Paris 1949.

Természettudományok Bose, D. M.–Sen, S. N.–Subbarayappa, B. V.: Concise History of
Science in India. New Delhi 1971.

A kézirat nyomdába adása után megjelent magyar fordítások:
Titkos tanítások. Válogatás az upanisadokból. Ford. Vekerdi József.
Budapest 1987.
A Magasztos Szózata. Bhagavad-gítá. Ford. Lakatos István. Budapest
1987.
Szanszkrit líra. Ford. többen. Szerk. Vekerdi József. Budapest 1988.

A kiadásért felel a Gondolat Könyvkiadó igazgatója

Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem.(877961/08)

Nyomta és kötötte a Révai Nyomda, Eger, 1988

Felelős vezető: Horváth Józsefné dr.

1988 835 12 000

Felelős szerkesztő: Föglér Klára

Műszaki vezető: Tóbi Attila

Műszaki szerkesztő: Vaisz György

**Megjelent 25,02 (A/5) ív terjedelemben, az MSZ 5601—59
és 5602—55 szabvány szerint**